

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΣΟΥΛΑΜΙΤ ΦΑΪΕΡΣΤΟΝ

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΕΕ

Ὁ φάκελος τῆς Φεμινιστικῆς Ἐπανάστασης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΡΑΠΠΑ

Μετάφραση, Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος
Έπιμέλεια τής μετάφρασης, Γιάννης Κρητικός
Μακέτα εξωφύλλου, Νίνα Ν. Σταματίου
Τεχνική έπιμέλεια, Άλκης Σταύρου

Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκέντρα ΕΠΕ, Ύμηττου 219, Τηλ. 7516.333
Έκτύπωση Όφσεται, Άθανασόπουλος-Παπαδάμης-Ζαχαρόπουλος, Άκαδη-
μίας 87, Τηλ. 3615.213. Άπρίλιος 1983
Γιά λογαριασμό των Έκδόσεων «Κέδρος», Γ. Γενναδίου 6, Άθήνα 142, Τηλ.
3602.007

Τίτλος του πρωτότυπου:

«The Dialectic of Sex», The Case for Feminist Revolution, by Shulamith Fire-
stone, William Morrow and C^o, Inc., New York, 1970

- © Copyright by Shulamith Firestone, 1970, and William Morrow and Company,
Inc., 1970
- © Copyright για τήν Έκδοση στά έλληνικά Λάμπης Ράππας 1973
«Κέδρος» 1977

*Στή Σμόν ντέ Μπωβουά
πού έμεινε πιστή στις άρχές της*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. 'Η διαλεκτική του σέξ	13
2. 'Ο φεμινισμός στις 'Ηνωμένες Πολιτείες	29
3. Φροϋδισμός : Παραστρατημένος φεμινισμός	63
4. Κάτω ή παιδική ηλικία	101
5. 'Ο ρατσισμός : Σεξουαλική διάκριση της άντρικής οικογένειας	143
6. 'Ο έρωτας	168
7. Έκμετάλλευση της αισθηματικότητας	194
8. 'Η (άντρική) κουλτούρα	207
9. 'Η διαλεκτική στην ιστορία του πολιτισμού	215
10. 'Ο φεμινισμός στην εποχή της οικολογίας	252
Συμπέρασμα : 'Η τελευταία επανάσταση	267

Όταν υποβάλλουμε στην εξέταση τής σκέψης τή φύση ή τήν ανθρώπινη ιστορία ή τήν ίδια μας τή διανοητική δραστηριότητα, εκείνο πού μᾶς πρωτοπαρουσιάζεται είναι ἕνα φοβερά μπερδεμένο πλέγμα ἀμοιβαίων σχέσεων καί πράξεων, ὅπου τίποτε δέν μένει ὅ,τι ἦταν, ἐκεῖ πού ἦταν καί ὅπως ἦταν, ἀλλά ὅπου ὅλα κινούνται, ἀλλάζουν, γίνονται καί χάνονται. Πρῶτα, λοιπόν, βλέπουμε τή συνολική εἰκόνα, μέσα στήν ὁποία οἱ λεπτομέρειες ἀκόμα λίγο-πολύ παραμένουν στό δάθος. Δίνουμε περισσότερο προσοχή στήν κίνηση, στά περάσματα ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο, στίς συναρθρώσεις, παρά σ' ἐκεῖνο πού κινεῖται, περνάει καί συναρθρώνεται. Αὐτός ὁ πρωτόγονος, ἀφελής ἀλλά σωστός κατά δάθος τρόπος ἀντιμετώπισης τοῦ κόσμου είναι ὁ τρόπος τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, καί ὁ πρῶτος πού τόν διατύπωσε μέ σαφήνεια ἦταν ὁ Ἡράκλειτος : ὅλα εἶναι καί δέν εἶναι, γιατί ὅλα εἶναι ρευστά, ὅλα βρίσκονται σέ συνεχή μεταμόρφωση, γίνονται καί χάνονται (* πάντα χωρεῖ καί οὐδέν μένει »).

ΦΙΝΤΡΙΧ ΕΝΤΚΕΛΣ

Ἡ διαλεκτική τοῦ σέξ

Ἡ ἀνισότητα τῆς θέσης τῶν δύο φύλων εἶναι τόσο βαθειά πού καταντάει ἀόρατη. Βέβαια, θά μπορούσαμε νά πιστέψουμε ὅτι πρόκειται γιά ἐπιφανειακές διαφορές, πού εἶναι δυνατό νά τίς ξεαφανίσουμε μέ λίγες ἀπλές μεταρρυθμίσεις, εἴτε, ἴσως, μέ τήν πλήρη ἔνταξη τῶν γυναικῶν στήν οἰκονομική δραστηριότητα τῆς κοινωνίας. Ὅμως, κατά κανόνα, ἡ ἀντίδραση τοῦ ἄντρα, τῆς γυναίκας ἢ τοῦ παιδιοῦ πού θά ρωτήσουμε σχετικά, βρίσκεται πολύ πιό κοντά στήν ἀλήθεια (« Τίποτε δέν μπορούμε ν' ἀλλάξουμε, δυστυχῶς ! Πρέπει νά εἶστε τρελός ! »). Πραγματικά, θίγουμε ἐδῶ μιάν ἀπόλυτα ζωτική ἀλήθεια. Ἡ ἀντίδρασή τους, λοιπόν, εἶναι τίμια, ὅταν ἀναγνωρίζουν ὅτι οἱ φεμινιστές, ἀκόμα κι ἂν δέν τό συνειδητοποιοῦν πάντα, ἐπιδιώκουν τήν τροποποίηση μιᾶς βασικῆς βιολογικῆς κατάστασης. Ἄν μιὰ τόσο οὐσιαστική ἀλλαγὴ δύσκολα ἐντάσσεται στό πλαίσιο τῶν παραδοσιακῶν κατηγοριῶν τοῦ πνεύματος, ὅπως εἶναι ἡ πολιτική, λ.χ., αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τό πλαίσιο εἶναι ἀκατάλληλο, ἀλλά ὅτι ἀπλῶς εἶναι πολύ στενό : ὁ ριζοσπαστικός φεμινισμός θά τό ἔκανε κομμάτια. Ἄν ὑπῆρχε ἕνας ὄρος πλατύτερος ἀπό τόν ὄρο ἐπανάσταση, αὐτόν θά χρησιμοποιούσαμε.

Προτοῦ ὁ πολιτισμός φτάσει σ' ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἐξέλιξης καί πρὶν ἀκόμα ἢ τεχνολογία πραγματοποιήσει τίς σημερινές προόδους τῆς, ἦταν τρέλα νά θελήσει κανεὶς ν'

ἀμφισβητήσει τὰ βασικά βιολογικά φαινόμενα. Γιά ποιό λόγο ή γυναίκα θ' ἀπέρριπτε μίαν ύποδούλωση πού τής έξασφάλιζε τόν ήσυχία, γιά ν' ἀποδυθεί σ' έναν άνελέητο άγώνα από τόν όποίο δέν μπορούσε νά έλπίσει πώς θά δγει νικήτρια ; Σήμερα, όμως, γιά πρώτη φορά, σέ μερικές χώρες ύπάρχουν οί προκαταρκτικές συνθήκες γιά μιά φεμινιστική επανάσταση - κάτι παραπάνω μάλιστα, ή σημερινή συγκυρία άρχίζει νά απαιτεί αύτή τήν επανάσταση.

Μερικές γυναίκες ξεφεύγουν ήδη τήν δλοκληρωτική συντριδή· τρέμοντας ακόμα και παραπαίοντας, ανακαλύπτουν ή μιά τήν άλλη, και ή πρώτη τους κίνηση είναι νά έξετάσουν προσεκτικά τήν κατάσταση τους, γιά νά αποδώσουν στή θρυμματισμένη συνείδησή τους όλη της τήν ευαισθησία. Πρόκειται γιά μιά όδυνηρή διαδικασία. Όσο βαθιά κι άν προχωρήσει κανείς στή συνειδητοποίηση του προβλήματος τους είναι αδύνατο νά φτάσει στό βάθος του. Βρίσκεται παντού. Ό δυϊσμός του γίν και του γιάνγκ πλημμυρίζει τόν πολιτισμό, τήν Ιστορία, τήν οίκονομία, τήν ίδια τή φύση. Οί διάφορες δυτικές μορφές της σεξουαλικής διάκρισης άπλώς αποτελούν, στίς μέρες μας, τήν πιό πρόσφατη όψη της. Όσο πιό ευαίσθητος γίνεται κανείς σ' αυτές, τόσο περισσότερο προσκρούει σέ δυσκολίες μεγαλύτερες από εκείνες πού συναντά ό αγωνιστής νέγρος στήν καινούργια συνείδηση πού έχει γιά τό ρατσισμό. Γιατί, πράγματι, ό φεμινισμός πρέπει νά θέσει υπό άμφισβήτηση όχι μόνο όλόκληρο τό δυτικό πολιτισμό, αλλά τήν ίδια τή δομή του πολιτισμού, φτάνοντας ακόμα και μέχρι τή φυσική τάξη. Πολλές γυναίκες απελπίζονται και εγκαταλείπουν τόν άγώνα. Μπροστά σέ μιά τόσο βαθειά άρρώστια προτιμούν νά παραιτηθούν. Άλλες συνεχίζουν νά σταθεροποιούν, νά αναπτύσσουν τή φεμινιστική κίνηση. Η πικρία ακριβώς πού νιώθουν γιά τήν ύποδούλωση τής γυναίκας τίς σπρώχνει νά καταργήσουν τήν ύποδούλωση αύτή.

Άλλά γιά νά μπορούμε νά ενεργήσουμε έτσι πού ν' αλλάξουμε μιά κατάσταση, πρέπει νά ξέρουμε πώς γεννήθηκε αύτή, πώς αναπτύχθηκε και μέ ποιούς θεσμούς λειτουργεί σήμερα. Όπως λέει ό Ένγκελς : « Πρέπει νά έξετάσουμε

τήν ιστορική διαδοχή τών γεγονότων από τά όποία ξεπήδησαν μέ αναγκαιότητα αυτές οι τάξεις και ό ανταγωνισμός τους, για ν' ανακαλύψουμε μέσα στις οικονομικές συνθήκες πού δημιουργήθηκαν μ' αυτόν τόν τρόπο τά μέσα μέ τά όποία θά θέσουμε τέρμα στή σύγκρουση ». Για τή φεμινιστική επανάσταση θά χρειαστούμε μιάν ανάλυση τής δυναμικής του πολέμου τών φύλων, τόσο πολύπλευρη, όσο και ή ανάλυση του ανταγωνισμού τών τάξεων πού έκαναν ό Μάρξ και ό Ένγκελς για τήν οικονομική επανάσταση. Και μάλιστα ακόμα πιο πολύπλευρη. Γιατί έχουμε νά κάνουμε μ' ένα μεγαλύτερο πρόβλημα, μέ μιá καταπίεση πού ανατρέχει πιο πίσω από τήν ιστορική εποχή και συνδέεται μέ τό ίδιο τό ζωικό βασίλειο.

Κάνοντας μιá τέτοια ανάλυση μπορούμε νά μάθουμε πολλά από τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς : «Όχι τίς καθαυτό αντιλήψεις τους για τίς γυναίκες - δέν είχαν σχεδόν ιδέα για τήν κατάσταση τών γυναικών σάν καταπιεζόμενη τάξη και άσχολήθηκαν μ' αυτήν μόνο στο μέτρο πού συνέπιπτε μέ τόν οικονομικό τομέα - αλλά μάλλον τήν αναλυτική τους μέθοδο.

Ό Μάρξ και ό Ένγκελς ξεπέρασαν τούς προδρόμους τους μέ τήν ανάπτυξη μιáς αναλυτικής μεθόδου *διαλεκτικής* και ταυτόχρονα *ύλιστικής*. Υπήρξαν οι πρώτοι πού είδαν τήν ιστορία από διαλεκτική άποψη και τόν κόσμο σέ κίνηση, ως μιá φυσική ροή δράσεων και αντιδράσεων, όπου τά αντίθετα είναι άχώριστα και εισδύουν τό ένα μέσα στο άλλο. Έπειδή μπόρεσαν νά αντιληφθούν τήν ιστορία σάν κινηματογραφική ταινία μάλλον και όχι σάν φωτογραφικά στιγμιότυπα, προσπάθησαν νά αποφύγουν νά πέσουν στή λιμνάζουσα « μεταφυσική » άποψη πού είχε παγιώσει τόσο άλλα μεγάλα πνεύματα. (Αυτό τό είδος ανάλυσης μπορεί μάλιστα νά είναι κι αυτό ένα προϊόν τής δυαδικότητας τών φύλων, όπως θά δούμε στο κεφ. 9). Συνδύασαν κατόπιν αυτή τήν άποψη για τή δυναμική άλληλεπίδραση τών ιστορικών δυνάμεων μέ μιá ύλιστική άποψη, πράγμα πού σημαίνει πώς προσπάθησαν για πρώτη φορά νά τοποθετήσουν τήν ιστορική και πολιτιστική άλλαγή πάνω σέ πρα-

γματική βάση, να αναγάγουν την ανάπτυξη των οικονομικών τάξεων σε οργανικές αιτίες. Δίνοντας μιά συνολική εξήγηση του μηχανισμού της ιστορίας, έλπιζαν ότι θα δείξουν στους ανθρώπους πώς να τη θέσουν κάτω από τον έλεγχό τους.

Πρίν από τον Μάρξ και τον Ένγκελς, οι σοσιαλιστές στοχαστές, σαν τον Φουριέ, τον Όουεν και τον Μπέμπελ, τό μόνο πού κατάφεραν ήταν να ήθικολογήσουν πάνω στίς ύφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες και να περιγράψουν έναν ιδεώδη κόσμο στον οποίο δέν έπρεπε να υπάρχουν ταξικά προνόμια και εκμετάλλευση – όπως ακριβώς οι πρώτοι φεμινιστές στοχαστές φαντάστηκαν έναν κόσμο στον οποίο δέν έπρεπε να υπάρχουν προνόμια και εκμετάλλευση προς όφελος του άντρα – κι αυτό μόνο χάρη στην καλή θέληση. Και στίς δύο περιπτώσεις, καθώς οι πρώτοι στοχαστές στην πραγματικότητα δέν καταλάβαιναν πώς δημιουργήθηκε ή κοινωνική άδικία, πώς διατηριόταν, ή πώς μπορούσε να εξαφανιστεί, οι ιδέες τους υπήρχαν μέσα σ' ένα πολιτιστικό κενό, μέσα σε μιάν ούτοπία. Αντίθετα, ο Μάρξ και ο Ένγκελς έπιχείρησαν ν' αντικρίσουν την ιστορία μέ έπιστημονικό τρόπο. Ανέσυραν ως την πραγματική, την οικονομική πηγή των ταξικών συγκρούσεων και πρότειναν μιά λύση βασισόμενη σε προκαταρκτικές οικονομικές συνθήκες πού υπήρχαν ήδη: ή ιδιοποίηση των παραγωγικών μέσων από τό προλεταριάτο θά οδηγούσε σ' έναν κομμουνισμό όπου τό κράτος θά έσθηνε από μαρασμό, μιά και δέν θά χρειαζόταν πιά, για να καταπιέζει την κατώτερη τάξη για χάρη της άνωτερης. Μέσα στην άταξική κοινωνία τά συμφέροντα κάθε ατόμου θά συνέπιπταν μέ τά συμφέροντα όλόκληρης της κοινωνίας.

Όμως ή θεωρία του ιστορικού υλισμού, όσο κι άν αποτελούσε μιάν έξοχη πρόοδο σε σύγκριση μέ την ιστορική άνάλυση πού γινόταν ως τότε, δέν αποτελούσε όλόκληρωμένη άπάντηση, όπως τό απέδειξαν τά κατοπινά γεγονότα. Γιατί, άν και ο Μάρξ και ο Ένγκελς θεμελίωσαν τη θεωρία τους πάνω στην πραγματικότητα, ή πραγματικότητα αυτή ήταν μόνο μερική. Παραθέτουμε τον άυστηρά οικονομικό όρισμό

του Ένγκελς για τον ιστορικό υλισμό από το έργο του Ούτοπικός και επιστημονικός σοσιαλισμός.

‘Ο ιστορικός υλισμός είναι μιά αντίληψη της ιστορίας που αναζητά την πρώτη αίτια και τη μεγάλη κινητήρια δύναμη όλων των ιστορικών γεγονότων στην οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας, στην αλλαγή των τρόπων παραγωγής και ανταλλαγής, στη συν-ακόλουθη διαίρεση της κοινωνίας σε χωριστές τάξεις και στους αγώνες των τάξεων αυτών μεταξύ τους.

Παραπέρα τονίζει :

... ότι δηλ ή ως εδώ ιστορία, μ' εξαίρεση των πρωτόγονων σταδίων, ήταν ή ιστορία των ταξικών αγώνων· ότι οι αντιμαχόμενες αυτές τάξεις της κοινωνίας είναι πάντα προϊόντα των τρόπων παραγωγής και ανταλλαγής - μέ μιά λέξη, των οικονομικών συνθηκών της εποχής τους· ότι κατά συνέπεια ή οικονομική δομή της κοινωνίας αποτελεί πάντα την πραγματική βάση, από την οποία και μόνο πρέπει να ξεκινήσουμε για να μπορούμε να εξηγήσουμε, σε τελευταία ανάλυση, όλόκληρο τό εποικοδόμημα των νομικών και οικονομικών θεσμών, καθώς και των θρησκευτικών, φιλοσοφικών και άλλων ιδεών μιάς δοσμένης ιστορικής περιόδου.

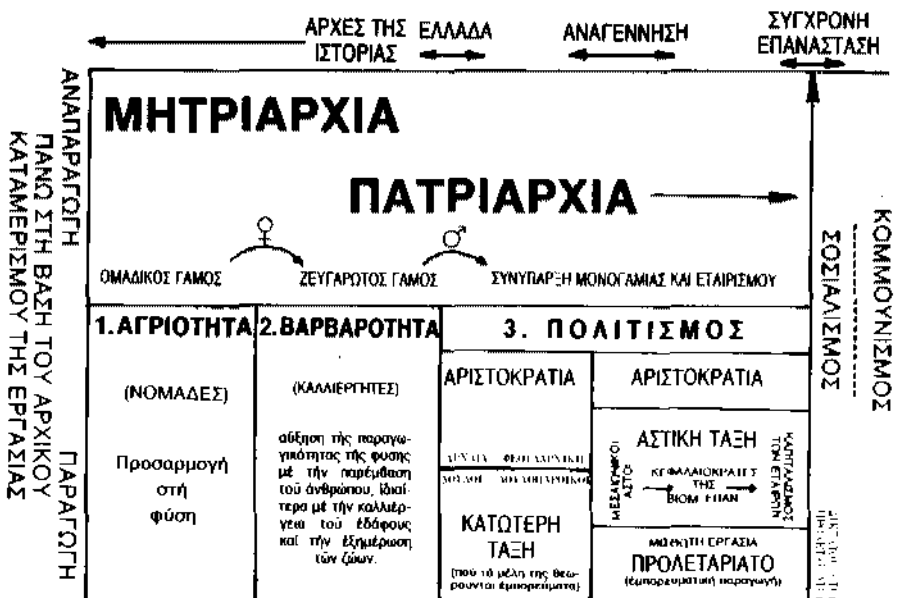
Θά ήταν λάθος να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε την καταπίεση των γυναικών μέ βάση αυτή την αυστηρά οικονομική ερμηνεία. ‘Η ανάλυση των τάξεων όπως τή διατύπωσε ο Ένγκελς είναι θαυμάσια, όμως είναι περιορισμένη : αν και σωστή από γραμματική άποψη, δέν προχωρεί αρκετά σε βάθος. ‘Υπάρχει, πέρα από την ιστορική διαλεκτική, ένα όλόκληρο σεξουαλικό υπόστρωμα που ο Ένγκελς τό αντιλαμβάνεται καμιά φορά θολά, όμως επειδή τή σεξουαλικότητα μπορεί να τή δει μόνο μέσα από ένα φίλτρο που ανάγει τά πάντα στην οικονομία, δέν είναι σε θέση να εκτιμήσει την πραγματική της αξία.

‘Ο Ένγκελς παρατήρησε ότι ο αρχικός καταμερισμός της εργασίας έγινε ανάμεσα στον άντρα και στη γυναίκα και απέβλεπε στην ανατροφή των παιδιών· ότι μέσα στην οικογένεια ο άντρας ήταν ο ιδιοκτήτης, ή γυναίκα τό μέσον παραγωγής και τά παιδιά ή εργασία· και ότι ή αναπαρα-

γωγή του ανθρώπινου είδους ήταν ένα σημαντικό οικονομικό σύστημα, ξεχωριστό από τα μέσα παραγωγής*.

*Όμως ή τιμή που απέδωσαν στον Ένγκελς για τις σκόρπιες αυτές αναγνωρίσεις της υποδούλωσης των γυναικών σάν τάξης ήταν υπερβολική. Στην πραγματικότητα αναγνώριζε τό σεξουαλικό ταξικό σύστημα μόνον εκεί όπου συνέπιπτε με τήν οικονομική θεωρία και τήν άποσαφήνιζε. Άλλά και από τήν άποψη αυτή δέν τά κατάφερε και πολύ καλά. Άκόμα χειρότερος στάθηκε ό Μάρξ. Όλο και περισσότερο αναγνωρίζεται διι ό Μάρξ ήταν προκατειλημμένος ένάντια στις γυναίκες (δπως άλλωστε και ό Φρόυντ και όλοι οι κάλλιερημένοι άνθρωποι), πράγμα επικίνδυνο αν προσπαθήσει κανείς νά στριμώξει τόν φεμινισμό μέσα σ’

* Στο έργο του : *Η καταγωγή της οικογένειας, της ιδιοκτησίας και του κράτους*, ό Ένγκελς συσχετίζει τά δυό αυτά συστήματα σέ χρονική κλίμακα. Τή συσχέτιση αυτή μορούμε νά παραστήσουμε με τό ακόλουθο διάγραμμα :

ένα ορθόδοξο μαρξιστικό πλαίσιο - απολιθώνοντας έτσι σέ δόγμα εκείνο πού γιά τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς δέν ήταν παραά τυχαίες παρατηρήσεις. Άντίθετα, πρέπει νά διευρύνουμε τόν ιστορικό ύλισμό ώστε νά περιλάβει τόν αύστηρά μαρξικό, όπως ακριδώς στή φυσική ή θεωρία τής σχετικότητας δέν κατάργησε τή νευτώνεια φυσική αλλά απλώς τήν έκλεισε μέσα σ' ένα πλαίσιο, περιορίζοντας έτσι - αλλά μόνο συγκριτικά - τό πεδίο εφαρμογής της. Γιατί μιá οικονομική διάγνωση πού στηρίζεται στήν ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής, ακόμα και τών μέσων αναπαραγωγής, δέν μπορεί νά τά εξηγήσει όλα. Ύπάρχει ένα επίπεδο τής πραγματικότητας πού δέν εξαρτάται άμεσα από τήν οικονομία.

Έκείνοι πού δέχονται τή διαλεκτική ύλιστική αντίληψη τής ιστορίας συχνά απορρίπτουν σάν άνιστορική τήν υπόθεση ότι, πέρα από τά οικονομικά γεγονότα, ή πραγματικότητα είναι ψυχοσεξουαλική, γιατί ή υπόθεση αὐτή φαίνεται νά μᾶς ξαναφέρει πίσω στό σημείο από τό όποιο ξεκίνησε ό Μάρξ : σέ ψηλαφήσεις μέσα σέ μιá όμίχλη από ούτοπικές υποθέσεις, σέ διάφορα φιλοσοφικά συστήματα πού μπορεί νά ήταν σωστά, αλλά μπορεί νά ήταν και λαθεμένα (πώς νά τό ξέρουμε ;), σέ συστήματα τά όποια εξηγούσαν τά συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα μέ άφηρημένες άπριορικές κατηγορίες, ενώ απεναντίας ό ιστορικός ύλισμός προσπάθησε νά εξηγήσει τή « συνείδηση » μέ τό « είναι » και όχι τό αντίστροφο.

Ύπάρχει όμως κι ένας τρίτος τρόπος πού δέν δοκιμάστηκε : μπορούμε νά επιχειρήσουμε τήν έπεξεργασία μιᾶς ύλιστικής αντίληψης τής ιστορίας θεμελιώνοντάς την στό ίδιο τό σέξ.

Οί πρώτοι θεωρητικοί του φεμινισμού ήταν γιά τήν ύλιστική άποψη περί σέξ ό,τι και οί Φουριέ, Μπέμπελ και Όουεν γιά τήν ύλιστική αντίληψη περί τάξεων. Γενικά, ή φεμινιστική θεωρία στάθηκε έξίσου άνεπαρκής όσο και οί πρώτες φεμινιστικές προσπάθειες πού απέβλεπαν στό νά μειώσουν τά κακά τής διάκρισης τών φύλων. Έπρεπε νά τό περιμένουμε. Τό πρόβλημα ήταν τόσο πελώριο, ώστε οί πρώτες προσπάθειες μόνο τήν επιφάνειά του μπορούσαν νά

θίξουν, μόνο τίς πιό χτυπητές ανισότητες νά φανερώσουν. Ή Σιμόν ντέ Μπωδουάρ ήταν ή μόνη πού πλησίασε – ίσως μάλιστα και πέτυχε – τήν οριστική ανάλυση. Τό βαθύ της έργο *Τό δεύτερο φύλο* – πού δημοσιεύτηκε τόσο καθυστερημένα, στή δεκαετία 1950-60, μέσα σ' έναν κόσμο πού ήταν πεπεισμένος ότι ό φεμινισμός είχε πεθάνει – προσπάθησε γιά πρώτη φορά νά τοποθετήσει τόν φεμινισμό πάνω στην ιστορική του βάση. 'Απ' όλους τούς θεωρητικούς τού φεμινισμού, ή Σιμόν ντέ Μπωδουάρ είναι εκείνη πού τό έργο της είναι τό πιό πλατύ και τό πιό προχωρημένο· συνδέει τόν φεμινισμό μέ τίς υψηλότερες ιδέες τού πολιτισμού μας.

Ίσως αυτές οι ιδιότητες νά είναι και τό μόνο της μειονέκτημα: γίνεται σχεδόν υπερβολικά εξεζητημένη, υπερβολικά πολύξερη. Έκει πού αυτό καταντά αδυναμία – αλλά παραμένει συζητήσιμο – είναι ή άκαμπτη ύπαρξιστική ερμηνεία της τού φεμινισμού (και διερωτάται κανείς ποιά στάθηκε ή επίδραση τού Σάρτρ στο θέμα αυτό). Πρέπει νά έχουμε ύπόψη ότι όλα τά πολιτιστικά συστήματα, μαζί και ό ύπαρξισμός, καθορίζονται κι αυτά από τόν δυαδισμό τού φύλου. Γράφει ή Μπωδουάρ :

‘Ο άντρας δέν σκέπτεται ποτέ τόν εαυτό του παρά μόνο σκεπτόμενος τόν Άλλον· αντίλαμβάνεται τόν κόσμο κάτω από τό έμβλημα τού δυαδισμού, πού στην αρχή δέν έχει σεξουαλικό χαρακτήρα. Όμως, όντας διαφορετική από τόν άντρα πού αυτοτοποθετείται σάν Αύτός ό Ίδιος, ή γυναίκα κατατάσσεται φυσικά στην κατηγορία τού Έτερου. ‘Ο Έτερος περιλαμβάνει τή γυναίκα.*

Ίσως νά υπερβάλλει. Γιατί νά δεχτούμε σάν τελική εξήγηση μιá ιδέα βασικά εγγελιανή, τήν ιδέα τής « Έτερότητας » απ αριθμώντας ύστερα προσεχτικά τά βιολογικά και ιστορικά γεγονότα πού έσπρωξαν τήν τάξη τών « γυναικών » στην κατηγορία αυτή, όταν δέν αντιμετώπισαμε ποτέ τό ένδεχόμενο – πολύ πιό άπλό και πιό πιθανό – ότι ό πρω-

* Simone de Beauvoir, *Le Deuxieme Sexe*, εκδ. Gallimard (*Τό δεύτερο φύλο*).

ταρχικός αυτός δυαδισμός μπορεί να ξεπηδήσει από τό ίδιο τό σέξ; Τό νά θέτει κανείς άπρίορι κατηγορίες τής σκέψης καί τής ύπαρξης - « Έτερότητα », « Έπερβατικότητα », « Ένύπαρξη » - στίς όποιες έρχεται νά ένταχθει ύστερα ή ιστορία, ίσως νά μήν είναι άναγκαίο. Ό Μάρξ καί ό Ένγκελς ανακάλυψαν ότι καί οι φιλοσοφικές αυτές κατηγορίες διαμορφώθηκαν στην πορεία τής ιστορίας.

Προτού δεχτούμε τέτοιες κατηγορίες, άς προσπαθήσουμε νά κάνουμε μιάν άνάλυση στην όποία ή Ιδια ή βιολογία - ή γέννηση - νά βρίσκεται στην άρχή του δυαδισμού. Έ άμεση αντίδραση του κοινού, για τό όποιο ή άνισότητα τών φύλων είναι « φυσική », μπορεί νά είναι δικαιολογημένη. Δέν χρειάζεται πρós τό παρόν νά κοιτάξουμε πιό πέρα. Αντίθετα πρós τίς οικονομικές τάξεις, οι σεξουαλικές τάξεις προήλθαν κατευθείαν από μιá βιολογική πραγματικότητα - άντρες καί γυναίκες πλάστηκαν διαφορετικοί καί μέ άνισα προνόμια. Αν καί, όπως έπισημαίνει ή Μπωδουάρ, αυτή ή διαφορά, μόνη της, δέν συνεπάγεται άναγκαστικά τήν ανάπτυξη ενός ταξικού συστήματος - τήν κυριαρχία μιás ομάδας από τήν άλλη - πού τό έφεραν οι αναπαραγωγικές λειτουργίες αυτών τών διαφορών. Έ βιολογική οικογένεια είναι μιá έγγενής άνιση κατανομή έξουσίας. Έ ανάγκη έξουσίας, πού όδηγεί στην ανάπτυξη τών τάξεων, προέρχεται από τήν ψυχοσεξουαλική σύσταση κάθε άτομου σύμφωνα μ' αϊκή τή βασική άνισορροπία καί όχι, όπως ύποστήριξαν οι Φρόντ, Νόρμαν Ο. Μπράουν καί άλλοι - υπερακοντίζοντας κι αυτοί τό στόχο τους - από κάποια αναπόφευκτη σύγκρουση τής Ζωής μέ τό Θάνατο, του Έρωτα μέ τό Θάνατο.

Έ βιολογική οικογένεια (ή βασική αναπαραγωγική μονάδα άντρας / γυναίκα / παιδί σέ όποιαδήποτε μορφή κοινωνικής οργάνωσης) χαρακτηρίζεται από τά έξής βασικά άν όχι άμετάβλητα στοιχεία :

1) Οι γυναίκες σ' όλη τή διάρκεια τής ιστορίας καί πριν από τήν εμφάνιση του έλέγχου τών γεννήσεων, βρίσκονται συνεχώς στη διάκριση τής βιολογικής τους συγκρότησης - έμμηνορροσία, έμμηνόπαυση καί « γυναικείες αρρώστιες »,

σταθερά επώδυνος τοκετός, φροντίδα των θρεφών - κι έτσι εξαρτιούνται από τους αρσενικούς (είτε για τον αδελφό, τον πατέρα, τον σύζυγο, τον έραστή πρόκειται, είτε για τη φυλή, τό κράτος, την κοινωνία γενικά) για τη φυσική τους επιβίωση.

2) Τά θρέφη χρειάζονται μακρότερο χρόνο για νά αναπτυχθούν από τά νεογνά των ζώων και γι' αυτό είναι αδύναμα, και για μιά σύντομη τουλάχιστον περίοδο της ζωής τους εξαρτιούνται από τους μεγάλους για τή φυσική επιβίωσή τους.

3) Ύπῆρξε και υπάρχει κάποια βασική αλληλοεξάρτηση μητέρας / παιδιού σέ όλες τις κοινωνίες, περασμένες ή σύγχρονες, κι αυτή έβαλε τή σφραγίδα της στόν ψυχισμό της κάθε ενήλικης γυναίκας και του κάθε παιδιού.

4) Η φυσική αναπαραγωγική διαφορά ανάμεσα στά φύλα οδήγησε κατευθείαν στόν πρώτο καταμερισμό της εργασίας, πού βρίσκεται στή βάση όλων των μετέπειτα διακρίσεων σέ οικονομικές και πολιτιστικές τάξεις και ένδεχομένως ακόμη και στή ρίζα κάθε κάστας (διάκριση πού στηρίζεται σέ βιολογικά χαρακτηριστικά).

Αυτά τά βιολογικά περιστατικά της ανθρώπινης οικογένειας δέν μπορούν νά συγκαλυφθούν μέ ανθρωπολογικές σοφιστείες. Όποιος παρατηρεί τά ζώα νά ζευγαρώνονται, νά αναπαράγονται και νά φροντίζουν τά μικρά τους θά δυσκολευτεί πολύ νά παραδεχτεί τή θεωρία της « πολιτιστικής σχετικότητας ». Γιατί, άσχετα από τό πόσες φυλές της Ώκεανίας μπορεί νά βρείτε όπου ή σχέση του πατέρα μέ τή γονιμότητα δέν είναι γνωστή, άσχετα από τό πόσες μητριαρχικές γενιές ή πόσες αντιστροφές του σεξουαλικού ρόλου μπορεί νά συναντήσετε (ανάληψη των φροντίδων του νοικοκυριού από τους άντρες και πειστική προσποίηση των ωδίνων του τοκετού), τά γεγονότα αυτά δέν αποδείχνουν παρά ένα μόνο πράγμα : τήν καταπληκτική *πλαστικότητα* της ανθρώπινης φύσης. Όμως ή ανθρώπινη φύση προσαρμόζεται σέ κάτι, καθορίζεται από τις συνθήκες του περιβάλλοντος, ενώ ή βιολογική οικογένεια πού περιγράψαμε υπῆρξε παντού και πάντα. Άκόμα και στίς μητριαρχικές

κοινωνίες, όπου η γονιμότητα της γυναίκας ήταν αντικείμενο λατρείας και όπου ο ρόλος του πατέρα ήταν άγνωστος ή ασήμαντος, υφίσταται πάντα κάποια εξάρτηση της γυναίκας και του παιδιού από τον άντρα, έστω κι αν αυτός δεν είναι ο πραγματικός πατέρας. Και μ' όλο που είναι γεγονός ότι ο οικογενειακός πυρήνας αποτελεί πρόσφατη μόνο εξέλιξη – μιá εξέλιξη πού, όπως θά προσπαθήσω νά αποδείξω, κάνει απλώς πιο έντονες τις ψυχολογικές κυρώσεις της βιολογικής οικογένειας – μ' όλο που είναι γεγονός ότι σ' όλη τή διάρκεια της ιστορίας υπήρξαν πολλές παραλλαγές της βιολογικής αυτής οικογένειας, τά περιστατικά πού περιέγραψα υπήρξαν σ' όλες τις μορφές της προκαλώντας ιδιόμορφες ψυχοσεξουαλικές διαστρεφές στην ανθρώπινη προσωπικότητα.

Όμως, τό νά παραδεχόμαστε ότι ο άνισος σεξουαλικός συσχετισμός δυνάμεων στηρίζεται σέ βιολογική βάση δεν σημαίνει ότι χάνουμε και τήν υπόθεσή μας. Από πολύ καιρό και δώθε πάψαμε νά εΐμαστε μόνο ζώα. Και ή βασιλεία της φύσης δεν είναι πιά απόλυτη. Όπως λέει ή ίδια ή Σιμόν ντέ Μπωδουάρ :

Ή θεωρία του ιστορικού υλισμού έφερε στο φώς πολύ σημαντικές αλήθειες. Ή ανθρωπότητα δεν είναι ένα ζωικό είδος, είναι μιá ιστορική πραγματικότητα. Ή ανθρώπινη κοινωνία δεν υφίσταται παθητικά τήν παρουσία της φύσης, αλλά μάλλον αναλαμβάνει ή ίδια τόν έλεγχο της φύσης για δικό της λογαριασμό. Αυτή ή ανάληψη δεν είναι μιá έσωτερική, υποκειμενική πράξη· συντελείται αντικειμενικά στην πρακτική δράση.

Έτσι, τό « φυσικό » δεν είναι κατ' ανάγκην και « ανθρώπινη » αξία. Ή ανθρωπότητα άρχισε νά ξεπερνά τά όρια πού της επέβαλε ή φύση, δεν μπορούμε πιά νά διατηρήσουμε δικαιολογημένα ένα σύστημα διάκρισης σεξουαλικών τάξεων μέ τό πρόσχημα ότι κατάγεται από τή Φύση. Άρχίζουμε μάλιστα, για πρακτικούς έστω λόγους, νά βλέπουμε ότι πρέπει νά απαλλαγούμε από αυτό (βλ. κεφ. 10).

Τό πρόβλημα γίνεται πολιτικό και χρειάζεται κάτι παραπάνω από μιá πλατειά ιστορική ανάλυση, εφόσον παραδε-

χτούμε ότι, αν και ο άντρας γίνεται ολοένα και πιο ικανός να απαλλαγεί από τις βιολογικές συνθήκες που είχαν δημιουργήσει την τυραννία του πάνω στις γυναίκες και τα παιδιά, πολύ λίγους λόγους έχει να παραιτηθεί από την τυραννία αυτή. Όπως λέγει ο Ένγκελς αναφερόμενος στην οικονομική επανάσταση :

‘Ο νόμος του καταμερισμού της εργασίας αποτελεί τη βάση της διαίρεσης σε τάξεις [σημειώστε ότι και ο καταμερισμός αυτός γεννήθηκε από μία βασική βιολογική διαίρεση]. Αυτό άλλωστε δεν εμποδίζει την άρχουσα τάξη, εφόσον επικράτησε, να σταθεροποιήσει τη θέση της σε βάρος της εργαζόμενης τάξης, να μετατρέψει την κοινωνική ήγεςία της σε έντατική εκμετάλλευση των μαζών.

‘Αν και το σύστημα των σεξουαλικών τάξεων μπορεί να προήλθε από βασικές βιολογικές συνθήκες, αυτό δεν μας εγγυάται ότι έτσι και καταργηθεί ή βιολογική αιτία της καταπίεσής τους, οι γυναίκες και τα παιδιά θ’ αποκτήσουν την ελευθερία τους. ‘Αντίθετα, η νέα τεχνολογία, ιδιαίτερα ο έλεγχος των γεννήσεων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίά τους για να ενισχύσει το περιχαρακωμένο αυτό σύστημα εκμετάλλευσης.

Συνεπώς, όπως για την κατάργηση των οικονομικών τάξεων χρειάζεται η εξέγερση της κατώτερης τάξης (του προλεταριάτου) και η από μέρους της κατάληψη των μέσων παραγωγής στη διάρκεια μιας προσωρινής δικτατορίας, έτσι για να εξασφαλιστεί η κατάργηση των σεξουαλικών τάξεων χρειάζεται η εξέγερση της κατώτερης τάξης (των γυναικών) και η κατάληψη του έλεγχου της αναπαραγωγής : όχι μόνο η απόδοση στις γυναίκες της κυριότητας του σώματός τους, αλλά και ο (προσωρινός) γυναικείος έλεγχος της ανθρώπινης γονιμότητας, πράγμα που συνεπάγεται μία νέα πληθυσμιακή βιολογία και, επιπλέον, τον έλεγχο όλων των κοινωνικών ιδρυμάτων που αφορούν την τεκνοποίηση και την ανατροφή των παιδιών. Και όπως τελικός σκοπός της κοινωνικής επανάστασης δεν ήταν μόνο η κατάργηση των ταξικών οικονομικών προνομίων αλλά της ίδιας της οι-

κοινωνικής ταξικής διάκρισης, έτσι και ο τελικός σκοπός της φεμινιστικής επανάστασης πρέπει να είναι, αντίθετα προς εκείνον της πρώτης φεμινιστικής κίνησης, η κατάργηση όχι απλώς των προνομίων του αρρενος, αλλά της ίδιας της διάκρισης σε φύλα : οι διαφορές φύλου ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα δεν θα είχαν πιά κοινωνική σημασία. (Μιά επιτροπή σε μιά ανεμπόδιστη πανσεξουαλικότητα - στην « πολύμορφη διαστροφή » του Φρόντ - θα αντικαθιστούσε πιθανώς την έτερο-όμο-άμφιφυλοφιλία. Την αναπαραγωγή του είδους από τό ένα μόνο φύλο προς όφελος και των δύο θα την αντικαταστούσε, ή θα μπορούσε να την αντικαταστήσει, ή τεχνητή αναπαραγωγή : τα παιδιά θα γεννιόνταν και για τους δύο γονείς ταυτόχρονα, είτε θα ήταν ανεξάρτητα κι από τους δύο, ανάλογα με τη σκοπιά που διαλέγει κανείς· ή εξάρτηση του παιδιού από τη μητέρα (και αντίστροφα) θα παραχωρούσε τη θέση της σε μιά πολύ συντομότερη εξάρτηση από μιά μικρή ομάδα άλλων ατόμων, και ή κοινωνία θα φρόντιζε ν' αντισταθμίσει οποιαδήποτε κατωτερότητα σε σωματική δύναμη απέναντι των ενήλικων. 'Ο καταμερισμός της εργασίας θα τερματιζόταν με την εξαφάνιση της ίδιας της εργασίας (κυβερνητική). 'Η τυραννία της βιολογικής οικογένειας θα συντριβόταν.

Και μαζί μ' αυτήν, ή ψυχολογία της δύναμης. 'Οπως τό τόνιζε ο Ένγκελς για την αύστηρά σοσιαλιστική επανάσταση:

'Η ύπαρξη όχι απλώς τούτης ή εκείνης της κυρίαρχης τάξης, αλλά οποιασδήποτε κυρίαρχης τάξης γενικά, γίνεται αναχρονισμός.

Τό γεγονός ότι ο σοσιαλισμός δεν ζύγωσε ποτέ την πραγματικότητα του διακηρυγμένου αυτού στόχου οφείλεται όχι μόνο σε ανεκπλήρωτες ή λειψά εκπληρωμένες οικονομικές προϋποθέσεις, αλλά και στο ότι ή ίδια ή μαρξιστική ανάλυση ήταν ανεπαρκής· δεν έσκαψε αρκετά βαθιά μέχρι τις ψυχοσεξουαλικές ρίζες των τάξεων. 'Ο Μάρξ ανακάλυψε κάτι βαθύτερο απ' ό,τι τό ύποπτευόταν, όταν έκανε παρατήρηση ότι ή οικογένεια έκλεινε μέσα της τό έμβρυο όλων των ανταγωνισμών, πού αργότερα αναπτύσσονται σε μεγα-

λύτερη κλίμακα μέσα στην κοινωνία και τό κράτος. Γιατί μόνο αν η επανάσταση ανατρέψει τή βάση της κοινωνικής οργάνωσης, τή βιολογική δηλαδή οίκογένεια (πού οι δεσμοί της επιτρέπουν πάντα τήν παρείσφρηση τής ψυχολογίας τής δύναμης) θά γίνει δυνατό νά εξοντωθεί τό σκουλήκι τής εκμετάλλευσης. Θά χρειαστούμε μιά σεξουαλική επανάσταση πολύ ευρύτερη από τή σοσιαλιστική - πού θά αποτελεί άπλώς μέρος της - για νά ξεριζώσουμε άποτελεσματικά όλα τά ταξικά συστήματα.

*
* *

Προσπαθήσαμε νά προωθήσουμε τήν ανάλυση τών τάξεων ανατρέχοντας ως τίς ρίζες της, στον βιολογικό διαχωρισμό τών φύλων. Δέν άπορήσαμε τίς ανακαλύψεις τών σοσιαλιστών · αντίθετα, ό ριζοσπαστικός φεμινισμός μπορεί νά διευρύνει τήν ανάλυσή τους, δίνοντας σ' αυτή μιά βαθύτερη βάση στίς αντικειμενικές συνθήκες, και νά εξηγήσει έτσι πολλά από τά προβλήματα πού έμεναν άλυτα ως τώρα. Για νά κάνουμε ένα δήμα πρός αυτή τήν κατεύθυνση και νά θεμελιώσουμε έτσι τή δική μας ανάλυση, θά επεκτείνουμε τόν όρισμό του Ένγκελς για τόν ιστορικό υλισμό. Πρόκειται για τόν ίδιο όρισμό πού αναφέραμε παραπάνω, τώρα όμως διατυπωμένο πληρέστερα, ώστε νά περιλάβει τό βιολογικό διαχωρισμό τών φύλων μέ σκοπό τήν αναπαραγωγή του είδους, διαχωρισμό πού άποτελέσε τήν πηγή του διαχωρισμού σέ τάξεις :

Ό ιστορικός υλισμός είναι μιά αντίληψη τής ιστορίας πού αναζητά τήν πρωταρχική αίτία και τή μεγάλη κινητήρια δύναμη όλων τών ιστορικών γεγονότων στή διαλεκτική του φύλου : στή διαίρεση τής κοινωνίας σέ δύο ξεχωριστές βιολογικές τάξεις, μέ σκοπό τήν αναπαραγωγή του είδους, στους αγώνες τών τάξεων αυτών μεταξύ τους, στίς αλλαγές τών μορφών του γάμου, τής αναπαραγωγής και τής ανατροφής τών παιδιών πού δημιουργήθηκαν άπ' αυτούς τούς αγώνες · στήν παράλληλη ανάπτυξη άλλων τάξεων διαφοροποιημένων μέ βάση τά φυσικά τους χαρακτηριστικά [κά-

στες] και στον πρώτο καταμερισμό της εργασίας με βάση το φύλο που εξελίχθηκε στο [οικονομικο-πολιτιστικό] ταξικό σύστημα.

Κι έτσι το πολιτιστικό εποικοδόμημα – όπως και το οικονομικό – ανάγεται όχι απλώς στην (οικονομική) τάξη, αλλά άκρως πιά πέρα, στο φύλο :

‘Ολόκληρη ή ως σήμερα ιστορία [σημειώστε ότι τώρα μπορούμε να παραλείψουμε τις λέξεις « μ’ εξαίρεση των πρωτόγονων φάσεων »] ήταν η ιστορία των ταξικών αγώνων. Οι αντιμαχόμενες αυτές κοινωνικές τάξεις είναι πάντα προϊόντα των τρόπων οργάνωσης της βιολογικής οικογενειακής μονάδας για την αναπαραγωγή του είδους, καθώς και των στενά οικονομικών τρόπων παραγωγής και ανταλλαγής εμπορευμάτων και υπηρεσιών. Η σεξουαλική-αναπαραγωγική οργάνωση της κοινωνίας αποτελεί κάθε φορά την πραγματική βάση, που μας επιτρέπει, σε τελευταία ανάλυση, να εξηγήσουμε ολόκληρο το εποικοδόμημα των οικονομικών, νομικών και πολιτικών θεσμών, καθώς και των θρησκευτικών, φιλοσοφικών και άλλων ιδεών μιας δοσμένης ιστορικής περιόδου.

Τώρα η περιγραφή των μελλοντικών αποτελεσμάτων μιας ύλιστικής αντίληψης της ιστορίας από τον Ένγκελς γίνεται πιο ρεαλιστική :

‘Ολόκληρη η σφαίρα των συνθηκών της ζωής που περιβάλλουν τον άνθρωπο και που ως τώρα τον εξουσίαζαν περιέχεται τώρα στην κυριαρχία και στον έλεγχο του ανθρώπου, που για πρώτη φορά γίνεται ο πραγματικός και συνειδητός κύριος της φύσης, αφού θά είναι κύριος της ίδιας της κοινωνικής οργάνωσής του.

Στά κεφάλαια που ακολουθούν θά υιοθετήσουμε αυτόν τον όρισμό του ιστορικού υλισμού, εξετάζοντας τους πολιτιστικούς θεσμούς που διατηρούν και ενισχύουν τη βιολογική οικογένεια (ιδιαίτερα με τη σημερινή της μορφή του οικογενειακού πυρήνα) και το αποτέλεσμα της, την ψυχολογία της δύναμης, ενός επιθετικού σοβινισμού που τώρα έχει αναπτυχθεί αρκετά ώστε να μπορεί να μας καταστρέψει. Θά ενσωματώσουμε στη μελέτη αυτή μία φεμινιστική ανάλυση του φροϋδισμού· γιατί οι πολιτιστικές προκατα-

λήψεις του Φρόντ, όπως και οι ιδέες που πήρε από τον Μάρξ και τον Ένγκελς, δεν τον τυφλώνουν ολότελα. Στην πραγματικότητα ο Φρόντ έκανε ανακαλύψεις μεγαλύτερης ακόμα αξίας από τις ανακαλύψεις των σοσιαλιστών θεωρητικών για την οικοδόμηση ενός νέου διαλεκτικού υλισμού θεμελιωμένου στο φύλο. Θά επιχειρήσουμε, έπειτα, να συσχετίσουμε ό,τι καλύτερο έχουν ο Μάρξ και ο Ένγκελς (τήν υλιστική αντίληψη της ιστορίας) με ό,τι καλύτερο έχει ο Φρόντ (τήν κατανόηση του έσωτερικού κόσμου του άντρα και της γυναίκας κι εκείνου που τους διαμορφώνει) για να φτάσουμε σε μία λύση, τόσο πολιτική όσο και ψυχολογική, που θά στηρίζεται όμως σε πραγματικά γεγονότα. Θά διαπιστώσουμε ότι ο Φρόντ παρατήρησε σωστά τή δυναμική της ψυχολογίας μέσα στο άμεσα κοινωνικό της πλαίσιο· όμως, επειδή ή θεμελιακή δομή του κοινωνικού αυτού πλαισίου ήταν ή ίδια - σε διάφορους βαθμούς - για όλους κληρητήν ανθρωπότητα, φαινόταν απλώς σαν μία απόλυτη υπαρξιακή προϋπόθεση που θά ήταν τρέλα να τήν άμφισβητήσουμε. Έτσι, ο Φρόντ και πολλοί όπαδοί του αναγκάστηκαν να προβάλουν άξιωματικά και άπριόρι έννοιες σαν τό ένστικτο του θανάτου, για να έξηγήσουν τήν καταγωγή αυτών των καθολικών ψυχολογικών τάσεων. Οι άρρώστιας τής ανθρωπότητας γίνονταν έτσι αναπόφευκτες και άθεράπευτες - κι αυτός είναι ο λόγος για τον όποιο ή λύση που πρότεινε (ή ψυχαναλυτική θεραπευτική), ένα όξύμωρο σχήμα, φαίνεται τόσο πενιχρή σε σύγκριση με τό υπόλοιπο έργο του και άποτελεί μία τόσο παταγώδη άποτυχία στην πράξη - σπράχνοντας τά προικισμένα με κοινωνική και πολιτική ευαισθησία άτομα να άπορρίψουν όχι μόνο τή θεραπευτική του μέθοδο αλλά ακόμα και τις βαθύτερες ανακαλύψεις του.

Ὁ φεμινισμός στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες

Κατά τή ριζοσπαστική φεμινιστική ἀποψη, ὁ νέος φεμινισμός δέν εἶναι ἀπλή ἀναβίωση μιᾶς σοβαρῆς πολιτικῆς κίνησης γιά κοινωνική ἰσότητα. Εἶναι τό δεύτερο κύμα τῆς σπουδαιότερης ἐπανάστασης στήν ἱστορία. Σκοπός του εἶναι ν' ἀνατρέψει τό ἀρχαιότερο καί τό πιό ἀκαμπτο ταξικό σύστημα, ἐκεῖνο πού βασίζεται στό φύλο καί στέρωσε στό διάβα τῶν χιλιετηρίδων, προσδίδοντας στους ἀρχέτυπους ἀνδρικούς καί γυναικίους ρόλους μίαν ἀδικοιολόγητη νομιμότητα καί φαινομενική μονιμότητα. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, τό πρωτοπόρο κίνημα τῆς Δύσης ἦταν μόνο ἡ πρώτη ἐπίθεση, καί ἡ πενηντάχρονη γελοιοποίησή του πού ἀκολούθησε στάθηκε ἀπλῶς ἡ πρώτη ἀντεπίθεση. Ἦταν ἡ αὐγή ἑνός μακροῦ ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας ἀπό τίς καταπιεστικές δομές ἐξουσίας πού ἔσπασε ἡ φύση καί πού ἐνίσχυσε ὁ ἄνθρωπος. Κάτω ἀπό τό φῶς αὐτό ἄς ρίξουμε μιά ματιά στόν ἀμερικανικό φεμινισμό.

1. Η ΚΙΝΗΣΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

Ἄν καί πάντα ὑπῆρξαν στήν ἱστορία ἐξεγερμένες γυναῖκες*, ποτέ στό παρελθόν δέν ἐπικράτησαν συνθήκες πού νά ἐπιτρέψουν στίς γυναῖκες ν' ἀποτινάξουν τούς καταθλιπτι-

* Παράδειγμα, οἱ μάγισσες, πού πρέπει νά τίς δοῦμε ἀπλῶς σάν γυναῖκες ἀνεξάρτητα ἀν ἐξεγέρθηκαν ἐναντίον μιᾶς ὀρισμένης πολιτικῆς. Μέσα σέ

κούς ρόλους τους. Ἡ κοινωνία εἶχε μεγάλη ἀνάγκη τῆς ἀναπαραγωγικῆς ἰκανότητος τῶν γυναικῶν – καί ὀπωσδήποτε, δέν ὑπῆρχαν ἀποτελεσματικὲς μέθοδοι γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων. Γι' αὐτὸ καί μέχρι τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης ἡ φεμινιστικὴ ἐξέγερση ἦταν καταδικασμένη νὰ παραμείνει ἀτομικὴ προσπάθεια.

Τὴν ἐπερχόμενη φεμινιστικὴ ἐπανάσταση τοῦ αἰῶνα τῆς τεχνολογίας προαισθάνθηκαν καὶ προανήγγειλαν ὀρισμένες γυναῖκες, πού ἀνήκαν στὴν « ἔλιτ » τῆς ἐποχῆς τους : στὴν Ἀγγλία ἡ Mary Wollstonecraft καὶ ἡ Mary Shelley, στὴν Ἀμερική ἡ Margaret Fuller, στὴ Γαλλία οἱ « Μπλέ-κάλτσες ». Ὅμως οἱ γυναῖκες αὐτὲς προπορεύονταν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τους. Δυσκολεύτηκαν νὰ πείσουν ἀκόμα καὶ τοὺς προοδευτικὸς κύκλους μέσα στοὺς ὁποίους κινοῦνταν νὰ δεχτοῦν τὶς ἰδέες τους, καὶ πολὺ περισσότερο τὶς μάξες τῶν συγχρόνων τους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πού μόλις εἶχαν συνέλθει ἀπὸ τὸ πρῶτο σοκ τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης.

Κατὰ τὰ μέσα ὅμως τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα, τότε πού ἡ ἐκβιομηχάνιση βρισκόταν σὲ πλήρη ἀνάπτυξη, ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἓνα τέλεια συγκεροτημένο φεμινιστικὸ κίνημα. Ἰσχυρὸς πάντα στὶς ΗΠΑ – πού εἶχαν συγκεροτηθεῖ σὲ ἀνεξάρτητο κράτος λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, κι ἔτσι εἶχαν συγκριτικὰ μικρὴ ἱστορία καὶ παράδοση – ὁ φεμινισμὸς κεντρίστηκε ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῶν νέγων ἐναντία στὴ δουλεία καὶ ἀπὸ τὶς κρυφοκαίουσες ἰδέες τῆς ἴδιας τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπανάστασης. (Ἡ διακήρυξη πού ψηφίστηκε στὴν πρώτη ἐθνικὴ συνέλευση γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς γυναίκας, στὸ Seneca Falls, τὸ 1848, εἶχε σὰν ὑπόδειγμα τὴ Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν ΗΠΑ).

Ἡ πρώτη Ἀμερικανικὴ Κίνηση γιὰ τὰ Δικαιώματα τῆς Γυναίκας (Woman's Rights Movement, πού στὸ ἐξῆς θὰ τὴν ἀναφέρουμε μὲ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ἀμερικανικοῦ τίτλου : WRM, ἦταν ριζοσπαστικὴ. Κατὰ τὸν δέκατο ἑνατο αἰῶνα, οἱ γυναῖκες πού χτυποῦσαν τὴν Οἰκογένεια, τὴν Ἐκκλησία (βλ. τὸ ἔργο τῆς Elisabeth Cady Stanton *Ἡ Βίβλος τῆς Γυ-*

δου αἰῶνες 8 ἑκατομμύρια γυναῖκες θανατώθηκαν στὴν πυρὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία – γιὰτὶ ἡ θρησκεία ἦταν ἡ πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

ναίικας) και τό Κράτος (τό νόμο) ήταν σάν νά χτυπούσαν τά ίδια τά θεμέλια τής δικτατοριανής κοινωνίας μέσα στην όποία ζούσαν - πράγμα έξίσου σοβαρό μέ τό νά άμφισβητεί κανείς σήμερα τή διάκριση τών φύλων. Τά θεωρητικά θεμέλια τής πρώτης W.R.M. ήταν παρμένα από τίς ριζοσπαστικότερες ιδέες τής εποχής εκείνης, ιδιαίτερα από τίς ιδέες όπαδών τής κατάργησης τής δουλείας, όπως τού William Lloyd Garrison και άλλων ούτοπιστών και έλευθεροφρόνων, Robert Owen και τής Fanny Wright. Άίγοι είναι σήμερα εκείνοι πού ξέρουν ότι στην άρχή ό φεμινισμός ήταν ένα κίνημα μέ μαζική βάση. Ποιός άκουσε ποτέ ότι οι φεμινίστριες έκαναν κουραστικά ταξίδια ως τά δάση τού Βορρά και πιά πέρα από τά σύνορα, ή ότι γύριζαν από πόρτα σέ πόρτα μέσα στις πόλεις, για νά μιλήσουν για τά ζητήματά τους ή για νά μαζεύουν ύπογραφές σέ άναφορές πού προκαλούσαν γέλια στις συνελεύσεις; Ούτε γενικά ξέρει κανείς ότι ή Elizabeth Cady Stanton και ή Susan B. Anthony, τά πιά δραστήρια μέλη τής κίνησης, ήταν άνάμεσα στους πρώτους πού ύπογράμμισαν τήν άνάγκη όργάνωσης τών εργαζομένων γυναικών και ίδρυσαν, τόν Σεπτέβρη τού 1868, τήν "Ένωση Έργαζομένων Γυναικών (Άντιπρόσωποι τής Έθνικής Έργατικής Ένωσης ως τίς άρχές τού 1868, άργότερα άποχώρησαν από αύτήν έξαιτίας τού σοδινισμού τών άρρένων συνδικαλιστών και τής άνειλικρινούς συμπεριφοράς τους πρός τίς εργάτριες, πού δέν άλλαξε ούτε και σήμερα). "Άλλες πρωτοπόρες γυναίκες πού πρωτοστάτησαν στην όργάνωση τών εργαζομένων γυναικών, όπως ή Augusta Lewis και ή Kate Mullaney, συμμετείχαν στή φεμινιστική κίνηση.

Τή ριζοσπαστική αύτή φεμινιστική κίνηση τήν όργάνωσαν γυναίκες στις όποιες ό νόμος κυριολεκτικά δέν άναγνώριζε καμιά νομική θέση· οι όποιες τή μέρα πού παντρεύονταν, κηρύσσονταν νεκρές από άποψη άστικών δικαιωμάτων ή, αν δέν παντρεύονταν, παρέμεναν υπό κηδεμονία σ' όλη τους τή ζωή· οι όποιες δέν μπορούσαν νά κάνουν διαθήκη ούτε και νά έχουν τή φύλαξη τών παιδιών τους σέ περίπτωση διαζυγίου· οι όποιες δέν μάθαιναν ούτε

νά διαβάσουν, και ούτε βέβαια γίνονταν δεκτές στα κολέγια (οι πιό εύνοημένες από αυτές μάθαιναν κέντημα, ζωγραφική πάνω σε πορσελάνη, γαλλικά και πιάνο). οι όποιες δέν είχαν πολιτική ψήφο. Έτσι, ακόμα και μετά τον Έμφυλιο Πόλεμο περισσότεροι από τον μισό πληθυσμό της χώρας ήταν, σύμφωνα με τον νόμο, δούλοι που δέν είχαν τίποτα δικό τους, ούτε καν τά « μαξιλαράκια » που φορούσαν στην πλάτη.

Τά πρώτα σκιστήματα της καταπιεζόμενης αυτής τάξης, τά πρώτα απλά αίτήματα για δικαιοσύνη αντιμετώπιστηκαν με δυσανάλογη βιαιότητα, με μίαν αντίσταση την όποια είναι δύσκολο νά καταλάβουμε σήμερα πού τά σύνορα ανάμεσα στις σεξουαλικές τάξεις άρχισαν νά σήνουν. Γιατί, όπως συμβαίνει συχνά, εκείνοι που κρατούσαν την έξουσία καταλάβαιναν καλύτερα από τους ίδιους τους αγωνιστές πόσο μεγάλη ήταν ή επαναστατική δυναμικότητα του πρώτου αυτού ξυπνήματος. Από την άρχή της ακόμα ή φεμινιστική κίνηση άποτέλεσε σοβαρή άπειλή για την κατεστημένη τάξη και ή απλή ύπαρξη και ή μακρά διάρκειά της άποδείχνουν ότι ύπήρχαν βασικές άνισότητες σ' ένα σύστημα πού ισχυριζόταν πώς είναι δημοκρατικό. Δουλεύοντας πρώτα μαζί και ύστερα χωριστά, τό κίνημα άπελευθέρωσης των δούλων και ή Κ.Δ.Γ. άπειλούσαν νά σπαράξουν τή χώρα. Αν και στή διάρκεια του Έμφυλιου Πολέμου οι φεμινίστριες δέν είχαν πειστεί νά εγκαταλείψουν την ύπόθεσή τους για νά δουλέψουν για « πιό σπουδαία » ζητήματα, ή ιστορία της πρώτης περιόδου της φεμινιστικής επανάστασης θά μπορούσε νά είναι λιγότερο σκοτεινή.

Στήν πραγματικότητα, άν και οι όπαδοί της Stanton και της Anthony συνέχισαν τον άγώνα τους επί είκοσι ακόμα χρόνια, άκολουθώντας τή ριζοσπαστική φεμινιστική παράδοση, ή ραχοκοκαλιά της κίνησης είχε σπάσει. Πάνω στή δράση του Έμφυλιου Πολέμου, επιτράπηκε σέ χιλιάδες γυναίκες νά φύγουν από τά σπίτια τους για νά επιδοθούν σέ έργα φιλανθρωπίας. Τό μόνο σημείο τό όποιο μπορούσε νά ενώσει αυτές τίς γυναίκες, πού προέρχονταν από τόσο διαφορετικά στρατόπεδα, ήταν ή επιθυμία ν' άποκτήσουν

ψηφο. Δυστυχώς όμως δεν συμφώνησαν πάνω στους λόγους αυτής της επιθυμίας. Οί συντηρητικές συγκρότησαν την 'Αμερικανική Ένωση για τη Γυναικεία ψήφο (American Woman's Suffrage Association) ή προσχώρησαν σέ γυναικείες λέσχες που ξεφύτρωναν τότε σάν τά μανιτάρια, όπως ή εύλαβική Χριστιανική Ένωση Γυναικών για τήν Έγκράτεια (Woman's Christian Temperature Union). Οί ριζοσπάστριες χωρίστηκαν για ν' αποτελέσουν τήν Έθνική Ένωση Γυναικών για τήν ψήφο (National Woman's Suffrage Association), που ενδιαφερόταν για τήν ψήφο μόνο σάν σύμβολο της απαραίτητης - για νά επιτευχθούν εύρύτεροι στόχοι - πολιτικής δύναμης.

Γύρω στά 1890 είχαν επιτευχθεί νέες νομικές μεταρρυθμίσεις, οί γυναίκες εισχώρησαν στίς γραμμές της έργατικής δύναμης καταλαμβάνοντας μέσα σ' αυτήν τή θέση που κατέχουν καί σήμερα καί οί περισσότερες απ' αυτές άρχισαν νά μορφώνονται. Στή θέση της άληθινής πολιτικής δύναμης τούς παραχωρήθηκε μιά συμβολική χωριστή θέση στή σφαίρα της πολιτικής ζωής μέσα στίς λέσχες τους. Όμως, άν καί έπρόκειτο για μιά πολιτική δύναμη μεγαλύτερη απ' όση διέθεταν πριν, στήν ούσία ήταν άπλως μιά ξαναφρεσκαρισμένη έκδοση της « γυναικείας δύναμης » του συνηθισμένου τύπου : εκείνης που άσκειται στά παρασκήνια - δηλαδή της παραδοσιακής επιρροής πάνω στήν έξουσία, που πήρε τή σύγχρονη μορφή τών ομάδων πίεσης (lobbies). Όταν στά 1890 ή ριζοσπαστική φεμινιστική Έθνική Ένωση για τήν Ψήφο, μέ τίς άρχηγούς της γερασμένες πιά καί άποκαρδιωμένες, συγχωνεύτηκε μέ τή συντηρητική 'Αμερικανική Ένωση για τήν ψήφο καί συγκροτήθηκε έτσι ή Έθνική 'Αμερικανική Γυναικεία Ένωση για τήν Ψήφο (National American Woman's Suffrage Association, NAWSA). φάνηκε πώς όλα είχαν χαθεί. Ό συντηρητικός φεμινισμός, μέ τή συγκέντρωση της προσοχής του σέ πλατείά, ένοποιητικά, μεμονωμένα θέματα, όπως τό δικαίωμα της ψήφου, μέ τήν προσπάθεια νά πείσει καί νά καλοπιάνει τήν έξουσία του λευκού άρρενα δουλεύοντας μέσα στίς ίδιες τίς δομές της, πασκίζοντας νά πείσει τούς άντρες -

πού ήταν παρά πολύ ξύπνιοι για να ξεγελαστούν, με τή φαντασιολόγα ακόμα ρητορική τους – είχε κερδίσει. Ο φεμινισμός, αφού ξεπουλήθηκε, άρχισε να μαραζώνει.

Χειρότερες και από τις συντηρητικές φεμινίστριες ήταν οι γυναίκες εκείνες, πού όλο και πλήθαιναν, οι όποιες, στηριγμένες στο νεοαποκτημένο κομματάκι ελευθερίας, προχωρούσαν μ' ένθουσιασμό σ' όλα τά ριζοσπαστικά κινήματα της Προοδευτικής Έποχής, ακόμα και όταν αυτά έρχονταν σέ σύγκρουση μέ τά γυναικεία συμφέροντα. (Θυμηθείτε τήν παλιά συζήτηση για τούς ξεχωριστούς « προστατευτικούς » νόμους τής γυναικείας εργασίας). Νά τί λέει ή Margaret Rhondda, πού ήταν επικεφαλής τής φεμινιστικής κίνησης στή Μεγάλη Βρετανία μετά τόν πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο :

Μπορούμε να χωρίσουμε τά μέλη τής φεμινιστικής κίνησης σέ δύο ομάδες : στίς φεμινίστριες και στίς μεταρρυθμίστριες, πού δέν είναι καθόλου φεμινίστριες, πού δέν νοιάζονται καθόλου για τήν ισοότητα αυτή καθεαυτή (...). Σήμερα, σχεδόν όλες οι γυναίκες οργανώσεις παραδέχονται πώς οι μεταρρυθμίστριες είναι πολύ περισσότερες από τις φεμινίστριες, ότι τό πάθος να σας κάνουν να ενδιαφερθείτε για τούς συναθρώπους σας, να τούς κάνετε καλό σύμφωνα μέ τόν δικό σας τρόπο, είναι πολύ συχνότερο από τήν επιθυμία να δώσουν στόν καθένα τήν έξουσία να ζει όπως αυτός θέλει.

Οί « μεταρρυθμίστριες » αυτές, οι « ριζοσπάστριες » γυναίκες τής εποχής τους, τό πολύ πολύ έπηρεάζονταν από τόν φεμινισμό. Ούτε αληθινές φεμινίστριες ήταν ούτε αληθινές ριζοσπάστριες, γιατί δέν θεωρούσαν ακόμα τήν υπόθεση τής γυναίκας σάν ένα πράγματι νόμιμο ριζοσπαστικό σκοπό. Καθώς έδλεπαν τήν WRM σάν άπλή έφαπτομένη μιάς άλλης, περισσότερο σημαντικής πολιτικής, θεωρούσαν κατά κάποιον τρόπο τόν εαυτό τους σάν άπλερους άντρες : Οί σκοποί πού επιδίωκαν οι γυναίκες τούς φαίνονταν « είδικοί », « σεκταριστικοί », ενώ εκείνοι πού άφορούσαν τούς άντρες ήταν « ανθρώπινοι », « οίκουμενικοί ». Καθώς ή πολιτική τους άνάπτυξη γινόταν μέσα σέ κινήματα όπου κυριαρχούσαν οι άντρες, ενδιαφέρονταν περισσότερο για

τή μεταρρύθμιση της θέσης τους μέσα στις κινήσεις αυτές παρά να αποσυρθούν από αυτές και να δημιουργήσουν τίς δικές τους κινήσεις. Η Ένωση Γυναικείων Συνδικαλιστικών Σωματείων (Woman's Trade Union League) αποτελεί εδώ ένα καλό παράδειγμα : οι πολιτικές γυναικείες προσωπικότητες της ομάδας αυτής απέτυχαν στις βασικότερες προσπάθειές τους γιατί στάθηκαν ανίκανες να κόψουν τούς δεσμούς τους με την έντονα σοβινιστική άντρική οργάνωση AFL (American Federation of Labor= 'Αμερικανική Όμοσπονδία Έργασίας), πού είχε επικεφαλής της τόν Samuel Gompers, και πού τίς ξεπούλησε πολλές φορές. Ή, για ν' αναφέρουμε ένα άλλο παράδειγμα, σάν τόσες άλλες εθελόντριες της Vista (Volunteers in Service to America= 'Εθελόντριες στην Έπηρεσία της 'Αμερικής) έτρεχαν νά βοηθήσουν αγνώμονες δυστυχισμένους στή φτωχογειτονιά τους, θυσιάζοντας κάποτε και τή ζωή τους, δίχως ανταμοιβή – για νά κατακτήσουν μελαγχολικές, πικρόχολες αλλά άφοσιωμένες γεροντοκόρες, σύμφωνα με τό καθιερωμένο στερεότυπο των κοινωνικών λειτουργιών. Είτε, τέλος, προσχωρούσαν στό Γυναικείο Κόμμα τής Ειρήνης (Woman's Peace Party) πού ίδρυσε άνώφελα ή Jane Addams στίς παραμονές τής επέμβασης τής 'Αμερικής στόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και πού άργότερα διασπάστηκε – είρωνεία τής τύχης – σέ σοβινιστικές ομάδες πού δούλευαν για τήν πολεμική προσπάθεια και σέ ειρηνόφιλες ριζοσπαστικές ομάδες άναποτελεσματικές όσο και έξτρεμιστικές.

Αυτή ή ξέφρενη γυναικεία οργανωτική προσπάθεια τής Προοδευτικής έποχής συχνά συγχέεται με τήν καθαυτό WRM. Όμως ή στερεότυπη εικόνα τής γεμάτης άπωθημένα άυταρχικής μαχόμενης γυναίκας αντίστοιχεί λιγότερο στίς ριζοσπάστριες φεμινίστριες άπ' ό,τι σέ όρισμένες γυναίκες πού είχαν τό πάθος τής πολιτικής και πού άποτελούσαν τήν ψυχή των κάθε λογής έπιτροπών για τά σοβαρά θέματα τής έποχής τους. Έκτός άπό τίς μακαρίτισσες τώρα κινήσεις πού αναφέραμε ήδη – Woman's Trade Union League, National Federation of Settlements, Woman's International League for Peace and Freedom (πού άρχικά ήταν τό

Woman's Peace Party της Jane Addams) – όλες οι « οργανώσεις κυριών » ιδρύθηκαν μεταξύ 1890 και 1920 : General Federation of Woman's Clubs, League of Woman's Voters, American Association of Collegiate Alumnae, National Consumer's League, PTA (Parent-Teachers Association), DAR (Daughters of the American Revolution). Και μ' όλο πού οι οργανώσεις αυτές συνδέονταν με τά πιο ριζοσπαστικά κινήματα της εποχής τους, οι καθόλου φεμινιστικές ιδέες τους απέδειχναν ότι ή πολιτική τους ήταν αντιδραστική, στενόμυαλη και άνοητη.

Έτσι ή πλειοψηφία των οργανωμένων γυναικών στην περίοδο 1890-1920 – περίοδο πού συνήθως θεωρείται σαν μνημείο έντονης φεμινιστικής δραστηριότητας – δεν είχε καμιά σχέση με τον φεμινισμό. Από τή μιά μεριά, ό φεμινισμός περιορίστηκε μόνο στό αίτημα της ψήφου – ή WRM μεταμορφώθηκε (προσωρινά) σέ κίνηση για τό δικαίωμα της ψήφου – κι από τήν άλλη, ή δραστηριότητα των γυναικών σπαταλιόταν για κάθε άλλη ριζοσπαστική ύπόθεση εκτός από τή δική τους.

Όμως ό ριζοσπαστικός φεμινισμός άπλώς κοιμόταν : Η άφύπνισή του άρχισε με τήν επιστροφή της Harriet Stanton Blatch, κόρης της Elisabeth Cady Stanton, από τήν Άγγλία, όπου είχε πάρει μέρος στην Κοινωνική και Πολιτική Ένωση των Γυναικών (Woman's Social and Political Union) – των άγγλίδων σουφραζεττών, πού οι πιο γνωστές τους είναι ίσως οι Pankhurst – πού καταπολεμούσε τις Συνταγματικές (Constitutionalists, συντηρητικές φεμινίστριες). Κρίνοντας ότι χρειαζόταν μιά μαχητική τακτική για τήν πραγματοποίηση των σκοπών πού είχε επιδιώξει ή μητέρα της, ή Harriet συνιστούσε νά καταπιαστούν με τό πρόβλημα της ψήφου, υιοθετώντας τήν εγκαταλειμμένη τότε στρατηγική της ομάδας Stanton-Anthony : άσκηση πίεσης για τήν τροποποίηση του Όμοσπονδιακού Συντάγματος. Σύντομα οι άμερικανίδες αγωνίστριες εγκατέλειψαν τή συντηρητική NAWSA για νά συγκροτήσουν τήν Congressional Union (Ένωση του Κογκρέσου – τό κατοπινό Κόμμα της Γυναίκας) αρχίζοντας μιά τολμηρή δράση άνταρτοπόλεμου και

ἐφαρμόζοντας μίαν ἀδιάλλακτη γραμμή, πού συχνά ἀποδίδεται, λαθεμένα ὁμως, σ' ὀλόκληρη τήν κίνηση γιά τή γυναικεία ψήφο.

Οἱ προσπάθειές τους ἀπέδωσαν. Οἱ στρατευόμενες πέρασαν ἀπό κάθε λογῆς δοκιμασίες, κακοποιήθηκαν ἀπό τόν ὄχλο, ἔκαναν ἀπεργίες πείνας καί σιτίζονταν μέ τή βία, ὁμως μέσα σέ δέκα χρόνια κέρδισαν τό δικαίωμα τῆς ψήφου. Ὁ ριζοσπαστικός φεμινισμός στάθηκε ἡ σπίθα πού χρειαζόταν τό ἐξασθενημένο φεμινιστικό κίνημα γιά νά πετύχει τόν μοναδικό του στόχο. Ὁ ριζοσπαστικός φεμινισμός καταπιανόταν μέ τό ζήτημα μ' ἕναν καινούργιο καί πιό στέρεο τρόπο (τήν πίεση γιά τήν τροποποίηση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συντάγματος ἀντί τῶν ἀνιαρῶν προσπαθειῶν χωριστά σέ κάθε Πολιτεία, πού χρησιμοποιήθηκαν ἐπί τριάντα καί πάνω χρόνια). Ἡ ἀγωνιστική δραστηριότητά του ἐπέμεινε στή σπουδαιότητα τοῦ γυναικείου προβλήματος, καί πάνω ἀπ' ὅλα, ἀνοιγε μιά πλατύτερη προοπτική, ὅπου ἡ ψήφος δέν ἦταν πιά παρά ἕνας ἀπό τούς ἐπιδιωκόμενους στόχους, καί γι' αὐτό ἔπρεπε νά κερδηθεῖ ὅσο μποροῦσε πιό γρήγορα. Τά μετριοπαθῆ αἰτήματα τῶν συντηρητικῶν φεμινιστριῶν – πού ἦταν σχεδόν ἔτοιμες νά ὑποσχεθοῦν ὅτι ἂν ἀποκτοῦσαν τό δικαίωμα τῆς ψήφου δέν θά τό χρησιμοποιοῦσαν – ἔγιναν εὐπρόσδεκτα σάν τό κατά πολύ μικρότερο κακό σέ σύγκριση μέ τά αἰτήματα τοῦ Κόμματος τῶν Γυναικῶν.

Παραχωρώντας ψήφο στίς γυναῖκες τό κατεστημένο ἀναγνώριζε τήν κίνηση τῶν γυναικῶν. Ὅπως τό συνόψισε ἕνας γνωστός παράγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού τόν ἀναφέρει ὁ William O' Neill στό ἔργο του *Ὅλοι τους ἦταν γειναῖοι* : « Πάντως ἦταν καλό πού δόθηκε στίς γυναῖκες τό δικαίωμα τῆς ψήφου, ἔστω καί μόνο γιά νά μή γίνεται πιά λόγος γι' αὐτό ». Ἡ κυρία Oliver Hazard Perry Belmont τοῦ Γυναικείου Κόμματος παρότρυνε τίς γυναῖκες νά μποῦκοτάρουν τίς ἐκλογές : « Χρησιμοποιήστε μέ φρόνηση τή νέα σας δύναμη. Οἱ σουφραζέττες δέν ἀγωνίστηκαν γιά τή χειραφέτησή σας ἐπί ἑβδομήντα χρόνια, γιά νά γίνετε ὑπηρετρίες ἀντρικῶν κομμάτων ». Καί ἡ Charlotte Perkins Gilman πρόσθετε :

Ἡ δύναμη πού θά μπορέσουν νά ἀσκήσουν οἱ γυναῖκες θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τή μὴ προσχώρησή τους στό κομματικό σύστημα τῶν ἀντρῶν. Στὴν πολιτική τὸ κομματικό σύστημα εἶναι ἓνα τέχνασμα τῶν ἀντρῶν γιὰ νά καλύπτουν τὰ πραγματικά προβλήματα. Γιὰ νά πετύχουν τὰ μέτρα πού ζητοῦν, οἱ γυναῖκες θά πρέπει νά δράσουν ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν κομμάτων. Τὰ παλιὰ πολιτικά κόμματα ἐπιθυμοῦν τόσο πολὺ νά πείσουν τίς γυναῖκες νά προσχωρήσουν σ' αὐτά, γιατί καταλαβαίνουν πόσο μικρὴ θά εἶναι ἡ ἐπιρροή τους μέσα σ' αὐτά.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως στάθηκαν μάταια. Ἀκόμα καὶ ἡ ἴδρυση ἐνός νέου Γυναικείου Κόμματος στὶς 18 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1921, γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν ἄλλων μεγάλων κομμάτων πού ἀπορροφοῦσαν τόσο γοργὰ τὴ νέα πολιτικὴ δύναμη τῶν γυναικῶν, δέν μπόρεσε νά ἀναστήσει τὴ γυναικεία κίνηση πού πέθαινε*.

Ἡ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος τῆς ψήφου σκότωσε τὴν WRM. Ἄν καὶ οἱ ἀντιφεμινιστικὲς δυνάμεις φαίνονται πῶς ὑποχώρησαν, στὴν πραγματικότητά ὑποχωροῦσαν μόνο στὰ λόγια. Ποτέ δέν ἔχασαν. Τὴν ἐποχὴ πού παραχωρήθηκε τὸ δικαίωμα τῆς ψήφου, ἡ μακρόχρονη διοχέτευση τῶν φεμινιστικῶν ἐνεργειῶν στὸν περιορισμένο στόχο τῆς ψήφου – πού ἀρχικὰ φαινόταν σάν ἓνα ἀπλό σκαλοπάτι πρὸς τὴν πολιτικὴ ἐξουσία – ἐξάντλησε ἐντελῶς τὴν WRM. Τὸ τέρας Ψῆφος καταβρόχθισε ὅλα τ' ἄλλα. Τρεῖς γενιὲς εἶχαν περάσει ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς WRM, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς εἶχαν πεθάνει ὅλοι. Οἱ γυναῖκες, πού ἀργότερα προσχώρησαν στὴ φεμινιστικὴ κίνηση μὲ μόνο σκοπὸ νά πετύχουν τὸ δικαίωμα ψήφου, ποτέ δέν βρῆκαν τὸν καιρὸ νά διευρῦ-

* Τὸ Κόμμα τῶν Γυναικῶν συνέχισε τὸν ἀγῶνα του στὴ διάρκεια τῆς οἰκονομικῆς κρίσης καὶ τῶν πολέμων ἀγωνιζόμενο γιὰ τὸν ἐπόμενο μεγάλο σταθμὸ, τὴ νομικὴ ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας, γιὰ μιὰ τροπολογία τοῦ Συντάγματος πού θ' ἀναγνώριζε στὶς γυναῖκες ἴσα δικαιώματα μὲ τοὺς ἄντρες. Πενήντα χρόνια ἀργότερα ἐκείνες πού ζοῦν ἀκόμα ἐξακολουθοῦν ν' ἀγωνίζονται. Ἡ « κωμικὴ » εἰκόνα τῆς γηραιᾶς κυρίας, πού δπλασμένη μὲ μιὰ ὀμπρέλα κυνηγᾷ μίαν ὑπόθεση πού ἔχει πιά κερδηθεῖ, εἶναι ἄμεσο προῖόν τῆς ἀποστέωσης τοῦ φεμινισμοῦ πού τὴν προκάλεσε ἡ γειλοποίηση του ἐπὶ πενήντα χρόνια.

νουν τή συνείδησή τους για τὰ πράγματα : είχαν ξεχάσει σέ τί ακριβώς θά χρησίμευε ή ψήφος. Ἡ αντίδραση είχε πετύχει τούς σκοπούς της.

*
* *

Ἄπέμεινε καμιά ανάμνηση ὄλων αὐτῶν τῶν ἀγῶνων ; Ὁ ἀγῶνας μόνο για τήν ψήφο – πού δέν είχε καί μεγάλη ἀξία για τίς γυναίκες, ὅπως ἀπέδειξαν ἀργότερα τὰ γεγονότα – στάθηκε ἕνας ἀτέλειωτος πόλεμος ἐνάντια στίς πιό ἀντιδραστικές δυνάμεις τῆς Ἀμερικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού, ὅπως δείχνει ή Eleanor Flexner στό ἔργο της *Ἐνας αἰώνας ἀγῶνων*, περιλάμβανε τὰ ἰσχυρότερα καπιταλιστικά συμφέροντα τοῦ Βορῶ, δηλ. τό πετρέλαιο, τή βιομηχανία, τούς σιδηροδρόμους καί τήν ποτοποιία, τόν ρατσιστικό συνασπισμό τῶν Πολιτειῶν τοῦ Νότου (πού, ἐκτός ἀπό τήν πιασδρομική στάση του πρὸς τίς γυναίκες, φοβόταν νά παραχωρήσει ψήφο σ' αὐτές, γιατί ἔτσι θά χειραφετοῦσε καί τόν μισό νέγρικο πληθυσμό καί θά τραβοῦσε τήν προσοχή στήν ὑποκρισία τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας τῶν ἀνδρῶν) καί, τέλος, τόν κυβερνητικό μηχανισμό. Ἡ προσπάθεια πού χρειάστηκε για τήν ἀπόσπαση τοῦ δικαιώματος τῆς ψήφου προκαλεῖ κατάπληξη. Ἡ Carrie Chapman Catt ἔκρινε ὅτι:

για νά βγεῖ ή λέξη « ἄρρενες » ἀπό τό Σύνταγμα χρειάστηκαν στίς γυναίκες αὐτῆς τῆς χώρας πενήντα δύο χρόνια ἀκατάπαιστου ἀγῶνα[...]. Στό διάστημα αὐτό οἱ γυναίκες ἀναγκάστηκαν νά διενεργήσουν 56 δημοψηφίσματα ἀνάμεσα στούς ἄρρενες ψηφοφόρους, 480 καμπάνιες για νά καταφέρουν τίς νομοθετικές συνελεύσεις νά ὑποβάλουν στούς ψηφοφόρους τροπολογίες στόν τρόπο ψηφοφορίας, 47 καμπάνιες για νά καταφέρουν τίς ὁμοσπονδιακές συντακτικές συνελεύσεις νά ἐνσωματώσουν τό δικαίωμα ψήφου τῶν γυναικῶν στό Σύνταγμα τῶν Πολιτειῶν, 277 καμπάνιες για νά πετύχουν ἀπό τὰ πολιτειακά κομματικά συνέδρια νά περιλάβουν τό ζήτημα τῆς ψήφου τῶν γυναικῶν στά προγράμματά τους, 30 καμπάνιες για νά πετύχουν ἀπό τὰ κομματικά συνέδρια για τήν

έκλογή προέδρου να υιοθετήσουν τη γυναικεία ψήφο στά προγράμμάτά τους και 19 καμπάνιες sé 19 διαδοχικά κογκρέσσα.

Οί ήττες ήταν τόσο συχνές και οί νίκες τόσο σπάνιες – και πάντα μέ έλάχιστα περιθώρια – ώστε και ή άπλή άνάγνωση τής Ιστορίας τών άγώνων αυτών να είναι άποκαρδιωτική, και φυσικά πολύ πιο άποκαρδιωτικοί οί ίδιοι οί άγώνες για τίς γυναίκες πού τούς έζησαν και τούς διεξήγαγαν. Τά κενά τών Ιστορικών στόν τομέα αυτόν είναι άν δι συγχωρητέα, τουλάχιστο κατανοητά.

“Όμως, όπως είδαμε, τό ζήτημα τής ψήφου ήταν μόνο ένας μικρός στόχος άνάμεσα σ’ εκείνους πού επιδίωκε ή WRM. Έκατό χρόνια ύπαρξης λαμπρών προσωπικοτήτων και σοβαρών γεγονότων σδήστηκαν επίσης από τήν άμερικανική Ιστορία. Η ζωή τών ρητόρων γυναικών πού αγωνίζονταν για ν’ άποκρούσουν επιθέσεις του δχλου, τόν καιρό πού δέν έπιτρεπόταν στίς γυναίκες να μιλάνε δημόσια, να επιτίθενται στήν Οικογένεια, στήν Έκκλησία και στό Κράτος, πού ταξίδευαν μέ άθλιους σιδηροδρόμους sé φτωχικά κτηνοτροφικά χωριά τής Δύσης για να μιλήσουν sé μικρές ομάδες γυναικών κοινωνικά έξαθλιωμένων, ήταν πολύ πιο συναρπαστική από τή ζωή όλων τών Scarlett O’ Hara, τών Harriet Beecher Stowe και τών «Μικρών Γυναικών». Η Sojourner Truth και ή Harriet Tubman, άπελεύθερες δούλες πού ξαναγύρισαν πολλές φορές, για να έλευθερώσουν και άλλες δούλες, στίς δικές τους φυτείες, και πού είχαν επικηρυχθεί για τεράστια ποσά, από πολιτική άποψη στάθηκαν πολύ πιο άποτελεσματικές από τόν άτυχο John Brown. Όμως, παραπολύς κόσμος σήμερα δέν άκουσε ποτέ να γίνεται λόγος για τή Myrtilla Miner, τήν Prudence Crandall, τήν Abigail Scott Duniway, τή Mary Putnam Jacobi, τήν Ernestine Rose, τίς άδελφές Claffin, τήν Crystal Eastman, τήν Clara Lemlich, τήν κυρία O.H.P. Belmont, τή Doris Stevens, τήν Anne Martin. Και ή άγνοια αυτή δέν είναι τίποτε άν τή συγκρίνουμε μέ τήν άγνοια για τή ζωή γυναικών του ήθικου άναστήματος τών Margaret Fuller, Fanny Wright, άδελφών Grimké, Susan B. Anthony, Elizabeth Cady

Stanton, Harriet Stanton Blatch, Charlotte Perkins Gilman, Alise Roll.

Ώστόσο, ξέρουμε τή Louisa May Alcott, τήν Clara Barton και τή Florence Nightingale, όπως ξέρουμε και τόν θρίαμβο του Ralph Bunche ή του George Washington Carver με τά φιστίκια – αλλά για τόν Nat Turner* δέν γίνεται πουθενά λόγος. Δέν μπορούμε ν' αγνοήσουμε τό γεγονός ότι σημαντικά πρόσωπα καταγωνιάστηκαν από τήν κλασική αμερικάνικη ιστορία πρός όφελος περισσότερο κονφορμιστικών προτύπων. Θά ήταν βέβαια επικίνδυνο νά εμπνεύσουμε στά παιδιά τών νέγων, πού ήταν ακόμη δούλοι, θαυμασμό για τούς Nat Turner τής ιστορίας τους, και τό ίδιο ισχύει για τήν WRM. Τά ύποπτα κενά στά βιβλία τής ιστορίας μας σχετικά μέ τόν φεμινισμό – ή ακόμα ή ταύτιση όλόκληρης τής WRM μέ τή (συντηρητική) κίνηση για τήν ψηφο ή μέ τίς ρεφορμιστικές γυναικείες ομάδες τής Προοδευτικής Έποχης – δέν είναι τυχαία.

Είναι τό αποτέλεσμα μιās αντίδρασης πού ύφιστάμεθα ακόμα και σήμερα ενάντια στό πρώτο κύμα τής φεμινιστικής κίνησης. Οί λίγες ισχυρές γυναικείες προσωπικότητες πού προβάλλονται τά τελευταία πενήντα χρόνια σιωπής σάν πρότυπα στίς νεαρές κοπέλες, έχουν διαλεχτεί προσεχτικά: Είναι γυναίκες σάν τήν Eleanor Roosevelt, πού ζούνε μέσα στήν αλτρούιστική γυναικεία παράδοση, αντίθετα πρός τίς γεμάτες έγωισμό και ύγεια μεγάλες φυσιολογικές τής ριζοσπαστικής φεμινιστικής εξέγερσης. Έπρεπε ν' αναμένουμε τήν αντίδραση αυτή. Οί άντρες τής εποχής εκείνης κατάλαβαν άμέσως τήν άληθινή φύση τής φεμινιστικής κίνησης, γιατί είδαν σ' αυτήν μιá σοβαρή άπειλή για τήν έξουσία πού άναίσχυντα άσκούσαν πάνω στίς γυναίκες. Μπορεί νά ύποχρεώθηκαν νά έξαγοράσουν τή γυναικεία κίνηση μέ λίγες έπιφανειακές μεταρρυθμίσεις διορθώνοντας στά χαρτιά τίς πιό χτυπητές άνισότητες, με-

* *Nat Turner* : δούλος νέγρος από τή Βιργίνια, ήγέτης μιās εξέγερσης τών δούλων τό 1831 πού προκάλεσε πολλά θύματα άνάμεσα στους Λευκούς και τεματίστηκε μέ τόν άπαγχονισμό του ίδιου και τών κυριότερων συντρόφων του.

ρικές αλλαγές στό ντύσιμο τών γυναικών, στή σεξουαλική τους ζωή, στό στύλ τους (« κάνατε μεγάλες προόδους, κούκλα μου »), πού όλες τους σάν από σύμπτωση ήταν πρὸς τό συμφέρον τών άντρών. Όμως ἡ Έξουσία ἔμενε στά δικὰ τους χέρια.

2. ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΓΕΛΟΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Πῶς κατάφερε ὁ μύθος τῆς χειραφέτησης νά ναρκώσει τὴν πολιτική συνείδηση τών γυναικῶν ἐπὶ πενήντα χρόνια;

Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 εἶχαμε μιά ἔξαρση τοῦ ἔρωτισμοῦ. Ὁ θεσμός τοῦ γάμου στολιζόταν ὄλο καὶ περισσότερο μέ ρομαντικά χρώματα (« Ὁ Έρωτας κι ὁ Γάμος πάνε μαζί ὅπως τ' ἄλογο μέ τ' ἀμάξι »), γιὰ νά ξαναβρεῖ καινούργια δημοτικότητα καὶ καινούργια δύναμη ὕστερα ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἐπίθεση τοῦ φεμινισμοῦ πού τόν εἶχε ἔξασθενήσει. Όμως ἡ ἀνάρρωση δέν κράτησε πολὺ. Σύντομα οἱ γυναῖκες ξαναὑποδουλώθηκαν καὶ ἡ νεοαποκτημένη ταξικὴ ἀλληλεγγύη τους ἔξατμίστηκε. Οἱ συντηρητικὲς φεμινίστριες, πού θεωροῦσαν τουλάχιστο τὰ προβλήματά τους κοινωνικά, ἐσωματώθηκαν στὴν κοινωνία, ἐνῶ οἱ ριζοσπάστριες φεμινίστριες γίνονταν, ἀνοιχτά καὶ ἀποτελεσματικά, ἀντικείμενο γελοιοποίησης· ὡς καὶ οἱ ἀβλαβες γυναῖκες πού ἐμπύχωναν τὶς ἐπιτροπὲς ἄλλων κινήσεων κατέληξαν νά φαίνονται γελοίες. Ἡ καμπάνια τῆς νοθεσίας εἶχε ἀρχίσει: ἡ χειραφέτηση ἀποτελοῦσε ἀτομικὴ εὐθύνη τοῦ καθενός· ἡ σωτηρία ἦταν ζήτημα προσωπικό, ὄχι πολιτικό. Μ' ὄλη τους τὴν ψυχὴ οἱ γυναῖκες ρίχτηκαν σέ μιά μακρὰ ψυχοδουλομέτρηση γιὰ τὴν « ἀρτίωσή » τους.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (1920-30) χρονολογεῖται ἐκείνη ἡ ἔμμομη ἰδέα τῆς καλλιέργειας τοῦ « στύλ », ἡ ἐπιδίωξη τῆς γοητείας (καὶ σεῖς μπορεῖτε νά γίνετε Theda Bara*), μιά πνευματικὴ ἀρρώστια πού ἀκόμα καὶ σήμερα κατατρῶγει τὶς γυναῖκες – πού τὴν ὑποδαύλισαν τὰ γυναικεία περι-

* Ἀμερικανίδα στάρ τοῦ κινηματογράφου τῆς τρελῆς ἐποχῆς, ἡ πρώτη πού ὀνομάστηκε μοιραία (vamp).

οδικά τύπου *Vogue*, *Glamour*, *Mademoiselle*, *Cosmopolitan*, κτλ. Ἡ ἀναζήτηση ἑνός « διαφορετικοῦ » προσωπικοῦ στυλ μέ τό ὁποῖο νά ἐκφράζει μιά γυναίκα τόν ἑαυτό της εἶχε ἀντικαταστήσει τήν παλιά φεμινιστική ἀρχή γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ χαρακτήρα μέ τή μαθήτευση στήν εὐθύνη καί μέ τά διδάγματα τῆς πείρας.

Στή δεκαετία 1930-40, μετά τήν οἰκονομική κρίση, οἱ γυναῖκες ἔγιναν νηφαλιότερες. Τό γούστο τους γιά τόν τύπο τοῦ « ἀγοροκόριτσου » (« *garçonne* ») προφανῶς δέν ἀποτελοῦσε ἀπάντηση στό πρόβλημάτά τους: ἔνιωθαν τόν ἑαυτό τους περισσότερο μετέωρο καί νευρωτικό παρά ποτέ πρῖν. Ὅμως, καθώς ὁ μύθος τῆς χειραφέτησης βρισκόταν σ' ὅλη τή δόξα του, δέν τολμοῦσαν νά παραπονεθοῦν. Ἄφου εἶχαν πετύχει ἐκείνο πού ζητοῦσαν καί ὁμως αἰσθάνονταν καί πάλι μή ἱκανοποιημένες, φαίνεται πῶς κάτι δέν πῆγαινε καλά μέσα τους. Στά κατάβαθα τῆς ψυχῆς τους ὑποψιάζονταν ὅτι μπορεῖ καί νά ἦταν *πραγματικά* κατώτερες ἀπό τούς ἄντρες. Ἵσως πάλι νά ἔφταιγε τό κοινωνικό καθεστῶς: προσχώρησαν στό κομμουνιστικό κόμμα, ὅπου ἔδειξαν ἐντονη συμπάθεια πρὸς τούς καταπιεζόμενους, χωρίς νά μποροῦν νά καταλάβουν ὅτι ἡ δύναμη μέ τήν ὁποία ταύτιζαν τόν ἑαυτό τους μέ τήν ἐκμεταλλευόμενη τάξη τῶν ἐργαζομένων πῆγαζε ἄμεσα ἀπό τή δική τους ἐμπειρία τῆς καταπίεσης.

Τό 1939 ξέσπασε ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος. Τά ἀτομικά συμφέροντα προσωρινά ἐπισκιάστηκαν ἀπό τό πνεῦμα τῆς Πολεμικῆς Προσπάθειας. Ὁ πατριωτισμός καί τό αἶσθημα τῆς καθαρῆς συνείδησης, ἐνισχυόμενα ἀπό τήν πανταχοῦ παρούσα στρατιωτική προπαγάνδα, δημιουργοῦσαν τήν ἀπαιτούμενη ἔξαρση. Ἐπιπλέον οἱ ἄντρες ἦταν μακριά. Κάτι καλύτερο : ὁ θρόνος τῆς ἐξουσίας τους ἦταν κενός. Γιά πρώτη φορά, ἀπό πολλές δεκαετίες, οἱ γυναῖκες εἶχαν σοβαρή δουλειά. Καθώς ἡ κοινωνία εἶχε πράγματι τήν ἀνάγκη τους καί ὄλες τους τίς δυνατότητες, τούς ἔδωσε προσωρινά μίαν ἀνθρώπινη – κι ὄχι πιά μόνο « γυναικεία » – θέση (πραγματικά, οἱ φεμινίστριες εἶναι ὑποχρεωμένες νά

καλωσορίζουν τούς πολέμους σάν τή μοναδική τους ευκαιρία).

Λίγο πριν τό 1950 και μέσα στή δεκαετία 1950-60 σημειώθηκε ή πρώτη μακρά περίοδος ειρήνης και εημερίας. Αντί όμως νά φέρει τήν αναμενόμενη αναζωογόνηση τού φεμινισμού, ύστερα από τόσα αδιέξοδα πού είχε γνωρίσει, δέν είχαμε παρά μόνο τόν « Μύθο για τή Γυναίκα », πού τόσο καλά τόν παρουσίασε ή Betty Friedan. 'Ο περίπλοκος αυτός μηχανισμός νουθέτησης είχε στηθεί για ένα πολύ συγκεκριμένο σκοπό: οί γυναίκες είχαν στή διάρκεια τού πολέμου προσληφθεί σέ εργασίες και τώρα έπρεπε νά τίς εγκαταλείψουν. Τίς θέσεις αυτές τίς είχαν πετύχει μόνο και μόνο γιατί είχε γίνει αντιληπτό ότι οί γυναίκες αποτελούσαν ένα βολικό απόθεμα εργατικής δύναμης, πού μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί άκριβώς σέ τέτοιες κρίσιμες περιπτώσεις – και τώρα ήταν δύσκολο νά τούς δώσουν τά παπούτσια στό χέρι. Αυτό θά διέψευδε όλόκληρο τό μύθο τής χειραφέτησης πού είχε καλλιεργηθεί μέ τόση φροντίδα. Καλύτερη λύση θά ήταν νά αφήσουν τή δουλειά τους μόνες τους. 'Ο Μύθος για τή Γυναίκα προσφερόταν θαυμάσια γι' αυτόν τό σκοπό. Οί γυναίκες, ακόμα ταραγμένες, ακόμα σέ αναζήτηση ενός δρόμου (στό κάτω κάτω ή δουλειά στό εργοστάσιο, άν και προτιμότερη από τήν κόλαση τής εγκλωβισμένης στό σπίτι γυναίκας, δέν αποτελεί ούτε τό ανδρικό ιδεώδες τού παραδείσου), πήραν για μιά ακόμη φορά λαθεμένο δρόμο.

'Ο δρόμος αυτός ίσως ήταν ό χειρότερος απ' όλους. Δέν πρόσφερε ούτε τήν (επιπόλαιη) ήδυσία τής δεκαετίας τού 1920, ούτε τήν άφοσίωση σ' ένα (ψεύτικο) ιδεώδες τού 1930, ούτε τό ομαδικό πνεύμα τής προπαγάνδας τού 1940. 'Εκείνο πού μπορούσε νά προσφέρει στις γυναίκες ήταν ή υπόληψη και ή προαγωγή – μαζί μέ έναν άπογοητευμένο ρομαντισμό, σωρούς από πάνες βρεφών για πλούσιμο και συγκεντρώσεις τής PTA (Parents - Teachers Association, ('Ενωσης Γονιών - Δασκάλων), πού ύποστήριζαν τό μητρικό θηλασμό (τή « μητρική τροφή » τής Margaret Mead), οίκογενειακές συζητήσεις, κάθε λογής άναποτελεσματικές

δίαυτες, τηλεοπτικές εκπομπές για διασκέδαση τής άνιας, και, αν τό κακό συνεχιζόταν, ψυχοθεραπεία. Τά περιοδικά τό *Καλό νοικοκυριό* (Good Housekeeping) και τό *Περιοδικό τών Γονιών* (Parent's Magazine) άπευθύνονταν σέ κάθε γυναίκα τής μεσαίας τάξης, όπως οι *Άληθινές Έξομολογήσεις* άπευθύνονταν στίς γυναίκες τής εργατικής τάξης. Ή δεκαετία του 1950 ήταν ή πιο μοντη του αιώνα, ίσως ή στυγνότερη πολλών αιώνων, για τίς γυναίκες. Σύμφωνα μέ τήν έκδοχή του Μύθου, κατά τό 1950-60 ή χειροφέτηση τών γυναικών είχε δοκιμαστεί και βρεθεί έλλιπής (άπό τίς ίδιες τίς γυναίκες άναμφίβολα). Ή πρώτη άποπειρα νά ξεφύγουν άπό τήν πνιγερή «δημοουργική μητρότητα» φάνηκε νά είναι μία πλήρης άποτυχία. Τήν έποχή αϋτή, κάθε άϋθεντική γνώση τής παλιάς φεμινιστικής κίνησης είχε θραπτεί, και μαζί της ή έπίγνωση του γεγονότος ότι ή σημερινή άθλια κατάσταση τών γυναικών ήταν τό προϊόν μιάς αντίδρασης τών άνδρών που διατηρούσε όλη της τή σφοδρότητα.

Γιά τή νεολαία τής δεκαετίας του 1950 ύπήρχε μία άκόμα πιο περιτεχνη αντίληψη, ό «τηναιτζερισμός» (teenagerism, τά παιδιά ήλικίας μέχρι είκοσι χρόνων), τελευταία μεταμφίηση του έπίμονου ρομαντισμού, που ήταν τόσο πολύ άπησχολημένος νά συγκρατήσει μία οίκογενειακή δομή που κατέργεε (βλ. κεφ. 7 «Έκμετάλλευση τής αισθηματικότητας»). Νεαρά κορίτσια όλων τών ήλικιών όνειρευόνταν νά ξεφύγουν τήν άνία τής οίκογενειακής ζωής μέ τή βοήθεια ενός τηναιτζερικού ρομάντζου. Τό φλέρντ μέσα σ' ένα παρκαρισμένο αϋτοκίνητο, μία παράδοση που έδραιώθηκε άπό τήν έποχή του «άγοροκόριτσου» στή δεκαετία του 1920, έγινε μία έπιτακτική άνάγκη που ίσως χαρακτηρίζει καλύτερα τά πάθη τής έποχής αϋτής (βλ. Edward Keinholtz, τό «περιβάλλον» του Παρκαρισμένου Αϋτοκινήτου). Τό τυπικό τών ραντεβϋών άνάμεσα στους φοιτητές και στίς φοιτήτριες τών Άνωτέρων Σχολών μπορούσε νά συγκριθεί, άπό άποψη έτικέτας, μέ τίς ώραιότερες ίπποτικές παραδόσεις του Μεγάλου Νότου, οι ώραιες του όποιου είχαν γίνει τώρα μαζορέττες που στριφογύριζαν ένα ραβδί. Ό ύψηλότερος στό-

χος πού μπορούσε νά πετύχει μιά κοπέλα ήταν νά γίνει « δημοφιλής » – σημερινή μορφή τής παλιάς « χάρης » ή τοῦ χαρίσματος ν' ἀρέσει.

Οἱ νέοι ὅμως δέν μπόρεσαν νά συνηθίσουν σ' αὐτή τήν κατάσταση. Ὁ γλυκερός ρομαντισμός καί ἡ αἰσθηματολογία πού εἶχαν ἐπινοηθεῖ γιά νά κρατήσουν τίς γυναῖκες στή θέση τους εἶχαν τόν ἀντίτυπό τους καί στούς ἐνδιαφερόμενους ἀρσενικούς. Ἄν ἔπρεπε νά ὑπάρχει κάποια τελετουργική διαδικασία στό κυνήγι τῶν κοριτσιῶν, ἔπρεπε νά θυσιαστοῦν μερικά ἀγόρια σ' αὐτό. Ἡ κούκλα Barbie χρειαζόταν ἕναν Ken*. Ἐνα ραντεβού μέ κοπέλα ἦταν ὀλόκληρη ἱστορία (« Μπαμπά, μπορῶ νά πάρω τ' ἀμάξι ἀπόψε ; ») Ἄφραλῶς ἔπρεπε νά ὑπάρχει κάποιος εὐκολότερος τρόπος γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν ἀναγκῶν. Ὁ Frankie Avalon καί ὁ Paul Anka σιγομουρμούριζαν ἐρωτόλογα στίς τηναίτζερς : Οἱ νεαροί τά εἶχαν βαρεθεῖ.

Κατά τή δεκαετία τοῦ 1960 οἱ νέοι σκόρπισαν. Τράδηξαν γιά τά κολέγια καί στόν Νότο. Ταξίδεψαν στήν Εὐρώπη ὀλόκληρα κοπάδια. Μερικοί μῆκαν στό Σῶμα τῆς Εἰρήνης**, ἄλλοι προσχώρησαν σέ μυστικές ὀργανώσεις. Ὅπου ὅμως κι ἄν πῆγαιναν, τό στρατόπεδό τους εἶχε τήν ἀκολουθία του. Οἱ ἐλευθερωμένοι αὐτοί ἄντρες εἶχαν ἀνάγκη ἀπό χαριτωμένες « ποντικίνες » πού θά μπορούσαν νά προσαρμωστοῦν στόν δικό τους τρόπο ζωῆς: οἱ γυναῖκες ἔκαναν τή σχετική προσπάθεια. Εἶχαν αὐτοί σεξουαλικές ἀνάγκες : οἱ γυναῖκες τίς ἱκανοποιούσαν. Κι αὐτό ἦταν ὄλο πού ζητοῦσαν ἀπό αὐτές. Ἄν περνοῦσε ἀπό τό μυαλό τῆς « ποντικίνας » νά ζητήσει σάν ἀντάλλαγμα κάποιο ἀπαρχαιωμένο πιά ἀρραδιώνα, τῆς ἔλεγαν πῶς τῆς ἔστριψε ἢ, χειρότερα ἀκόμα, πῶς ἦταν ἀληθινή φαρμακεύτρια. Μιά « πον-

* Ἄρσενική κούκλα, σύντροφος τῆς περιφημῆς κούκλας « Barbie ». (Σημ. Μετ.)

** Σῶμα τῆς Εἰρήνης: Σῶμα ἐθελοντῶν πού ἴδρυνε ὁ Πρόεδρος Τζῶν Κέννεντυ τό 1961 καί πού θέτει στή διάθεση τῶν ὑπό ἀνάπτυξη χωρῶν νεαροῦς Ἀμερικανούς (πού ἀναλαβαίνουν ὑπηρεσία γιά δύο χροῖνια) ἱκανούς νά προσφέρουν στούς πληθυσμούς αὐτούς τεχνική βοήθεια καί κατάρτιση.

τικίνα » έπρεπε νά μάθει νά είναι άρκετά ανεξάρτητη, ώστε νά μή γίνεται βάρος στόν γέρο της (μετάφραζε « κολλιτσιδά »). Οί γυναίκες δέν πρόφταιναν νά μαθαίνουν άρκετά γρήγορα : κεραμική, ύφαντική, μαθήματα ζωγραφικής, λογοτεχνίας και ψυχολογίας, ομαδική θεραπεία, όλα ήταν καλά για νά μήν τού γίνονται βάρος. Όμως αυτές κάθονταν δακρυσμένες μπροστά στά καθάλετα τους και στά γραφεία τους. Πράγμα πού δέ σημαίνει ότι οί ίδιες οί « ποντικίνες » δέν ήθελαν άρχικά νά ξεφύγουν από αυτό τό κενό. Άπλούστατα δέν είχαν πού νά πάνε. Όπου και νά πήγαιναν, στό Greenwich Village γύρω στά 1960, στό Berkeley ή στό Mississippi γύρω στά 1964, στό Haight Ashbury ή στό East Village γύρω στά 1966, πάντα έξακολουθούσαν νά μένουν « ποντικίνες » και δέν λογαριάζονταν σάν ανθρώπινες ύπάρξεις. Δέν υπήρχε καν κάποια άπόμερη κοινωνία τήν οποία νά μπορούν νά καταφύγουν : Τό σύστημα τών σεξουαλικών τάξεων υπήρχε παντού. Άνοσοποιημένες πνευματικά από τήν αντιφεμινιστική αντίδραση - άν είχαν ποτέ άκούσει, στή μακρά περίοδο τής συσκότισης, νά γίνεται λόγος για φεμινισμό ήταν πάντοτε σέ βάρος του - φοβούνταν άκόμη και νά οργανωθούν για νά αντιμετώπισουν τό πρόβλημά τους. Έτσι έπесαν κι αυτές στήν ίδια παγίδα πού είχαν πέσει οί γυναίκες τού 1920 και τού 1930 : τήν αναζήτηση « άτομικής λύσης ».

Άπό ειρωνεία τής τύχης οί γυναίκες έπιζητούσαν αυτή τήν « άτομική λύση » (στή δεκαετία τού 1960) τόσο στήν πολιτική δράση όσο και στήν καλλιτεχνική και στήν πνευματική. Έπρόκειτο τότε για ριζοσπαστική, άρα προχωρημένη πολιτική, πιό περιθωριακή και ιδεαλιστική από εκείνη τού στίβου τής έξουσίας, πού ήταν προορισμένη μόνο για τούς άντρες. Η πολιτική αυτή επέτρεψε σέ κάθε γυναίκα νά αυτοπραγματωθεί : όπως και στά 1930, πολλές από αυτές έδλεπαν τήν πολιτική όχι σάν ένα μέσο για τήν καλύτερηψη τής ζωής αλλά σάν αυτοσκοπό. Πολλές ήταν εκείνες πού μπήκαν στήν ειρηνιστική κίνηση - πάντα ένας παραδεκτός τρόπος για νά σκοτώνουν οί γυναίκες τήν ώρα τους : άδύναμη πολιτικά, και έπομένως ακίνδυνη, ήτανε μιά έκτονω-

τική διέξοδος στή γυναικεία δράση. Άλλες πήραν μέρος στην κίνηση για τὰ πολιτικά δικαιώματα τῶν Νέγρων. Πολλές φορές ἡ συμμετοχή τους στην κίνηση αὐτή δέν στάθηκε πιά ἀποτελεσματική ἀπό τή συμμετοχή τους στην εἰρηνιστική κίνηση· ὁμως ἡ δράση πού οἱ λευκές γυναῖκες ἀφιέρωσαν στόν ἀγῶνα τῶν Νέγρων στή δεκαετία τοῦ 1960 στάθηκε γι' αὐτές πολύτιμη ἐμπειρία γιά τήν ἴδια τους τήν πολιτική ἀνάπτυξη. Εἶναι εὐκόλο νά τό ἀντιληφθεῖ κανεῖς αὐτό στή σημερινή κίνηση γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας : Οἱ γυναῖκες πού πήγαν στίς Νότιες Πολιτείες συχνά ἔχουν πιά ἀνοιχτή πολιτική ἀντίληψη, εἶναι πιά εὐπροσάρμοστες καί ἀναπτυγμένες ἀπό τίς γυναῖκες πού προέρχονται ἀπό τήν εἰρηνιστική κίνηση, καί δείχνουν τάσεις νά κινηθοῦν γοργότερα πρὸς τόν ριζοσπαστικό φεμινισμό. Ἴσως γιατί αὐτή ἡ συμπόνια γιά τὰ βάσανα τῶν Νέγρων ἦταν ἡ πρώτη προσπάθεια τῶν λευκῶν γυναικῶν, ἀπό τό 1920 κι ἐδῶ, ν' ἀντιμετωπίσουν ἀπό κοντά τή δική τους καταπίεση. Ὑπερασπίζοντας τήν ὑπόθεση μιᾶς τάξης πού καταπιέζεται πιά πολύ ἀπό τή δική σου εἶναι ἕνας εὐφημιστικός τρόπος γιά νά ὑποστηρίξεις ὅτι κι ἐσύ ὁ ἴδιος καταπιέζεσαι. Ὅπως ἀκριβῶς τό πρόβλημα τῆς δουλείας σπιρῶνισε τόν ριζοσπαστικό φεμινισμό τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔτσι καί τό φυλετικό ζήτημα ἐνθάρρυνε τόν καινούργιο φεμινισμό : ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στή φυλετική διάκριση καί στή σεξουαλική ὀπισθόδρομη θά γινόταν κάποτε φανερή. Ὅταν τό κοινὸ ἀναγνωρίζει καί ἀντιμετωπίζει τόν δικό του ρατσισμό, τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά ἀρνηθεῖ τόν παραλληλισμό. Καί ἂν ἡ φυλετική διάκριση εἶναι ἐξοβελιστέα, γιατί νά μὴν εἶναι καί ἡ σεξουαλική;

*
* *

Ἔκανα τήν περιγραφή τῆς πενηνταετίας ἀνάμεσα στό τέλος τῆς παλιᾶς φεμινιστικῆς κίνησης καί στην ἀπαρχή τῆς

νέας, για να εξετάσω τα ιδιαίτερα μέσα που χρησιμοποίησε ο μύθος της Χειραφέτησης στην κάθε δεκαετία για να άφοπλίσει την απογοήτευση των σύγχρονων γυναικών. Γύρω στα 1920 και 1930 η τακτική της συσκοτίσις χρησιμοποιήθηκε μ' επιτυχία για να ξαναγυρίσει τις γυναίκες πίσω στις ατομικές τους άπασχολήσεις, και αργότερα συνδυάστηκε με τη συσκοτίσις της ιστορίας του φεμινισμού για να βάλει τις γυναίκες να κλωθογυρνάνε ύστερικά μέσα σ' ένα λαβύρινθο ψεύτικων λύσεων : ο Μύθος τούς άρριόταν κάθε νόμιμη διέξοδο στη δυσφορία τους. 'Η ψυχαναλυτική θεραπευτική απέτυχε σάν διέξοδος (βλ. τό επόμενο κεφάλαιο). 'Αλλά ούτε και η επιστροφή στο σπίτι αποτελούσε λύση όπως τό απέδειξε η γενιά του 1940 και του 1950.

Τό 1970 οί επαναστατημένες θυγατέρες της χαλασμένης αυτής γενιάς ουσιαστικά δέν ήξεραν ότι κάποτε ύπηρεσε μιá φεμινιστική κίνηση. Είχαν μείνει μονάχα τά δυσάρεστα κατ'άλοιπα της άποτυχημένης επανάστασης, ένα εκπληκτικό σύμπλεγμα αντίφάσεων στους ρόλους τους : από τή μιá μεριά, άπόκτησαν τίς περισσότερες νομικές έλευθερίες, τή θεωρητική θεβαίωση ότι αναγνωρίζονταν σάν άρτιοι πολίτες, κι ωστόσο δέν είχαν καμιά δύναμη. Είχαν δυνατότητες να μορφωθούν, κι ωστόσο ήταν άνίκανες να τίς χρησιμοποιήσουν, ούτε άλλωστε περίμενε κανείς να τό κάνουν. Μπορούσαν να ντυθούν όπως τούς άρεσε και να ζούν τή σεξουαλική ζωή που επιθυμούσαν, κι ωστόσο έξακολουθούσαν να είναι άντικείμενο σεξουαλικής εκμετάλλευσης. 'Η αίσθηση ότι είχαν πιαστεί στην παγίδα γινόταν όξύτερη χάρη στην ανάπτυξη των μαζικών μέσων επικοινωνίας (βλ. κεφ. 7), τά όποια παρουσίαζαν γυμνές αυτές τίς αντιφάσεις. 'Η άθλιότητα της γυναικείας ύπαρξης ύπογραμμίζονταν έντονα από αυτά τά μέσα που αποτελούσαν ένα τόσο χρήσιμο προπαγανδιστικό όργανο. 'Η ιδεολογική κατήχηση, που ήταν άπαραίτητη για τήν ένίσχυση των παραδόσεων για τόν σεξουαλικό τους ρόλο, έγινε άπροσημάτιστη, άνούσια, εκεί που πριν ήταν ύπουλα επιβλητική. Οί γυναίκες, που βομβαρδίζονταν παντού από άπαίσιες ή έρωτικές εικόνες του έαυτού τους, στην άρχή τάχασαν μπροστά στην

τέτοια διαστρέβλωση (« Μπορεί αυτό τό πράμα νά είμαι ἐγώ ; »), ὕστερα ὁμως θύμωσαν. Στίς ἀρχές, μιά καί ὁ φεμινισμός ἦταν ἀκόμα ταμπού, ὁ θυμός καί ἡ δυσφορία τους ξεθύμανε σ' ἓνα πλήρες ἀποτράβηγμα (ὁ μποεμισμός τῶν Μπήτνικς καί ἡ Γενιά τῶν Λουλουδιῶν καί τῶν Ναρκωτικῶν), ἡ διοχετεύθηκε σέ διϊστάμενες, ξένες πρὸς τίς δικές τους κινήσεις, ἰδιαίτερα στήν Κίνηση γιά τά ἀτομικά δικαιώματα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 : ποτέ δέν εἶχαν πλησιάσει τόσο πολύ στήν ἀναγνώριση τῆς δικῆς τους καταπίεσης. Τελικά, ὁμως, ἡ δλοφάνερη ἀναλογία τῆς κατάστασῆς τους μέ τήν κατάσταση τῶν Νέγρων, ἐνισχυμένη ἀπό τό γενικό πνεῦμα ἀνεξαρτησίας, ὀδήγησε στή δημιουργία μιᾶς γνήσιας κίνησης γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν γυναικῶν. Ἡ ὀργή τους, ξεχειλίζοντας, βρῆκε ἡ ἴδια τή διέξοδό της.

Θά ἦταν ὁμως λάθος ν' ἀποδώσουμε τήν ἀναβίωση μιᾶς φεμινιστικῆς κίνησης μόνο στήν ὄθηση ἄλλων κινήσεων καί ἰδεῶν. Μπορεῖ αὐτές νά ἔδρασαν σάν καταλύτης, ὁμως ὁ φεμινισμός ἔχει μιά δική του κίνηση. Στήν ἱστορική ἐργηνεία πού υἱοθετήσαμε, ὁ φεμινισμός εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη ἀντίδραση τῶν γυναικῶν στήν ἀνάπτυξη μιᾶς τεχνολογίας ἱκανῆς ν' ἀπολυτρῶσει τίς γυναῖκες ἀπό τήν τυραννία τοῦ σεξουαλικοῦ-ἀναπαραγωγικοῦ ρόλου τους - τόσο τῆς ἴδιας τῆς βασικῆς βιολογικῆς θέσης τους, ὅσο καί τοῦ σεξουαλικοῦ ταξικοῦ συστήματος πού ἔχει οἰκοδομηθεῖ πάνω σ' αὐτή τή βιολογική κατάσταση καί πού μέ τή σειρά του τήν ἐνισχύει.

Ἡ ὀλοένα καί μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης στόν εἰκοστό αἰῶνα ἐπρεπε νά εἶχε ἐπιταχύνει τήν ἀρχική φεμινιστική ἀντίδραση στή βιομηχανική ἐπανάσταση (λ.χ. μόνο ὁ ἔλεγχος τῶν γεννήσεων, ἓνα πρόβλημα γιά τό ὅποιο οἱ πρῶτες φεμινίστριες δέν εἶχαν καμιά λύση, ἔφτασε μετά τό 1920 τό ὑψηλότερο στήν ἱστορία σημεῖο τελειοποίησῆς του). Προσπάθησα νά περιγράψω τή δυναμική τῆς ἀντεπανάστασης, πού, μαζί μέ τά παροδικά φαινόμενα τῶν πολέμων καί τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τοῦ 1930, ἀνέκοψαν τήν ἀνοδο τοῦ φεμινισμοῦ. Ἐξαιτίας τῆς ἀνακοπῆς αὐτῆς, καινούργιες ἐπιστημονικές πρόοδες, πού θά μπορούσαν νά βοηθήσουν πολύ τή φεμινιστική κίνηση, ἔμειναν κλεισμένες

στά εργαστήρια, ενώ τὰ κοινωνικο-σεξουαλικά ἦθη ὄχι μόνο συνεχίζονταν ὅπως πρὶν, ἀλλὰ καὶ ἐντείνονταν ἀκόμα πιὸ πολὺ μπροστά στὸν διαγραφόμενο κίνδυνο. Ἐπιστημονικὲς πρόοδες πού ἀπειλοῦσαν νὰ ἀδυνατίσουν πιὸ πολὺ, ἢ ἀκόμα καὶ νὰ κόψουν ὀλότελα, τὸν δεσμό ἀνάμεσα στὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα καὶ στὴν ἀναπαραγωγή, δέν ἀποτέλεσαν σχεδόν καθόλου ἀντικείμενο μιᾶς πρακτικῆς ὑλοποίησής τους. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος δέν εἶχε οὐσιαστικά κανέναν ἀντίχτυπο στὸν φεμινισμό ὑπογραμμίζει τὸν πολιτικὸ χαρακτήρα τοῦ προβλήματος : οἱ σκοποὶ τοῦ φεμινισμοῦ δέν μποροῦν ποτέ νὰ ἐπιτευχθοῦν μὲ τὴν ἐξέλιξη, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν ἐπανάσταση. Ὅμως ἡ ἐξουσία, ὅπως καὶ ἂν ἐξελίχθηκε, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ προέλευσή της, δέν θὰ συνθηκολογήσει ποτέ χωρὶς ἀγώνα.

3. Η ΚΙΝΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ* ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Μέσα σέ τρία χρόνια εἶδαμε ν' ἀνασηματίζεται ὀλόκληρο τὸ πολιτικὸ φάσμα τῆς ἀρχικῆς κίνησης τῶν γυναικῶν. Ἡ μεγάλη διάκριση ἀνάμεσα στίς ριζοσπάστριες φεμινίστριες καὶ στοὺς δύο τύπους τῶν ρεφορμιστῶν, τίς συντηρητικὲς φεμινίστριες καὶ τίς μαχόμενες φεμινίστριες, ἐμφανίστηκε καὶ πάλι μὲ σύγχρονη μεταμφίεση. Σέ ἀδρές γραμμές, ὑπάρχουν σήμερα τρεῖς μελζονες παρατάξεις μέσα στὴν κίνηση, πού κι αὐτές ὑποδιαιοροῦνται σέ ἄλλες. Θὰ τίς συνοψίσουμε σύντομα, ἔχοντας πάντα ὑπόψη ὅτι σέ μιά τόσο μεταβατικὴ περίοδο, ὅπως ἡ σημερινή, ὁ πολιτικὸς προσανατολισμὸς ὅπως καὶ ἡ σύνθεση τῶν ὁμάδων αὐτῶν βρῖσκονται συνεχῶς σέ ρευστὴ κατάσταση.

1) *Οἱ συντηρητικὲς φεμινίστριες.* Ἡ παρατάξη αὐτή, ἂν

* Ὁ ὅρος « ἀπελευθέρωση » χρησιμοποιεῖται σέ ἀντιδιαστολή μὲ τὴ « χειραφέτηση », γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ἀπουσία κάθε σεξουαλικῆς ταξινόμησης καὶ ὄχι ἀπλῶς τὴν ἐξίσωση τοῦ ρόλου τῶν δύο φύλων. Ὡστόσο, βρῆκα πάντα τὴ λέξη αὐτὴ πάρα πολὺ βαριά, πάρα πολὺ χρωματισμένη ἀπὸ τὴ ρητορικὴ τῆς Νέας Ἀριστερᾶς, καὶ σὺν νὰ ντρεπόταν νὰ παραδεχτεῖ ὅτι ἔχει ὅποιαδήποτε σχέση μὲ τὸν φεμινισμό. Προτιμῶ νὰ χρησιμοποιήσω τὸν ὄρο « ριζοσπαστικὸς φεμινισμὸς ».

καί ὡς τώρα γεννοδόλησε μυριάδες ὁμοιοτύπων ὀργανώσεων, ἀντιπροσωπεύεται πιθανῶς καλύτερα ἀπὸ τὴν πρωτοπόρα τῆς (καί γι' αὐτὸ καί πιὸ ἀδιάλλακτη στὸν φεμινισμό τῆς ἀπ' ὄσο γενικά πιστεύεται), τῆ NOW (National Organization of Women, Ἑθνικὴ Ὑπόσχεση Γυναικῶν = ΕΟΓ), πού ἰδρύθηκε τὸ 1965 ἀπὸ τὴν Betty Friedan, μετὰ τῆ δημοσίευση τοῦ ἔργου τῆς *Ὁ Μύθος γιὰ τὴ Γυναίκα*, πού εἶχε μεγάλη ἀπήχηση. Συχνά ὀνομαζόμενη ἢ « NAACP » (National Association for the Advancement of Coloured People, Ἑθνικὴ Ἐνωσις γιὰ τὴν Πρόοδο τῶν Ἐγχρωμῶν Ἀνθρώπων) τῆς κίνησης τῶν γυναικῶν (δίκαια ἄλλωστε, γιατί καί αὐτὴ περιλαμβάνει παραπολλές κάπως ἡλικιωμένες γυναῖκες ἑπαγγελματικά ἀπασχολημένες – « ἐπιτυχημένες » γυναῖκες – συχνά ἀντικείμενο ἐπίθεσης ἀπὸ τίς νεότερες ὀμάδες ἀπελευθέρωσης γιὰ τὸν « καριερισμό » τῆς), ἢ NOW συγκεντρώνει τίς προσπάθειές τῆς στὰ πιὸ ἐπιφανειακά συμπτώματα τῆς σεξουαλικῆς διάκρισης – ἀνισότητα μπροστὰ στὸν νόμο, ἀνισότητα στὴν ἀπασχόληση, καί τὰ παρόμοια.

Ἔτσι, στὴν πολιτικὴ τῆς ἢ φεμινιστικὴ κίνηση μοιάζει πολὺ μέ τὴν κίνηση τῶν σουφραζετῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τῆς Ἑθνικῆς Ἀμερικανικῆς Ἐνωσις Γυναικῶν γιὰ τὴν ψήφο, τῆς Carrie Chapman Catt : ζητοῦσε περισσότερο τὴν ἰσότητα μέ τοὺς ἄντρες – νομικὴ, οἰκονομικὴ, κλπ. μέσα στοῦ ὑπάρχοντος ὀργανισμοῦ – παρὰ τὴν πλήρη ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς ἰδιαίτερους ρόλους τῶν φύλων ἢ τῆ ριζικὴ ἀμφισβήτηση τῶν οἰκογενειακῶν ἀξιών. Ὅπως καί ἡ NAWSA, ἢ NOW ἔχει τὴν τάση νὰ συγκεντρώνει τίς προσπάθειές τῆς στὴν ἐπίτευξη μεμονωμένων πολιτικῶν στόχων, ὄσο κι ἂν αὐτὸ κοστίζει στίς πολιτικὲς ἀρχές τῆς. Ὅπως ἢ NAWSA, ἔχει κι αὐτὴ συγκεντρώσει πολλὰ μέλη, πού τὰ διευθύνει μέ τίς παραδοσιακὲς γραφειοκρατικὲς μέθοδους.

Ὡστόσο, μέσα στὴ νεαρὴ κίνηση εἶναι ἤδη φανερό ὅτι ἡ θέση αὐτὴ, πού δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ οὔτε ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἄμεσων πολιτικῶν κερδῶν – ὅπως τὸ ἀποδείχνει ἢ ἀποτυχία τῆς τελευταίας συντηρητικῆς φεμινιστικῆς κίνησης – εἶναι περισσότερο ἐπιβίωση τοῦ παλιοῦ φεμινισμοῦ

(ή, αν προτιμάτε, του προδρόμου της) παρά ύπόδειγμα για τό νέο φεμινισμό. Οί πολυάριθμες γυναίκες πού προσχώρησαν σ' αυτήν, επειδή δέν είχαν τίποτα καλύτερο νά ακολουθήσουν, σέ λίγο έκαναν στροφή πρὸς τόν ριζοσπαστικό φεμινισμό – κι έτσι ανάγκασαν τήν NOW νά υιοθετήσῃ μιὰ πιά έντονα ριζοσπαστική γραμμή : λ.χ., ένῳ ἡ ὀργάνωση ἄλλοτε δέν τολμοῦσε νά υιοθετήσῃ τό αίτημα τῆς κατάργησης τοῦ νόμου γιά τίς ἀμβλώσεις, ἀπό φόβο μήπως χάσει τίς γυναίκες μέλη της πού δέν μπορούσαν νά δεχτοῦν περισσότερα ἀπό μιὰ ἀπλή τροποποίηση τοῦ νόμου, σήμερα τό ἔχει σάν ἓνα ἀπό τά βασικά αίτήματά της.

2) *Οί πολιτικομανεῖς.* Τήν κατηγορία αὐτή ἀποτελοῦν οἱ γυναίκες πού βασικά εἶναι ἀφοσιωμένες στήν Ἄριστερά (στό « Κίνημα ») μάλλον παρά στήν καθαυτὴ Κίνηση γιά τήν Ἀπελευθέρωση τῆς Γυναίκας. Ὅπως καί οἱ πολιτικομανεῖς τῆς Προοδευτικῆς Ἐποχῆς, οἱ σύγχρονες φανατικές τῆς πολιτικῆς βλέπουν τόν φεμινισμό σάν ἀπλή ἐφαπτομένη τῆς « πραγματικῆς » ριζοσπαστικῆς πολιτικῆς, καί ὄχι σάν κεντρική, ἄμεσα ριζοσπαστική κίνηση καθαυτή. Ἐξακολουθοῦν νά βλέπουν τά ζητήματα πού ἀπασχολοῦν τοὺς ἄντρες, λ.χ., τήν ἐπιστράτευση, σάν οἰκουμενικά προβλήματα, ένῳ τά γυναικεῖα προβλήματα, λ.χ., τόν νόμο γιά τίς ἀμβλώσεις, σάν προβλήματα μιᾶς ἰδιαίτερης ὀμάδας. Μέσα στή σύγχρονη κατηγορία τῶν πολιτικομανῶν ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα μικρότερο φάσμα πού σέ γενικές γραμμές μπορεῖ ν' ἀναλυθεῖ ὡς ἑξῆς :

α) *Γυναικεῖες Ἐπιτροπές τῆς Ἄριστερᾶς.* Ὅλες οἱ σημαντικές ἄριστερές πολιτικές ὀργανώσεις, ἀκόμα καί ὀρισμένα συνδικάτα – ὕστερα ἀπό έντονη ἀντίσταση – ἔχουν τίς γυναικεῖες ἐπιτροπές τους, πού κάνουν ζύμωση μέσα στίς ὀργανώσεις αὐτές, ἐνάντια στόν ἀνδρικό σοβινισμό, καί γιά μεγαλύτερη συμμετοχή τῶν γυναικῶν στή λήψη ἀποφάσεων. Οἱ πολιτικομανεῖς τῶν ἐπιτροπῶν αὐτῶν εἶναι ρεφορμιστριες κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχουν γιά ἀντικειμενικό σκοπό νά θελιώσουν τή θέση τους μέσα στόν περιορισμένο στίβο τῆς ἄριστερᾶς πολιτικῆς. Γι' αὐτές, οἱ ἄλλες γυναίκες δέν εἶναι παρά ἀπλές « ἐκλογεῖς » τους, καί τά αὐστηρά γυ-

ναικεία ζητήματα τίποτα παραπάνω από ένα « ριζοσπαστικοποιό » εργαλείο στρατολόγησης γυναικών για τή « Μεγάλη Μάχη ». Έτσι, απέναντι στίς άλλες γυναίκες έχουν τήν τάση νά εμφανίζονται σάν « οργανώτριες », υίοθετώντας μιά στάση εὐαγγελιστική καί πατερναλιστική. Παραθέτουμε τή δήλωση πού ἔκαναν οἱ γυναίκες Μαύροι Πάνθηρες στό παράνομο περιοδικό *The Movement* (Ἡ κίνηση), διατυπωμένη μέ τρόπο πού φέρνει ἴσως σέ κάποια ἀμυχανία τή λευκή ἀριστερά, ἀλλά πού εἶναι τυπικός (ἴσως γιατί ἀποτελεῖ ἀπομίμηση) τῆς ἐπαναστατικῆς ρητορικῆς τῶν Λευκῶν πάνω στό θέμα αὐτό :

Ἔχει μεγάλη σημασία οἱ γυναίκες πού εἶναι πιό ἐξελιγμένες, πού ἤδη καταλαβαίνουν τίς ἐπαναστατικές ἀρχές, νά πάνε σ' αὐτές καί νά συζητήσουν μ' αὐτές καί ν' ἀγωνιστοῦν μαζί τους. Πρέπει νά παραδεχτοῦμε πώς οἱ γυναίκες ἀπό πολιτική ἀποψη εἶναι καθυστερημένες καί ὅτι πρέπει νά τίς ταρακουνήσουμε. (Ἐπογράμμιση δική μου).

Ἡ, πάλι, σχετικά μ' ἓνα ἀνεξάρτητο φεμινιστικό κίνημα :

Χάνουν ἀπ' τά μάτια τους τόν *Πρωταρχικό Ἀγώνα*. Κάποια ιδιαίτερη ὀργάνωση γυναικείων ομάδων εἶναι ἴσως δυνατή ἀλλά καί ἐπικίνδυνη, γιατί οἱ γυναίκες κλείνονται στόν ἑαυτό τους, γιατί σχηματίζουν κλίκες μικροσπαστικοῦ τύπου, στίς ὁποῖες δέν κάνουν τίποτα ἄλλο παρά νά μιλοῦν πάντα γιά τίς *φροντίδες τῶν παιδιῶν*, εἴτε μεταβάλλονται σέ χορὸ ἀπό μοιρολογίστριες. (Ἐπογράμμιση δική μου).

Ἔχουμε ἐδῶ μιά πλήρη ἄρνηση ἀπό μέρους τῶν Νέγρων (καί τό χειρότερο, τῶν γυναικῶν) τῶν ἰδίων τους τῶν ἀρχῶν γιά τή Μαύρη Δύναμη ὅταν πρόκειται νά τίς ἐφαρμόσουν σέ μίαν ἄλλη ομάδα : τό δικαίωμα τῶν καταπιεζομένων νά ὀργανώνονται ἐνάντια στήν καταπίεσή τους ὅπως τῆ βλέπουν καί τήν ὀρίζουν. Εἶναι θλιβερό ὅτι ἡ κίνηση τῆς Μαύρης Δύναμης, πού ἔμαθε τόσα πράγματα στίς γυναίκες γιά τίς πολιτικές τους ἀνάγκες χάρη σ' ἓνα προφανή παραλληλισμό, εἶναι ἡ τελευταία πού βλέπει τόν παραλλη-

λισμό αυτόν προς την αντίστροφη κατεύθυνση. (Βαθύτερη ανάλυση για τούς λόγους αυτής τής κατάστασης βλ. κεφ. 5). 'Οργάνωση τής θάσης, ενάντια στην καταπίεση, τέρμα στά παιχνίδια για ήγεσία και δύναμη, ανάγκη μιās μαζικής θάσης πρὶν ν' ἀρχίσει ὁ τελικός ἀγώνας, δλες αὐτές οἱ σημαντικότερες ἀρχές τής ριζοσπαστικῆς πολιτικῆς ξαφνικά παύουν νά ἰσχύουν ὅταν πρόκειται γιά τίς γυναῖκες, σέ μιὰ διάκριση τοῦ χειρίστου εἶδους.

Οἱ ὀμάδες ἀπελευθέρωσης τῶν γυναικῶν, πού προσπαθοῦν ἀκόμα νά ἐργάζονται μέσα στήν ἴδια τήν εὐρύτερη ἀριστερή κίνηση, δέν ἔχουν καμιὰ ἐλπίδα, γιατί ἡ γραμμὴ τους χαράζεται ἀπό τὰ πάνω, ἡ ἀνάλυση τής κατάστασης καὶ ἡ τακτικὴ τους διαμορφώνεται ἀπό τήν ἴδια τήν τάξη ἐνάντια στήν παράνομη δύναμη τής ὁποίας διαμαρτύρονται. Κι ἔτσι σπάνια κατορθώνουν νά πετύχουν κάτι παραπάνω ἀπό τό νά αὐξήσουν τήν ἔνταση πού ἀπειλεῖ κιάλας νά ἐξαφανίσει τίς ξεφτισμένες ἀριστερές ὀμάδες τους. Ἄν καμιὰ φορά καταφέρουν νά γίνουν ἰσχυρές, τότε ἐξαγοράζονται μέ συμβολικά δῶρα ἢ, ἂν παραστεῖ ἀνάγκη, ἡ μεγαλύτερη ὀμάδα ἀποσπᾶται ἀθόρυβα καὶ ξαναοργανώνεται δίχως αὐτές. Συχνά ἀναγκάζονται, τελικά, νά ἀποσχίζονται καὶ νά προσχωροῦν στήν ἀνεξάρτητη κίνηση τῶν γυναικῶν.

β) *Οἱ κεντρῶες.* Οἱ ὀμάδες αὐτές δέν δουλεύουν κάτω ἀπό τήν ὀμπρέλα τῶν ἀρρένων, ὁμως μένουν ἀκόμα κάτω ἀπό τήν προστασία τους καὶ ἐπομένως ἐμφανίζονται ἀμφίροπες καὶ ἀναποφάσιστες. Παραπαλοῦν. Ἀπομιμοῦνται ὀλοφάνερα τήν παραδοσιακὴ ἀριστερὴ ἀνάλυση (τῶν ἀντρῶν), τὴ ρητορικὴ, τὴν τακτικὴ καὶ τὴ στρατηγικὴ τῆς, εἴτε ταιριάζουν εἴτε ὄχι γιά τήν ἐπιτυχία τῶν ξεχωριστῶν σκοπῶν τους. Σέ ἀντιστάθμισμα, ξεσποῦν σέ ἄφρονες αἰσθηματολογίες γιά τίς « καταπιεζόμενες ἀδελφές μας ». Ἡ δική τους πολιτικὴ τείνει νά εἶναι ἐπαμφοτερίζουσα, γιατί καὶ ἡ πολιτικὴ τους ἔνταξη εἶναι ἀμφίροπη : ἂν δέν εἶναι πιά τόσο σίγουρες ὅτι ὁ καπιταλισμός εἶναι ἐκεῖνος πού προκαλεῖ ἄμεσα τὴν ἐκμετάλλευση τῶν γυναικῶν, δέν προσχωροῦν ὡς τό σημεῖο νά ὑπαινιχθοῦν ὅτι φταῖνε κάπως καὶ οἱ ἄντρες. Οἱ ἄντρες εἶναι Ἀδελφοί, οἱ γυναῖκες Ἀδελφές.

Ἄν εἶναι πράγματι ἀνάγκη νά κατονομάσουμε τόν ἐχθρό, ἄς τόν ἀποκαλέσουμε Τό Σύστημα.

γ) *Οἱ φεμινίστριες.* Ἡ θέση αὐτή εἶναι ἴσως τῶν περισσότερων ἀνώνυμων μικροομάδων πού περιλαμβάνει ἡ κίνηση γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκα^ς στίς ΗΠΑ : σ' αὐτήν τελικά προσχωροῦν πολλές γυναῖκες ὁπαδοί τοῦ κέντρου. Βασικά, πρόκειται ἴσως γιά ἓνα συντηρητικό φεμινισμό μέ ἀποχρώσεις ἀπό ἀριστερίζουσες ιδέες (ἴσως θά ἦταν σωστότερο νά ποῦμε ὅτι εἶναι μιὰ ἀριστερή κίνηση μέ φεμινιστικές ἀποχρώσεις). Ἡ κατηγορία αὐτή, ἂν καί παραδέχεται ὅτι οἱ γυναῖκες πρέπει νά ὀργανώνονται γιά ν' ἀγωνιστοῦν ἐνάντια στή δική τους καταπίεση ὅπως τῆ νιώθουν, ὅτι καλύτερα τό πετυχαίνουν αὐτό συγκροτούμενες σέ ἀνεξάρτητες ὁμάδες καί ὅτι ἡ πρωταρχική συγκέντρωση ὁποιασδήποτε *γυναικείας* ὁμάδας πρέπει νά γίνεται γιά θέματα πού ἀφοροῦν τίς γυναῖκες, ὥστόσο καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια νά ἐντάξει τίς δραστηριότητες αὐτές μέσα στήν ὑφιστάμενη ἀριστερή ἀνάλυση καί μέσα στό πλαίσιο τῶν προτεραιοτήτων της – ὅπου, φυσικά, οἱ Κυρίες ποτέ δέν περνᾶνε πρῶτες.

Παρά τή φαινομενική ποικιλία πού ὑπάρχει μέσα σ' ἓνα τέτοιο φάσμα, οἱ τρεῖς αὐτές θέσεις μποροῦν ν' ἀναχθοῦν σ' ἓνα κοινό παρονομαστή: ὁ Φεμινισμός ἔρχεται δεύτερος στή σειρά τῶν πολιτικῶν προτεραιοτήτων, καί πρέπει νά διαμορφωθεῖ ἔτσι ὥστε νά προσαρμόζεται στό ὑφιστάμενο πολιτικό πλαίσιο. Οἱ μαχόμενες αὐτές γυναῖκες φοβοῦνται μήπως ὁ φεμινισμός, ἂν δέν τόν ἐπιβλέπουν, τοῦς ξεφύγει καί πάρει διαζύγιο μέ τήν ἀριστερή ἐπανάσταση, μήπως ὁ φεμινισμός δέν δικαιολογεῖται σάν κίνημα καί θά *χρειαστεῖ* (δυστυχῶς) μιὰ ἐπανάσταση γιά νά πετύχει τοῦς σκοπούς του.

Κι ἐδῶ εἶναι τό κρίσιμο σημεῖο : οἱ στρατευμένες γυναῖκες εἶναι ἀνίκανες νά χαράξουν μιὰ γνήσια πολιτική, γιατί δέν ἔνωσαν ποτέ πραγματικά, στά σωθικά τους, τήν καταπίεσή τους σάν *γυναῖκες*. Ἡ ἀνικανότητά τους νά προβοῦν σέ μιὰ δική τους φεμινιστική ἀριστερή ἀνάλυση τῶν προβλημάτων τους, ἡ ἀνάγκη πού νιώθουν νά συνδέουν κάθε

φορά τό πρόβλημά τους μέ κάποιον « πρωταρχικό άγώνα », αντί νά τό αντιμετώπιζούν σάν κεντρικό, ή καί έπαναστατικό καθεαυτό, προέρχονται άμεσα άπό τό λανθάνον πλέγμα κατωτερότητας πού έχουν σάν γυναίκες. Ή άνικανότητά τους νά προτάξουν τά δικά τους αίτήματα, ή άνάγκη πού νιώθουν γιά τήν έπιδοκιμασία τών άντρών - στήν προκειμένη περίπτωση μιá έπιδοκιμασία πού έρχεται σέ αντίθεση μέ τό κατεστημένο - γιά τήν πολιτική τους δικαίωση, τίς κάνει έπίσης άνίκανες νά ξεκόψουν άπό άλλες κινήσεις όταν εΐναι άνάγκη, καί έτσι τίς καταδικάζει σ' έναν άπλό άριστερό ρεφορμισμό, σέ έλλειψη πρωτοτυπίας καί, σέ τελευταία άνάλυση, σέ πολιτική στείρότητα.

Ώστόσο, ή ύπαρξη τοϋ ριζοσπαστικού φεμινισμού, τής πιό μαχητικής θέσης μέσα στήν κίνηση γιά τήν άπελευθέρωση τής γυναίκας, τίς άνάγκασε, όπως άνάγκασε καί τίς συντηρητικές γυναίκες, νά παίρνουν μιá όλο καί περισσότερο άμυντική στάση, καί, τελικά, νά υίοθετήσουν έναν όλο καί πιό προωθημένο ριζοσπαστισμό. Στήν άρχή οί Κουβανέζες καί οί γυναίκες τοϋ Μετώπου Ήθνικής Άπελευθέρωσης στό Βιετνάμ, στάθηκαν τά άναμφισβήτητα πρότυπα τους καί ή έλευθερία τους έγινε είδωλο : σήμερα κλίνουν περισσότερο στή στάση τοϋ « βλέποντας καί κάνοντας ». Τό 1968 όυτε ένα καθαρά γυναικείο αίτημα δέν προδλήθηκε δίχως νά έκφραστεί συγχρόνως καί ό σεβασμός πρós τούς Νέγρους, τούς εργατές ή τούς φοιτητές. Άντίθετα τό 1969, οί ρήτορες τής Άριστεράς μιλοϋν μέ μεγάλο στόμφο καί σπουδαιοφάνεια γιά τήν κατάργηση τοϋ οικογενειακοϋ πυρήνα. Γιατί οί άριστεροί « άδελφοί » έτρεξαν νά δούν τί μποροϋν νά θγάλουν άπ' όλα αυτά - δημοσιεύοντας μιá προκήρυξη ένάντια στή μονογαμία, κατεξοχήν άντρική συμβολή πού μόνο τά πικρά γέλια τών φεμινιστριών μποροϋσε νά προκαλέσει. Ώστόσο ενώ ή SDS (Φοιτητές γιά μιá Δημοκρατική Κοινωνία) πρίν λίγα χρόνια δέν έδινε δεκάρα γιά τήν άνόητη κίνηση τών γυναικών, φροντίζει τώρα νά δίνει στίς γυναίκες έναν πιό έλκυστικό ρόλο γιά νά μήν τήν παρατήσουν - λ.χ., ή Γυναικεία Ήθνοφρουρά, ή « μακρομαλλούσα στρατιά » τής παράταξης τών Weather-

men* της SDS. Έδω έχουμε την άπαρχή μιάς επίσημης αναγνώρισης από μέρους της Άριστεράς ότι οι γυναίκες αποτελούν σημαντική καταπιεζόμενη ομάδα, αξιόλογη αυτή καθεαυτή· κάποια ρηγή κατανόηση της ανάγκης για μιάν ανεξάρτητη φεμινιστική κίνηση· κάποιο βαθμό αντιμετώπισης των γυναικείων προβλημάτων και διεκδικήσεων – όπως είναι ή αμβλωση, οι θρεφτικοί σταθμοί κτλ. – καθώς και μιάν αυξανόμενη επίδειξη φιλίας. Και όπως στα πρώτα στάδια της Μαύρης Δύναμης, γίνεται ή ίδια προσπάθεια κατευνασμού, τό ίδιο ελικρινές αλλά νευρικό γέλιο, ή ίδια άναισθησία για τή μόρρα τής γυναίκας, κρυμμένη κάτω από ένα βλοσυρό μορφασμό : « Κάνουμε-δ,τι-μπορούμε-δώ-στε-μας-ένα-φιλάκι ».

3) *Ριζοσπαστικός φεμινισμός*. Οι δύο θέσεις πού περιγράψαμε παραπάνω καταλήγουν συνήθως σέ μιά τρίτη, τόν ριζοσπαστικό φεμινισμό : Οι γυναίκες πού περιλαμβάνει στις τάξεις του κλιμακώνονται από τίς άπογοητευμένες μετριοπαθείς φεμινίστριες τής NOW ως τίς άπογοητευμένες άριστερές τής κίνησης για τήν άπελευθέρωση των γυναικών, καθώς και άλλες πού περίμεναν μιά τέτοια άκριβώς εναλλακτική λύση, γυναίκες στις όποιες ούτε ό συντηρητικός γραφειοκρατικός φεμινισμός ούτε τό δάνειο άριστερό δόγμα άσκοούσαν κάποιαν έλξη.

Ό σύγχρονος ριζοσπαστικός φεμινισμός είναι άμεσος άλόγονος του ριζοσπαστικού φεμινισμού τής παλιάς κίνησης, ιδιαίτερα εκείνης πού υπέρμαχος της ήταν ό Stanton και ή Anthony, και άργότερα ή μαχόμενη Ένωση του Κογκρέσσου (πού άργότερα έγινε γνωστή σαν Κόμμα των Γυναικών). Η σημερινή κατεύθυνση όχι μόνο βλέπει τά φεμινιστικά προβλήματα σαν τήν πρώτη προτεραιότητα για τίς γυναίκες, αλλά και τά τοποθετεί στό κέντρο κάθε εύρύτερης

* Weathermen : μιά πολύ παράνομη έξτρεμιστική και τρομοκρατική φράζια των « Φοιτητών για μιά Δημοκρατική Κοινωνία ». Σακουστή για τίς δομικιστικές άπόπειρες και έμπρησμούς πού έκανε εναντίον των άμερικάνικων κρατικών οργανισμών, επιδιώκει νά πετύχει, μέ τήν τρομοκρατία, τούς στόχους των ριζοσπαστών : έξάλειψη του ρατσισμού, του καπιταλισμού, τής εκμετάλλευσης του Τρίτου Κόσμου και τερματισμό του πολέμου στό Βιετνάμ.

ἐπαναστατικής ἀνάλυσης. Ἄρνείται ν' ἀποδεχτεί τή σημερινή ἀριστερή ἀνάλυση ὄχι γιατί εἶναι ὑπερβολικά ριζοσπαστική, ἀλλά γιατί δέν εἶναι ἀρκετά ριζοσπαστική. βλέπει τήν τρέχουσα ἀριστερή ἀνάλυση σάν ξεπερασμένη καί ἐπιφανειακή, γιατί ἡ ἀνάλυση αὐτή δέν συνδέει τή δομή τοῦ οἰκονομικοῦ ταξικοῦ συστήματος μέ τήν καταγωγή του, δηλαδή, μέ τό σεξουαλικό ταξικό σύστημα, πού ἀποτελεῖ τό πρότυπο ὄλων τῶν ἐκμεταλλευτικῶν δομῶν, καί συνεπῶς σάν τό παράσιτο πού πρέπει νά τό ἐξαλείψει πρὶν ἀπό καθετί ἄλλο μιά ἀληθινή ἐπανάσταση. Στά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν θά προσπαθῶ νά ἐξετάσω τήν ἰδεολογία τοῦ ριζοσπαστικοῦ φεμινισμοῦ καί τή σχέση της μέ τήν ὑπόλοιπη ριζοσπαστική θεωρία, γιά νά δείξω πῶς μόνο αὐτός μπορεῖ νά ἀποσαφηνίσει τίς πολλαπλές σκοτεινές περιοχές τῆς ἀριστερῆς ἐπιχειρηματολογίας καί νά προτείνει γιά πρώτη φορά μιά πλήρη ἐπαναστατική λύση.

Εὐθύς ἐξαρχῆς μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ κίνηση τοῦ ριζοσπαστικοῦ φεμινισμοῦ ἔχει πολλά πολιτικά πλεονεκτήματα πού καμιά ἄλλη κίνηση δέν μπορεῖ νά διεκδικήσει, ἔνα ἐπαναστατικό δυναμικό πολύ ἀνώτερο καί ποιοτικά ἀναφορετικό ἀπό κάθε παρόμοιο στό παρελθόν.

1. *Κατανομή*: Ἀντίθετα πρὸς τίς μειονοτικές ὁμάδες (πού ἀποτελοῦν τυχαία ἱστορικά γεγονότα), ἢ τό προλεταριάτο (οἰκονομικό φαινόμενο), οἱ γυναῖκες πάντα ἀπέτελεσαν μιά καταπιεζόμενη πλειονοτική τάξη (51%), ὁμοίωμα κατανεμημένη ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς ἄλλες τάξεις. Ἡ πλησιέστερη ἀνάλογη κίνηση στήν Ἀμερική, ἡ Μαύρη Δύναμη, ἀκόμα κι ἂν μπορούσε νά κινητοποιήσει κάθε Νέγρο στή χώρα, θά εἶχε στόν ἑλεγχό της μόνο 15% τοῦ πληθυσμοῦ. Πραγματικά, ὅλες οἱ καταπιεζόμενες μειονότητες μαζί, καί ἂν ἀκόμα γενναιόδωρα δεχτοῦμε ὅτι δέν θά ὑπάρχει ἐσωτερική διάσταση μεταξύ τους, δέν θά μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν πλειοψηφία – ἐκτός ἂν περιλάβαιναν καί τίς γυναῖκες. Τό ὅτι οἱ γυναῖκες ζοῦν μαζί μέ τούς ἀντρες εἶναι, ἀπό ὀρισμένες πλευρές, τό χειρότερο μειονέκτημα – ἡ ἀπομόνωση τῶν γυναικῶν μεταξύ τους ἐξηγεῖ τήν ἄλγεια ἢ τήν ἀδυναμία τῆς κίνησης γιά τήν ἀπελευθέρωση

τών γυναικῶν στό παρελθόν – ἀπό ἄλλη ὁμως ἄποψη, ἀποτελεῖ πλεονέκτημα : μιά ἐπαναστάτρια σέ κάθε κρεβατοκάμαρα δέν μπορεῖ νά μὴν κλονίσει τό κατεστημένο. Καί ἂν ἐκεῖνη πού ἐπαναστατεῖ εἶναι ἡ γυναίκα σου, δέν μπορεῖς ἀπλῶς ν' ἀλλάξεις σπίτι καί νά καταφύγεις σ' ἓνα προάστιο. Ὁ φεμινισμός, ὅταν θά πραγματοποιήσει τούς σκοπούς του, θά κάνει νά τρίξουν τά ἴδια τά θεμέλια τῆς κοινωνίας μας.

2. *Προσωπική πολιτική* : Ἡ φεμινιστική κίνηση εἶναι ἐκεῖνη πού πρώτη συνδύασε τό « προσωπικό » μέ τό « πολιτικό ». Δημιουργεῖ ἓναν καινούργιο τρόπο σχέσεων, ἓνα καινούργιο πολιτικό στυλ, πού τελικά θά συμβιδάσει τό προσωπικό – τό αἰώνιο προνόμιο τῆς γυναίκας – μέ τή δημόσια ζωή, μέ τόν « ἔξω κόσμο », γιά ν' ἀποκαταστήσει τόν κόσμο τοῦτο στό συναισθηματά του, νά τόν κάνει κυριολεκτικά νά συνέλθει, νά ἀνακτήσει τίς αἰσθήσεις του.

Αὐτή ἡ διχοτόμηση μεταξύ συγκινήσεων καί νόησης ἐμπόδισε τήν ὑφιστάμενη ἀριστερή κίνηση ν' ἀναπτύξει μαζική βάση : ἀπό τή μιά μεριά ἔχουμε τούς ὀρθόδοξους ἀριστερούς, πού εἶναι εἴτε διανοοῦμενοι ἀσχολούμενοι μέ τήν ἀφηρημένη ἀκαδημαϊκή σκέψη χωρίς καμιά ἐπαφή μέ τή συγκεκριμένη πραγματικότητα, εἴτε ἐκεῖνοι πού κάτω ἀπό ἀκτιδιστική καί στρατευμένη ἐπίφαση, ξεπέφτουν στόν μαχισμό, ἐπιεικείς στόν ἑαυτό τους ὡς πρός τή δράση τους, ἐλάχιστα ἐνδιαφερόμενοι γιά τήν ἀποτελεσματικότητά της ἀπό πολιτική ἄποψη. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὑπάρχουν οἱ πολυώνυμες ὀργανώσεις : ἡ Woodstock Nation, ἡ Youth Revolt, ἡ γενιά τῶν λουλουδιῶν καί τῶν ναρκωτικῶν : Hippies, Yippies, Crazies, Motherfuckers, Mad Dogs, Hog Farmers* καί ἄλλες, πού, ἂν καί καταλαβαίνουν ὅτι οἱ προκηρῦξεις, οἱ λίθελαι καί ἡ μαρξιστική ἀνάλυση εἶναι ἀπαρχαιωμένα μέσα καί δέν θρῖσκονται πιά στήν καρδιά τοῦ προβλήματος – πολύ βαθύτερου ἀπό τόν ἀπλό ἀγῶνα τοῦ προλεταριάτου, πού, ὅπως δῆποτε, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἡ πρωτοπορία τῆς Ἀμερικῆς – ὡστόσο δέν ἔχουν τή

* Ἐθνός τοῦ Γούνιστοκ, Ἐξέγερση τῆς Νεολαίας, Χίππυς, Γίππυς, Τρελοί, Μητρομίτες, Λυσσασμένα σκυλιά, Γουρουνοτρόφοι. (Σημ. Μετ.).

δική τους γερή ιστορική ανάλυση για να τά αντικαταστήσουν· στην πραγματικότητα οι ομάδες αυτές είναι απολιτικές. Γι' αυτό και η Κίνηση κουτσαίνει : είτε μένει στο περιθώριο, είτε κομματιάζεται, είτε δέν φέρνει αποτέλεσμα, εξαιτίας της άκαμπτης και ξεπερασμένης ανάλυσής του, ή, όπου συμβαίνει να συγκινεί τίς μάζες, γιατί δέν έχει γερή ιστορική και οικονομική βάση, και γιατί άδιαφορεί για τή συγκεκριμένη δράση αντί να είναι πραγματικό επαναστατικό κίνημα. Τό φεμινιστικό κίνημα είναι τό τοιμένο πού χρειάζεται έπειγόντως.

3. *Τό τέλος τής Ψυχολογίας τής Δύναμης.* Πολλά επαναστατικά κινήματα δέν είναι σέ θέση να εφαρμόσουν στό έσωτερικό τους εκείνα πού διδάσκουν στους άλλους. Έντονη προσωπολατρία, διαμάχες, έγωισμοί, κακολογία αποτελούν τόν γενικό κανόνα και όχι τήν έξαιρέση. Τό γυναικείο κίνημα, στή σύντομη ιστορία του, είναι πιο εύπρεπές στον τομέα αυτό. Ένας από τούς πιο βασικούς σκοπούς του είναι ή έσωτερική δημοκρατία – και πολλές φορές προχωρεί πολύ μακριά (κάποτε ως τό παράλογο) στην επιδίωξη του.

Πράγμα πού δέν σημαίνει ότι και τό πετυχαίνει πάντα. Έγάρχει στό θέμα αυτό περισσότερη ρητορική παρά αντικειμενικότητα πού συχνά συγκαλύπτει ύποκριτικά τούς ίδιους παλιούς αγώνες και τίς ίδιες διαμάχες για τήν έξουσία – συχνά μέ καινούργιες, πολύπλοκες γυναικείες παραλλαγές. Όμως θά ήταν πάρα πολύ μεγάλη άπαίτηση στην εποχή μας, να θέλουμε να εξαλειφθεί όλότελα ή ψυχολογία τής δύναμης, πού οι ρίζες της βρίσκονται τόσο βαθιά στην διάκριση των φύλων και στην δομή τής οικογένειας. Και, μ' όλο πού είναι αλήθεια ότι ποτέ οι γυναίκες δέν είχαν έξουσιαστικό (έξουσία πάνω στους άλλους) ρόλο, υπάρχουν πολλές πού, έχοντας ταυτιστεί μέ τούς άντρες σ' όλη τή ζωή τους, βρίσκονται στην ιδιόρρυθμη ανάγκη να ξεριζώσουν από μέσα τους όχι μόνο τήν ύποτακτική φύση τους αλλά και τά επικρατέστερα χαρακτηριστικά τους, καίγοντας έτσι τό κερί ταυτόχρονα από τίς δύο του άκρες.

Άν όμως υπάρχει κάποια επαναστατική κίνηση πού μπορεί να επιβάλλει μιá δομή ίσοτισμού, αυτή είναι ο ριζο-

σπαστικός φεμινισμός. Τό νά άμφισθητεΐς τίς βασικές σχέσεις ανάμεσα στά δυό φύλα καί ανάμεσα στους γονείς καί στά παιδιά είναι σάν νά προσβάλλεις στίς ίδιες τίς ρίζες της τήν ψυχολογική άρχή της σχέσης κυριαρχία-ύποταγή. Ήξεταζοντας πολιτικά τήν ψυχολογία αύτή ό φεμινισμός θά είναι ή πρώτη κίνηση πού θάπραγματευθεΐ τό πρόβλημα αύτό μέ ματεριαλιστικό τρόπο.

Φροϋδισμός : Παραστρατημένος φεμινισμός

Ἄν ἦταν ἀνάγκη νά κατανομάσουμε τό πολιτιστικό ρεϋμα πού χαρακτηρίζει κυρίως τήν Ἀμερική στόν εἰκοστό αἰώνα, αὐτό θά μπορούσε νά εἶναι τό ἔργο τοῦ Φρόυντ καί οἱ κλάδοι πού γεννήθηκαν ἀπ' αὐτό. Δέν ὑπάρχει κανένας πού νά μήν ἔχει σημαδευτεῖ ἀπό τή δική του ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, εἴτε γιατί παρακολογήσαμε μαθήματα ψυχοθεραπείας εἴτε γιατί ὑποβληθήκαμε οἱ ἴδιοι σέ σχετική θεραπεία – ἐμπειρίες συνηθισμένες γιά τά παιδιά τῆς μεσαίας τάξης – εἴτε καί γενικά γιατί διαποτιστήκαμε ἀπό τό φροϋδικό περιβάλλον τοῦ πολιτισμοῦ μας. Τό νέο λεξιλόγιο εἰσχώρησε στήν καθημερινή μας ὀμιλία, ἔτσι πού ὁ συνηθισμένος ἄνθρωπος σκέφτεται ἀπό τή σκοπιά τῆς « νευρώσης » ἢ τῆς « ψυχοπάθειας »· ὑποβάλλει σέ περιοδικό ἔλεγχο τό « id »* του, μήπως κατέχεται ἀπό τήν « ἐπιθυμία τοῦ θανάτου » καί τό « ἐγώ » του, μήπως κρύβεται αὐτοῦ κάποια « ἀδυναμία ». Τούς ἄνθρώπους πού τόν ἀπορρίπτουν τούς θεωρεῖ « ἐγωκεντρικούς »· τό παίρνει σάν δεδομένο ὅτι κατέχεται ἀπό « σύμπλεγμα εὐνοουχισμοῦ », ὅτι ἔχει « ἀπωθήσει » τήν ἐπιθυμία νά συνουσιαστεῖ μέ τή μητέρα του· νομίζει πώς κατεχόταν καί ἴσως κατέχεται ἀκόμα ἀπό « ἀνταγωνισμό μέ τά ἀδελφία του »· οἱ γυναῖκες « ζηλεύουν » τό πένος του· εἶναι πιθανό πώς βλέπει κάθε μπανάνα καί κάθε λουκάνικο σάν « φαλλικό σύμβολο ». Οἱ συ-

* Ἡ ἀδιαφόριστη πηγὴ ἐνέργειας τοῦ ὄργανισμοῦ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται καί τὸ ἐγὼ καί ἡ λήμπιντο. (Σημ. Μετ.).

ζυγικοί του καθγάδες και ή διαδικασία τού διαζυγίου του ξετυλίγονται κάτω από τήν αιγίδα αυτής τής ψυχανάλυσης. Τίς περισσότερες φορές δέν έχει σαφή αντίληψη τί σημαίνουν οί ὄροι αὐτοί, ὅπωςδῆποτε ὅμως εἶναι βέβαιος ὅτι ὁ ψυχαναλυτής του ξέρει. Ὁ μικρόσωμος Βιεννέζος, μέ τά γυαλιά του καί τό μουστάκι του, πού λαγοκοιμᾶται στήν πολυθρόνα του, εἶναι ἕνας ἀπό τούς τύπους τού σύγχρονου (κακόγουστου) χιούμορ. Θά χρειαζόμεσταν πολύ καιρό γιά νά καταστρώσουμε ἕναν πίνακα ὄλων τών γελοιογραφιῶν πού ἀναφέρονται στήν ψυχανάλυση. Ἐχει δημιουργηθεῖ μιᾷ ὀλόκληρη καινούργια συμβολολογία γύρω ἀπό τό ντιβάνι τού ψυχαναλυτή.

Ὁ φροϋδισμός, μέ τίς ἐξομολογήσεις καί τίς ποινές του, τούς προσήλυτους καί τούς νεοφώτιστους του, μέ τά ἑκατομμύρια δολάρια πού ἀπορροφᾶ, ἔγινε ἡ σύγχρονη Ἐκκλησία μας. Ὅταν τολμᾶμε νά τήν επικρίνουμε τό κάνουμε μέ μεγάλη ἐπιφύλαξη, γιατί – ποιός ξέρει ; – τή μέρα τής τελικῆς κρίσης μπορεῖ νά ἀποδειχτεῖ ὅτι οἱ ὀπαδοί του ἔχουν δίκιο. Ποιός μπορεῖ νά εἶναι ἀπόλυτα βέβαιος γιά τή διανοητική του ὑγεία ; Ποιός μπορεῖ νά ἀναπτύξει πραγματικά ὄλες τίς δυνατότητές του ; Καί ποιόν δέν κατατρῶει ὁ φόβος ; Ποιός δέν μισεῖ τόν πατέρα καί τή μάνα του ; Ποιός δέν γυρεύει νά ἐκτοπίσει τόν ἀδελφό του ; Ποιό κορίτσι δέν ἐπιθύμησε ποτέ νά ἦταν ἀγόρι ; Καί γιά τίς τολμηρές ἐκείνες ψυχές πού ἐπιμένουν στόν σκεπτικισμό τους ὑπάρχει πάντα ἡ φοβερή ἐκείνη λέξη *ἀντίσταση*. Αὐτές πιά κι ἄν εἶναι ἄρρωστες ! Ἡ βιαιότητα μέ τήν ὁποία ἀμύνονται κάνει τό πράγμα ὀλοφάνερο.

Κάποια ἀντίδραση ὥστόσο σημειώθηκε. Ὅλοκληρα βιβλία γράφτηκαν γιά τίς ἀντιφάσεις μέσα στό ἔργο τού Φρόυντ, βιβλία πού δημιούργησαν καριέρα γιά τούς συγγραφείς τους. Μερικοί ἀπέκτησαν φήμη μέ τό νά χτυπήσουν ἕνα μικρό μόνο τμήμα τού ἔργου του (λ.χ., τήν ἐπιθυμία τού θανάτου, ἢ τή ξήλια γιά τό πέος), καί ἄλλοι, τολμηρότεροι, ἢ πιό φιλόδοξοι, χτυπώντας τόν παραλογισμό ὀλόκληρης τής θεωρίας του. Οἱ ἐπικρίσεις ἀκούονται ἄφθονες σέ κάθε κοσμική συγκέντρωση. Μερικοί διανοού-

μενοι φτάνουν μέχρι τό σημείο νά αποδώσουν τήν άρρώστια τής πνευματικής κοινότητας τής 'Αμερικῆς στήν εισαγωγή τής ψυχανάλυσης. Σέ αντίθεση μέ τό θρησκευτικό χαρακτήρα τοῦ φροϋδισμού, ιδρύθηκε ολόκληρη ἐμπειρική σχολή, ὁ μπηχαιδιορισμός – θεωρία τής συμπεριφορᾶς – (ἀλλά καί ἡ πειραματική ψυχολογία ἔχει τίς δικές της προκαταλήψεις). Ἔτσι, βαθμιαία ὁ μηχανισμός τής φροϋδικῆς σκέψης ξεχαρδαλώθηκε, τά βασικότερα δόγματά της ἔπεσαν τό ἓνα μετά τό ἄλλο, μέχρι πού δέν ἔμεινε τίποτε γιά νά τό χτυπήσει κανεῖς.

Ὡστόσο, ὁ φροϋδισμός δέν πεθαίνει. Μ' ὄλο πού ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ ψυχαναλυτική θεραπεία δέν εἶναι ἀποτελεσματική, καί οἱ θεωρίες τοῦ Φρόνυτ γιά τή γυναικεία σεξουαλικότητα ἦταν λαθεμένες (βλ. Μάστερς καί Τζόνσον, γιά τόν μύθο τοῦ διπλοῦ ὄργασμοῦ), οἱ παλιές ἔννοιες κυκλοφοροῦν ἀκόμα. Οἱ γιατροί ἔξακολουθοῦν ν' ἀσκοῦν τήν ψυχανάλυση. Καί στό τέλος κάθε κριτικῆς τοῦ ἔργου τοῦ Φρόνυτ θρῖσκουμε ἕναν παιάνα πού ἀποτελεῖ φόρο τιμῆς στόν ἰδρυτή τής ψυχανάλυσης. Ὡπως καί νάναί, οἱ ἐπικριτές του δέν μποροῦν νά τόν ἀγνοήσουν ὁλότελα.

Δέν νομίζω ὅμως ὅτι ὀφείλεται σέ ἔλλειψη θάρρους τό γεγονός ὅτι ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια δέν τολμοῦν ἀκόμα νά παραδεχτοῦν τήν ἀλήθεια. Δέν νομίζω πώς αὐτό ὀφείλεται μόνο στό φόβο τῆς μή χάσουν τή δουλειά τους. Νομίζω πώς στίς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἴδια ἀκεραιότητα πού τοῦς ἔκανε νά χτυπήσουν τό ἔργο τοῦ Φρόνυτ εἶναι ἐκείνη πού τοῦς ἐμποδίζει νά τό καταστρέψουν ὁλότελα. « Ἀπό διαίσθηση » ἢ « συνείδησή » τους τοῦς συγκρατεῖ τή στιγμή πού εἶναι ἔτοιμοι νά καταφέρουν τό τελικό χτύπημα.

Γιατί, ἂν καί οἱ θεωρίες τοῦ Φρόνυτ δέν μποροῦν νά ἐπαληθευτοῦν ἐμπειρικά, ἂν καί ὁ φροϋδισμός στήν κλινική πρακτική ὀδήγησε σέ πραγματικούς παραλογισμούς, ἂν καί ἀπό τό 1913 κιόλας εἶχε γίνει ἀντιληπτό ὅτι ἡ ἴδια ἡ ψυχανάλυση ἦταν ἡ ἀρρώστια πού προσπαθοῦσε νά θεραπεύσει, ἀφοῦ δημιουργεῖ μιά καινούργια νεύρωση στή θέση τῆς παλιάς (ὄλοι ἔχουμε παρατηρήσει ὅτι ὄσοι ὑποβάλλονται σέ τέτοια θεραπεία φαίνονται ν' ἀπασχολοῦνται μέ τόν ἑαυτό

τους περισσότερο από κάθε άλλη φορά, διι φτάνουν τώρα σέ μιά κατάσταση συνειδητής νεύρωσης, γεμάτης « έπαναστροφές »*, « μεταθέσεις » γεμάτες πάθος και άγχώδεις μονόλογους), ώστόσο νιώθουμε διι κάποια άλήθεια ύπάρχει σ' όλα αυτά. "Αν και όσοι ύποβάλλονται σέ θεραπεία τά χάνουν, άν τούς ρωτήσει κανείς άπότομα : « 'Ωφελεί σέ τίποτα ή θεραπεία αύτή ; » ή « άξίζει τόν κόπο ; », ώστόσο δέν είναι δυνατό νά τήν άπορρίψει κανείς δλοκληρωτικά.

Εύλογα ό Φρόνυτ αίχμαλώτισε τή φαντασία μιās δλόκληρης ήπείρου κι ενός πολιτισμού. "Αν και φαίνεται άνακόλουθος, παράλογος, « έξω από τήν πραγματικότητα », οί όπαδοί του, μέ τή γεμάτη περίσκεψη λογική τους, τά πειράματά τους και τίς άναθεωρήσεις τους δέν έχουν τίποτα άνάλογο νά πούν. 'Ο φροϋδισμός είναι τόσο βαρυσήμαντος, τόσο άδύνατο νά τόν άποκηρύξει κανείς, γιατί ό Φρόνυτ συνέλαβε τό καιριο πρόδλημα τής σύγχρονης ζωής : τή σεξουαλικότητα.

1. ΟΙ ΚΟΙΝΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΦΡΟΥΔΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ

1) 'Ο φροϋδισμός και ό φεμινισμός φύτρωσαν στό ίδιο έδαφος. Δέν είναι τυχαίο διι ό Φρόνυτ άρχισε τό έργο του στήν εποχή τής μεγαλύτερης άκμής τής φεμινιστικής κίνησης. Σήμερα ύποτιμούμε τή μεγάλη σημασία πού είχαν οί φεμινιστικές ιδέες τήν εποχή εκείνη. Οί κουθέντες τών σαλονιών για τή φύση τών άνδρών και τών γυναικών, για τή δυνατότητα τής τεχνητής άναπαραγωγής (βρέφη μέσα σέ γυάλινα μπουκάλια) πού αναφέρονται στό έργο του Aldus Huxley, *Brave New World*, δέν ήταν φανταστικά. 'Η διάκριση τών φύλων ήταν τότε ένα από τά θέματα πού συζητιόνταν μέ μεγάλο πάθος. Αύτή επίσης ενέπνευσε δλόκληρο σχεδόν τό έργο του Μπέρναρ Σω. 'Η Νόρα του Σπιτιού τής Κούκλας του Ίψεν δέν είναι πλάσμα τής φαντασίας : στήν πραγματικότητα οί τέτοιες συζητήσεις διέλυσαν τότε πολ-

* 'Επιστροφές σέ παλιότερα επίπεδα νόησης και συμπεριφοράς. (Σημ. Μετ.).

λους γάμους. Οι κακεντρέχεις περιγραφές των φεμινιστριών από τον Χένρυ Τζαίμς στο έργο του *Οί Βιστωνιανές* και οι περισσότεροι συμπαθητικές περιγραφές της Βικτόρια Γούλφ στα έργα της *Χρόνια* και *Νύχτα και Μέρα*, ήταν παρμένες από την πραγματική ζωή. Η πολιτιστική ζωή άντανακλούσε τη στάση και τα ενδιαφέροντα της εποχής εκείνης: ο φεμινισμός ήταν σπουδαίο λογοτεχνικό θέμα, γιατί ήταν τότε ζωτικό πρόβλημα. Οι συγγραφείς έγραφαν για ό,τι έβλεπαν, δηλαδή για τό πολιτιστικό περιβάλλον τους, όπου υπήρχε έντονο ενδιαφέρον για τά θέματα του φεμινισμού. Τό ζήτημα της χειραφέτησης της γυναίκας συγκινοῦσε κάθε γυναίκα, άσχετα αν αυτή είχε ενστερνιστεί τίς σύγχρονες ιδέες ή τίς πολεμοῦσε μέ μανία. Φίλμ της εποχής εκείνης δείχνουν τήν αύξανόμενη άλληλεγγύη των γυναικών, τήν απρόβλεπτη διαγωγή τους, τίς τρομακτικές και συχνά καταστροφικές δοκιμές τους σέ καινούργιους ρόλους. Κανείς δέν έμεινε άθικτος από τήν αναστάτωση αυτή. Κι αυτό δέν συνέβαινε μόνο στη Δύση. Τήν ίδια εποχή στη Ρωσία γίνονταν δοκιμές για τήν κατάργηση της οικογένειας.

Στή στροφή λοιπόν του αιώνα σημειώθηκε τρομακτική ζύμωση ιδεών σχετικά μέ τή σεξουαλικότητα, τό γάμο και τήν οικογένεια, τό ρόλο των γυναικών, τόσο στην κοινωνική και πολιτική σκέψη όσο και στη λογοτεχνική και καλλιτεχνική δημιουργία. Ο φροϋδισμός ήταν ένα μόνο από τά προϊόντα της πολιτιστικής αυτής ζύμωσης. Ο φροϋδισμός και ο φεμινισμός ήρθαν σαν αντίδραση σέ μία από τίς πιό άλαζονικές περιόδους του δυτικού πολιτισμού, τή δικτωριανή εποχή, πού κυριότερο χαρακτηριστικό της ήταν ότι έκανε τήν οικογένεια επίκεντρό της και κατά συνέπεια έφτασε σέ υπερβολές στο θέμα της σεξουαλικής καταστολής και αναστολής. Καί οι δύο κινήσεις σήμαιναν ένα ξύπνημα: ο Φρόντ απλώς έκανε τή διάγνωση εκείνου πού ο φεμινισμός έχει βάσει για σκοπό νά θεραπεύσει.

2) *Φροϋδισμός και φεμινισμός είναι φτιαγμένοι από τήν ίδια πάστα.* Τό κατόρθωμα του Φρόντ ήταν ότι ξαναανακάλυψε τή σεξουαλικότητα. Είδε τή σεξουαλικότητα σαν

τήν πρωταρχική ζωτική δύναμη· ο τρόπος με τον οποίο ή γενετήσια όρμη (libido) οργανωνόταν στο παιδί καθόριζε τον ψυχιισμό του ατόμου (πού επιπλέον ξαναδημιουργούσε τον ψυχιισμό του ιστορικού είδους). Βρήκε ότι για να μπορέσει τό όν τό προικισμένο μέ σέξ νά προσαρμοστεί στόν σημερινό μας πολιτισμό πρέπει νά περάσει από μιά διαδικασία άναστολής στήν παιδική του ήλικία. Κι ένώ όλα τά άτομα υποβάλλονται σ' αυτή τήν άπώθηση, μερικά τήν ύφίστανται μέ μικρότερη έπιτυχία κι έτσι άναπτύσσεται σ' αυτά μιά δυσπροσαρμογή, μεγαλύτερη (ψύχωση) ή μικρότερη (νεύρωση), πού καμιά φορά είναι αρκετά σοβαρή ώστε νά άκρωτηριάζει ψυχικά τό άτομο.

Τό φάρμακο πού πρότεινε ο Φρόντντ στάθηκε λιγότερο σημαντικό, ή μάλλον προξένησε πραγματική ζημιά. Χάρη σέ μιά διαδικασία πού φέρνει στήν έπιφάνεια τίς άπωθημένες άκρωτηριασμένες παρορμήσεις, πού οδηγεί στή συνειδητή άναγνώριση και άνοιχτή εξέταση, ο άρρωστος ύποτίθεται ότι ξεχεται σ' ένα συμβιβασμό μέ τίς άνησυχητικές έπιθυμίες του « id » του, ότι τίς *άπορρίπτει* συνειδητά άντί νά τίς *άπωθει* στό ύποσυνείδητο. 'Η θεραπευτική αυτή διαδικασία γίνεται μέ τή βοήθεια ενός ψυχαναλυτή χάρη στή « μεταφορά », μέ τήν όποία ο ψυχαναλυτής παίρνει τή θέση του προσώπου πού προκάλεσε τήν άπωθητική αυτή νεύρωση. 'Όπως και ή θεραπεία μέ τήν προσευχή ή μέ τήν ύπνωση (τήν όποία πράγματι μελέτησε ο Φρόντντ και έπηρεάστηκε πολύ από αυτή), ή « μεταφορά » προχωρεί μέ μιά συναισθηματική μάλλον παρά λογική συμμετοχή. 'Ο άρρωστος « έρωτεύεται » τόν ψυχαναλυτή του· « προβάλλοντας » τό πρόβλημά του πάνω στήν ύποτιθέμενη άγραφή σελίδα τής θεραπευτικής σχέσης, κατορθώνει νά τό έξωτερικεύσει και νά τό θεραπεύσει. *Τό κακό είναι ότι ή μέθοδος αυτή δέν αποδίδει**.

* 'Ο R.P. Knight στό άρθρο του « Εκτίμηση τών άποτελεσμάτων τής ψυχαναλυτικής θεραπείας » στήν American Journal of Psychiatry, 1941, βρήκε ότι ή ψυχανάλυση απέτυχε στίς 56,7% τών περιπτώσεων και πέτυχε μόνο στά 43,3% τών άρρώστων πού μελέτησε. 'Ετσι ή ψυχανάλυση σημείωσε αρκετά περισσότερες άποτυχίες παρά έπιτυχίες. Στά 1952, σέ μιά

Γιατί ο Φρόντ, ακολουθώντας την παράδοση της «καθαρής» επιστήμης, παρατήρησε τις ψυχολογικές δομές χωρίς να ερευνήσει ποτέ το κοινωνικό τους πλαίσιο. Παίρνοντας υπόψη την ίδια του την ψυχική συγκρότηση και τις πολιτιστικές προκαταλήψεις του – ήταν ένας τυραννίσκος της παλιάς σχολής που του ήταν δύσκολο να παραδεχτεί όρισμένες σεξουαλικές αλήθειες – δύσκολα μπορούμε να περιμένουμε ότι θα αφιέρωνε σε μία τέτοια εξέταση ένα μέρος του έργου της ζωής του (Ο Βίλχελμ Ράιχ είναι από τους λίγους που ακολούθησαν αυτό το δρόμο). Επιπλέον, ακριβώς όπως ο Μάρξ δεν μπορούσε την εποχή εκείνη να υπολογίσει πέραν τον έρχομό της κυβερνητικής, τό ίδιο και ο Φρόντ αγνοούσε όλες τις δυνατότητες της τεχνολογίας που διαθέτουμε σήμερα. Άσχετα όμως από τό αν μπορούμε να ψέξουμε γι' αυτό τον ίδιο τον Φρόντ προσωπικά, τό γεγονός ότι δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση την κοινωνία προκάλεσε μία μαζική σύγχυση στους επιστημονικούς κλάδους που αναπτύχθηκαν μέ βάση τις θεωρίες του. Οί όπαδοί του, μπροστά στά ανυπέροβλητα προβλήματα που έθετε ή προσπάθεια να πραγματοποιήσουν κάτι που αποτελούσε αυτό καθαυτό αντίφαση – τή λύση ενός προβλήματος χωρίς ν' αλλάξουν τό περιβάλλον που τό δημιούργησε – άρχισαν να χτυπάνε τό ένα μετά τό άλλο τά συστατικά στοιχεία της θεωρίας του και, στόν υπερβολικό ζήλο τους, κατέληξαν να χάσουν από τά μάτια τους την ίδια την ούσία της.

Είχαν όμως καμιά αξία οί ιδέες αυτές; Άς ξαναεξετάσουμε μερικές τους, τώρα όμως από μία ριζοσπαστική φεμινιστική σκοπιά. Πιστεύω ότι ο Φρόντ μιλούσε για κάτι πραγματικό, αν και οί ιδέες του, αν τίς πάρουμε κατά γράμμα, οδηγούν ίσως σε παραλογισμούς. Από την άποψη αυτή, τό μυαλό του ήταν περισσότερο ποιητικό παρά επι-

διαφορετική μελέτη, ο Eysenck παρατήρησε μίαν άνοδο στο ποσοστό βελτίωσης των άρρώστων που υποβλήθηκαν σε ψυχανάλυση (44%). στούς άρρώστους που υποβλήθηκαν σε ψυχοθεραπεία, βελτίωση 64% και σ' εκείνους που δεν υποβλήθηκαν σε καμιά θεραπεία, αναλογία βελτίωσης 72%. Άλλες μελέτες (Barron και Leary, 1955· Bergin, 1963· Cartwright και Vogel, 1960· Truax, 1963· Powers και Witmer, 1951) επιβεβαιώνουν τά άρνητικά αυτά άποτελέσματα.

στημονικό· οι ιδέες του έχουν μεγαλύτερη αξία σάν μεταφορές παρά σάν καθαυτό αλήθειες.

Κάτω από τó φώς αυτό, άς εξετάσουμε πρώτα τó Οιδιπόδειο σύμπλεγμα*, άκρογωνιαίος λίθος τής φροϋδικής θεωρίας, σύμφωνα μέ τó όποιο τó άρσενικό παιδί θέλει νά κατακτήσει σεξουαλικά τή μητέρα του και νά σκοτώσει τόν πατέρα του, όμως άπό φόβο μήπως τó είνουχίσει ó πατέρας του εξαναγκάζεται νά άπωθήσει αυτή τήν επιθυμία. 'Ο ίδιος ó Φρόντ γράφει στό τελευταίο του διβλίο : « Τολμώ νά δεβαιώσω ότι, άκόμα κι άν ή ψυχανάλυση δέν μπορούσε νά καυχηθεί για κανένα άλλο επίτευγμα παρά μόνο για τήν ανακάλυψη τού άπωθημένου Οιδιπόδειου συμπλέγματος, αυτό και μόνο θά τήν έκανε άξια νά καταταχθεί άνάμεσα στις πολυτιμότερες κατακτήσεις τού άνθρώπινου γένους ». 'Αντιπαραθέστε αυτά μέ τά όσα ó Andrew Salter, στό έργο του *The Case against Psychoanalysis* (Τά κατά τής ψυχανάλυσης) λέει :

'Ακόμα και όσοι νιώθουν τή μεγαλύτερη συμπάθεια για τόν Φρόντ βρίσκουν πώς οι αντιφάσεις τού Οιδιπόδειου συμπλέγματος μάς φέρνουν σέ άμηχανία. Τό *Ψυχιατρικό Λεξικό* γράφει για τó σύμπλεγμα αυτό : « Δέν μπορούμε ν' αντιληφθούμε άκόμα καθαρά ποιά θά είναι ή τύχη τού Οιδιπόδειου συμπλέγματος ». Νομίζω πώς μπορούμε νά μιλάμε μέ δεβαιότητα για τή μοίρα τού Οιδιπόδειου συμπλέγματος : θά είναι ή ίδια μέ τή μοίρα τής αλχημείας, τής φρενολογίας και τής χειρομαντείας. 'Η μοίρα τού Οιδιπόδειου συμπλέγματος θά είναι ή λήθη.

'Ο Salter πνίγεται πράγματι άπό όλες τές σινηθισμένες

* 'Αν καταπιάνομαι μέ τó άρσενικό παιδί πριν άπό τó θηλυκό, είναι γιατί ó Φρόντ - στην πραγματικότητα δόλοκληρος ó πολιτισμός - άσχολείται πρώτα μέ τó άρσενικό παιδί. 'Ακόμα και για νά κάνουμε σωστή κριτική τού Φρόντ, πρέπει ν' άκολουθήσουμε τές προτεραιότητες πού ó ίδιος έταξε στό έργο του. 'Επιπλέον, όπως τó είδε κι ó ίδιος ó Φρόντ, τó Οιδιπόδειο σύμπλεγμα έχει πολύ μεγαλύτερη πολιτιστική σημασία παρά τó σύμπλεγμα τής 'Ηλέκτρας· θά προσπαθήσω κι εγώ νά δείξω ότι άπό ψυχολογική άποψη είναι πιο επίζημο, γιατί σ' έναν άνδροκρατούμενο πολιτισμό κάθε ζημιά πού γίνεται στόν άνδρικό ψυχισμό έχει ευρύτερες συνέπειες.

άντιφάσεις μιᾶς θεωρίας, γιά τήν ὁποία τό κοινωνικό πλαίσιο, πού εἶναι καί ἡ αἰτία τοῦ συμπλέγματος, παραμένει ἀμετάβλητο.

Ἡ σκέψη τοῦ Φρόντ γιά τήν « κανονική » ἐξαφάνιση τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος πάσχει ἀπό μιά κρίσιμη λογική ἀνακολουθία. Ἐάν δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐξαφάνιση τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος ὀφείλεται στόν φόβο τοῦ εὐνουχισμοῦ, δέν φαίνεται ἄραγε πῶς ἡ φυσιολογική κατάσταση ἀποκτάται διαμέσου τοῦ φόβου καί τῆς ἀπώθησης πού ἀσκείται πάνω στό ἀγόρι; Καί ἡ ἐπίτευξη τῆς πνευματικῆς υἱείας μέσω τῆς ἀπώθησης δέν ἀποτελεῖ ἄραγε κραυγαλέα ἀντίφαση μέ τίς κίω στοιχειώδεις φροϋδικές ἀρχές;

Ἐποστηρίζω πῶς ὁ ὀμόνος τρόπος νά κάνουμε ὀλότελα κατανοητό τό Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα εἶναι νά τό ἐρμηνεύουμε στή γλώσσα τῆς ἐξουσίας. Ἐς μὴν ξεχνᾶμε πῶς ὁ Φρόντ παρατήρησε ὅτι τό σύμπλεγμα αὐτό ἦταν κοινό σ' ὄλα τά φυσιολογικά ἄτομα πού μεγαλώνουν μέσα στόν οἰκογενειακό πυρήνα μιᾶς πατριαρχικῆς οἰκογένειας, μιᾶς μορφῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης πού ἐπιτείνει τά χειρότερα ἀποτελέσματα τῶν ἀνισοτήτων τῶν συμφυῶν μέ τήν ἴδια τή βιολογική οἰκογένεια. Ἐπάρχουν μερικές ἐνδείξεις γιά τό ὅτι τά ἀποτελέσματα τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος μειώνονται σίς κοινωνίες ὅπου οἱ ἄντρες ἔχουν μικρότερη ἐξουσία καί ὅτι ἡ ἐξασθένηση τῆς πατριαρχίας φέρνει πολλές πολιτιστικές ἀλλαγές πού ἐνδεχομένως μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν στή χαλάρωση αὐτή.

Ἐς ρίξουμε μιά ματιά στόν πατριαρχικόν αὐτόν οἰκογενειακό πυρήνα, ὅπου ἐμφανίζεται τόσο ἔντονα τό Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα. Σ' αὐτόν τόν τύπο οἰκογένειας ὁ ἄντρας εἶναι ἐκεῖνος πού ἐξασφαλίζει καθημερινά τά μέσα τῆς διατροφῆς· ἐπομένως ὄλα τά μέλη τῆς οἰκογένειας ἐξαρτιόνται ἀπό αὐτόν. Δέχεται νά συντηρεῖ μιά σύζυγο σέ ἀντάλλαγμα τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς : νοικοκυριά, σεξουαλική ἀπόλαυση καί ἀναπαραγωγή. Πολύ μεγαλύτερη εἶναι ἡ ἐξάρτηση τῶν παιδιῶν πού θά τοῦ γεννήσει. Ἀποτελοῦν νόμιμη ἰδιοκτησία τοῦ πατέρα (μιά ἀπό τίς πρῶτες καμπάνιες τῆς WRM σίς ἀρχές τῆς ἦταν ἐκείνη πού στράφηκε ἐνάντια στή στέρηση

των γυναικῶν – σέ περίπτωση διαζυγίου – ἀπό τὰ παιδιά τους, πού ἔχει τό χρέος νά τὰ τρέφει καί νά τὰ μορφώνει, νά τὰ « πλάθει » ἔτσι πού νά καταλάβουν τή θέση τους μέσα στήν τάξη τῆς κοινωνίας ὅπου ἀνήκουν. Σάν ἀνταπόδοση γι' αὐτά, προσδοκᾷ τή συνέχιση τοῦ ὀνόματός του καί τῆς περιουσίας του, πού συχνά συγχέεται μέ τήν ἀθανασία. Ἐχει ἀπόλυτα δικαιώματα πάνω στά παιδιά του. Ἄν δέν εἶναι καλός πατέρας-ἀφέντης, τόσο τό χειρότερο γι' αὐτά. Δέν θά γλιτώσουν ἀπό τὰ νύχια του παρά μόνο ὅταν ἐνηλικιωθοῦν, κι ὡς τότε τό ψυχολογικό πλάσιμό τους θά ἔχει συντελεστεῖ : εἶναι πιά ἔτοιμα νά ἀναλάβουν τόν ρόλο του.

Ἄξιζει νά θυμόμαστε ὅτι πιό πρόσφατες μορφές τοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα, ἂν καί μποροῦν νά θολώσουν αὐτή τήν οὐσιώδη σχέση, ὥστόσο ἐπαναλαμβάνουν βασικά τήν ἴδια τριγωνική ἐξάρτηση : πατέρας, μητέρα, γιός. Γιατί ἀκόμα κι ἂν ἡ γυναίκα ἔχει πάρει τήν ἴδια μόρφωση μέ τόν ἄντρα τῆς, ἀκόμα κι ἂν ἐργάζεται (καί πρέπει νά θυμόμαστε ὅτι, μέχρι τίς δυσκολοκατάκτητες προόδους τῆς WRM τῆς ἐποχῆς τοῦ Φρόντ οἱ γυναῖκες δέ μορφώνονταν οὔτεμποροῦσαν νά θροῦν δουλειά) σπάνια καταφέρνει, ἐξαιτίας τῆς ἀνισότητος στήν ἀγορά ἐργασίας, νά κερδίζει τόσα χρήματα ὅσα καί ὁ ἄντρας τῆς (καί ἀλίμονο στόν γάμο ἐκεῖνο ὅπου τό πετυχαίνει). Ἄλλά, ἀκόμα καί ἂν τό μποροῦσε, ἀργότερα, ὅταν θά κάνει παιδιά καί θ' ἀσχοληθεῖ μέ τήν περιποίησή τους, θά γίνει γιά μιά ἀκόμα φορά τελείως ἀνίκανη γιά ἐργασία. Γιά νά κάνουμε τόσο τή γυναίκα ὅσο καί τὰ παιδιά τελείως ἀνεξάρτητα, θά χρειαζόταν νά ἐξαφανίσουμε ὄχι ἀπλῶς τόν πατριαρχικό οἰκογενειακό πυρήνα, ἀλλά καί τήν ἴδια τή βιολογική οἰκογένεια.

Αὐτό λοιπόν εἶναι τό καταθλιπτικό κλίμα μέσα στό ὁποῖο μεγαλώνει τό φυσιολογικό παιδί. Εὐθύς ἐξαρχῆς ἀποκτᾷ τήν αἴσθησι αὐτῆς τῆς ἱεραρχίας τῆς δύναμης. Ξέρει ὅτι ἀπό κάθε ἄποψη, φυσική, οἰκονομική, συναισθηματική, ἐξαρτιέται ἀπόλυτα ἀπό τούς γονεῖς του κι ἔτσι βρίσκεται στό ἔλεός τους, ὅποιοι κι ἂν εἶναι. Ὅμως ἀπό τούς δύο ἀσφαλῶς προτιμᾷ τή μητέρα του. Ἐχει ἓνα κοινό δεσμό μαζί τῆς, τήν καταπίεσι : αὐτό καταπιέζεται ἀπό δύο, ἀλλά καί ἡ μη-

τέρα καταπιέζεται από τόν ένα. 'Ο πατέρας, όσο μπορεί νά άντιληφθεί τό παιδί, έχει τόν απόλυτο έλεγχο (« Περίμενε νά γυρίσει ο πατέρας σου από τό γραφείο και θά δεις ξύλο πού θά φάς ! »). Τό παιδί έτσι καταλαβαίνει ότι ή μητέρα βρίσκεται στή μέση ανάμεσα στήν έξουσία και στήν άνισχυρία. Μπορεί νά προσφύγει στόν πατέρα του άν ή μητέρα του τού φερθεί άδικο· άν όμως τό δέρνει ο πατέρας, ή μάνα του δέν μπορεί νά τού προσφέρει τίποτα, εκτός από σοκολάτα και συμπόνια. 'Αν ή μητέρα του είναι ευαίσθητη στήν άδικία, μπορεί νά χρησιμοποιήσει τήν πονηριά και τά δάκρυά της για νά τό γλιτώσει. 'Αλλά τήν πονηριά και τά δάκρυα τά χρησιμοποιεί και τό παιδί και ξέρει ότι δέν μπορούν νά συγκριθούν μέ τήν υλική δύναμη. 'Η άποτελεσματικότητα τους είναι όπωσδήποτε περιορισμένη κι εξαρτείται από πολλές μεταβλητές (άν ο πατέρας πέρασε καλά ή άσχημα τή μέρα του στό γραφείο). 'Ενώ ή φυσική δύναμη, άκόμα και ή άπειλή νά γίνει χρήση της, έχει σύγουρη άξια.

Άκόμα, μέσα στήν παραδοσιακή οίκογένεια ύψίσταται μιá γονεϊκή πόλωση : ή αγάπη τής μητέρας για τό παιδί της θεωρείται ότι είναι απόλυτη, ενώ ο πατέρας σπάνια δείχνει ένεργό ενδιαφέρον για τά μικρά - και πάντως όχι για τήν καθημερινή φροντίδα τους - και άργότερα, όταν θά μεγαλώσει ο γιός, θά τόν αγαπήσει υπό όρους, ανάλογα μέ τή συμπεριφορά και τήν επίδοσή του. 'Όπως λέει ο 'Εριχ Φρόμμ στο έργο του *'Η Τέχνη τής αγάπης* :

Μιλήσαμε ήδη για τή μητρική αγάπη. 'Η αγάπη τής μητέρας, από τή φύση της, δέν υπόκειται σέ όρους. 'Η μητέρα αγαπά τό νεογέννητο γιατί είναι παιδί της, και όχι γιατί τό δρόφος έξεπλήρωσε κάποιον ειδικό όρο, ή ανταποκρίθηκε σέ κάποιαν ιδιαίτερη προσδοκία. 'Η σχέση μέ τόν πατέρα είναι τελείως διαφορετική. 'Η μητέρα είναι τό σπίτι από τό όποιο προερχόμαστε, είναι ή φύση, τό έδαφος, ο άκεανός· ο πατέρας δέν εκπροσωπεί τή φυσική μας καταγωγή. Οί σχέσεις του μέ τό παιδί στά πρώτα χρόνια τής ζωής του είναι ελάχιστες, και ή σημασία του για τό παιδί σ' αυτή τήν πρώτη περίοδο δέν μπορεί νά συγκριθεί μέ τή σημασία τής μητέρας. 'Όμως ο πατέρας, άν δέν εκπροσωπεί τόν φυσικό κόσμο, συμβολίζει τόν άλλο πόλο τής ανθρώπινης ύπαρξης : τόν κόσμο

της σκέψης, τών ανθρωποποίητων πραγμάτων, τού νόμου και της τάξης, της πειθαρχίας, τών ταξιδιών και της περιπέτειας. 'Ο πατέρας είναι εκείνος πού μαθαίνει στο παιδί, πού τού δείχνει τόν δρόμο μέσα στον κόσμο... 'Η πατρική αγάπη είναι αγάπη υπό δρους. 'Η αρχή της είναι : « Σ' αγαπώ γιατί ανταποκρίνεσαι στις προσδοκίες μου, γιατί κάνεις τό καθήκον σου, γιατί μου μοιάζεις ». [...]. Σ' αυτή τήν εξέλιξη της στοργής, πού έχει επίκεντρο πρώτα τή μητέρα και ύστερα τόν πατέρα, και στήν τελική σύνθεσή της, δρίσκεται ή βάση της πνευματικής υγείας και τό φτάσιμο στήν ώριμότητα.

'Αν αυτό δέν συνέβαινε τήν εποχή πού ο Φρόμμ έγραφε τά παραπάνω, ασφαλώς θά συνέβαινε σήμερα : τό διδλίο τού Φρόμμ γιά τήν αγάπη μεταφράστηκε σέ δεκαεφτά γλώσσες και πουλήθηκε - όπως αναφέρεται στο έξώφυλλό του - σ' έναμυι εκατομμύριο αντίτυπα μόνο στήν άγγλική έκδοσή του. Πιο πέρα θά άσχοληθώ λεπτομερέστερα μέ τή φύση της μητρικής αγάπης πού ύποστηρίζεται στο άπόσπασμα αυτό και τό είδος της ζημιάς πού ένα τέτοιο ιδανικό προκαλεί τόσο στή μητέρα όσο και στο παιδί. Για τήν ώρα θά προσπαθήσω νά δείξω μονάχα μέ ποιόν τρόπο ή παραδοσιακή αυτή πόλωση σχετίζεται μέ τό Οιδιπόδειο σύμπλεγμα.

'Αντίθετα από άλλους, ο Φρόνυτ δέν ύποτιμούσε όσα συμβαίνουν σ' ένα παιδί προτού γίνει έξι χρόνων. 'Αν ή μητέρα είναι εκείνη πού φροντίζει γιά τίς βασικές ανάγκες τού βρέφους, αν αυτή τό ταιζει, τό ντύνει, τό χαϊδολογά, αν αυτή τό αγαπά « δίχως δρους » (σέ αντίθεση πρós τήν « ύπό δρους » αγάπη τού πατέρα - πού τό παιδί σπάνια τόν βλέπει, και τότε μόνο γιά νά τό τιμωρήσει ή νά τό « συγκαρεί άντρίκεια ») κι αν, επιπλέον, τό παιδί νιώθει δι κι αυτό και ή μητέρα του είναι ένωμένα ενάντια στον δυνατότερο πατέρα, πού και οι δύο τους πρέπει νά γαληνέψουν και νά εύχαριστήσουν, τότε ίσως νά είναι αλήθεια πώς κάθε φυσιολογικό άρσενικό παιδί ταυτίζεται στήν αρχή της ζωής του μέ μία γυναίκα.

'Όσο γιά τήν έρωτική επιθυμία τού παιδιού γιά τή μάνα του - ναι, κι αυτό είναι σωστό. 'Όμως, τά συμπεράσματα

στά όποια μπορεί νά οδηγήσει ή κατά γράμμα έρμηνεία της όπό τόν Φρόυντ είναι παράλογη. Τό παιδί δέν όνειρεύεται ένεργά νά συνουσιασθεΐ μέ τή μητέρα του. Είναι πιθανό μάλιστα νά μή μπορεί νά φαντασθεΐ καί πώς γίνεται αυτή ή πράξη. Ούτε καί είναι άρκετά άναπτυγμένο όπό φυσιολογική άποψη ώστε νά νιώθει τήν άνάγκη νά άνακουφισθεΐ όπό τόν όργασμό. Σωστότερο θά ήταν νά θεωρήσουμε τή σεξουαλική αυτή άνάγκη μέ ένα πιό γενικευμένο, πιό άρνητικό τρόπο, δηλαδή μόνο άργότερα, έξαιτίας τής δομής τής οίκογένειας γύρω όπό τό ταμπού τής αίμομιξίας, οί σεξουαλικές άντιδράσεις χωρίζονται όπό τά άλλα είδη τών φυσικών καί συναισθηματικών άντιδράσεων. Στήν άρχή όλες οί άντιδράσεις συγχωνεύονται σ' ένα σύνολο.

Τί συμβαίνει στήν ήλικία τών έξι χρόνων, όταν τό άγόρι ύποτίθεται ότι άρχίζει ξαφνικά νά « σχηματίζεται » καί νά συμπεριφέρεται σάν ένα « άντρακι » ; Γίνεται λόγος γιά « άντρική ταύτιση » καί γιά « είκόνα τοϋ πατέρα ». Τοϋ παίρνουν τά παιχίδια τοϋ προηγούμενου χρόνου σάν πάρα πολύ παιδιακίστικα. Τό θγάζουν έξω γιά νά παίξει μπάλα. Τά καμόνια καί τά ήλεκτρικά τραινάκια πολλαπλασιάζονται. Άν κλαίει τό άποκαλοϋν « κορίτσι » · αν τρέχει στή μάνα του, είναι « παιδί τής μαμάς του ». Ξαφνικά ό πατέρας άρχίζει νά ενδιαφέρεται ένεργά γι' αυτό (« Τό χάλασες τό παιδί »). Τό παιδί φοβάται τόν πατέρα του, καί μέ τό δικιο του. Ξέρει ότι όπό τούς δύο γονείς ή μητέρα είναι πολύ περισσότερο μέ τό μέρος του. Πολλές φορές ώς τότε άντιλήφθηκε πολύ καθαρά ότι ό πατέρας κάνει τή μητέρα του δυστυχισμένη, τήν κάνει νά κλαίει, δέν τής πολυμιλάει, πολλές φορές τσακώνεται μαζί της, τής άγριεύει (γι' αυτό καί, αν έτυχε νά δει έρωτική περίπτυξη, είναι πιθανό ότι θά τήν έξηγήσει σύμφωνα μέ τά συμπεράσματα πού έβγαλε γιά τίς σχέσεις τους : ότι δηλαδή ό πατέρας του επιτίθεται στή μητέρα του). Όσπου περιμένουμε ξαφνικά όπό τό παιδί αυτό νά ταυτίσει τόν εαυτό του μ' αυτό τόν κτηνώδη ξένο. Φυσικά δέν θέλει. Άντιστέκεται. Άρχίζει νά όνειρεύεται μπαμποϋλες. Τρομάζει όπό τή σκιά του. Κλαίει όταν τό πάνε στόν κουρέα. Φοβάται πώς ό πατέρας του θά τοϋ κό-

ψει τό πέος του· δέν συμπεριφέρεται καθόλου σάν τόν Μικρό Άντρα, πού θά έκανε καλά νά γίνει.

Αυτή είναι ή « δύσκολη μεταβατική φάση ». Τί είναι εκείνο πού πείθει τό φυσιολογικό άγόρι νά αντίστρέψει τήν ταύτισή του ; 'Ο Φρόμμ τό λέει ξεκάθαρα : « Όμως ό πατέρας, άν και δέν εκπροσωπεί τόν φυσικό κόσμο, αντιπροσωπεύει τόν άλλο πόλο τής ανθρώπινης ύπαρξης, τόν κόσμο τής σκέψης, τών ανθρωποποιητων πραγμάτων, τού νόμου και τής τάξης, τής πειθαρχίας, τών ταξιδιών και τής περιπέτειας. 'Ο πατέρας είναι εκείνος πού μαθαίνει στό παιδί, πού τού δείχνει τόν δρόμο μέσα στόν κόσμο... ». 'Εκείνο πού τό πείθει τελικά είναι ή προσδοκία του ότι, όταν μεγαλώσει, χάρη στόν πατέρα του θ' ανακαλύψει τόν κόσμο. Τού ζητάνε νά περάσει από τήν κατάσταση τών αδύναμων, γυναικών και παιδιών, στήν κατάσταση τών ισχυρών από άποψη έξουσίας, νά γίνει γιός (έπέκταση τού εγώ) τού πατέρα του. Πολλά παιδιά δέν είναι κορούδα. Δέν σκοπεύουν νά μείνουν κολλημένα στήν άθλια περιορισμένη ζωή τών γυναικών. Θέλουν τά ταξίδια και τήν περιπέτεια. Όμως αυτό είναι δύσκολο, γιατί, βαθιά μέσα τους, νιώθουν περιφρόνηση γιά τόν πατέρα παρ' όλη τή δύναμή του. Νιώθουν συμπάθεια γιά τή μητέρα τους. Άλλά τί μπορούν νά κάνουν; « Άπωθούν » τόν δαθύ συναισθηματικό δεσμό τους μέ τή μητέρα τους, « άπωθούν » τήν επιθυμία τους νά σκοτώσουν τόν πατέρα τους και τελικά αναδύονται μέσα άπ' όλα αυτά στή σεβαστή θέση τού άντρα.

Καθόλου παράξενο ότι μιά τέτοια μετάδωση αφήνει ένα συναισθηματικό κατακάθι, ένα « σύμπλεγμα ». Τό άρσενικό παιδί, γιά νά γλιτώσει τό τομάρι του, ύποχρεώθηκε νά εγκαταλείψει και νά προδώσει τή μητέρα του και νά ταχθεί στό πλευρό τού πατέρα του. Νιώθει τόν έαυτό του ένοχο. Γενικά έπηρεάζονται όλα τά αισθήματά του άπέναντι στίς γυναίκες. Οι περισσότεροι άντρες, άποκτώντας έξουσία πάνω στους άλλους, καταφέρνουν περίφημα τή μετάδωση αυτή. Μερικοί όμως δέν τό κατορθώνουν ποτέ.

Και άλλα στοιχεία τής φροϋδικής θεωρίας εμφανίζονται έξίσου καθαρά όταν έξεταστούν από τή σκοπιά τής δύνα-

μης, δηλαδή τής πολιτικής · τό αντίδοτο τού φεμινισμού εξ-αφανίζει τή σεξουαλική προκατάληψη πού δημιούργησε τήν άρχική διαστροφή.

Γενικά πιστεύεται ότι ή άνακάλυψη τού συμπλέγματος τής 'Ηλέκτρας είναι λιγότερο σημαντική από τό Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, γιατί, όπως όλες οι σχετικές μέ τή γυναίκα θεωρίες τού Φρόυντ, αναλύουν τή γυναίκα απλώς σαν άρνητικό τού άντρα · τό σύμπλεγμα τής 'Ηλέκτρας είναι τό Οιδιπόδειο σύμπλεγμα από τήν άνάποδη. Τό σύμπλεγμα τής 'Ηλέκτρας, μαζί μέ τό συνυφασμένο μ' αυτό σύμπλεγμα τού εύνουχισμού, συνοψίζεται στό έξής: Τό μικρό κοριτσάκι, άκριβώς όπως και τό αγοράκι, στην άρχή προσκολλάται στή μητέρα του. Όταν κοντεύει τά πέντε χρόνια, ανακαλύπτει ότι δέν έχει πέος και τότε νιώθει σαν εύνουχισμένο. Σέ αντίσάθμισμα αυτού τού μειονεκτήματος, ή κόρη προσπαθεί νά συμμαχήσει μέ τόν πατέρα της χρησιμοποιώντας τή γοητεία της, κι έτσι αναπτύσσει έναν άνταγωνισμό και σέ συνέχεια μιάν έχθρότητα πρós τή μητέρα της. Τό « ύπερεγώ » αναπτύσσεται σαν αντίδραση στην καταπίεση τού πατέρα. Αύτός όμως, επειδή είναι τό αντικείμενο τής γοητείας της, δέν τήν καταπιέζει όπως τόν γιό του, πού είναι ό σεξουαλικός αντίπαλός του στην άγάπη τής μητέρας, κι έτσι ή βασική ψυχική δομή τής ψυχολογίας τής κορασίδας είναι διαφορετική από εκείνη τού αδελφού της. Για τό κορίτσι πού επιμένει ισχυρά νά ταυτίζει τόν εαυτό του μέ τόν πατέρα του λένε ότι έμεινε στό « κλειτοριδικό » στάδιο τής γυναικειάς σεξουαλικότητας και ότι είναι πιθανό νά έξελιχθεί σέ ψυχρή ή λεσβιάδα.

Τό πιο άξιοσημείωτο στην περιγραφή αυτή, διατυπωμένο σέ φεμινιστική γλώσσα, είναι ότι και ή *κορασίδα στην άρχή προσκολλάται στή μητέρα της* (πράγμα πού μόνο του διαψεύδει τόν ισχυρισμό ότι ή έτεροσεξουαλικότητα καθορίζεται από τή βιολογία). Όπως και τό μικρό αγοράκι, έτσι και τό μικρό κοριτσάκι αγαπά τή μητέρα του περισσότερο από τόν πατέρα του, και για τούς ίδιους ακριβώς λόγους ή μητέρα φροντίζει πολύ περισσότερο γι' αυτό από τόν πατέρα του και μοιράζεται μαζί του τήν πατρική καταπίεση. Γύρω

στήν ηλικία τῶν πέντε χρόνων, ταυτόχρονα μέ τ' ἀγόρι, ἀρχίζει νά ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ δύναμη τοῦ πατέρα εἶναι μεγαλύτερη, ὅτι σ' αὐτόν εἶναι προσιτός ὁ ἐνδιαφέρων ἐκείνος εὐρύτερος κόσμος πού εἶναι κλειστός γιά τή μητέρα του. Στό σημεῖο αὐτό, τό κοριτσάκι ἀπορρίπτει τή μητέρα του, πού τήν ξέρει πάρα πολύ καλά καί πού τοῦ προξενεῖ πλήξη, κι ἀρχίζει νά ταυτίζεται μέ τόν πατέρα του. Ἡ κατάσταση μπερδεύεται πιό πολύ ἂν ἡ κορασίδα ἔχει ἀδελφούς, γιατί τότε θ' ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ πατέρας ἐπιτρέπει μέ πολύ μεγάλη προθυμία στόν ἀδελφό της νά μοιραστεῖ μαζί του τόν κόσμο του, τή δύναμή του, ἐνῶ ὁ κόσμος αὐτός παραμένει ἀπαγορευμένος σ' αὐτή. Μπροστά της ἀνοίγονται δύο δρόμοι : 1) ζυγιάζοντας ρεαλιστικά τήν κατάσταση, ἀρχίζει νά χρησιμοποιεῖ ὅσο μπορεῖ τίς γυναικεῖες πονηριές της γιά νά ὑφαρπάσει ἀπό τόν πατέρα της τή δύναμή του (καί τότε θά χρειαστεῖ νά συναγωνιστεῖ μέ τή μητέρα της γιά τήν εὐνοια τοῦ ἰσχυροῦ), ἢ 2) ἀρνιέται νά πιστέψει ὅτι ἡ φυσική διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτή καί τό ἀδελφάκι της θά ἔχει πάντα σάν ἀποτέλεσμα ἀνάλογη ἀνισότητα ὡς πρός τή δύναμη. Στήν περίπτωση αὕτη ἀπορρίπτει καθεῖ πού τήν ταυτίζει μέ τή μητέρα της, δηλαδή τή δουλικότητα καί τήν πονηριά, τήν ψυχολογία τοῦ καταπιεζόμενου, καί μιμείται μέ πείσμα καθεῖ πού βλέπει ὅτι κάνει ὁ ἀδελφός της γιά νά κερδίσει τό εἶδος τῆς ἐλευθερίας καί ἐπιδοκιμασίας πού ἐπιζητεῖ κι αὐτό. (Προσέξτε, δέ λέγω ὅτι ἡ κορασίδα προσποιεῖται τόν ἄντρα. Τά χαρακτηριστικά αὐτά δέν καθορίζονται ἀπό τό σέξ). Ὡστόσο, μόλο πού καταβάλλει ἀπεγνωσμένες προσπάθειες νά κερδίσει τήν εὐνοια τοῦ πατέρα της, συμπεριφερόμενη ὅλο καί περισσότερο μέ τόν τρόπο πού αὐτός ἔχει ἀνοιχτά ἐνθαρρύνει τόν ἀδελφό της νά συμπεριφέρεται, γι' αὐτήν ἢ μέθοδος αὕτη δέν ἀποδίδει. Ἐντέλειν ἀκόμα τίς προσπάθειές της. Γίνεται ἀγοροκόριτσο καί κολακεύεται νά τῆς τό λένε. Αὐτό τό πείσμα της μπροστά σέ μιὰ δυσάρεστη πραγματικότητα μπορεῖ καί νά πετύχει. Τουλάχιστο γιά λίγον καιρό. Ἴσως μέχρι τήν ἡβη. Ἐκεῖ σταματάει. Ἡ κορασίδα δέν μπορεῖ πιά νά ἀρνηθεῖ τό φύλο της : τό ἐπιβεβαιώνει αὐτό ὁ πόθος πού νιώθουν γι' αὐτή οἱ ἀρσενικοί

πού τήν τριγουρίζουν. Τότε ακριδώς, γιά νά εκδικηθεῖ, ἀναπτύσσει συχνά μιὰ θηλυκή ταύτιση (κοπέλες « δύσκολες », « κλειστές » πού ξεσποῦν σέ θορυβώδη γέλια ὅταν τά συνομήλικά τους ἀγόρια εἶναι ἀκόμη μυξιάρικα).

Ὅσον ἀφορᾷ τή « ζήλια γιά τό πέος », εἶναι φρονιμότερο καί πάλι νά τή θεωρήσουμε σάν μεταφραστικό σχῆμα λόγου. Ἀκόμα καί ὅταν τό κορίτσι ἐκδηλώνει πραγματικό ἐνδιαφέρον γιά τά γεννητικά ὄργανα, εἶναι φανερό ὅτι θά ζηλεύει καθετί πού ξεχωρίζει φυσιολογικά τό φθονούμενο ἀρσενικό. Γιατί ἡ κορασίδα πραγματικά δέν καταλαβαίνει γιατί, ἀφοῦ κάνει τά ἴδια ακριδώς πράγματα μέ τόν ἀδελφό της, ἡ συμπεριφορά ἐκείνου ἐπιδοκιμάζεται, ὄχι ὁμως καί ἡ δική της. Μπορεῖ νά συσχετίσει (μπορεῖ ὁμως καί ὄχι) κάπως συγκεκριμένα τή συμπεριφορά τοῦ ἀδελφοῦ της μέ τό ὄργανο πού τή διαφοροποιεῖ ἀπό αὐτή. Ἡ ἐχθρότητα, πού δείχνει γιά τή μητέρα της, σπάνια στηρίζεται κι αὐτή στήν παρατήρηση μιᾶς ὁμοιότητας τῶν γεννητικῶν ὀργάνων : τό κορίτσι ἀποκρούει καθετί πού τό ταυτίζει μέ τή μητέρα του, τήν ὁποία θέλει ὅπωςδῆποτε νά ἀπορρίψει. Εἶναι ἐλάχιστο πιθανό ὅτι ἕνα μικρό κοριτσάκι μόνο του θά θεωρήσει ὅτι ἀνήκει στό ἴδιο φύλο μέ τή μητέρα του · πιθανότερο εἶναι νά βλέπει τόν ἑαυτό του ἄφυλο. Μπορεῖ μάλιστα καί νά περηφανεῦεται γι' αὐτό. Στό κάτω κάτω δέν ἔχει ὄρατές προεξοχές, ὅπως εἶναι τά στήθη, πού κατά τή γνώμη του ἀποτελοῦν τό γνώρισμα τοῦ θηλυκοῦ. Καί ὅσο γιά τό γεννητικό του ὄργανο, ἡ ἄθωα σχισμή του δέν του φαίνεται νά μοιάζει μέ τόν τριχωτό λόφο πού παρουσιάζει ἡ μητέρα του. Σπάνια μάλιστα ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἔχει καί κόλπο, γιατί εἶναι σφραγισμένος. Τό σῶμα του εἶναι ἀκόμα ἐξίσου εὐλύγιστο καί λειτουργεῖ τόσο καλά ὅσο καί τό σῶμα τοῦ ἀδελφοῦ της, καί τό νιώθει αὐτό μέ εὐχαρίστηση : μόνο ἡ μεγαλύτερη δύναμη τῶν ἐνήλικων μπορεῖ νά τό καταπιέσει, ὅπως καταπιέζει καί τόν ἀδελφό της. Χωρίς ἰδιαιτέρη καθοδήγηση θά μποροῦσε νά πιστεύει γιά πολύ καιρό ἀκόμα πῶς δέν θά καταλήξει σάν τή μητέρα της. Γι' αὐτό καί τήν ἐνθαρρύνουν τόσο πολύ νά παίζει μέ τίς κούκλες, νά παίζει τό « νοικοκυριό », νά εἶναι ὁμορφη καί ἐκλυσιχτη. Ἐλπί-

ζουν πώς δέν θά γίνει μιά από εκείνες πού, μέχρι τήν τελευταία στιγμή, προσπαθοῦν ν' ἀποφύγουν τόν ρόλο τους. Ἐλπίζουν ὅτι θά τόν ἀναλάβει νωρίς, μέ τήν πειθώ, τεχνητά μάλλον παρά ἀπό ἀνάγκη, ὅτι ἡ ἀφηρημένη ὑπόσχεση ἑνός μωροῦ θά εἶναι ἀρκετή νά χρησιμεύσει σάν δόλωμα γιά νά ἀντικαταστήσει τόν γοητευτικό ἐκείνο κόσμο « τῶν ταξιδιῶν καί τῆς περιπέτειας » (μιά εὐήμερούσα κουκλοβιομηχανία ἀναπτύχθηκε μέ βάση τήν ἀγωνία αὐτή τῶν γονιῶν. Ὅσο γιά τά κοριτσάκια, τοὺς ἀρέσουν τά δῶρα, ἄσχετα ἀπό τοὺς σκοτεινοὺς συλλογισμοὺς τῶν ἐνήλικων πού τά προσφέρουν. Ἄν καί, ὅταν πιά καταλάβουν τί προορισμό ἔχουν οἱ κούκλες, πολλὰ ξευπνα κοριτσάκια καταλήγουν διαστικά στήν ἀπόφαση ὅτι θέλουν ἄλλου εἶδους παιχνίδια, ἢ τουλάχιστο μιά κούκλα « Μουσάτη » · στό κάτω τῆς γραφῆς προτιμοῦν νά ἀκονίζουν τά ὄπλα τους ἐνάντια στόν « Κέν », παρά νά παίζουν ἀπό τώρα τόν ρόλο τῆς νικημένης μαμάς).

Στό φῶς τῆς φεμινιστικῆς αὐτῆς ἐρμηνείας πολλές περιφερειακές θεωρίες τοῦ φροῦδισμοῦ πού φαίνονταν παράλογες τώρα ἀποκοτῶν νόημα. Ἀ.χ. ὁ Ἔρνεστ Τζόουνς γράφει στό *Μελέτες γιά τήν ψυχανάλυση* :

Πολλά παιδιά νιώθουν ζαρηή ἐπιθυμία νά γίνουν γονεῖς τῶν γονιῶν τους... Αὐτό τό παράξενο γέννημα τῆς φαντασίας... συνδέεται προφανῶς στενά μέ αἰμομικτικές ἐπιθυμίες, ἐφόσον εἶναι μιά ἐξογκωμένη μορφή τῆς πολὺ συνηθισμένης ἐπιθυμίας νά εἶναι κανεῖς πατέρας τοῦ πατέρα του.

Φεμινιστική μετάφραση : φανταστική ἐπιθυμία τῶν παιδιῶν νά βρεθοῦν σέ θέση ἰσχύος ἀπέναντι στοὺς γονεῖς-ἀφέντες τους, ἰδιαιτέρως ἀπέναντι σ' ἐκείνον πού κατέχει καί πραγματική δύναμη, τοῦ πατέρα.

Νά τί λέει ὁ Φρόντ γιά τόν φετιχισμό :

Τό ἀντικείμενο ὑποκαθιστᾷ τόν φαλλό τῆς μητέρας στήν ὑπαρξη τοῦ ὁποῖου πιστεῦε τό μικρὸ παιδί καί ἀπὸ τό ὁποῖο δέν ἐννοεῖ νά παραιτηθεῖ.

Πραγματικά, ὁ Φρόντ καμιά φορὰ σέ κάνει νά τά χά-

νεις. Δέν θά ήταν πολύ πιό λογικό νά μιλάμε γιά τή δύναμη τῆς μητέρας ; Ὅπωςδήποτε ἐλάχιστες εἶναι οἱ πιθανότητες τό μικρό ἀγόρι νά μήν εἶδε ποτέ τή μητέρα του γυμνή κι ἀκόμα λιγότερες νά μήν πρόσεξε ἀπό κοντά τή διαφορά ἀνάμεσα στό πέος τοῦ πατέρα καί τήν κλειτορίδα τῆς μητέρας. Ἐκεῖνο πού ξέρει εἶναι ὅτι συνδέεται μέ τή μητέρα του καί δέ θέλει νά τήν παρατήσῃ ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας της. Τό ἀντικείμενο πού διάλεξε εἶναι ἀπλῶς τό σύμβολο αὐτοῦ τοῦ συνδέσμου.

Ἐπάρχουν πλήθος ἄλλα παρόμοια παραδείγματα, ὅμως ἀπόδειξα ἐκεῖνο πού ἤθελα : μέ μιὰ φεμινιστική ἀνάλυση ὀλόκληρη ἡ δομή τοῦ φροϋδισμού ἀποκτᾶ – γιά πρώτη φορά – νόημα. Ἔτσι ἀποσαφηνίζονται καί μερικά σοβαρά προβλήματα ὅπως εἶναι ἡ ὁμοφυλοφιλία, ἡ φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ταμπού πού ἀναστέλλει τήν αἰμομιξία– δυό θέματα πού συνδέονται στενά καί πού ἀποτέλεσαν γιά πολύν καιρό θέμα συζητήσεων οἱ ὁποῖες κάθε ἄλλο παρά σέ ὁμοφωνία κατέληξαν. Τελικά, μποροῦμε νά τά καταλάβουμε μόνο σάν συμπτώματα τῆς ψυχολογίας τῆς δύναμης πού δημιουργεῖ ἡ οἰκογένεια.

Στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ὁ Emile Durkheim, μέ τίς θεμελιώδεις ἐργασίες του πάνω στήν αἰμομιξία, ἐξαπέλυσε, ὅπως καί ὁ Φρόυντ, πλήθος ἀντιφατικῶν γνωμῶν πού συνεχίζονται ὡς σήμερα. Ὁ Ντυρκέν πίστευε ὅτι τό ταμπού τῆς αἰμομιξίας καταγόταν ἀπό τή δομή τῆς πατριᾶς.

[Πολλά γεγονότα τείνουν ν' ἀποδείξουν] ὅτι στίς ἀρχές τῶν ἀνθρώπων κοινωνιῶν ἡ αἰμομιξία δέν ἀπαγορευόταν. Τίποτε πράγματι δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ἀπαγορευμένη προτοῦ ἡ πατριὰ χωριστεῖ σέ δυό τουλάχιστον ἀρχικές πατριές· γιατί ἡ πρώτη γνωστή μορφή τῆς ἀπαγόρευσης αὐτῆς, δηλαδή ἡ ἐξωγαμία, φαίνεται πάνω ἄπ' ὅλα νά σχετίζεται μέ τήν ὀργάνωση αὐτή. Ὅμως ἡ τελευταία αὐτή δέν εἶναι ἀσφαλῶς πρωταρχική*.

Καί ἀκόμα

[...] μιὰ καί ἡ βασική δομή τῆς πατριᾶς ἦταν ἓνα στάδιο ἀπό τό

* E. Durkheim, *Journal sociologique*, P.U.F.

όποιο φαίνεται να πέρασαν όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες και η έξωγαμία συνδεόταν στενά με τη συγκρότηση της πατριάς, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η ήθικη κατάσταση που ενέπνευσε και άφησε πίσω της η πατριά ήταν γενική και σ' όλη την ανθρωπότητα. Για να τη νικήσει, έπρεπε να έχει τουλάχιστον πολύ πιεστικές κοινωνικές ανάγκες· κι αυτό εξηγεί το γιατί και το πώς σε μερικούς λαούς η αιμομιξία ήταν θετική καθώς και το πώς οι λαοί αυτοί αποτελούν εξαίρεση*.

*Όταν η οίκογένεια έγινε το κέντρο της θρησκευτικής ήθικης και όλα τα πάθη που ως τότε ικανοποιούνταν ελεύθερα αποκλείστηκαν από αυτήν, για να ικανοποιούνται άλλου, με τις γυναίκες και το σέξ, το ταμπού ενάντια στην αιμομιξία επικράτησε σταθερά και μπόρεσε να διαιωνιστεί. Πράγματι :

Όταν οι τοτεμικές δοξασίες που γέννησαν την έξωγαμία έσθθησαν, οι διανοητικές καταστάσεις που είχαν δημιουργήσει εξακολούθησαν να υπάρχουν. [...]... Καθώς ολόκληρη η ήθικη ζωή οργανώθηκε με βάση την εξέλιξη αυτή, για να ξαναγυρίσει η κοινωνία στην προηγούμενη κατάσταση θα έπρεπε να ανατρέψει ολόκληρη την ήθικη ζωή.

Και ο Ντυρκέν προσθέτει με τρόπο έντυπωσιακό :

« Δίχως τις δοξασίες από τις οποίες προήλθε (η έξωγαμία), πάθος και έρωτας των φύλων δεν θα είχαν γίνει συνώνυμα »*.

Πράγμα που σημαίνει ότι για να εξαφανίσουμε το ταμπού της αιμομιξίας θα ήμασταν υποχρεωμένοι να εξαφανίσουμε την οίκογένεια και τη σεξουαλικότητα, όπως αυτές είναι δομημένες σήμερα.

Η ιδέα δέ θάταν και πολύ άσκημη. Γιατί αυτή η παραδοσιακή και σήμερα οικουμενική σχεδόν απαγόρευση της αιμομιξίας μάς έκανε να δεχτούμε σάν « φυσιολογική » μία σεξουαλικότητα που δεν επιτρέπει στο άτομικό δυναμικό να αναπτυχθεί. Ο Φρόντ περιέγραψε τις ψυχολογικές κυ-

* Στο ίδιο.

ρώσεις τῆς σεξουαλικῆς καταστολῆς τὴν ὁποία προκαλεῖ τὸ ταμπού τῆς αἰμομιξίας, ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος σὲ κάθε φυσιολογικό ἀγόρι καὶ τοῦ ἀντίστοιχου συμπλέγματος τῆς Ἥλέκτρας σὲ κάθε φυσιολογικό κορίτσι. Ἡ ὁμοφυλοφιλία δὲν ἐμφανίζεται παρά μόνον ὅταν οἱ ἀπωθήσεις αὐτές δὲν « πιάνουν » ὅπως ἐπρεπε, δηλαδή ὅταν, ἀντὶ νὰ ὠθηθοῦν ὀλότελα, νὰ ἐξαφανιστοῦν, ἐπιτρέποντας ἔτσι στὸ ἄτομο νὰ συμπεριφέρεται μὲ εὐκοινωνητο τρόπο, παραμένουν στὴν ἐπιφάνεια ἀκρωτηριάζοντας τὶς σεξουαλικές σχέσεις τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ, ἢ ἀκόμα καὶ ὀλόκληρο τὸν ψυχισμό του. Ἐνα σύστημα ὅπου τὸ πρῶτο πρόσωπο στὸ ὁποῖο τὸ παιδί ἀντιδρᾷ συναισθηματικά θὰ ζητοῦσε ἀπ' αὐτὸ νὰ καταπνίξει σημαντικό μέρος τῶν ἀντιδράσεων αὐτῶν, τὶς περισσότερες φορές εἶναι καταδικασμένο νὰ ἀποτύχει. Ὅπως σημειώνει ἡ Ruth Hirschberger στὴν *Πλευρά τοῦ Ἀδάμ* :

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ ἴδια ἡ γυναίκα πού ξυπνᾷ τὴ στοργή τοῦ παιδιοῦ (πολύ λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι πού ἀρνοῦνται τὸ σεξουαλικὸ στοιχεῖο σὲ κάθε ἐπίδειξη στοργῆς) εἶναι καὶ ἡ πρώτη πού θὰ ὑψώσει ἕνα ταμπού ἐνάντια στὴ σεξουαλικότητά του... Ἡ κατάπνιξη τῆς σεξουαλικότητος γίνεται ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ νὰ πετύχει τὸ παιδί τὴ μητρικὴ στοργή.

Ἡ ὁμοφυλοφιλία ἀνάμεσα στοὺς ἄρρενες μπορεῖ ἀκόμα νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἀρνηση τοῦ παιδιοῦ στὰ πέντε ἢ ἕξι χρόνια του νὰ πραγματοποιήσει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ « μητροκεντρικότητα » στὴν « πατροκεντρικότητα » – πολλές φορές ἀπὸ ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὴ μητέρα καὶ πραγματικὴ περιφρόνηση γιὰ τὸν πατέρα (στὶς περιπτώσεις πού δὲν ὑπάρχει ἡ « εἰκόνα τοῦ πατέρα », δὲν ζητᾶμε ἀπὸ τὸ παιδί ξεκάθαρα ἕνα τέτοιο πέρασμα). Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς πολὺ συχνά, ἐξαιτίας τοῦ πολέμου ἀνάμεσα στὰ φύλα ὅπως ἐκδηλώνεται σὲ πολλὰ παντρεμένα ζευγάρια, ἡ μητέρα ἐνθαρρύνει τὴν τέτοια προσήλωση σ' αὐτὴ ἀπὸ πείσμα, γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὸν πατέρα, στερώντας τον ἀπὸ τὸν ἀπόγονο γιὰ χατίρι τοῦ ὁποίου τὴν ἀνέχεται. Ὅμως νομίζω πὼς θὰ ἦταν ἀκριβέστερο νὰ πούμε ὅτι στὶς περιπτώσεις αὐτές τὸ

παιδί παίρνει απλώς τη θέση του αδιάφορου και συχνά « άστοτου » πατέρα στην καρδιά της μητέρας. 'Από κάθε μητέρα, ακόμα και την « καλύτερα προσαρμοσμένη », ή κοινωνία περιμένει να κάνει τη μητρότητα επίκεντρο της ζωής της. Πολύ συχνά τό παιδί είναι τό μόνο της υποκατάστατο για όλα όσα στερήθηκε από τόν εύρύτερο κόσμο ή, όπως λέει ο Φρόυντ, τό υποκατάστατο του « πέους ». Πώς μπορούμε λοιπόν να της ζητήσουμε να μήν είναι « κατακτητική », να παραιτηθεί ξαφνικά άμαχητί - για χάρη του κόσμου « τών ταξιδιών και της περιπέτειας », πού τόν έχασε για όλη της τη ζωή - από τό άγόρι πού θά έπρεπε να αντισταθμίσει αυτή την άπώλεια;

'Η όμοφυλοφιλία μεταξύ γυναικών, μόλο πού κι αυτή έχει τίς ρίζες της σέ άνεπιτυχή καταστολή (αυτή τη φορά του συμπλέγματος της 'Ηλέκτρας) είναι πολύ περίπλοκη. Θυμηθείτε ότι και τό μικρό κοριτσάκι προσηλώνεται άρχικά στή μητέρα του. Μπορεί να μήν μπορέσει ποτέ, έξαιτίας κάποιου μεταγενέστερου άνταγωνισμού, να μάθει να καταπνίξει αυτή την προσήλωση. 'Η ακόμα, μπορεί να προσπαθήσει να φέρνεται σάν άγόρι για να κερδίσει την έπιδιοκίμασία της μητέρας (δυστυχώς και οι γυναίκες δείχνουν προτίμηση στ' άγόρια). 'Αντίθετα, στις περιπτώσεις πού τό κορίτσι ταυτίζεται πολύ έντονα με τόν πατέρα του, ένδέχεται να άρνηθεί, να παραιτηθεί από τό έπιθυμητό άρσενικό προνόμιο, ακόμα και πέρα από την ήθη - σέ άκραίες περιπτώσεις φαντάζεται τόν εαυτό της πώς πραγματικά είναι ο άρσενικός του όποιου παίζει τό ρόλο.

'Ακόμα και οι γυναίκες πού φαίνονται σεξουαλικά ίσοροπημένες στην πραγματικότητα σπάνια είναι. 'Ας θυμηθούμε ότι μιά γυναίκα μπορεί να συνουσιάζεται χωρίς να νιώθει τίποτε · ενώ ένας άντρας δέν μπορεί. 'Αν και λίγες είναι οι γυναίκες πού, έξαιτίας τών υπερβολικών κομπορμιστικών πιέσεων πού άσκούνται πάνω τους, άπαρνούνται όλοκληρωτικά τόν σεξουαλικό τους ρόλο έξελισσόμενες σέ ενεργητικές λεσβιάζουσες, ώστόσο αυτό δέν σημαίνει ότι οι περισσότερες γυναίκες ίκανοποιούνται σεξουαλικά από τούς άντρες. ('Οπωσδήποτε όμως μιά βλαμμένη γυναικεία

σεξουαλικότητα είναι σχετικά άβλαβη από κοινωνική άποψη· ενώ η σεξουαλική άρρώστια του άρσενικού, ή σύγχυση ανάμεσα στη σεξουαλικότητα και τη δύναμη, βλάπτει τους άλλους). Αυτός είναι ένας από τους λόγους πού στή δικτωριανή κοινωνία, και πολύν καιρό πριν και μετά από αυτή, ακόμη και σήμερα, τό ενδιαφέρον τών γυναικών για τό σέξ είναι μικρότερο παρά τών άντρών. Τό γεγονός αυτό είναι τόσο καταπληκτικά προφανές ώστε έκανε έναν γνωστό ψυχαναλυτή, τόν Theodor Reik, νά καταλήξει στο συμπέρασμα (στά 1966!) ότι « τό ίδιο τό σεξουαλικό ένστικτο είναι άρσενικό ακόμα και στις γυναίκες, γιατί σ' ένα κατώτερο στάδιο τής εξέλιξης ή άναπαραγωγή είναι δυνατή και χωρίς τ' άρσενικά ».

Έτσι βλέπουμε ότι σέ μιá κοινωνία θεμελιωμένη στην οίκογένεια, οι άπωθήσεις πού όφείλονται στο ταμπού τής αίμομιξίας κάνουν άδύνατη για όλους τήν σεξουαλικά πλέρια ίκανοποιημένη ζωή και μόνο σέ λίγους επιτρέπουν μιá σεξουαλικότητα πού νά λειτουργεί σωστά. Οι όμοφυλόφιλοι στη σημερινή μας κοινωνία δέν είναι παρά τά άκραιού άτυχήματα του συστήματος τής άπαγορευμένης σεξουαλικότητας πού αναπτύσσεται μέσα στην οίκογένεια. Όμως, άν σήμερα ή όμοφυλοφιλία είναι έξίσου περιορισμένη και άρρωστη όσο και ή έτεροφυλοφιλία μας, μπορεί σύντομα νά έρθει ή μέρα πού μιá ύγιής ύπερφυλοφιλία θά γίνει ό κανόνας. Γιατί, άν δεχτούμε ότι κατά τή γέννηση ή σεξουαλική όρμή είναι διάχυτη και άδιαφοροποίητη από τήν προσωπικότητα ως σύνολο (ή « πολύμορφη διαστροφή » κατά τόν Φρόντ) και άν, όπως είδαμε, διαφοροποιείται μόνο σάν αντίδραση προς τά ταμπού τής αίμομιξίας και ότι, επιπλέον, τό ταμπού αυτό σήμερα χρειάζεται για τή διατήρηση τής οίκογένειας, τότε, καταργώντας τήν οίκογένεια, στην πραγματικότητα θά καταργούσαμε ούσιαστικά και τους καταναγκασμούς πού πλάθουν τή σεξουαλικότητα σέ ειδικές μορφές. Έξάλλου είναι δυνατόν, άν όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμένουν αναλλοίωτοι, οι άνθρωποι νά εξακολουθούν νά προτιμούν πρόσωπα του αντίθετου φύλου, μόνο και μόνο γιατί φυσιολογικά είναι πιό βολικά. Άλλά

κι αυτό είναι μιὰ άτεκμηρίωτη ύπόθεση. Γιατί, άν στην πραγματικότητα ή σεξουαλικότητα δέν χωριζόταν ποτέ από τίς άλλες αντιδράσεις, άν ένα άτομο αντιδρούσε σ' ένα άλλο κατά τρόπο συνολικό πού άπλώς θά περιλάμβανε και τή σεξουαλικότητα σάν ένα από τά στοιχεία, τότε είναι άπίθανο ένας καθαρά φυσικός παράγοντας νά μπορούσε νά είναι άποφασιστικός. Όμως για τήν ώρα δέν έχουμε τόν τρόπο νά τό ξέρουμε.

Ό τερματισμός τής τουής πού ύπάρχει μεταξύ του σέξ και τής προσωπικότητας ως συνόλου, μέ τήν ένσωμάτωση του πρώτου στη δεύτερη, θά μπορούσε έτοι νά έχει σημαντικές συνέπειες για τόν πολιτισμό. Σήμερα τό Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, πού προέρχεται από τό καθολικό σχεδόν ταμπού τής αίμομιξίας, άπαιτεί από τό παιδί νά κάνει από ωρις διάκριση ανάμεσα στην « αισθηματική » και τή « σεξουαλική » περιοχή. Ό πατέρας πιστεύει ότι οι σχέσεις του παιδιού μέ τή μητέρα του πρέπει νά έδράζονται άποκλειστικά στό αισθηματικό έπίπεδο, όχι και στό σεξουαλικό. Άν τό παιδί θέλει νά κερδίσει και τόν έρωτα τής μητέρας του πρέπει νά ξεχωρίσει τό σεξουαλικό από τά άλλα αισθηματά του (τή « μεταρσίωση » και τίς σχέσεις πού ό ένστιγματικός σκοπός τους « άναστέλλεται » σύμφωνα μέ τήν περιγραφή του Φρόντ).

Μιά από τίς άμεσες κοινωνικές συνέπειες τής διχοτόμησης αυτής είναι και τό σύνδρομο τής διάκρισης ανάμεσα στις « καθώς πρέπει » και τίς άλλες γυναίκες, άρρώστια πού έχει προσβάλει όλόκληρους πολιτισμούς. Ή διχασμένη δηλαδή προσωπικότητα προβάλλεται προς τά έξω πάνω στην τάξη « γυναίκες » · εκείνες πού μοιάζουν μέ τή μητέρα είναι « καλές » και συνεπώς δέν πρέπει νά νιώσει κανείς σεξουαλική έλξη προς αυτές · οι άλλες πού δέν μοιάζουν μέ τή μητέρα, πού δέν προκαλοϋν μιὰ αντίδραση όλου του είναι, είναι σεξουαλικές και συνεπώς « κακές ». Όλόκληρες κοινωνικές κατηγορίες, λ. χ. οι πόρνες, πληρώνουν μέ τή ζωή τους τή διχοτόμηση αυτή, άλλες ύποφέρουν σε διάφορους βαθμούς. Σημαντικό τμήμα τής γλώσσας μας προορισμό έχει νά ύποβαθμίζει τίς γυναίκες ως τό έπίπεδο όπου

επιτρέπεται νά έχουμε γι' αυτές σεξουαλικά αισθήματα. (« Τό μυαλό σου είναι ανάμεσα στά σκέλια σου »). Σπάνια τό άτομο μπορεί νά ξεπεράσει όλoκληρωτικά τή σεξουαλική αὐτή σχιζοφρένεια. Καί στόν εὐρύτερο χώρο τῆς κουλτούρας, όλoκληρες ἱστορικές φάσεις, ἡ ἴδια ἡ ἱστορία τῆς τέχνης καί τῆς λογοτεχνίας φέρουν τή σφραγίδα τῆς. Ἔτσι ὁ εὐγενικός ἔρωτας τοῦ Μεσαίωνα, ὑμνώντας τίς γυναῖκες μόνο σέ δάρος τῆς ἀπό σάρκα καί αἷμα ἀνθρώπινης ὑπόστασῆς τους - χαρακτηρίζοντας τή σεξουαλική πράξη ὡς ἐξευτελιστική καί ἐντελῶς ἀποκομμένη ἀπό τόν « ἀληθινό ἔρωτα » - ἐξελίχθηκε στόν Μαριανισμό, τή λατρεία τῆς Παρθένου, στήν τέχνη καί στήν ποίηση.

Ἐνα τραγούδι τῆς περιόδου αὐτῆς φωτίζει τοῦτο τόν διαχωρισμό :

*Δέ δίνω δεκάρα γιά τίς κυρίες αὐτές
Πού πρέπει νά τίς κορτάρεις καί νά τίς παρακαλεῖς.
Δώσε μου τήν πρόθυμη Ἀμαρύλλδα,
Τήν παιχιδιάρη χωριατοπούλα.
Ἡ φύση περιφρονεῖ τήν Τέχνη,
Ἡ ὁμορφιά τῆς κορασιάς εἶναι ὀλοδική τῆς.
Κι ὅταν ἀγκαλιαζόμαστε καί φιλιόμαστε, ξεφωνίζει
« Ἐμπρός, πάμε λοιπόν ! »
Κι ὅταν κρυβόμαστε σ' ἕνα ἡσυχο μέρος,
Ποτέ δέ λέει ὄχι.*

Ὁ διαχωρισμός τοῦ σέξ ἀπό τό αἶσθημα βρίσκεται στά ἴδια τά θεμέλια τῆς δυτικῆς κουλτούρας καί τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄν ἡ πρόμη σεξουαλική καταστολή ἀποτελεῖ τόν βασικό μηχανισμό μέ τόν ὁποῖο δημιουργοῦνται οἱ πνευματικές δομές πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ πολιτική, ἰδεολογική καί οἰκονομική δουλειά, ὁ τερματισμός τοῦ ταμποῦ τῆς αἰμομιξίας, μέ τήν κατάργηση τῆς οἰκογένειας, θά μπορούσε νά προκαλέσει βαθιά ἀποτελέσματα. Ἡ σεξουαλικότητα θά λυτρωνόταν ἀπό τά δεσμά τῆς καί θά μπορούσε νά ἐρωτικοποιήσῃ ὀλόκληρη τήν κουλτούρα μας, ἀλλάζοντας ἀκόμα καί τόν ἴδιο τόν ὄρισμό τῆς.

Συνοψίζω τή δεύτερη θέση μου, όπου έδειξα ότι ο Φρόντ και ο φεμινισμός ασχολούνται με τό ίδιο ύλικό. Ή βασική θεωρία του Φρόντ, ή φύση τής γενετήσιας όρμής (λίμπιντο) και ή σύγκρουσή της με τήν άρχή τής πραγματικότητας φαίνεται πολύ περισσότερο λογική όταν τήν εξετάζει κανείς σε συνάρτηση με τό κοινωνικό πλαίσιο τής οικογένειας, δηλαδή, σε συνάρτηση με τόν πατριαρχικό οικογενειακό πυρήνα. Προσπάθησα νά υποβάλω σε νέα άνάλυση από φεμινιστική άποψη τά συστατικά εκείνα τής θεωρίας του Φρόντ πού σχετίζονταν άμεσότερα με τή σεξουαλικότητα και τήν άπώθησή της μέσα στο σύστημα τής οικογένειας : τό ταμπού τής αίμομιξίας και τά συμπλέγματα του Οιδίποδος και τής Ήλέκτρας πού άπορρέουν άπ' αυτό, καθώς και τήν κοινή τους άποτυχία, πού οδηγεί σε κακή σεξουαλική λειτουργία ή, σε άκραίες περιπτώσεις, στα σεξουαλικά ξεστρατίσματα. Ύπογράμμισα ότι ή σεξουαλική αυτή άπώθηση, πού τή ζητάμε άπ' όλα τά άτομα για χάρη τής άκεραιότητας τής οικογένειας, έξηγει όχι μόνο τίς άτομικές νευρώσεις αλλά και πολλές άρρώστιες του πολιτισμού.

Βέβαια, δέν είναι δυνατό, μέσα στα πλαίσια του κεφαλαίου αυτού, νά παρουσιάσουμε κάτι παραπάνω από μία σκιαγραφία : ή πλήρης έκθεση του φροϋδισμού από φεμινιστική σκοπιά θ' άπαιτούσε, μόνη της, έναν όλόκληρο τόμο. Έδώ απλώς ύποστήριξα ότι ο φροϋδισμός και ο φεμινισμός εκδηλώθηκαν τήν ίδια εποχή σαν αντίδραση στα ίδια έξεθίσματα και ότι ούσιαστικά άποτελούνταν από τό ίδιο ύλικό. Έξετάζοντας προσεκτικά τά θεμέλια του φροϋδισμού, έδειξα ότι ήταν επίσης ή πρώτη ύλη του φεμινισμού. Ή μόνη διαφορά μεταξύ τους είναι ότι ο ριζοσπαστικός φεμινισμός δέν δέχεται τό κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο όποιο αναπτύσσεται ή άπώθηση (και ή νευρωση πού προκύπτει από αυτή). Αν έξαφανίσουμε τή (βιολογική) οικογένεια, τότε ή ύποταγή τής « ήδονής » στην « πραγματικότητα », δηλ. ή σεξουαλική άναστολή, χάνει τόν λόγο τής ύπαρξής της, παύει νά είναι άναγκαία.

2. Η ΥΠΟΣΚΕΛΙΣΗ ΤΟΥ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΡΟΥΔΙΣΜΟ

Στά δυο κύρια σημεία του κεφαλαίου αυτού : τό πρώτο, ότι ο φρουδισμός και ο φεμινισμός αναπτύχθηκαν μέσα στίς ίδιες ιστορικές συνθήκες, και τό δεύτερο, ότι ο φρουδισμός και ο φεμινισμός βασίζονται στό ίδιο σύνολο φαινομένων, θά προσθέσω κι ένα τρίτο : *ο φρουδισμός υποσκέλισε τόν φεμινισμό, γιατί φάνηκε πώς ήταν τό μικρότερο από τά δύο αυτά κακά.*

Δείξαμε ότι ο φρουδισμός έθιξε τό ίδιο νεύρο μέ τό φεμινισμό : κι οί δυο τους είναι αντιδράσεις στήν όλοένα και πιο περιορισμένη οικογενειακή ζωή όλόκληρων αιώνων στήν άκρα ύποταγή τών γυναικών, καθώς και στίς άπωθήσεις του σέξ και τίς νευρώσεις πού προκαλούσαν. 'Ο ίδιος ο Φρόνυτ κάποτε θεωρήθηκε σάν μανιακός του σέξ, επικίνδυνος για τήν κοινωνία - γελοιοποιήθηκε και περιφρονήθηκε όσο και οί μαχόμενες φεμινίστριες. Μόνο ύστερα από πολύν καιρό ο φρουδισμός έγινε έξίσου ιερός όσο και μία καθιερωμένη θρησκεία. Πώς έγινε αύτή ή μεταστροφή;

Άς έξετάσουμε πρώτα τόν κοινωνικό περίγυρο πού μέσα του αναπτύχθηκαν τόσο ο φεμινισμός όσο και ο φρουδισμός. Είδαμε ότι οί ίδέες τών πρώτων ριζοσπαστριών φεμινιστριών περιείχαν τούς σπόρους τής επικείμενης σεξουαλικής επανάστασης. Είδαμε ότι μ' όλο πού οί ίδιες οί φεμινίστριες σέ πολλές περιπτώσεις δέν καταλάβαιναν καθαρά πόσο σπουδαία ήταν ή ανακάλυψη τους, μ' όλο πού δέν έπεξεργάστηκαν μιά όλοκληρωμένη και συνεπή φεμινιστική κριτική τής κοινωνίας - τό πράγμα δέν είναι παράξενο αν πάρουμε ύπόψη τό πολιτικό κλίμα τής εποχής εκείνης - ή βιαιότητα μέ τήν όποία άντέδρασε ή κοινωνία δείχνει ότι οί έχθροί τους ήξεραν πολύ καλά για ποιό πράγμα επρόκειτο : ή φαρμακερή άντιφεμινιστική φιλολογία τής εποχής, πού συχνά ήταν έργο άξιόσεβαστων και έντιμων ατόμων στούς τομείς τής δραστηριότητάς τους, άποκαλύπτει πόσο μεγάλη ήταν ή άπειλή του φεμινισμού για τό κατεστημένο. Έδειξα άκόμα, στό προηγούμενο κεφάλαιο, πώς ή κίνηση αναδιοργανώθηκε μέ άποκλειστικό σκοπό τήν επίδιωξη του δι-

καιώματος τῆς ψήφου καί πῶς ἔτσι ἀλλαξοδρομήσε ἀπό τοὺς στόχους τῆς καί τελικά καταστράφηκε. Μετά τὸ σῆσιμο τῆς φεμινιστικῆς κίνησης καί τὴν ἐπίτευξη τῆς ψήφου ἦρθε ἡ ἐποχὴ τῶν « γκαρσόν », μιά ἐποχὴ πού μέ τὴν ψευτοαπελευθερωμένη σεξουαλικότητά τῆς μοιάζει πολὺ μέ τὴ δική μας. Ἡ πλατεῖα γυναικεία ἐξέγερση πού εἶχαν προκαλέσει οἱ φεμινίστριες δέν ἤξερε πιά μέ τί νά τὰ θάλει. Τὰ κορίτσια πού εἶχαν κόψει τὰ μαλλιά τους, εἶχαν κοντύνει τίς φούστες τους καί μπεῖ στὰ πανεπιστήμια δέν εἶχαν πιά καμιά πολιτικὴ κατεύθυνση γιὰ νά προσανατολίσουν τὴν ἀπογοήτευσή τους· προσπαθοῦσαν νά λυτρωθοῦν ἀπὸ αὐτὴν παίρνοντας μέρος σέ μαραθῶνιους χοροὺ, διασχίζοντας τὸ στενὸ τῆς Μάγγης μέ κολύμπι καί τὸν Ἄτλαντικό μέ ἀεροπλάνο. Ἀποτελοῦσαν μιά καινούργια, ξυπνημένη πιά, τάξη, πού ὅμως δέν ἤξερε πῶς νά χρησιμοποιήσει τὴ συνειδητοποίησή τῆς. Τοὺς ἔλεγαν τότε, ὅπως μᾶς λένε καί ἀκόμα σήμερα : « Ἀποκτήσατε πολιτικά δικαιώματα, κοντὰ φουστάνια, καί σεξουαλικὴ ἐλευθερία. Κερδίσατε τὴν ἐπανάστασή σας. Τί παραπάνω θέλετε ; ». Ὅμως ἡ « ἐπανάσταση » εἶχε κερδηθεῖ μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς συστήματος ὀργανωμένου μέ βάση τὸ πατριαρχικὸ οἰκογενειακὸ πυρήνα. Καί ὅπως δείχνει ὁ Μαρκοῦζε στὸ ἔργο του *Ἔρωτας καί Πολιτισμός*, μέσα σέ μιά καταπιεστικὴ δομὴ δέν εἶναι δυνατό νά προκύψει παρὰ μιά ἀκόμα πιὸ περιπλοκὴ καταπίεση (« κατασταλτικὴ ἀπο-μεταρσίωση »).

Μέσα σέ μιά καταπιεστικὴ κοινωνία ἡ ἀτομικὴ εὐτυχία καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς θρῖσκονται σέ ἀντίφαση μέ τὴν κοινωνία· ἂν ὀριστοῦν ὡς ἀξίες πού πρέπει νά πραγματοποιηθοῦν μέσα στὴν κοινωνία, γίνονται κι αὐτὲς καταπιεστικὲς ... [Ἡ ἔννοια τῆς καταπιεστικῆς ἀπομεταρσίωσης εἶναι] τὸ ξεχαλινάρωμα τῆς σεξουαλικότητος μέ τρόπους καί μορφές πού ὑποβαθμίζουν καί ἐξασθενίζουν τὴν ἐρωτικὴ ἐνέργεια. Στὴ διαδικασία αὐτὴ ἡ σεξουαλικότητά ἐπεκτείνεται σέ διαστάσεις καί σχέσεις πού πρὶν ἀπαγορεύονταν. Ὡστόσο, στὴ θέση τῆς μετάπλασης τῶν διαστάσεων καί σχέσεων σύμφωνα μέ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς βλέπουμε νά ἐκδηλώνεται ἡ ἀνίθετη τάση : ἡ Ἀρχὴ τῆς Πραγματικότητος ἀπλώνει τὴν κυριαρχία τῆς πάνω στὸν Ἔρωτα. Τὴν πιὸ εὐγλωττὴ ἀπόδειξη

τή δίνει ή μεθοδική είσαγωγή του σέξ στίς έπιχειρήσεις, στήν πολιτική, τή διαφήμιση κλπ..

Στήν έποχή αυτή, τή δεκαετία του 1920, ανάγονται οί διάφοροι τύποι τής 'Αμερικανίδας : « Career Girl »*, « Coed »**, τής γυναίκας έπιχειρηματία πού άντροφέρειν. 'Η είκόνα αυτή τής ύποτιθέμενης « χειραφετημένης » γυναίκας ξεκίνησε από τό Χόλλυγουντ και διαδόθηκε σ' όλο τον κόσμο. 'Η άπώλεια τής ίσορροπίας πού προκαλοϋσε στίς γυναίκες ή ψευτοαπελευθέρωση αυτή, έδινε στους άντιφεμινιστές καινούργια όπλα και χρησημεινε για έπιχειρημα στίς κοινωνίες πού έξακολουθοϋσαν νά παραμένουν άπροσχημάτιστα όργανωμένες πάνω στή βάση τής άντρικής κυριαρχίας και πού άρνιόνταν νά άπελευθερώσουν τίς γυναίκες « τους » (« 'Αγαπάμε τίς γυναίκες μας έτσι όπως είναι: μέ τή θηλυκότητά τους »). Οί 'Αμερικανοί στρατιώτες του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου γύρισαν από τήν Εύρωπη διακηρύσσοντας ότι οί γυναίκες εκεί πέρα ήταν σπουδαίες και ήξεραν άκόμα πώς νά κάνουν εύτυχιμένο ένα άντρα. 'Η λέξη *ένουχισμός* άρχισε νά διαδίδεται. Καί τελικά ό φροϋδισμός πλημμύρισε τίς ΗΠΑ.

Στό μεταξύ, ό ίδιος ό φροϋδισμός είχε ύποστεί βαθιές έσωτερικές αλλαγές. Δινόταν τώρα μεγαλύτερη έμφαση στήν κλινική πρακτική παρά στήν άρχική ψυχαναλυτική θεωρία.

Στό τελευταίο κεφάλαιο του *Έρωσ και Πολιτισμός* ό Μαρκούζε έξετάζει τίς άντιδραστικές συνέπειες αυτής τής αλλαγής· δείχνει πώς ή αντίφαση ανάμεσα στίς ίδέες του Φρόντ και στή δυνατότητα όποιασδήποτε θεραπείας βασισμένης πάνω σ' αυτές - ή ψυχανάλυση δέν μπορεί νά πραγματοποιήσει τήν άτομική εύτυχία μέσα σέ μιά κοινωνία πού ή δομή της δέν μπορεί νά άνεχθει παρά μόνο άύστηρά έλεγχόμενη άτομική εύτυχία - τελικά προκάλεσαν τήν προσαρμογή τής θεωρίας στήν πράξη.

* Career Girl: Γυναίκα πού άκολουθει επαγγελματική καριέρα.

** Coed: Κοπέλα πού άκολουθει μικτή εκπαίδευση, δευτεροβάθμια ή άνώτατη (συντομογραφία του Coeducational School).

Οί πίο άφηρημένες και « μεταφυσικές » έννοιες πού δέν επιδέχονται κλινική έπαλήθευση [...] έλαχιστοποιήθηκαν και άπορρόφηκαν όλότελα. Έπιπλέον, στή διαδικασία αυτή – μερικές άπό τίς σημαντικότερες ιδέες του Φρόντ (σάν τήν ιδέα για τή σχέση ανάμεσα στό « id » και στό « έγώ », ή λειτουργία του άσυνείδητου και τό πεδίο δράσης και ή σημασία τής σεξουαλικότητας) ξαναορίστηκαν μέ τέτοιο τρόπο, πού τό έκρηκτικό τους περιεχόμενο σχεδόν έξαφανίστηκε... Οί ρεβιζιονιστές μετέτρεψαν τήν έξασθένηση τής θεωρίας του Φρόντ σέ μία καινούργια θεωρία.

Έκείνο πού χαρακτηρίζει ίσως καλύτερα αυτόν τό νεοφροϋδιστικό ρεβιζιονισμό είναι ό όρος « προσαρμογή ». Έλλά προσαρμογή σέ τί ; Φαίνεται νά έξυπνοοείται διι τό άτομο πρέπει ν' άποδεχθεί τήν πραγματικότητα μέσα στην όποία βρίσκεται. Όμως τί συμβαίνει άν πρόκειται για μία γυναίκα, ένα Νέγρο ή για ένα μέλος μιάς άπό τίς πίο δυστυχιμένες τάξεις τής κοινωνίας ; Τό άτομο αυτό τότε θά είναι διπλά δύσμοιρο : είναι ύποχρεωμένο όχι μόνο νά φτάσει σέ μία φυσιολογική κατάσταση πού, άκόμα και για τούς πίο προνομιούχους, όπως δείξαμε, είναι στην καλύτερη περίπτωση δύσκολη και άσταθής, αλλά πρέπει άκόμα και νά « προσαρμοσθεί » στίς ιδιόμορφες ρατσιστικές ή σεξουαλικές διακρίσεις πού περιορίζουν έξ ύπαρχής τή δυναμικότητά του. Πρέπει νά εγκαταλείψει κάθε προσπάθεια νά όρίσει και νά τοποθετήσει τόν έαυτό του. Έτσι, κατά τόν Μαρκούζε, ή θεραπευτική διαδικασία καταντᾶ άπλώς « ένα μάθημα έγκαρτέρησης », έφ' όσον ή διαφορά μεταξύ ύγείας και νεύρωσης δέν όφείλεται παρά στόν « βαθμό και στην επίδραση τής έγκαρτέρησης ». Πράγματι, όπως έλεγε και ό ίδιος ό Φρόντ στην άρρωστή του μέ μία φράση πού πολύ συχνά αναφέρεται (*Μελέτες πάνω στην ύστερία*, 1895), « [Θά είναι πολύ μεγάλη έπιτυχία άν κατορθώσουμε μέ τή θεραπεία] νά μετατρέψουμε τά ύστερικά δάσανά σου σέ καθημερινή δυστυχία ».

Και άκριβώς αυτό συμβαίνει, όπως μπορούν νά τά βεβαιώσουν όλοι εκείνοι πού ύποβλήθηκαν στην αντίστοιχη θεραπεία. Ό Κλήβερ, στό έργο του *Ψυχή πάνω στον πάγο* περιγράφει τήν έμπειρία πού μπορεί νά περάσει κάθε καταπιεζόμενο πρόσωπο :

Είχα πολλές επισκέψεις σ' έναν ψυχίατρο. Τό συμπέρασμά του ήταν ότι μισούσα τή μητέρα μου. Πώς έφτασε στο συμπέρασμα αυτό, δέν τό κατάλαβα ποτέ μου, γιατί δέν ήξερε τίποτε γιά τή μητέρα μου και κάθε φορά πού μέ ρωτούσε γι' αυτή τού άπαντούσα μέ άνόητα ψέματα. Έκείνο πού μ' έκανε ν' άγανακτώ μαζί του ήταν ότι, ενώ μέ άκουσε νά κατηγορώ έπαινελημμένα τούς Λευκούς, κάθε φορά έστρεφε σκόπιμα τήν κουδέντα στήν οικογενειακή μου ζωή, στήν παιδική μου ήλικία. Αυτό καθαυτό τό πράγμα δέν ήταν άξιοκατάκριτο, όμως παρεμπόδιζε σκόπιμα κάθε προσπάθειά μου νά ανακινήσω τό φυλετικό ζήτημα, και μου έδωσε νά καταλάβω καθαρά ότι ή στάση μου άπέναντι στους Λευκούς δέν τόν ένδιέφερε : ήταν ένα κουτί τής Πανδώρας πού δέν είχε καμιά διάθεση νά τ' άνοίξει.

Ό Theodor Reik, πού ίσως είναι τό πρωτότυπο τής εικόνας πού σχηματίζουν γιά τόν Φρόντ οί άμύητοι, άποτελεί παράδειγμα τής χοντροκεφαλιās και τής άναισθησίας τών περισσότερων ψυχαναλυτών γιά τά πραγματικά προβλήματα τών άρρώστων τους. Είναι άξιοσημείωτο ότι, ενώ ύπάρχουν τόσα βιβλία γιά τίς συναισθηματικές διαφορές άνάμεσα στους άντρες και τίς γυναίκες, ό Reik δέν άνακάλυψε ποτέ τήν άντικειμενική διαφορά πού ύπάρχει στήν κοινωνική τους θέση. Λογουχάρη, παρατηρεί παρεμπιπτόντως διαφορές σάν τίς άκόλουθες, χωρίς όμως νά θγάξει ποτέ τά σωστά συμπεράσματα :

Τά μικρά κορίτσια συχνά ψιθυρίζουν μεταξύ τους « Οί άντρες κάβουν » τούτο ή τό άλλο. Τά μικρά άγόρια ποτέ δέν μιλάνε έτσι γιά τίς γυναίκες.

Τή γυναίκα τήν άπασχολεί πολύ περισσότερο τό γεγονός ότι είναι γυναίκα άπ' όσο άπασχολεί τόν άντρα τό ότι είναι άντρας.

Οί περισσότερες γυναίκες, όταν ζητούν κάποια χάρη από έναν άντρα, χαμογελούν. Στήν ίδια θέση, οί άντρες σπάνια χαμογελούν. Ένας άντρας πού συνεννοείται εύκολα μέ τίς γυναίκες συχνά δέν είναι αρκετά άνδροπρεπής.

Όλες σχεδόν οί γυναίκες φοβοούνται ότι ό άντρας πού άγαπούν θά τίς εγκαταλείψει. Σπάνια όμως βρίσκειται ένας άντρας πού νά φοβάται ότι μιá γυναίκα θά τόν εγκαταλείψει.

Παραθέτουμε στήν τύχη μερικά δείγματα τής νεοφροϋδικής συμβολής τού Reik στήν κατανόηση τού σέξ :

Ἡ πρώτη ἐντύπωση πού προκαλεῖ μιά νέα γυναίκα διὰν μπαίνει σέ μιά αἰθουσα γεμάτη κόσμο είναι ἡ ἐντύπωση ἑνός κρυμμένου ἢ μεταμφιεσμένου αἰσθηματος ἀνασφάλειας. Φαίνεται πῶς ἡ κατοχή ἑνός πέους προστατεύει τούς ἄντρες ἀπό αὐτή τήν ὑπερβολική αὐτεπίγνωση.

Οἱ ἄντρες δέν νιώθουν τό σύμπαν σάν δικό τους τοιφλίκι καί γι' αὐτό εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τό ἐξερευνήσουν. Οἱ γυναῖκες, πού ἀποτελοῦν τήν ἀλυσίδα ὄλων τῶν ὀργανικῶν ὄντων, νιώθουν ἄνετα μέσα στόν κόσμο καί δέν αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη νά ἀνακαλύψουν τά πάντα γι' αὐτόν.

Μοῦ φαίνεται πῶς ἡ ψυχαναλυτική ἔρευνα, μέ τό νά τονίζει τή φυσική ἐλαττωματικότητα πού νιώθει τό κορίτσι στήν περιοχή τῶν γεννητικῶν τούς ὀργάνων, παραμέλησε τήν αἰσθητική πλευρά τοῦ ζητήματος καί τή σημασία της γιά τήν ἐξέλιξη τῆς γυναικείας στάσης. Ὑποθέτω πῶς τό μικρό κορίτσι πού συγκρίνει τά γεννητικά του ὄργανα μ' ἐκεῖνα τοῦ μικροῦ ἀγοριοῦ θρῖσκει τά δικά του ἄσκημα. Ὅχι μόνο τό αἰσθημα τῆς αἰδοῦς, πού εἶναι πιό ἔντονο στίς γυναῖκες, ἀλλά καί ἡ ἀδιάκοπη προσπάθειά τους νά ὁμορφαίνουν καί νά στολίζουν τό κορμί τους πρέπει νά θεωρηθοῦν σάν μετατόπιση καί ἐπέκταση τῆς προσπάθειάς τους νά ὑπεραντισταθμίζουν τήν ἀρχική ἐντύπωσή τους γιά ἄσκημα πού τούς προξενοῦν τά γεννητικά τους ὄργανα.

Πιστεύω πῶς ἡ καθαριότητα ἔχει διπλή προέλευση : ἡ πρώτη θρῖσκεται στά ταμπού τῆς φυλῆς, ἡ δεύτερη εἶναι τελείως διαφορετική καί ἐμφανίστηκε χιλιάδες χρόνια ἀργότερα, ὅταν δηλαδή οἱ γυναῖκες ἀπέκτησαν ἐπίγνωση τῆς δικῆς τους μυρουδιάς, καί ἰδιαίτερα τῆς δυσάρεστης μυρουδιάς πού ἀναδίδουν οἱ κολπικές τους ἐκκρίσεις.

Νά καί μιά τυπική ψυχαναλυτική ἐρμηνεία :

Μιά ἀρρωστη φοβόταν νά μοῦ δείξει τό βιβλίο της. Ἐκίνα τή σκέψη : ἡ ἀρρωστη αὐτή, πού στήν προηγούμενη ἐπίσκεψη εἶχε δώσει σαφείς ἐνδείξεις μετατοπιστικοῦ ἔρωτα γιά μένα, τώρα συμπεριφέρεται μέ τρόπο πού λές καί τό βιβλίο εἶναι παιδί πού ἀπόκτησε μέ μένα. Συμπεριφέρεται σάν γυναίκα πού πρόκειται νά δείξει τό παιδί της στόν ἄντρα της γιά πρώτη φορά. Φοβᾶται μήπως αὐτός δέν ἀγαπήσει τό νεογέννητο.

Θά ἔλεγε κανεῖς πῶς εἶναι παρμένο ἀπό συλλογή φροϋδι-κῶν ἀστείων.

Ἐντίθετα οἱ ἄρρωστες τοῦ Reik συχνά ἔδειχναν συγκινητική παρατηρητικότητα, ἀκόμα καί ἐξαιρετή ἐξυπνάδα. Διατηροῦσαν μεγαλύτερη ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα τῆς κατάστασῆς τους ἀπ' ὅση θά ἦταν ποτέ σέ θέση ν' ἀποκτῆσει ὁ ἴδιος.

Μιά γυναίκα φαίνεται ἀνίκανη νά ἐκφράσει τά ἰσχυρά ἀρνητικά αἰσθήματά της καί ἐξηγεῖ τήν ἀνικανότητά της σέ μιὰ ψυχαναλυτική συνεδρία : « Φοβάμαι νά δεῖξω τά αἰσθήματα αὐτά γιατί ἂν τό ἔκανα θά ἦταν σάν ν' ἀνοίγα τό κουτί τῆς Πανδώρας ... Φοβάμαι πώς ἡ ἐπιθετικότητά μου θά τά κατέστρεφε ὅλα ».

Πρὶν νά φύγει, τήν πῆρα ὡς τό παράθυρο καί τίς ἔδειξα τά μαγαζιά στόν δρόμο, τίς φωτεινές ἐπιγραφές του καί τῆς εἶπα : « Τοῦτο ἐδῶ δέν εἶναι ἕνας γυναικεῖος κόσμος; » Αὐτή ὅμως δέν ἐντυπωσιάστηκε πολύ ἀπό τό θέαμα καί ἀπάντησε : « Κατεβείτε στή Γουὼλ Στρήτ καί θά δεῖτε πώς εἶναι ἕνας ἀντρικός κόσμος ».

[Μιά ἄρρωστη παρατηρεῖ :] Οἱ ἄνδρες εἶναι παράξενοι. Δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά εἰμαστε ἀπλῶς γυναῖκες, ἐνωῶ γυναῖκες μέ ὅλες τους τίς ἀδυναμίες· ὥστόσο δέ μᾶς ἀφήνουν οὔτε στιγμή νά ξεχνᾶμε ὅτι δέν εἰμαστε παρά γυναῖκες.

Εἶναι δυνατό οἱ γυναῖκες αὐτές νά ὑποφέρουν τόν ἡλίθιο μισογυνισμό τοῦ Reik ; Δέν εἶναι δυνατό.

Ὅταν εἶπα σέ μιὰ ἄρρωστη σαραντάρη ὅτι εἶχε ἐπιθυμήσει νά εἶναι ἀγόρι σάν τόν ἀδελφό της, ἄρχισε νά καταριέται καί νά μέ βρίζει : « Δέν πᾶς νά γαμηθεῖς », « Ἄιντε στό διάβολο ! » καί μ' ἄλλες τέτοιες ἀνάρμοστες σέ κυρίες ἐκφράσεις.

Ὅμως τήν τελευταία λέξη τήν εἶχε ὁ γιατρός :

Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα της νά φύγει, ἔμεινε κάπως περισσότερο ἀπ' ὅσο συνήθιζε στόν προθάλαμο, μπροστά στόν καθρέφτη, φτιάχνοντας τά μαλλιά της. Τῆς εἶπα χαμογελώντας : « Χαίρω πού βλέπω αὐτό τό κατάλοιπο θηλυκότητας ».

Νά μερικές ἀκόμα γυναικεῖες ἀντιδράσεις :

Ὅταν μέ ἀκοῦτε πολλή ὥρα χωρίς νά λέτε τίποτε, συχνά ἔχω τήν ἐντύπωση πώς αὐτά πού λέγω εἶναι ἀπλῶς γυναικεῖες φλυαρίες,

άνοητες και δίχως αξία. Είναι σαν να νομίζετε πώς δεν αξίζει να χάνετε την ώρα σας μιλώντας μου.

Μιά γυναίκα κριτικάρει τον ψυχαναλυτή της : « Άκόμα και ο αυθορμητισμός σας είναι φτιαχτός ».

Ή άρρωστη έμεινε σιωπηλή περισσότερο από τή συνηθισμένη ώρα και ύστερα είπε ήσυχα : « Διάολε, δεν ξέρω γιατί βρισκομαι εδώ. Πήγαινε γαμήσου ! »

Όχι πώς οι γυναίκες αυτές δεν είχαν επίγνωση τής κατάστασής τους, αντίθετα βρίσκονταν στο γραφείο του Reik άκριβώς γιατί είχαν τήν επίγνωση αυτή. Άπλως δεν ύπήρχε άλλος τρόπος να αντιμετωπίσουν τήν άπογοήτευσή τους, γιατί ουσιαστικά δεν ύπάρχει κανένας άλλος από τήν έπανάσταση.

Φτάσαμε στο τελικό σημείο. Τήν εισαγωγή του κλινικού φροϋδισμού για τή συγκράτηση τής πλημμυρίδας του φεμινισμού. Οι κοπέλες του 1920 και του 1930 βρέθηκαν κατά τό μισό μέσα και κατά τό άλλο μισό έξω από τόν παραδοσιακό τους ρόλο. Έτσι ούτε ήταν άπομονωμένες και προφυλαγμένες όπως πριν από τόν έξω κόσμο, ούτε έξοπλισμένες για να τόν αντιμετωπίσουν. Τόσο ή προσωπική όσο και επαγγελματική τους ζωή υπέφεραν από τήν κατάσταση αυτή. Ή άπογοήτευσή τους συχνά ξπαιρνε μορφή ύστερίας, πού έπιπλεκόταν από τό γεγονός ότι όλόκληρος ό κόσμος τίς περιφρονούσε για τή μορφή ψευτοελευθερίας πού πέτυχαν. Ή γενική σύγχυση τίς έστελνε κοπαδιαστά στους ψυχαναλυτές. Άπό πού ήρθαν όλοι αυτοί οι ψυχαναλυτές; Τήν εποχή εκείνη στην Εύρώπη γινόταν πόλεμος και πολλοί Γερμανοί και Αύστριακοί διανοούμενοι είχαν εγκατασταθει στις ΗΠΑ γυρεύοντας πελατεία. Βρήκαν εκεί ιδεώδες έδαφος : τούς περίμενε όλόκληρη τάξη ανθρώπων πού έπασχαν. Και δεν έπρόκειτο για λίγες, πλούσιες γυναίκες γεμάτες πλήξη πού τίς άπορροφούσε ή νέα θρησκεία. Γιατί ή Άμερική έπασχε από σοβαρούς σπασμούς όφειλόμενους στην προσπάθειά της να συγκρατήσει μιá σεξουαλική επανάσταση πού είχε ήδη ξεπεράσει τό άρχικό της στάδιο. Όλοι έπασχαν, γυναίκες κι άντρες. Βγήκαν βιβλία μέ τί-

τλους σάν τούτον: Πώς νά ζείτε μέ μιά νευρωτική (γιατί ή καταπιεζόμενη αυτή τάξη βρίσκεται μέσα στήν ίδια τήν κουζίνα σας, κλαψουρίζοντας, γκρινιάζοντας και διαμαρτυρούμενη). Σέ λίγο άρχισαν νά πηγαίνουν στους ψυχαναλυτές και άντρες. Άντρες μέ σοβαρή μόρφωση, υπεύθυνοι πολίτες, όχι άπλώς ψυχοπαθείς. Άκόμα και παιδιά. Όλόκληροι καινούργιοι τομείς άνοιξαν για ν' αντιμετώπισουν τή συρροή αυτή: ψυχολογία τών παιδιών, κλινική ψυχολογία, ομαδική θεραπεία, γραφεία παροχής συμβουλών για τό γάμο, και όλες οι ποικιλίες πού μπορείτε νά φαντασθείτε. Καί όμως δέν ήταν άρκετές. Οι νέες σχολές πού ιδρύονταν στά πανεπιστήμια δέν μπορούσαν νά καλύψουν τήν αύξανόμενη μέ γοργότερο ρυθμό ζήτηση.

Δέν είναι καθόλου παράξενο ότι οι νέες αυτές πανεπιστημιακές σχολές γέμισαν σέ λίγο από γυναίκες. Πλήθος γυναίκες σπούδαζαν ψυχολογία μέ έρευνητικό πάθος, ελπίζοντας νά βροϋν κάποια λύση στά προβλήματά τους. Όμως οι γυναίκες πού ενδιαφέρθηκαν για τήν ψυχολογία, γιατί τό αντικείμενό της άφορούσε τήν ίδια τή ζωή τους, άρχισαν σέ λίγο νά θγάζουν λόγους στήν κορακίστικη γλώσσα της για τή συζυγική προσαρμογή και τήν ευθύνη και τόν ρόλο τών συζύγων ανάλογα μέ τό φύλο τους. Τά πανεπιστημιακά τμήματα ψυχολογίας έστελναν πίσω τίς φοιτήτριες « προσαρμοσμένες » στους παραδοσιακούς ρόλους τους τής συζύγου και τής μητέρας. Οι γυναίκες πάλι πού επέμεναν νά σταδιοδρομήσουν επαγγελματικά έγιναν μέ τή σειρά τους όργανα τού καταπιεστικού εκπαιδευτικού συστήματος, χρησιμοποιώντας τή νιόφτιαχτη ψυχολογική « διορατικότητα » τους, για νά κλείσουν τόν δρόμο σέ μιά καινούργια γενεά γυναικών και παιδιών. Η ψυχολογία έγινε αντιδραστική ως τό μεδούλι, μέ τή δυναμικότητά της σάν σοβαρού έπιστημονικού κλάδου ύπονομευμένη από τό γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε για τήν έξυπηρέτηση τών κρατούντων.

Και ή ψυχολογία δέν ήταν ή μόνη καινούργια έπιστήμη πού διαφθάρηκε. Εκπαίδευση, κοινωνική δοθήθεια, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, όλες οι έπιστήμες τής συμπεριφοράς (μπηχαιδιοριστικές), έμειναν όλόκληρα χρόνια ψευ-

τοεπιστήμες, έπιφορτισμένες μέ διπλή άποστολή : τήν κατήχηση τών γυναικών μέ τίς ιδέες πού ήθελε τό κατεστημένο, από τή μιά μεριά, και τή μελέτη τής « ανθρωπίνης » συμπεριφοράς από τήν άλλη. Οί σχολές αντιδραστικής σκέψης πολλαπλασιάστηκαν : ή κοινωνική επιστήμη έγινε « λειτουργική », μελετώντας τή δράση τών θεσμών μόνο μέσα στο ύφιστάμενο πλαίσιο άξιών, και προωθώντας έτσι τήν άποδοχή του κατεστημένου.

Δέν είναι παράξενο ότι όλο αυτό τό συννοθύλευμα παρέμεινε « ό τομέας τής γυναίκας ». Οί άνδρες σέ λίγο κατέφυγαν στην (άποκλειστικά άντρική) « άμιγή » επιστήμη. Οί γυναίκες, ακόμα μισομορφωμένες, νιώθοντας ακόμα δέος από τό γεγονός ότι έγιναν δεκτές στο ίερό τής επιστήμης, αφέθησαν νά πασπαλιστούν μέ τά ψευτοεπιστημονικά άπομεινάκια. Γιατί οί επιστήμες τής συμπεριφοράς έπρεπε όχι μόνο νά κατηγήσουν, αλλά και νά χρησιμεύσουν ως φράγμα για νά έμποδιστεί στίς όρδές τών ανήσυχων « νέων γυναικών διανοουμένων » ή είσοδος στην περιοχή τών « πραγματικών » επιστημών (φυσικής, μηχανικής, βιοχημείας κ.λπ.), επιστημών πού σέ μιά τεχνικοκρατούμενη κοινωνία βρίσκονταν σέ όλοένα και μεγαλύτερη και άμεση σχέση μέ τόν έλεγχο τής κοινωνίας αυτής.

Τό άποτέλεσμα ήταν και αυτή ή είσοδος τών γυναικών στην ανώτατη παιδεία, μιά από τίς λίγες έπιτυχίες τής πρώτης WRM νά ύπονομευθεί. Στα πανεπιστήμια ό αριθμός τών γυναικών μέσου επιπέδου όλο και μεγάλωνε, αλλά μέ όλο και μικρότερα άποτελέσματα : Συχνά ή μόνη διαφορά ανάμεσα στίς σύγχρονες νοικοκυρές μέ πανεπιστημιακή μόρφωση και τό παραδοσιακό πρωτότυπό της ήταν τά κορακίστικα πού χρησιμοποιούσαν για νά περιγράψουν τή συζυγική τους κόλαση.

*

* *

Μέ λίγα λόγια, ή φροϋδική θεωρία, άφου ντύθηκε κατάλληλα για τή νέα της λειτουργία τής « κοινωνικής προσαρ-

μογής », χρησιμοποιήθηκε για τό σθήσιμο τής φεμινιστικής επανάστασης. Έπουλώνοντας τά τραύματα πού προκάλεσε ή άποτυχημένη επανάσταση τών γυναικών, πέτυχε νά καλμάρει τήν τεράστια κοινωνική άναταραχή και νά επαναφέρει τίς γυναίκες στόν παραδοσιακό ρόλο τους μετά τήν πρώτη επίθεση ενάντια στήν άκαμψία τής πατριαρχικής οικογένειας. Δίχως τή φροϋδική θεωρία είναι άμφίδολο άν ή σεξουαλική επανάσταση θά μπορούσε νά μείνει παράλυτη μεσοστρατίς για μισό αιώνα, γιατί τά προβλήματα πού άνακίνησε τό πρώτο κύμα του φεμινισμού παραμένουν άλυστα άκόμα και σήμερα. Ο Ντ. Χ. Λώρενς και ό Μπέρναρ Σώ είναι έξίσου επίκαιροι όσο και στήν εποχή τους · ή Σεξουαλική Έπανάσταση του Βίλχελμ Ράιχ θά μπορούσε νά είχε γραφτεί χθές.

Άντίθετα μέ τό φεμινισμό, ό φροϋδισμός διέθετε μιά θαλβίδα άσφαλείας πού εκείνος δέν είχε - δέν άμφισβήτησε ποτέ τή δοσμένη πραγματικότητα. Ένώ και οι δύο θεωρίες ήταν στό βάθος επαναστατικές, ό φροϋδισμός σιγά σιγά άναθεωρήθηκε για νά ανταποκριθεί στίς πρακτικές άνάγκες τής κλινικής θεραπευτικής · έγινε μιά τελείως έφαρμοσμένη έπιστήμη, μέ τούς άσπροντυμένους τεχνικούς της, και μέ τό περιεχόμενό της έκφυλισμένο έτσι πού νά έξυτηρετεί ένα άντιδραστικό σκοπό : τήν κοινωνικοποίηση άντρών και γυναικών μέσα σ' ένα τεχνητό σύστημα, όπου οι κοινωνικές λειτουργίες υποτάσσονται σ' ένα σεξουαλικό διαχωρισμό. Έμεινε όμως άρκετή από τήν άρχική του δύναμη ώστε νά χρησιμεύσει σάν δόλωμα για τίς γυναίκες εκείνες πού προσπαθοῦσαν νά ξεφύγουν τήν καταπίεση. Έτσι ό φροϋδισμός, από κεί πού άρχικά προκαλοῦσε στό κοινό τήν πιό μεγάλη δυσπιστία και άπέχθεια, κατέληξε νά κατακτήσει τή σημερινή του θέση : οι πραγματογνώμονες ψυχαναλυτές έχουν τόν τελευταίο λόγο σε όλες τίς περιπτώσεις, είτε για δίκες διαζυγίου πρόκειται είτε για δίκες κακοουγημάτων. Ο φροϋδισμός κέρδισε έπομένως τό έδαφος πού έχασε ό φεμινισμός : αναπτύχθηκε σε βάρος του φεμινισμού, στόν βαθμό πού έδρασε σάν φραγμός στήν καταλυτική του δύναμη.

Μόνο πρόσφατα αρχίσαμε να καταλαβαίνουμε τις πολλές γενιές που έζησαν άποναρκωμένες· ύστερα από μισόν αιώνα οι γυναίκες ξυπνούν. Τόσο ή ψυχολογία όσο και οι επιστήμες της συμπεριφοράς τονίζουν την ανάγκη να γίνουν γνωστές οι αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες· μόλις τώρα, δλόκληρες δεκαετίες μετά που έγινε τό κακό, οι επιστήμες αυτές αντιδρούν στή μακρόχρονη εκπόρνευσή τους, και ζητούν έναν επιστημονικό έλεγχο – αλλά τόν τερματισμό τής άφηρημένης « αντικειμενικότητας » και τήν επαναφορά τών « άξιολογικών κρίσεων ». Οι πολυάριθμες γυναίκες που άσχολοούνται με τις επιστήμες αυτές μοροούν ν' αρχίσουν σύντομα να χρησιμοποιούν τό γεγονός αυτό προς όφελός τους. Καί μιά θεραπευτική που άποδείχτηκε χειρότερη κι από άχρηστη μοροεί ίσως ν' αντικατασταθεί με τό μόνο δυνατό φάρμακο : τήν πολιτική όργάνωση.

Κάτω ή παιδική ηλικία

*Στή Νεχήμα,
πού θά θγεί από τήν παιδική
ήλικία προσού ό θεσμός αυτός
καταργηθεί*

Οί γυναίκες και τά παιδιά αναφέρονται πάντα μαζί (« Τά γυναικόπαιδα πρώτα ! »). Όλοι αναγνωρίζουν τούς ειδικούς δεσμούς πού υπάρχουν ανάμεσα στίς γυναίκες και τά παιδιά. Όσοόσο εγώ ισχυρίζομαι πώς ή φύση τών δεσμών αυτών δέν είναι άλλη από τήν καταπίεση πού μοιράζονται. Καί ακόμα, ότι ή καταπίεση αυτή αλληλοδιαπλέκεται και αλληλοενισχύεται μέ τρόπο τόσο περίπλοκο ώστε νά μās είναι αδύνατο νά μιλήσουμε γιά τήν απελευθέρωση τών γυναικών δίχως ν' αντιμετωπίζουμε ταυτόχρονα και τήν απελευθέρωση τών παιδιών και αντίστροφα. Ή βασική αίτία τής υποδούλωσης τής γυναίκας συνίσταται στό ότι ό ρόλος της είναι νά γεννά και νά ανατρέφει τά παιδιά. Καί μέ τή σειρά τους τά παιδιά όρίζονται σέ συνάρτηση μέ τόν ρόλο αυτό, πού τά πλάθει ψυχολογικά· τό τί θά γίνουν όταν μεγαλώσουν και τό ποιές σχέσεις θά είναι σέ θέση νά αναπτύξουν, θά είναι καθοριστικά γιά τήν κοινωνία πού θά οικοδομήσουν.

*

* *

Προσπάθησα νά δείξω πώς οι ιεραρχίες τής εξουσίας μέσα στή βιολογική οικογένεια και οι απαραίτητες γιά τή

συντήρησή της σεξουαλικές καταστολές – ιδιαίτερα έντονες μέσα στον πατριαρχικό οίκογενειακό πυρήνα – είναι καταστροφικές και πολυδάπανες για τον ψυχισμό του ατόμου. Προτού συνεχίσω την περιγραφή του πώς και γιατί δημιουργήσαν μία λατρεία της παιδικής ηλικίας, θά ήθελα νά εξετάσω πώς αναπτύχθηκε αυτός ο πατριαρχικός οίκογενειακός πυρήνας.

Σ' όλες τις μέχρι σήμερα κοινωνίες πάντα υπήρχε κάποια μορφή της *βιολογικής* κοινωνίας και γι' αυτό υπήρχε πάντα και καταπίεση των γυναικών και των παιδιών σέ ποικίλλοντα βαθμό. Ο Ένγκελς, ο Ράιχ και άλλοι προσβάλλουν τις πρωτόγονες μητριαρχικές κοινωνίες του παρελθόντος σάν παραδείγματα για νά δείξουν πώς ο αυταρχισμός, ή εκμετάλλευση και ή σεξουαλική καταστολή από τους άντρες γεννήθηκε μαζί με τή μονογαμία. Όμως, τό ν' αναζητάμε ιδεώδεις καταστάσεις στό παρελθόν παραείναι εύκολο. Η Σιμόν ντέ Μπωδουάρ είναι πιό έντιμη όταν γράφει, στό έργο της *Τό δεύτερο φύλο* :

Οι λαοί που απέμειναν κάτω από την έξουσία της Μητέρας Θεάς, δηλαδή οι λαοί που διατήρησαν τό μητριαρχικό καθεστώς, σταμάτησαν επίσης και σ' ένα στάδιο πρωτόγονου πολιτισμού. [...]. Η ύποτιμηση των γυναικών [υπό τό πατριαρχικό καθεστώς] αντιπροσωπεύει ένα αναγκαίο στάδιο μέσα στην ιστορία της ανθρωπότητας, γιατί τό γόητρό τους βασίζεται όχι στή θετική τους αξία αλλά στήν αδυναμία των αντρών. Στή γυναίκα ένοσρκώνονται όλα τά άνησυχητικά μυστήρια της φύσης : ό άντρας ξεφεύγει από τήν επιβολή της όταν άπελευθερώνεται από τή φύση [...]. Έτσι ό θρίαμβος της πατριαρχίας ούτε τυχαίος ήταν ούτε άποτέλεσμα δίαιης επανάστασης. Από τις αρχές άκόμη της ανθρωπότητας τό *βιολογικό* τους προνόμιο επέτρεψε στους άντρες νά επιβληθούν, μόνοι αυτοί, σάν τά μόνα κυρίαρχα άτομα. Ποτέ τους δέν παραιτήθηκαν από τό προνόμιο αυτό· άλλοτρίωσαν έν μέρος τήν ανεξάρτητη ύπαρξή τους στή Φύση και τή Γυναίκα· όμως άργότερα τήν πήραν ξανά πίσω... ». (Οι ύπογραμμίσεις είναι δικές μου – Σ.Φ.).

Και προσθέτει :

Όπως όμως, άν ή παραγωγική εργασία παρέμενε στό μέτρο των

δυνάμεών της, ή γυναίκα θά είχε πραγματοποιήσει, σέ συνεργασία μέ τόν άντρα, τήν κατάκτηση τής φύσης [...] μέσω καί τών δυό άρσενικών καί θηλυκών ατόμων [...]. Έπειδή όμως δέν συμμερίζοταν τόν τρόπο μέ τόν όποιο δούλευε καί σκεπτόταν αυτός, έπειδή παρέμεινε υποδοιλωμένη στίς μυστηριώδεις διαδικασίες τής φύσης, ό άντρας δέν τήν άναγνώριζε σάν ένα δν όμοιο μ' αυτόν... (Οί ύπογραμμίσεις είναι δικές μου - Σ.Φ.).

Έτσι στήν άναπαραγωγική βιολογία τής γυναίκας όφείλεται ή άρχική καί συνεχής καταπίεσή της καί όχι σέ κάποια ξαφνική πατριαρχική επανάσταση, πού τήν προέλευσή της καί ό ίδιος ό Φρόνυτ δέν ήταν σέ θέση νά εξηγήσει. Η μητριαρχία είναι ένα στάδιο στήν πορεία πρós τήν πατριαρχία, πρós τήν πληρέστερη άυτοπραγμάτωση του άντρα : άφου λάτρεψε τή φύση στό πρόσωπο τών γυναικών, κυρίαρχησε πάνω σ' αυτήν. Άν καί είναι άλήθεια πώς ή τύχη τών γυναικών χειροτέρευε σημαντικά κάτω άπό τό καθεστώς τής πατριαρχίας, ώστόσο ή ζωή τους δέν ήταν ποτέ εύκολη· καί δέν είναι δύσκολο ν' άποδείξουμε πώς, στό πείσμα κάθε νοσταλγικής έπιθυμίας, ή μητριαρχία δέν άποτελούσε λύση γιά τήν πανάρχαιη υποδούλωση τής γυναίκας. Βασικά δέν ήταν παρά ένας διαφορετικός τρόπος καθορισμού τής καταγωγής καί τής κληρονομιάς, ένας τρόπος πού, άν καί παρουσίαζε ίσως περισσότερα πλεονεκτήματα γιά τίς γυναίκες, άπ' ό,τι ή μεταγενέστερη πατριαρχία, ώστόσο δέν τούς έδινε καί τήν κοινωνική ισότητα. Τό νά σέ λατρεύουν δέν θά πεί πώς είσαι καί έλεύθερος.* Γιατί ή λατρεία συντελείται άκόμα μέσα στό κεφάλι ενός άλλου, καί τό κεφάλι αυτό άνήκει στόν άντρα. Έτσι, σ' όλα τά στάδια καί σ' όλους τούς τύπους πολιτισμού τής ιστορίας, οί γυναίκες ήταν άντικείμενα καταπίεσης έξαιτίας τών βιολογικών τους λειτουργιών.

Πάντως ή άναδρομή στό παρελθόν, άν καί δέν μās δίνει άληθινά πρότυπα, έχει κάποια άξία, γιατί μās βοηθά νά κατανοήσουμε τή σχετικότητα τής καταπίεσης : άν καί στά-

* Η άθλια μοίρα τής θεάς περιγράφηκε θαυμάσια στήν ταινία του Σαργιάζιτ Ραίυ, Ντέβι.

θηκε μιά θεμελιακή ανθρώπινη κατάσταση, ή καταπίεση αυτή εμφανίστηκε σέ διάφορους βαθμούς και μέ διάφορες μορφές.

Ἡ *πατριαρχική οἰκογένεια* εἶναι ἀπλῶς ἡ πιό πρόσφατη ἀπό μιά σειρά « πρωτόγονων » κοινωνιῶν, πού ὄλες τους χαρακτηρίζαν τή γυναίκα σάν ὄν ενός διαφορετικοῦ εἴδους ἐξαιτίας τῆς μοναδικῆς ἰκανότητάς της νά τεκνοποιεῖ. Ὁ ὄρος *οἰκογένεια* (familia) χρησιμοποιήθηκε γιά πρώτη φορά ἀπό τούς Ρωμαίους γιά νά δηλώσει μιά κοινωνική μονάδα πού ὁ ἀρχηγός της ἐξουσίαζε τή γυναίκα, τά παιδιά και τούς δούλους. Σύμφωνα μέ τόν ρωμαϊκό νόμο, εἶχε δικαίωμα ζωῆς και θανάτου πάνω σ' ὅλα αὐτά τά πρόσωπα· ἡ λέξη *famulus* σημαίνει οἰκογενειακός δούλος και *familia* εἶναι τό σύνολο τῶν δούλων πού ἀνήκουν σ' ἕναν ἄντρα. Ὅμως, ἄν και οἱ Ρωμαῖοι ἐφτιαξαν τόν ὄρο οἰκογένεια, δέν ἦταν οἱ πρώτοι πού δημιούργησαν τό θεσμό της. Διαβάστε στήν Παλαιά Διαθήκη, λ.χ., τήν περιγραφή τῆς ἀκολουθίας τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἰακώβ, ὅταν, ὕστερα ἀπό μακρό χωρισμό, ταξιδεύει γιά νά συναντήσῃ τόν δίδυμο ἀδελφό του Ἡσαῦ. Τό μεγάλο πατριαρχικό νοικοκυριό ἦταν ἀπλῶς μιά ἀπό τίς πολλές παραλλαγές πού ἡ πατριαρχική οἰκογένεια γνώρισε μέσα στίς διάφορες μορφές πολιτισμοῦ μέχρι σήμερα.

Ὅμως, γιά νά δείξουμε ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση τῶν παιδιῶν ἔχει σχετικό μόνο χαρακτήρα, ἀντί νά συγκρίνουμε αὐτές τίς διάφορες μορφές τῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας σ' ὀλόκληρη τή διαδρομή τῆς ἱστορίας, ἀρκεῖ νά ἐξετάσουμε τήν ἐξέλιξη τῆς πιό πρόσφατης μορφῆς της, τοῦ *πατριαρχικοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα*. Γιατί ἀκόμα και ἡ δική της σύντομη ἱστορία, πού ἀνάγεται χοντρικά στόν 14ο αἰῶνα και δῶθε, εἶναι ἀποκαλυπτική: ἡ διαμόρφωση τῶν πιό προσφιλῶν μας οἰκογενειακῶν ἀξιών ἦταν συνάρτηση τῶν πολιτιστικῶν συνθηκῶν και τά θεμέλιά της δέν ἦταν καθόλου ἀμετακίνητα. Ἄς ἐξετάσουμε τήν ἐξέλιξη τοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα – και τῆς ἔννοιας « παιδική ἡλικία » πού δημιούργησε – ἀπό τόν Μεσαίωνα ὡς σήμερα, παίρνοντας σάν βάση τό

Έργο του Φιλίπ Άριές, *Τό παιδί καί ή οίκογενειακή ζωή στό Παλιό Καθεστώσ.*

Ό σύγχρονος οίκογενειακός πυρήνας είναι πρόσφατη εξέλιξη. Ό Άριές δείχνει ότι ή οίκογένεια, όπως τήν ξέρουμε, δέν ύπήρχε τό Μεσαίωνα καί μόνο από τόν 14ο αιώνα άρχισε νά διαμορφώνεται βαθμιαία. Ός τότε ή « οίκογένεια » ενός άτομου σήμαινε βασικά τή νόμιμη κληρονομική γραμμή του, μέ περισσότερη έμφαση στην έξ αίματος καταγωγή παρά στή συζυγική μονάδα. Κατά τόν νόμο, καί ιδιαίτερα στην περίπτωση μεταβίβασης ιδιοκτησίας, πού ήταν ή πρωταρχική λειτουργία του, τά περιουσιακά στοιχεία άνήκαν από κοινού στον άντρα καί τή γυναίκα καί περιέρχονταν στή συνιδιοκτησία των κληρονόμων. Μόνο κατά τά τέλη του Μεσαίωνα, όταν άρχισε νά ενισχύεται ή πατρική έξουσία μέσα στην αστική οίκογένεια, καταργήθηκε ή συνιδιοκτησία τής περιουσίας από τό συζυγικό ζευγάρι καί ή συνιδιοκτησία τής κληρονομιάς από όλους τούς γιούς παραχώρησε τή θέση της στό καθεστώσ τής πρωτοτοκίας. Ό Άριές δείχνει μέ ποιό τρόπο ή εικόνογραφία άντανανκλά τις αξίες πού ίσχυαν στή μεσαιωνική κοινωνία : συνήθως παρίστανε είτε μεμονωμένα πρόσωπα είτε, αντίθετα, πολλά μαζί πρόσωπα πού γλεντάνε σέ δημόσιους χώρους· οι οίκογενειακές σκηνές άπουσιάζουν, γιατί δέν ύπήρχε « οίκογενειακή » ζωή. Τήν εποχή εκείνη κανένας δέν άποσυρόταν στην ιδιωτική « πρωταρχική ομάδα » του. Η οίκογενειακή ομάδα άπαρτιζόταν από πολλά πρόσωπα σέ μόνιμα ρευστή κατάσταση καί - στα φέουδα των εύγενών - από πλήθη ύπηρετών, ύποτελών, μουσικών, ατόμων από κάθε τάξη, καθώς καί από πολλά ζώα, σύμφωνα μέ τήν παλιά παράδοση του πατριαρχικού νοικοκυριοϋ. Καί μ' όλο πού τό άτομο μπορούσε ν' άποτραβηχθει από τις συνεχείς κοινωνικές συναλλαγές στή θρησκευτική ή πνευματική ή άκαδημαϊκή ζωή, πάλι θά βρισκόταν μέσα σέ μιά κοινότητα στην όποία μετείχε.

Η μεσαιωνική αυτή οίκογένεια - ή περηφάνια τής καταγωγής στις άνώτερες τάξεις, στις κατώτερες τίποτε παραπάνω από τό άντρογυνο πού ζούσε μέσα στην κοινότητα -

ξεελίχθηκε βαθμιαία στην οικογένεια-σπιριτόκουτο πού ξέ-
ροουμε. Νά πώς περιγράφει ό 'Αριές τήν αλλαγή αυτή :

Λές και ένας εΰκαμπτος πολύμορφος όργανισμός είχε διαμελιστεί
και άντικατασταθεί από πολλές μικρές κοινωνίες, τίς οικογένειες,
και από λίγες μαζικές ομάδες, τίς τάξεις.

Ή τέτοια μεταμόρφωση προκάλεσε βαθιές πολιτιστικές
αλλαγές, ενώ παράλληλα έπηρέασε τήν ίδια τήν ψυχική
δομή του άτομου. Τώρα άλλαξε άκόμα και ό άτομικός κύ-
κλος τής ζωής, λ.χ. έκανε τήν εμφάνισή της ή έννοια τής
« έφηβείας » πού δέν ύπήρξε ποτέ στό παρελθόν. Ή σπου-
δαιότερη από τίς καινούργιες αυτές έννοιες τών στάδιων
τής ζωής ήταν ή έννοια τής παιδικότητας.

1. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Τόν Μεσαίωνα παιδική ήλικία δέν ύπήρχε. Ή μεσαιω-
νική άντίληψη για τά παιδιά ήταν πολύ διαφορετική από τή
δική μας. Όχι μόνο δέν ήταν « παιδοκεντρική », αλλά κυ-
ριολεκτικά δέν είχε επίγνωση ότι τά παιδιά μπορούσαν νά
είναι διαφορετικά από τούς μεγάλους. Τά μικρά άγόρια και
κορίτσια τής μεσαιωνικής εικονογραφίας είναι μικρογρα-
φίες ένηλίκων, πού καθρεφτίζουν μιά τελείως διαφορετική
άπό τή δική μας πραγματικότητα · τά παιδιά τής έποχής
έκείνης ήταν μικροσκοπικοί ένήλικοι, φορείς του όνόματος
και τής τάξης μέσα στην όποία γεννήθηκαν, προορισμένα
νά ύψωθούν σέ μιά σαφώς καθορισμένη κοινωνική θέση. Τό
παιδί έβλεπε τόν έαυτό του σάν τόν μελλοντικό ένήλικο πού
περνούσε τά στάδια τής μαθητείας του · ήταν ό μελλοντικός
ίσχυρός έαυτός του, πού είχε όμως επίγνωση ότι βρισκόταν
στό στάδιο του « όταν ήμουνα μικρός ». "Εμπαινε στίς διά-
φορες φάσεις του ρόλου του ως ένήλικου σχεδόν άμέσως.

Τόσο λίγο ξεχώριζαν τά παιδιά από τούς ένήλικους ώστε
δέν ύπήρχε ιδιαίτερο λεξιλόγιο για τήν περιγραφή τους.
Συμμερίζονταν τό λεξιλόγιο τής φεουδαρχικής ύποτέλειας ·
μόνο άργότερα, όταν πιά άναγνωρίστηκε ή παιδική ήλικία
σάν ξεχωριστή κατάσταση, τό κοινό αυτό συγκεχυμένο λε-

Ξιλόγιο χωρίστηκε στα δύο. Ἡ σύγχυση ἐξάλλου βασιζόταν στήν πραγματικότητα : τά παιδιά διέφεραν κοινωνικά ἀπό τούς μεγάλους μόνο κατά τήν οικονομική τους ἐξάρτηση. Τά χρησιμοποιοῦσαν σάν μιὰ προσωρινή ὑπηρετική τάξη, μέ μόνη τή διαφορά ὅτι ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἐνήλικοι ἄρχιζαν τή ζωή τους ἀπό τήν τάξη αὐτή, δέν τήν ἐδλεπαν σάν ταπεινωτική. Ὅλα τά παιδιά ἦταν κυριολεκτικά ὑπηρετές · ἡ παιδική ἡλικία ἦταν περίοδος μαθητείας πού ἐπρεπε νά περάσουν γιά νά γίνουν ἐνήλικοι. Στή Γαλλία ἄλλωστε γιά πολύν καιρό δέν θεωροῦνταν ταπεινωτικό τό νά σερβίρουν στό τραπέζι, γιατί ἐπρόκειτο γιά μιὰ τέχνη πού τήν ἀσχοῦσαν ὅλοι οἱ νέοι τῆς ἀριστοκρατίας. Μέχρι καί στόν εἰκοστό ἀκόμα αἰώνα ἐλεεινολογοῦσαν τήν πατροπαράδοτη αὐτή οἰκειότητα ἀνάμεσα στούς ὑπηρετές καί τά παιδιά · καθώς οἱ τάξεις ἀπομονώνονταν ὅλο καί περισσότερο ἢ μιὰ ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἐπιδίωση τῆς οἰκειότητας αὐτῆς θεωροῦνταν σημαντική αἰτία γιά τή διαφθορά τῶν παιδιῶν τῶν ἀνώτερων καί μεσαίων τάξεων.

Τό παιδί ἦταν ἀπλῶς ἀκόμα ἓνα μέλος τοῦ μεγάλου πατριαρχικοῦ νοικοκυριοῦ, καί μάλιστα ὄχι ἀπαραίτητο γιά τήν οἰκογενειακή ζωή. Σ' ὅλες τίς οικογένειες τό παιδί τό φρόντιζε κάποιον ξένο πρόσωπο, καί ἀργότερα (ἀπό τά 7 ὡς τά 14 ἢ 18 χρόνια του) τό ἔστελναν γιά μαθητεία σ' ἓνα ἄλλο σπίτι. Ἡ μαθητεία αὐτή συνίστατο συνήθως, τουλάχιστον ἐν μέρει, σέ οἰκιακές δουλειές. Ἔτσι τό παιδί ποτέ του δέν ἐνιωθε μεγάλη ἐξάρτηση ἀπό τούς γονεῖς του, πού ἦταν ὑποχρεωμένοι μόνο νά τοῦ ἐξασφαλίσουν ἓνα ἐλάχιστο ὄριο ἀνεσης. Καί οἱ γονεῖς μέ τή σειρά τους δέν εἶχαν « ἀνάγκη » τῶν παιδιῶν τους, δέν ἔλιωναν ἀπό τήν ἀγωνία γι' αὐτά. Γιατί, ἐκτός ἀπό τή μεγάλη ἀναλογία τῆς παιδικῆς θνησιμότητας, πού βέβαια δέν ἐνθάρρυνε κάτι τέτοιο, οἱ γονεῖς ἀνέτρεφαν καί προετοίμαζαν γιά τήν ἐνήλικη ζωή τά παιδιά ξένων προσώπων. Καί καθώς τά νοικοκυριά ἦταν πολυάνθρωπα, γεμάτα ἀπό πολλούς πραγματικούς ὑπηρετές καθώς καί ἀπό ἓνα σταθερό ἀριθμό ἐπισκεπτῶν, φίλων καί πελατῶν, ἡ ἐξάρτηση ἢ ἀκόμα καί οἱ ἐπαφές τοῦ παιδιοῦ μέ τόν ἓνα ἀπό τούς γονεῖς του ἦταν περιορισμένες, καί ἂν ὑφί-

στατο κάποια σχέση μεταξύ τους θά έπρεπε νά θεωρείται μάλλον σάν σχέση θείου πρός άνεψιό.

Τή μεταβίβαση τής πείρας από μιά γενιά στήν άλλη τήν έξασφάλιζε ή καθημερινή συμμετοχή τών παιδιών στή ζωή τών ενήλικων - τά παιδιά ποτέ δέν απομονώνονταν σέ ειδικούς χώρους, σχολειά, ή σέ χωριστές δραστηριότητες. Μιά και σκοπός τής άνατροφής ήταν ή πιό γρήγορη δυνατή προετοιμασία τών παιδιών για τή ζωή τών ενήλικων, θεωρούνταν έντελώς λογικό ότι κάθε τέτοιος χωρισμός θά επιδράδυνε ή θά παρεμπόδιζε τήν ανάπτυξη του πρός τήν ενηλικιότητα. Τό παιδί έντασσόταν, από κάθε άποψη, όσο τό δυνατό νωρίτερα μέσα στό κοινωνικό σύνολο. Δέν ύπάρχαν ειδικά παιχνιδάκια, παιχνίδια, ρούχα ή σχολικές τάξεις σχεδιασμένα μόνο για παιδιά. Στά παιχνίδια μετείχαν όλες οί ηλικίες - τά παιδιά έπαιζαν μέρος στίς γιορτές τής κοινωνίας τών ενήλικων. Τά σχολειά (μόνο για τά ειδικευμένα επαγγέλματα) παρείχαν τή διδασκαλία τους σέ κάθε ένδιαφερόμενο, άσχετα από τήν ηλικία τους : τό σύστημα τής μαθητείας ήταν έξίσου άνοιχτό στά παιδιά όπως και στους ενηλίκοις.

Ή κατάσταση αὐτή άρχισε νά αλλάζει άργά, μετά τόν 14ο αιώνα, όταν άρχισε νά αναπτύσσεται ή αστική τάξη και ή πειραματική έπιστήμη. Ή έννοια τής παιδικής ηλικίας αναπτύχθηκε σάν συμπλήρωμα τής σύγχρονης οίκογένειας. Δημιουργήθηκε ένα λεξιλόγιο για τήν περιγραφή τών παιδιών και τής παιδικής ηλικίας (λ.χ. ή γαλλική λέξη *bébé*) κι ένα άλλο λεξιλόγιο ειδικά για ν' άπευθύνεσαι στά παιδιά. Ή χρήση τής παιδικής γλώσσας έγινε τής μόδας τόν 17ο αιώνα. (Από τότε έξελίχθηκε σέ τέχνη και τρόπο ζωής. Υπάρχουν λογιές λογιές σύγχρονα ραφιναρίσματα τής παιδιακίστικης όμιλίας : πολλοί τή χρησιμοποιούν σέ κάθε στιγμή, ειδικότερα μέ τίς φιλενάδες τους, τίς όποιες μεταχειρίζονται σάν νά είναι μεγάλα παιδιά). Τά παιδικά παιχνίδια δέν έφανίστηκαν παρά μόνο μετά τό 1600, αλλά και τότε δέν χρησιμοποιούνταν από τά παιδιά πέρα από τά τρία ή τέσσερα χρόνια τους. Τά πρώτα παιχνίδια ήταν άπλές απομιμήσεις τών άντικειμένων τών ενήλικων σέ μικρό μέγεθος.

Τό ξύλινο αλόγακι αντικατέστησε τό ἀληθινό ἄλογο πού τό παιδί ἦταν πάρα πολύ μικρό γιά νά τό καθιλιήσει. Ὅμως στά τέλη τοῦ 17ου αἰώνα διαδόθηκαν τά φτιαγμένα εἰδικά γιά παιδιά ἀντικείμενα. Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή χρονολογοῦνται ἐπίσης καί παιχνίδια εἰδικά γιά παιδιά. (Στήν πραγματικότητα ἐπρόκειτο γιά ἀπλό διαχωρισμό : μερικά παιχνίδια, ὅπου προηγούμενα ἔπαιρναν μέρος μαζί παιδιά καί ἐνήλικοι, οἱ τελευταῖοι τ' ἀφήσαν στά παιδιά καί στίς κατώτερες τάξεις, ἐνῶ ἄλλα παιχνίδια ἀπό κει καί πέρα τά κράτησαν γιά ἀποκλειστική τους χρήση κι ἔγιναν τά « παιχνίδια συναναστροφῶν » τῶν ἀνωτέρων τάξεων).

Ἐτοι τόν 17ο αἰώνα ἡ ἔννοια τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἔγινε τῆς μόδας. Ὁ Ἀριέσ δείχνει πῶς ἡ εἰκονογραφία ἐπίσης καθρέφτιζε τήν ἀλλαγὴ αὐτή, πῶς οἱ ἀπεικονίσεις τῆς σχέσης μητέρας-παιδιοῦ, λ.χ. τῆς Παναγίας μέ τό Βρέφος, ἡ, κατά τόν 15ο καί 16ο αἰώνα, οἱ ἀπεικονίσεις ἐσωτερικῶν καί οἰκογενειακῶν σκηνῶν, ἀκόμα καί τά ἀτομικά πορτραῖτα μικρῶν παιδιῶν μ' ὅλα τά παράφερα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἄρχισαν νά γίνονται ὀλοένα καί περισσότερες. Ὁ Ρουσσώ, ἀνάμεσα σ' ἄλλους, ἐκπόνησε μιάν ἰδεολογία τῆς « παιδικῆς ἡλικίας ». Μιλοῦσαν πολύ γιά τήν ἀγνότητα καί τήν « ἀθωότητα » τῶν παιδιῶν. Οἱ ἀνθρωποὶ ἄρχισαν ν' ἀνησυχοῦν γιὰ τί τὰ παιδιά ἔμεναν ἐκτεθειμένα στήν ἐπίδραση τοῦ κακοῦ. Ὁ « σεβασμός » γιά τὰ παιδιά, ὅπως καί γιά τίς γυναῖκες, ἄγνωστος πρὶν ἀπό τό 16ο αἰώνα, ὅταν ἀκόμα ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς εὐρύτερης κοινωνίας, ἔγινε ἀναγκαῖος τώρα πού ἀποτελοῦσαν μιὰ σαφῶς καθορισμένη καταπιεζόμενη ὁμάδα. Ἡ ἀπομόνωση καί ὁ χωρισμός τους ἀπό τοὺς μεγάλους εἶχαν ἀρχίσει. Ἡ νέα ἀστική « παιδοκεντρική » οἰκογένεια ἀπαιτοῦσε μιὰ διαρκὴ ἐπίβλεψη τοῦ ἢ προηγούμενη ἀνεξαρτησία του εἶχε καταργηθεῖ.

Τῆ σημασία τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν τῆ φωτίζει ἡ ἱστορία τῆς παιδικῆς ἐνδυμασίας. Τό ντύσιμο ἦταν ἓνας τρόπος νά δείξει κανένας τήν κοινωνική του τάξη καί τόν πλοῦτο του – καί εἶναι ἀκόμη, ἰδιαίτερα γιά τίς γυναῖκες. Ἀκόμα καί σήμερα στήν Εὐρώπη κάθε ἀταίριαστο ντύσιμο προκαλεῖ κατάπληξη, γιὰ εἶναι ἀπρέπεια « νά μὴν κρατᾶ κανεὶς τῆ

θέση του » · άλλοτε, όταν τά φορέματα ήταν πανάκριβα και ή μαζική παραγωγή άγνωστη, ό ρόλος αυτός του ντυσίματος ήταν ακόμα μεγαλύτερος. Και καθώς τά κοστούμια δείχνουν τόσο παραστατικά τίς ανισότητες ανάμεσα στά φύλα και τίς τάξεις, ή ιστορία τής παιδικής μόδας μάρ δίνει πολύτιμες ένδείξεις για τή ζωή των παιδιών.

Τά πρώτα ειδικά παιδικά κοστούμια έκαναν τήν εμφάνισή τους στά τέλη του 16ου αιώνα, σημαντική χρονολογία για τή διαμόρφωση τής έννοιας τής παιδικής ήλικίας. Τό ντύσιμο των παιδιών είχε για πρότυπό του τό παλιό ντύσιμο των ένήλικων, όπως συνέβαινε και μέ τίς κατώτερες τάξεις πού ντύνονταν μέ τ' άποφύγια τής άριστοκρατίας. Ό άρχαϊσμός αυτός συμβόλιζε τόν αυξανόμενο αποκλεισμό των παιδιών και του προλεταριάτου από τή σύγχρονη δημόσια ζωή. Πρίν από τή Γαλλική Έπανάσταση, όταν, για τό καλύτερο ξεχώρισμα τής κατώτερης τάξης, έκαναν τήν εμφάνισή τους παντελόνια πού έμοιαζαν μ' εκείνα πού φορούσαν οί ναυτικοί, βλέπουμε ότι ή συνήθεια αυτή έπεκτείνεται και στά άγόρια τής άνώτερης τάξης. Αυτό έχει σημασία, γιατί δείχνει καθαρά ότι αυτά τά παιδιά άποτελούσαν κατώτερη τάξη μέσα στους ίδιους τούς κόλπους τής άνώτερης τάξης. Η διαφοροποίηση αυτή του ντυσίματος για νά γίνει έντονότερος ό διαχωρισμός και νά κάνει εμφανέστερες τίς ταξικές διακρίσεις ύπογραμμίζεται από μιά, άνεξήγητη μέ άλλον τρόπο, συνήθεια του 17ου και του 18ου αιώνα: άγόρια και κορίτσια έπρεπε νά φορούν δυό πλατειές κορδέλες στερεωμένες στή ρόμπα τους κάτω από τούς δυό ώμους και πού κρέμονταν πίσω τους. Φαίνεται πώς οί κορδέλες αυτές χρησίμευαν μόνο σαν μιά ένδυματική ένδειξη τής παιδικής ήλικίας.

Τό κοστούμι του άγοριού, ιδιαίτερα, άποκαλύπτει τή σχέση του φύλου και τής παιδικής ήλικίας μέ τήν οικονομική τάξη. Γενικά, τά άγόρια περνούσαν από τρία στάδια: τό άγοράκι όταν άφηνε τίς πάνες έβαζε κοριτσιόστικα ρούχα, στήν ήλικία των πέντε χρόνων περίπου έβαζε μιά ρόμπα μέ κάποια στοιχεία του άντρικού ντυσίματος των ένήλικων, λ.χ. κολάρο · και τέλος, σαν μεγάλο παιδί πιά,

έδαζε πλήρη στρατιωτική στολή. Τό κοστούμι πού φορούσαν τά μεγαλύτερα άγόρια τήν έποχή του Λουδοβίκου Ιβου ήταν ταυτόχρονα άρχαϊκό (κολάρο τής 'Αναγέννησης), τής κατώτερης τάξης (ναυτικό παντελόνι), και στρατιωτικού στύλ (ζακέτα και κουμπιά). Τό ντύσιμο έγινε μιά άπό τίς μορφές τής μύησης στήν άντρική ήλικία, και τά παιδιά παρακαλούσαν, γιά νά μεταχειριστούμε μιά σύγχρονη έκφραση, νά δάλουν « μακριά παντελόνια ».

Τά στάδια αὐτῆς τῆς μύησης στήν άντρική ήλικία πού καθρεφτίζονται στήν ιστορία του παιδικου ντυσίματος άντιστοιχοῦν μέ άκρίβεια στό Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, όπως τό παρουσίασα στό προηγούμενο κεφάλαιο. Τά άγόρια άρχίζουν τή ζωή τους μέσα στήν κατώτερη τάξη τών γυναικῶν. Ντυμένα σάν κορίτσια, δέν ξεχωρίζουν καθόλου άπ' αὐτά. 'Αγόρια και κορίτσια στήν περίοδο αὐτή τῆς ήλικίας τους ταυτίζονται μέ τή μητέρα, τό θηλυκό, και τά δύο παίζουν μέ κοῦκλες. Γύρω στά πέντε τους χρόνια γίνονται προσπάθειες ν' άποκόψουν τό άγόρι άπό τή μάνα του, νά τό ένθαρρύνουν ώστε σιγά σιγά, λ.χ. μέ τό άντρικό κολάρο, νά μιμηθεί τόν πατέρα του. Είμαι ή μεταβατική περίοδος του Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Τέλος, τό άγόρι άνταμείβεται, γιατί ξεκοψε άπό τή γυναίκα και μετέφερε τήν ταῦτίσή του στόν άντρα, μ' ένα κοστούμι ενήλικου, πού τά στρατιωτικά σήματά του αποτελοῦν ύπόσχεση γιά τίς μελλοντικές πλήρεις έξουσίες του άρσενικοῦ, πού θά τίς άποκτήσει όταν γίνει άντρας.

Τί γινόταν όμως μέ τό ντύσιμο τών κοριτσιῶν; 'Εδῶ βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα εκπληκτικό γεγονός. 'Η παιδική ήλικία δέν ἴσχυε γιά τίς γυναίκες. Τό κοριτσάκι περνούσε άπό τίς πάνες στό πλήρες ντύσιμο τῆς ενήλικης γυναίκας. Δέν πήγαινε στό σχολειό, πού, όπως θά δοῦμε, ήταν ὁ θεσμός πού διαμόρφωσε τήν παιδική ήλικία. Στήν ήλικία τών εννιά ή δέκα ετών φερνόταν κυριολεκτικά σάν « σωστή μικρή κυρία » · οί άσχολίες του δέν διέφεραν άπό τίς άσχολίες τών ενήλικων γυναικῶν. Μόλις έφτανε στήν έφηβεία, και κάποτε άπό τά δέκα ή δώδεκα χρόνια του, τό πάντρευαν μ' έναν πολύ μεγαλύτερο άντρα.

Αυτό δείχνει ότι η ιδέα της παιδικής ηλικίας είχε ταξική βάση. Τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια της εργαζόμενης τάξης δεν χρειαζόταν να ξεχωρίζουν με ιδιαίτερα φορέματα γιατί, όταν θά ἐνήλικιώνονταν, ο ρόλος τους θά ήταν να υπηρετούν τους άντρες της ανώτερης τάξης. Δεν ήταν ανγκαία ή μύησή τους στην ἐλευθερία. Τα κορίτσια δεν είχαν κανένα λόγο ν' αλλάξουν ρούχα, ἀφού, όταν θά μεγάλωναν, δεν περίμεναν πιά να φτάσουν σέ κάτι άλλο : οί ἐνήλικες γυναίκες βρισκόνταν σέ ἀκόμα κατώτερη θέση σέ σύγκριση μέ τούς άντρες. Τα αγόρια της εργαζόμενης τάξης, ἀκόμα και μέχρι σήμερα δεν είχαν περιορισμούς στό ντύσιμό τους, γιατί και τά ἐνήλικα πρότυπά τους ήταν επίσης « παιδιά » σέ σχέση μέ τήν κυβερνώσα τάξη. Αντίθετα, τ' αγόρια της μεσαίας και της ανώτερης τάξης προσωρινά μόνο συμμερίζονταν τή θέση τών γυναικῶν και της εργαζόμενης τάξης· βαθμιαία ὑψώνονταν πάνω ἀπό τίς κατώτερες αὐτές τάξεις, ἐνώ οί γυναίκες και τ' αγόρια της εργαζόμενης τάξης ἔμεναν κολλημένα σ' αὐτές. Καί οὔτε εἶναι τυχαίο τό γεγονός, ὅτι τό γυναικεῖο ντύσιμο τῶν ἀγοριῶν καταργήθηκε ἀκριβῶς ὅταν οί φεμινίστριες ἄρχισαν νά κινούνται γιά νά θέσουν τέρμα στό καταπιεστικό γυναικεῖο ντύσιμο. Καί τά δύο στυλ ντυσίματος συνδέονταν οὐσιαστικά μέ τήν ταξική ὑποταγή και τήν κατωτερότητα τοῦ ρόλου τῶν γυναικῶν. Ὁ μικρός λόρδος Fauntleroy φόρεσε πρῶτα μεσοφόρι. (Ὁ ἴδιος ὁ πατέρας μου θυμάται ἀκόμη τή μέρα πού φόρεσε μακριά παντελόνια και, ἀκόμα και σήμερα, σέ ὀρισμένες εὐρωπαϊκές χώρες ἐφαρμόζουν τό σύστημα της μύησης στην ἀντρική ηλικία μέ τό ντύσιμο).

Μποροῦμε επίσης νά δοῦμε τήν ταξική βάση της ἀναδυόμενης ἔννοιας : παιδική ηλικία, στό σύστημα της ἐκπαίδευσης τῶν παιδιῶν πού ἐμφανίστηκε παράλληλα μ' αὐτήν. Ἄν ἡ παιδική ηλικία ἦταν ἀρχικά μιᾶ ἀφηρημένη ἔννοια, τό σύγχρονο σχολεῖο στάθηκε ὁ θεσμός πού τή μετέτρεψε σέ πραγματικότητα (στήν κοινωνία μας, οί νέες ἀντιλήψεις γιά τόν κύκλο της ζωῆς ὀργανώνονται γύρω ἀπό θεσμούς, ὅπως ἡ ἐφηβεία, μιᾶ ἔννοια τοῦ 19ου αἰῶνα, πού διαμορφώθηκε γιά νά διευκολύνει τήν ἐκτέλεση της στρατιωτικῆς θητείας).

Ἡ ἐκπαίδευση πού παρείχε τό σύγχρονο σχολεῖο ἦταν ἡ πρακτική ἐφαρμογή τῆς νέας ἐννοίας τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Στήν ἐκπαίδευση δόθηκε νέος προορισμός: ἔσπλωθηκε πλατιά ὥστε νά γίνει τό κανονικό ἐργαλεῖο γιά τήν κοινωνική μύηση, γιά τό πέρασμα ἀπό τήν παιδική στήν *ἀντρική* ἡλικία. (Ἐκεῖνοι πού δέ θά ἀποκτοῦσαν ποτέ τήν πραγματική ἐνηλικιότητα, δηλαδή τά κορίτσια καί τ' ἀγόρια τῆς ἐργαζόμενης τάξης, γιά ὀλόκληρους αἰῶνες δέν πήγαιναν σχολεῖο)*.

Πραγματικά, ἀντίθετα ἀπό τήν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου σχολεῖοῦ ἐλάχιστη σχέση ἔχει μέ τήν πατροπαράδοτη «σχολή» τοῦ Μεσαίωνα, ἢ μέ τήν καλλιέργεια τῶν ἐλευθεριῶν τεχνῶν ἢ τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν τῆς Ἀναγέννησης. (Πραγματικά, στίς τάξεις τῶν οὐμανιστῶν τῆς Ἀναγέννησης περιλαμβάνονται καί πολλά παιδιά μέ πρόωρη πνευματική ἀνάπτυξη, καθώς καί λόγιες γυναῖκες· ἐπέμεναν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου, ὁποιαδήποτε κι ἂν ἦταν ἡ τάξη ἢ τό φύλο του). Κατά τόν Ἀριές, οἱ ἱστορικοί τῆς λογοτεχνίας ὑπερβάλλουν τή σημασία τῆς οὐμανιστικῆς παράδοσης στή δομή τοῦ σχολεῖοῦ μας. Οἱ πραγματικοί ἀρχιτέκτονες καί καινοτόμοι τοῦ ἦταν οἱ ἠθικολόγοι καί οἱ παιδαγωγοί τοῦ 17ου αἰῶνα, οἱ Ἰησοῦιτες, οἱ

* Κατάλοιπα τῶν συνηθειῶν αὐτῶν ὑπάρχουν ἀκόμα καί σήμερα. Τ' ἀγόρια τῆς ἐργατικῆς τάξης τείνουν νά γίνουν ἔμποροι, τεχνίτες ἢ νά ἀκολουθήσουν ἀνάλογα σύγχρονα ἐπαγγέλματα, καί ὄχι νά καταπιστοῦν μέ σπουδές πού τίς θεωροῦν ἀχρηστες. Αὐτό ἀπέμεινε ἀπό τήν ἐποχή πού τά παιδιά κατώτερης τάξης ἀκολουθοῦσαν ἀκόμα τό σύστημα τῆς ἐπαγγελματικῆς μαθητείας, ἐνῶ τά παιδιά τῆς μεσαιῶς τάξης εἶχαν κιόλας ἀρχίσει νά πηγαίνουν στά σύγχρονα σχολεῖα. (Δέν εἶναι τυχαῖο ἐπίσης τό γεγονός ὅτι τόσο μεγάλοι καλλιτέχνες τῆς Ἀναγέννησης ἦταν παιδιά τῆς κατώτερης τάξης, πού μαθήτεψαν στά ἐργαστήρια τῶν «μαέστρον»). Μποροῦμε νά θεωροῦμε ἐπιδιώξεις αὐτῆς τῆς φάσης τῆς ἱστορίας στόν σημερινό σιρατό, ὅπου συγκεντρώνονται τά ἀκροαία στοιχεῖα τῆς ταξικῆς κοινωνίας: ἀπό τί μιά μεριά οἱ νέοι πού προέρχονται ἀπό τήν ἐργατική τάξη, οἱ φαντάροι, καί ἀπό τήν ἄλλη οἱ ἀξιωματικοί πού προέρχονται ἀπό τήν ἀνώτερη τάξη, οἱ «West Pointers» (ἀπόφοιτοι τῆς ἀμερικανικῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς στό West Point) τῆς ἀριστοκρατίας – γιὰ τήν ἀριστοκρατία, ὅπως καί τό προλεταριάτο, ἀρρῆσε νά υἱοθετήσει τήν οἰκογενειακή δομή καί τή δημόσια ἐκπαίδευση τῆς ἀστικῆς τάξης.

Όρατοριανοί και οι Γιανσενιστές. Αυτοί θεμελίωσαν τόσο την έννοια της παιδικής ηλικίας όσο και τη θεσμοποίησή της, με τη μορφή της σύγχρονης αντίληψης για την εκπαίδευση. Ήταν οι πρώτοι που υποστήριξαν την αδύναμη και « άθωα » παιδική ηλικία · τοποθέτησαν τό παιδί πάνω σ' ένα βάθρο, όπως ακριβώς είχε τοποθετηθεί πάνω σέ βάθρο και ή γυναίκα. Κήρυξαν τόν χωρισμό τών παιδιών από τόν κόσμο τών ενήλικων. Ή « πειθαρχία » έγινε ή βασική ιδέα της νεότερης εκπαίδευσης, πολύ σπουδαιότερη άλλωστε από την απλή μετάδοση γνώσεων ή πληροφοριών. Γι' αυτούς ή πειθαρχία ήταν όργανο ήθικης και πνευματικής δελτίωσης, πού τό υιοθέτησαν όχι τόσο γιατί βοηθούσε αποτελεσματικά στην καθοδήγηση της ομαδικής εργασίας μεγάλων μαζών, όσο για την έσωτερική ήθική και άσκητική της αξία. Ή ίδια ή καταστολή υιοθετήθηκε έτσι σάν πνευματική αξία.

Έτσι άποστολή του σχολείου έγινε ή « άνατροφή τών παιδιών », πού πραγματοποιόταν χάρη σέ μία πειθαρχική « παιδική ψυχολογία ». Ό Άριές άναφέρει τούς *Κανονισμούς για τούς Υπότροφους του Πόρ-Ρουαγιάλ*, πρόδρομο τών έγχειριδίων για την κατάρτιση τών δασκάλων μας:

Πρέπει νά επιτηρούμε άυστηρά τά παιδιά και ποτέ και πουθενά νά μήν τ' αφήνουμε μόνο τους, είτε άρρωστα είναι είτε καλά στην ήγεία τους... ή συνεχής αυτή επίβλεψη πρέπει νά γίνεται εύγενικά και μέ κάποια *υπολογισμένη* εμπιστοσύνη, έτσι πού νά τά κάνουμε νά πιστεύουν πώς τ' αγαπούμε και ότι μένουμε κοντά τους μόνο και μόνο για νά χαρούμε τή συντροφιά τους. Αυτό θά τά κάνει νά αγαπούν και όχι νά φοβούνται τήν επίβλεψη τους.

Τό άπόσπασμα αυτό, πού γράφτηκε στά 1612, δείχνει κιάλας τόν προσποιητό τόνο πού χαρακτηρίζει τόν νεότερο κλάδο της παιδικής ψυχολογίας, και την ιδιαίτερη απόσταση - εκούσια την έποχή εκείνη αλλά πού σήμερα έγινε τελείως άσυνειδη - ανάμεσα στους ενήλικους και στά παιδιά.

Ή νέα αυτή εκπαίδευση κατάφερε νά χωρίσει αποτελεσματικά τά παιδιά από τόν κόσμο τών ενήλικων για όλοένα

μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Όμως ο χωρισμός αυτός των παιδιών από τους ενήλικους, και ή αυστηρή μνηστική διαδικασία που χρειαζόταν για τη μετάβαση στην ενηλικιότητα, έδειχναν μιάν αυξανόμενη έλλειψη σεβασμού προς τις ικανότητες του παιδιού και συστηματική υποτίμησή τους.

Η πρόωγη ανάπτυξη, τόσο συνηθισμένη στο Μεσαίωνα και στά χρόνια που ακολούθησαν, σήμερα έπεσε σχεδόν στο μηδέν*. Στην εποχή μας, λ.χ., τά κατορθώματα του Μότσαρτ σάν συνθέτη, όταν ήταν ακόμα παιδί, φαίνονται σχεδόν άπιστευτα· στην εποχή του όμως δέν ήταν τόσο ασυνήθιστα. Πολλά παιδιά τότε έπαιζαν και έγραφαν μουσική σοβαρά και επιδίδονταν και σέ πολλές άλλες δραστηριότητες « ενηλίκων ». Τά σημερινά μας μαθήματα πιάνου δέν μπορούν νά συγκριθούν μ' εκείνες. Στην πραγματικότητα αποτελούν ενδείξεις της καταπίεσης των παιδιών – όπως ακριβώς και οί πατροπαράδοτες « επιδόσεις των γυναικών », λ.χ. τό κέντημα, ήταν επιπόλαιη απασχόληση – που μαρτυρούν απλώς τήν υποταγή των παιδιών στις ιδιοτροπίες των μεγάλων. Και έχει σημασία τό γεγονός ότι τά « ταλέντα » αυτά τά καλλιεργούν συχνότερα στά κορίτσια παρά στ' αγόρια. Όταν συμβαίνει αγόρια νά σπουδάζουν πιάνο τίς περισσότερες φορές θά είναι εξαιρετικά προικισμένα ή παιδιά γονέων μουσικών.

Ο Άριές αναφέρει τό *Ημερολόγιο για τήν παιδική ηλικία του Λουδοβίκου 13ου*, του Hegeard : πρόκειται για λεπτομερειακή αφήγηση τής ζωής του διαδόχου στά παιδικά του χρόνια γραμμένη από τόν γιατρό του, που αναφέρει ότι ό δελφίνος έπαιζε βιολί και όλο τραγουδοῦσε σέ ηλικία δεκαεφτά μηνών. Όμως ό δελφίνος δέν ήταν καμά μεγαλοφυία και άργότερα απέδειξε ότι δέν ήταν πιό έξυπνος από όποιοδήποτε μέσο μέλος τής αριστοκρατίας. Και δέν έπαιζε μόνο πιάνο. Τό χρονικό τής παιδικής ζωής του Λουδοβίκου 13ου, που γεννήθηκε στά 1601 – μέ μέση απλώς έξυπνάδα –

* Στο όρθόδοξο έβραϊκό περιβάλλον μέσα στο όποιο μεγάλωσα και πού, όταν τό βλέπεις απέξω, συχνά φαίνεται άναχρονιστικό, πολλά μικρά παιδιά αρχίζουν σοβαρές σπουδές πριν από τά πέντε τους χρόνια, και συνεπώς τά ταλμουδικά θαύματα είναι κάτι συνηθισμένο.

μᾶς δείχνει ὅτι ὑποτιμᾶμε τὶς δυνατότητες τῶν παιδιῶν. Ἐπαιξε ἐπίσης « μάιγ », τὸ ἀντίστοιχο τοῦ σημερινοῦ γκόλφ, καθὼς καὶ τένις· μιλοῦσε· διασκέδαζε ἀκόμα μὲ παιχνίδια στρατιωτικῆς στρατηγικῆς. Σὲ ἡλικία τριῶν χρόνων ἔμαθε νὰ διαβάξει καὶ στὰ τέσσερά του νὰ γράφει. Τεσσάρων καὶ πέντε χρόνων, ἐνῶ ἔπαιζε ἀκόμα μὲ κοῦκλες (!), ἔριχνε τόξο, ἔπαιζε χαρτιά καὶ σκάκι (στὰ ἕξι του χρόνια) μὲ μεγάλους καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα παιχνίδια γιὰ ἐνήλικους. Κι ἀπὸ τότε πού ἔμαθε νὰ περπατᾶ, διαρκῶς ἀνακατευόταν μὲ τοὺς μεγάλους σὰν ἴσος τους σὲ ὅλες τους τὶς ἀσχολίες (ὅποιες κι ἂν ἦταν), χορεύοντας, παίζοντας θέατρο καὶ συμμετέχοντας σὲ κάθε εἶδους διασκέδαση. Σὲ ἡλικία ἑπτὰ χρόνων ὁ διάδοχος ἄρχισε νὰ φορᾶει ἀντρικὴ στολή ἐνήλικου, τοῦ πῆραν τὶς κοῦκλες καὶ ἡ ἐκπαίδευσή του μὲ ἀρσενικούς δασκάλους ἄρχισε· ἄρχισε νὰ κυνηγᾶ, νὰ καθαλαίει ἄλογα, νὰ κάνει σκοποβολή καὶ νὰ παίξει τζόγο. Ἄλλὰ ὁ Ἄριές παρατηρεῖ:

Δέν πρέπει ν' ἀποδώσουμε ὑπερβολικὴ σημασία [στὴν ἡλικία αὐτῆ τῶν ἑπτὰ χρόνων]. Μ' ὄλο πού δέν ἔπαιζε, ἡ δέν ἔπρεπε πιά νὰ παίξει μὲ τὶς κοῦκλες του, ὁ δελφίνος συνέχισε τὴν ἴδια ζωὴ ὅπως καὶ πρὶν [...]. Ἄπλως πρὶν ἀπὸ τὰ ἑπτὰ του χρόνια εἶχε περισσότερες κοῦκλες, γερμανικὰ παιχνίδια καὶ μετὰ τὰ ἑπτὰ περισσότερο κυνήγι, ἱππασία, ξιφομαχία καὶ πιθανῶς περισσότερο θέατρο· ἡ ἀλλαγὴ ἦταν σχεδὸν ἀνεπαίσθητη στὴ μακρὰ αὐτὴ διαδοχὴ διασκέδασων πού τὸ παιδί μοιραζόταν μὲ τοὺς μεγάλους.

Ἐκεῖνο πού γιὰ μένα φαίνεται καθαρὰ στὴν περιγραφὴ αὐτὴ εἶναι τοῦτο : πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα καὶ τῆς σύγχρονης σχολικῆς ἐκπαίδευσης, ἡ παιδικὴ ἡλικία διέφερε ὅσο λιγότερο γίνεται ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἐνήλικων. Τὸ παιδί μάθαινε ἄμεσα ἀπὸ τοὺς ἐνήλικους τοῦ περιγυροῦ του καὶ ἔμπαινε στὴν κοινωνία τους εὐθύς μόλις τὸ μπορούσε. Γύρω στὴν ἡλικία τῶν ἑπτὰ χρόνων γινόταν κάποια διαφοροποίησις ὡς πρὸς τὸν κοινωνικὸ ρόλο τοῦ φύλου – κι αὐτό, ἂν πάρουμε ὑπόψη τὴν πατριαρχία πού ἐπικρατοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἔπρεπε κάποτε νὰ γίνει – ἡ διάκρισις ὅμως αὐτὴ δέν περιπλεκόταν ἀκόμα ἀπὸ τὴ

θέση των παιδιών σάν κατώτερης τάξης. Ἡ διάκριση γινόταν ἀκόμα ἀνάμεσα σέ ἄντρες καί γυναῖκες, ὄχι ἀνάμεσα σέ παιδιά καί ἐνήλικους. Ἐναν αἰώνα ἀργότερα ἡ κατάσταση αὐτή ἄρχισε ν' ἀλλάζει, καθὼς ἡ καταπίεση γυναικῶν καί παιδιῶν διαπλεκόταν ὄλο καί περισσότερο.

Μέ δύο λόγια, ἡ ἐμφάνιση τοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα πού εἶχε ἐπίκεντρό του τό παιδί, ἔκανε ἀπαραίτητο ἕνα θεσμό πού νά μπορεῖ νά διαρθρώσει τήν « παιδική ἡλικία » καί νά κρατήσῃ τά παιδιά ὅσο γίνεται περισσότερο κάτω ἀπό τήν ἐξάρτηση τῶν γονιῶν. Τά σχολεῖα πολλαπλασιάστηκαν, ἀντικαθιστώντας τή σπουδή καί τήν πρακτική μαθητεία μέ μιὰ θεωρητική μόρφωση, πού προορισμό εἶχε νά « πειθαρχήσῃ » τά παιδιά καί ὄχι νά μεταδώσῃ σ' αὐτά τή γνώση σάν αὐτοδύναμη ἀξία. Γι' αὐτό καί δέν εἶναι καθόλου παράξενο ὅτι ἡ σημερινή σχολική ἐκπαίδευση μάλλον ἐπιβραδύνει τήν ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ παρὰ τήν ἐπιταχύνει. Ὅταν κρατοῦμε τά παιδιά μακριά ἀπό τόν κόσμον τοῦ ἐνήλικου – στό κάτω κάτω οἱ ἐνήλικοι δέν εἶναι παρὰ μέγαναι παιδιά πού ἔχουν πείρα τοῦ κόσμου – καί ἂν τά συνάγουμε στήν τεχνητή ἀναλογία ἑνός ἐνήλικου δασκάλου γιά εἴκοσι καί περισσότερα παιδιά, εἶναι δυνατόν τό τελικό ἀποτέλεσμα νά μὴν εἶναι ἐξίσωση τοῦ συνόλου τῶν παιδιῶν αὐτῶν σέ ἕνα μέσο (μέτριο) ἐπίπεδο νοημοσύνης ; Καί σάν νά μὴν ἔφτασε αὐτό, μετὰ τόν 18ο αἰώνα ἐπιβλήθηκε ἕνας αὐστηρὸς χωρισμὸς καί διάκριση ἀνάλογα μέ τίς ἡλικίες, μέ στεγανά ἀνάμεσα στίς « τάξεις ». Τά παιδιά δέν ἦταν πιά σέ θέση νά μαθαίνουν οὔτε ἀπό τά μεγαλύτερα πιό ἔμπειρα παιδιά. Τίς περισσότερες ξύπνιες ὥρες τους τίς περνοῦσαν περιορισμένα, μέσα σέ μιὰ ὁμάδα αὐστηρὰ καθορισμένη : τοὺς ἀμῆλικούς τους*· καί ὕστερα τοὺς ἔδιναν νά ρουφήξουν ἕνα « πρόγραμμα ». Μιά τόσο αὐστηρὴ διαβάθμιση τῶν σχολικῶν τάξεων αὐξαινε τά στάδια πού ἦταν ἀναγ-

* Ἡ κατάσταση αὐτὴ φτάνει ὡς τό ἀκρότατο σημεῖο της στά σύγχρονα δημόσια σχολεῖα, ὅπου παιδιά τελειῶς ἱκανὰ ὑποχρεῶνονται νά περιμένουν ἕναν ὀλόκληρο χρόνον, γιὰ νά γραφοῦν στό σχολεῖο, ἀπλῶς καί μόνο γιὰτί, μέ βάση μιὰ αὐθαίρετα ὀρισμένη ἡμερομηνία, εἶναι κατὰ μερικῆς μέρος μικρότερα ἀπὸ τὴ νόμιμη ἡλικία.

καία για τή μύηση στήν ἐνηλικιότητα καί έτσι τό παιδί δυσκολευόταν ἀκόμα πιό πολύ νά ρυθμίσει μόνο του τό θῆμα του. Τά κίνητρα για τή μάθηση ἔγιναν ἐξωτερικά· ἦταν ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἐπιδοκιμασίας, πού σκότωνε κάθε πρωτοτυπία. Τά παιδιά, πού ἄλλοτε τά βλέπανε ἀπλῶς σάν νεότερα πρόσωπα – ὅπως βλέπουμε τώρα ἕνα σκυλάκι σάν μελλούμενο σκύλο – ἔγιναν τώρα μιά κοινωνία αὐστηρά χωρισμένη ἀπό ἐκείνη τῶν ἐνήλικων μέ τίς δικές της ἐσωτερικές διαβαθμίσεις πού ἐνθαρρύνουν τόν συναγωνισμό: « ὁ πιό σπουδαῖος τύπος τῆς παρέας », « τό πιό ἔξυπνο παιδί τοῦ σχολείου » κτλ. Τά παιδιά ὑποχρεώνονταν νά σκέφτονται μέ βάση τήν ἱεραρχία, πού ὑπέρτατη ἔκφρασή της εἶναι τό « Ὅταν θά μεγαλώσω... ». Στό σημείο αὐτό τό σχολεῖο καθρέφτιζε τόν ἐξωτερικό κόσμο πού χωριζόταν ὄλο καί περισσότερο ἔντονα ἀνάλογα μέ τήν ἡλικία καί τήν τάξη.

*

* *

Συμπερασματικά: ἡ ἀνάπτυξη τῆς σύγχρονης οἰκογένειας εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή διάσπαση μιᾶς μεγάλης ἐνιαίας κοινωνίας σέ μικρές μονάδες πού ἔχουν ἐπίκεντρο τόν ἑαυτό τους. Τώρα, μέσα σ' αὐτές τίς συζυγικές μονάδες τό παιδί ἀπέκτησε σημασία· γιατί ἦταν προϊόν αὐτῆς τῆς μονάδας, ὁ λόγος τῆς διατήρησής της. Οἱ γονεῖς τώρα ἐπιθυμοῦσαν νά κρατήσουν τά παιδιά τους στό σπίτι ὅσο τό δυνατό περισσότερο, γιά νά τά δέσουν ψυχολογικά, οἰκονομικά καί συναισθηματικά μέ τήν οἰκογενειακή μονάδα ὧσπου νά γίνουν ὄριμα νά δημιουργήσουν μιά καινούργια οἰκογενειακή μονάδα. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο δημιουργήθηκε ἡ Παιδική Ἡλικία. (Ἄργότερα προστέθηκαν σ' αὐτή καί ἄλλες προεκτάσεις, ὅπως ἡ ἐφηβεία ἢ, κατά τήν ἀμερικανική ὁρολογία τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ « τῆναϊτζερς », ἡ ἀκαδημαϊκή νεολαία καί οἱ « νεαροί ἐνήλικοι »). Ἡ ἔννοια τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἐξυπονοοῦσε ὅτι τά παιδιά ἦταν ἕνα εἶδος πού διέφερε ἀπό τούς ἐνήλικους ὄχι μόνο κατά τήν ἡλικία ἀλλά καί κατά τή φύση του. Γιά τήν ὑπο-

στήριξη τής θεωρίας αυτής αναπτύχτηκε μιά ιδεολογία και εϋφάνταστες πραγματείες γράφτηκαν για τήν άγνότητα τών παιδιών και για τό πόσο κοντά στον Θεό ήταν (« μικροί άγγελοι »), μέ άποτέλεσμα νά επικρατήσει ή πεποίθηση ότι τά παιδιά ήταν άσεξουαλικά. Τά σεξουαλικά παιχνίδια τους άποτελοϋσαν έκτροπή - και όλα αυτά σέ φανερή αντίθεση μέ τίς συνήθειες τής προηγούμενης περιόδου, τότε πού τά παιδιά ήταν εϋθύς έξαρχής έκτεθειμένα στίς πραγματικότητες τής ζωής*. Γιατί ή άναγνώριση σεξουαλικότητας στά παιδιά θά είχε σάν συνέπεια νά έπιταχύνει τό πέρασμά τους στήν ένηλικιότητα, κι αυτό έπρεπε ν' άποφευχθεί μέ κάθε τρόπο. Σέ λίγο ή δημιουργία ειδικών κοστουμιών έσπρωξε ώς τήν υπερβολή τίς φυσικές διαφορές πού ξεχώριζαν τά παιδιά από τούς ένήλικους ή ακόμα κι από άλλα μεγαλύτερα παιδιά· τά παιδιά έπαψαν νά παίζουν τά ίδια παιχνίδια μέ τούς μεγάλους, δέν έπαιρναν πιά μέρος στά γλέντια τους (και σήμερα ακόμα κανονικά τά παιδιά δέν μετέχουν στίς κοινωνικές συγκεντρώσεις τών μεγάλων)· τούς έδωσαν όμως ιδιαίτερα παιχνίδια και αντικείμενα φτιαγμένα ειδικά γι' αυτά (παιχνιδάκια)· τά παραμύθια, πού άλλοτε ήταν μιά διασκέδαση τών κοινωνικών συγκεντρώσεων, τώρα περιορίστηκαν στήν ψυχαγωγή μονο τών παιδιών, πράγμα πού στήν εποχή μας οδήγησε σέ μιά ιδιαίτερη μορφή τής λογοτεχνίας, τήν παιδική λογοτεχνία. Οί μεγάλοι μιλοϋσαν στά παιδιά σέ μίαν ιδιαίτερη γλώσσα και ποτέ δέν γίνονταν σοβαρές κουβέντες μπροστά τους (« όχι μπροστά στά παιδιά »)· επιβλήθηκαν οί « καλοί τρόποι » τής ύποταξης μέσα στό σπίτι (« τά παιδιά πρέπει νά φαίνονται μόνο, όχι και ν' ακούγονται »). Όμως τίποτε απ' αυτά δέν θά πετύχαινε νά κάνει πραγματικά τά παιδιά μιά καταπιεζόμενη τάξη, άν δέν δημιουργιόταν ένας ιδιαίτερος θεσμός για τούτον ακριβώς τόν σκοπό: τό σύγχρονο σχολείο.

* Βλ. Agiès, ό.π., κεφ. V: « Από τήν άδιαντροπία στήν άγνότητα », όπου βρίσκουμε μιά λεπτομερειακή περιγραφή αυτής τής « πραγματικότητας », σύμφωνα μέ τίς σεξουαλικές έμπειρίες του δελφίνου, όπως τίς άφηγείται τό Ημερολόγιο του Herodot.

Ἡ ἰδεολογία τοῦ σχολείου ἦταν ἡ ἰδεολογία τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Λειτουργοῦσε μέ θάση τὴν ἀντίληψη ὅτι τὰ παιδιά χρειάζονται « πειθαρχία », ὅτι ἦταν ἰδιαίτερα πλάσματα πού ἔπρεπε νά τὰ μεταχειριζόμαστε μέ εἰδικό τρόπο (παιδική ψυχολογία, ἐκπαίδευση κτλ.), πράγμα πού θά γινόταν εὐκολότερα ἂν τὰ μαντρώνουμε μαζί μέ τούς ὁμοίους τους σ' ἓνα ἰδιαίτερο χώρο, μέσα σέ ὁμάδες πού θ' ἀποτελοῦνταν ἀπό παιδιά ὅσο τό δυνατόν πιό κοντινῆς ἡλικίας. Τό σχολεῖο ἦταν ὁ θεσμός πού ὀργάνωνε τὴν παιδική ἡλικία μέ τὴν οὐσιαστική ἀπομόνωση τῶν παιδιῶν ἀπό τούς μεγάλους, ἐπιβραδύνοντας ἔτσι τό πέρασμά τους στὴν ἐνηλικιότητα καί τὴν ἀνάπτυξη ἀπό μέρους τους εἰδικευμένων δεξιοτήτων πού θά μπορούσαν νά τὰ κάνουν χρήσιμα στὴν κοινωνία. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά συνεχιστεῖ ἡ οἰκονομική ἐξάρτηση τῶν παιδιῶν γιά ὅλο καί μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα καί νά μὴ σπάζουν ἔτσι οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοί.

Ἐγὼ δείξει ὅτι ὑπάρχει στενός δεσμός ἀνάμεσα στὴν οἰκογενειακή ἱεραρχία καί τίς κοινωνικές τάξεις. Ὁ Ἐνγκελς εἶχε ἤδη κάνει τὴν παρατήρηση ὅτι μέσα στὴν οἰκογένεια ὁ πατέρας ἦταν ὁ « ἀστός » καί ἡ σύζυγος καί τὰ παιδιά τό προλεταριάτο. Διαπιστώθηκαν ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ παιδιά καί ὀλόκληρη τὴν ἐργαζόμενη τάξη ἢ ἄλλες καταπιεζόμενες ὁμάδες, γράφτηκαν καί μελέτες γιά ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι ἔχουν τὴν ἴδια ψυχολογία. Εἶδαμε πὼς ἡ ἐξέλιξη τοῦ προλεταριακοῦ ντυσίματος παρακολουθοῦσε τὴν ἐξέλιξη τοῦ παιδιοῦ, πὼς τὰ παιδιά καί οἱ « χωριάτες » ἔπαιζαν παιχνίδια πού τὰ εἶχαν ἐγκαταλείψει οἱ ἐνήλικοι τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Ἐλεγον καί γιά τίς δυὸ αὐτές τάξεις ὅτι τούς ἄρεσαν « νά δουλεύουν μέ τὰ χέρια », σέ ἀντίθεση μέ τὴν ὑψηλότερη διανοητική ἐργασία τοῦ ἐνήλικου ἄρρενα, γιατί ἡ ἀφηρημένη σκέψη ἦταν πέρα ἀπό τίς δυνατότητές τους. Τούς θεωροῦσαν εὐτυχισμένους, ἀνέμελους, καί καλοκάγαθους, ὅτι εἶχαν « μεγαλύτερη ἐπαφή μέ τὴ φύση »· τούς ὑπενθύμιζαν πόσο εὐτυχεῖς ἦταν πού δέν εἶχαν τίς ἔγνοιες τῶν ὑπεύθυνων ἐνήλικων, πού ὥστόσο κι οἱ δυὸ τίς ἐπιθυμοῦσαν τόσο πολύ. Οἱ σχέσεις τους μέ τὴν ἀρχουσα τάξη καί γιά τούς μὲν καί γιά τούς δέ εἶχαν μιὰ ἀπόχρωση

φόβου, δυσπιστίας και ανεντιμότητας, πού κρύβονταν κάτω από ένα λεπτό επίστρωμα γοητείας.

Ή ακόμα πιο στενή είναι η ομοιότητα του μύθου της παιδικής ηλικίας με το μύθο της θηλυκότητας. Τόσο οι γυναίκες όσο και τα παιδιά θεωρούνται άσεξουαλικά κι έτσι « άγνότερα » από τον άνδρα. Ή κατώτερη θέση τους κρυβόταν κακότεχνα κάτω από ένα προσποιητό « σεβασμό ». Οι άντρες δέν συζητούσαν σοβαρά θέματα, ούτε και βλαστημούσαν μπροστά στις γυναίκες και τα παιδιά. Δέν τά πρόσβαλλαν φανερά, τόκαναν όμως πίσω από την πλάτη τους. (Οί βλαστήμιες κρίνονταν διαφορετικά, ανάλογα με την περίπτωση : επιτρέπεται σ' έναν άντρα νά βλαστημάει τόν κόσμο γιατί έχει τό δικαίωμα νά βρίζει - όμως ή ίδια βρυσιά στό στόμα της γυναίκας, ή ενός ανήλικου, δηλαδή ενός άνολοκληρώτου « άντρα » στόν όποιο ό κόσμος δέν ανήκει άκόμα, θεωρείται αυθάδικη και συνεπώς άποτελεί άπρέπεια άν όχι κάτι χειρότερο). Και οι γυναίκες και τα παιδιά ξεχώριζαν από τούς άντρες με τό έξεζητημένο και άβολο ντύσιμο τους και είχαν ειδικές άσχολίες (τό νοικοκυριό οι γυναίκες, την κατ' οίκον μελέτη τά παιδιά). Και οι δύο θεωρούνταν πνευματικά καθυστερημένοι (« Τί περιμένεις από μία γυναίκα ; ». « Είναι πολύ μικρός και δέν καταλαβαίνει »). Τό δάθρο της λατρείας πάνω στό όποιο στήθηκαν και οι δύο δυσκόλευε την άναπνοή τους. Κάθε άλληλεπίδραση με τόν έξω κόσμο γινόταν για τά παιδιά μία εύκαιρία για επίδειξη. Μάθαιναν πώς νά χρησιμοποιούν την παιδικότητά τους για ν' άποκτήσουν έμμεσα εκείνο πού ήθελαν (« Νά το πού θυμώνει πάλι »), όπως ακριβώς οι γυναίκες έμαθαν νά χρησιμοποιούν τή θηλυκότητά τους (« Πάλι άρχισε τά κλάματα ! »). Κάθε έξοδος στόν κόσμο τών ενήλικων γινόταν μία τρομακτική έκστρατεία για επίβίωση. Τό δείχνει αυτό ή διαφορά ανάμεσα στην άπροσποίητη συμπεριφορά τών παιδιών όταν βρίσκονται συναμεταξύ τους και στην επιτηδευμένη ή δειλή συμπεριφορά τους όταν βρίσκονται ανάμεσα στους μεγάλους - όπως ακριβώς οι γυναίκες, άλλιώτικα φέρονται όταν βρίσκονται μόνες τους και άλλιώτικα όταν βρίσκονται με άντρες. Και

στis δυό περιπτώσεις μιά φυσική διαφορά διογκώθηκε τεχνητά χάρη στο ειδικό ντύσιμο, τήν εκπαίδευση, τούς καλούς τρόπους, και τήν ιδιαίτερη άπασχόληση, ώσότου ή ίδια ή τεχνητή αυτή διόγκωση κατάντησε νά φαίνεται « φυσική », άκόμα και ένστικτώδikh. Τό σύστημα αυτό τής έξώθησης στην ύπερβολή έκανε εύκολη τήν τυποποίηση : τό άτομο τελικά φαίνεται σάν ένα ξεχωριστό είδος ανθρώπινου ζώου, μέ ιδιαίτερο κώδικα νόμων και συμπεριφοράς (« Δέν θά καταλάβω ποτέ τίς γυναίκες ! » « Δέν ξέρεις τίποτε άπό τήν ψυχολογία τών παιδιών ! »).

Η σημερινή άργκό καθρεφτίζει τή ζωική αυτή πλευρά τής θεώρησης τών παιδιών και τών γυναικών : τά παιδιά είναι « ποντικάκια », « λαγουδάκια », « γατάκια » · τίς γυναίκες τίς λένε « πουλάκια », « κοτούλες », « πάπιες », « φοράδες ». Παρόμοιο λεξιλόγιο δέν χρησιμοποιείται ποτέ για τούς άντρες παρά μόνο σάν δυσφημιστικός χαρακτηρισμός ή, γενικότερα, για άντρες μιās καταπιεζόμενης τάξης : μουλάρι, λύκος, σκύλος, γουρούνι. Άλλά άκόμα και τότε ή χρήση του είναι σπάνια και συχνά μέ κάποια σεξουαλική άπόχρωση.

Είναι πολύ εύκολότερο νά καταπολεμήσει κανείς τήν υποδούλωση τών γυναικών και τών παιδιών, όταν είναι άπροκάλυπτη, παρά όταν τυλίγεται μέσα σέ χαϊδευτικές εκφράσεις σάν τό « γοητευτική », « άξιολάτρευτη ». Ποιό παιδί είναι σέ θέση ν' αντιμιλήσει σέ κάποια άνόητη θεία πού χιμάει πάνω του νά τό χαϊδέψει ; Ποιά γυναίκα μπορεί νά έπιτρέψει στόν έαυτό της νά στραβομουτσουιάσει όταν ένας περαστικός ξένος παραδιάζει τή μοναξιά της άνάλογα μέ τό κέφι του ; Άν στό πείραγμα του « Κούκλα μου, είσαι θαύμα ! » άπαντήσει « Δέ μου χρειάζονται τά κοπλιμένα σας », θά τής γρυλίσει : « Τί τήν τοίμπησε αυτή τήν τσούλα ; » ή κάτι χειρότερο. Πολύ συχνά ό πραγματικός χαρακτήρας τών φαινομενικά φιλικών αυτών παρατηρήσεων γίνεται εκδηλος, άν τό παιδί ή ή γυναίκα δέν χαμογελάσει όπως θάπρεπε. « Παλιοκαριόλα, δέν είμαι έγώ εκείνος πού θά σέ γαμήσει... » - « Παλιόπαιδο, άν ήμουν πατέρας σου θά σου τίς έβρεχα στά πισινά, για νά μέ θυμάσαι σ'

ὄλη σου τή ζωή... ». Ἡ βιαιότητα τῆς ἀντίδρασής τους προκαλεῖ κατάπληξη. Ὡστόσο, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ νομίζουν πὼς ἡ γυναίκα ἢ τὸ παιδί φταῖνε, γιατί δέν φέρονται « φιλικά ». Ἐπειδὴ νιώθουν δυσφορία, γιατί ξέρουν ὅτι ἡ γυναίκα ἢ τὸ παιδί, ὁ Νέγρος ἢ ὁ ἐργάτης γκρινιάζουν, πρέπει οἱ καταπιεζόμενες ομάδες νά δείχνουν πὼς ἡ καταπίεσή τους τοὺς ἀρέσει – νά χαμογελοῦν ἠλίθια, κι ἄς βράζουν μέσα τους ἀπὸ τὸ κακό τους. Τὸ χαμόγελο τοῦ παιδιοῦ ἢ τῆς γυναίκας δείχνει ὅτι τὸ θῦμα ἀποδέχεται τὴν καταπίεσή τους.

Ἐγὼ ἡ ἴδια χρειάστηκε νά κάνω ἀγώνα γιὰ ν' ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὸ ψεύτικο αὐτὸ χαμόγελο, πού φαίνεται σάν νευρικό τίς στό πρόσωπο κάθε νεαρῆς κοπέλας. Καί αὐτὸ σήμαινε ὅτι σπάνια χαμογελοῦσα, γιατί στήν πραγματικότητα λίγους λόγους εἶχα γιὰ ἀληθινὸ χαμόγελο. Τὸ « ὄνειρό » μου νά δράσω γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν γυναικῶν ἦταν τὸ μπουκοτάρισμα τοῦ χαμόγελου · μετὰ τὴ διακήρυξή του ὄλες οἱ γυναῖκες θά ἔπαιναν ἀμέσως νά χαμογελοῦν γιὰ νά εὐχαριστοῦν τοὺς ἄλλους καί θά χαμογελοῦσαν μόνο γιὰ κάτι πού θά ἄρεσε στίς ἴδιες. Τὸ ἴδιο καί γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν παιδιῶν θά χρειαζόταν νά μπεῖ τέρμα σέ κάθε χὰδι πού δέν θά τὸ ἤθελε τὸ ἴδιο τὸ παιδί (φυσικά αὐτὸ ἐξυπακούει μιά κοινωνία ὅπου γενικά ἀποδοκιμάζονται τὰ χὰδια · σήμερα συχνά ἡ μόνη ἐκδήλωση στοργῆς πού δέχεται ἓνα παιδί εἶναι μιά τέτοια προσποιητὴ ἐκδήλωση – ὅμως ἴσως τὴ βρίσκει καλύτερη ἀπὸ τὸ τίποτε). Πολλοὶ ἄνθρωποι δέν καταλαβαίνουν ὅτι ἡ οἰκειότητα πού δείχνουν σέ κάποιον μπορεῖ νά μὴν ἀποτελεῖ εὐχαρίστηση γι' αὐτόν. Τοὺς περνάει ποτὲ ἀπὸ τὸ μυαλό ὅτι τὸ πραγματικὸ πρόσωπο πού κρύβεται μέσα σ' αὐτὸ τὸ παιδί-ζῶο ἢ τὸ θηλυκὸ-ζῶο μπορεῖ νά μὴ θέλει νά τὸ χαϊδεύουν τὴ στιγμή ἐκείνη, ἢ νά μὴ τὸ χαϊδεύουν αὐτό, ἴσως ἀκόμα καί νά τὸ προσέξουν ; Φανταστεῖτε τί κατάπληξη θά ἔνωθε ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, ἂν κάποιος ξένος τὸν πλησίαζε στόν δρόμο μέ τὸν ἴδιο τρόπο, χαϊδεύοντάς τον στὰ μάγουλα, γουργουρίζοντας ἢ μουρμουρίζοντας παιδιάστικα λόγια, δίχως νά σεβαστεῖ τὸ ἐπάγγελμά του ἢ τὸν « ἀντρισμὸ του ».

Μέ δυό λόγια, αν μέλη τῆς ἐργαζόμενης τάξης καί τῶν μειονοτήτων φέρονται « σάν παιδιά », αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι τά παιδιά ὄλων τῶν τάξεων ἀποτελοῦν κατώτερη τάξη, ὅπως ὑπῆρξαν πάντα καί οἱ γυναῖκες. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ σύγχρονου οἰκογενειακοῦ πυρήνα, μέ τό συμπλήρωμά του, τό παιδί, ἔκαμε πιά σφιχτό τόν βρόχο γύρω ἀπό αὐτή τήν ομάδα πού ἤδη βρισκόταν ὑπό οἰκονομική ἐξάρτηση, ἐπεκτείνοντας καί ἰσχυροποιώντας ἐκεῖνο πού ἄλλοτε ἦταν μιά πρόσκαιρη ἐξάρτηση, προσφεύγοντας στά συνηθισμένα μέσα, τήν ἀνάπτυξη μᾶς εἰδικῆς ἰδεολογίας, ἐνός ἰδιόμορφου τρόπου ζωῆς, γλώσσας, ντυσίματος, συμπεριφορᾶς κτλ. Καί μέ τήν ἐπέκταση καί τήν προώθηση τῆς ἐξάρτησης τῶν παιδιῶν μέχρι τήν ὑπερβολή ἐπεκτάθηκε καί ἡ ἐξάρτηση τῆς γυναίκας ἀπό τή μητρότητα ὡς τά ἔσχατα ὄριά της. Ἡ μοῖρα τῶν παιδιῶν καί τῶν γυναικῶν τώρα ἦταν ἡ ἴδια. Οἱ καταναγκασμοί πού ἀσκοῦνταν πάνω τους ἀλληλοενισχύονταν. Στόν μυστικισμό πού ἔψαλλε τή δόξα τῆς γυναίκας τῆς ζωοδότρας, στό μεγαλεῖο τῆς « φυσικῆς » γυναικείας δημιουργικότητας, τώρα προστέθηκε κι ἕνας νέος μυστικισμός γύρω ἀπό τό μεγαλεῖο τῆς ἴδιας τῆς παιδικῆς ἡλικίας καί τῆς δημιουργικότητας τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν (« Μά, ἀγάπη μου, ὑπάρχει τίποτε πιά δημιουργικό ἀπό τήν ἀνατροφή ἐνός παιδιοῦ ; »). Σήμερα ξεχάσαμε ἐκεῖνο πού μᾶς ἀπόδειξε ἡ ἱστορία : ὅτι ἡ ἀνατροφή ἐνός παιδιοῦ ἰσοδυναμεῖ μέ τήν καθυστέρηση τῆς ἀνάπτυξής του. Ὁ καλύτερος τρόπος ν' ἀναθρέψεις ἕνα παιδί εἶναι νά κρατηθεῖς μακριά του.

2. Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ : ΕΞΑΡΣΗ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ

Εἶδαμε ὅτι τό προοδευτικό στένεμα τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς προκάλεσε τήν ἀκόμα μεγαλύτερη καταπίεση ἐκείνων πού ἐξαρτιόνταν ἀπό αὐτή, τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν. Ὅργανα τῆς καταπίεσης αὐτῆς ἦταν οἱ ἀλληλένδετοι μῦθοι τῆς θηλυκότητας καί τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Κατά τή δικτωριανή ἐποχή οἱ μῦθοι αὐτοί ἐφτασαν σέ τέτοιο ἐπικό μεγα-

λειο πού οι γυναίκες τελικά ξεγέρθηκαν, και η ξεγεροσή τους επηρέασε μερικά και την παιδική ηλικία. "Όμως η ξεγεροση καταπνίγηκε προτού καταστρέψει τούς μύθους. Αυτοί πέρασαν στην παρανομία για να ξαναεμφανιστούν με πιο ύπουλη μορφή, πού την έκανε ακόμα πιο περίπλοκη ή καταναλωτική μας κοινωνία. Στην πραγματικότητα τίποτε δεν είχε αλλάξει. Στο κεφ. 2 περιέγραψα με πόση επιτηδειότητα σαμποταρίστηκε η χειραφέτηση των γυναικών· φυσική συνέπεια ήταν να κανονιστεί με τον ίδιο τρόπο και η τύχη των παιδιών.

Η ψευτο-χειραφέτηση των παιδιών υπήρξε ακριβώς όμοια με την ψευτο-χειραφέτηση των γυναικών. Αν και καταργήθηκαν τα εξωτερικά σημάδια της καταπίεσης – τό ξεχωριστό και άβολο ντύσιμο, ή θέργα του δάσκαλου – δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο μύθος της παιδικής ηλικίας άνθει και πήρε επίκεντρες διαστάσεις, σέ στυλ 20ού αιώνα : όλόκληρες βιομηχανίες έχουν ιδρυθεί για την κατασκευή ειδικών παιχνιδιών, παιδικών τροφών, « προγευμάτων », παιδικών βιβλίων και κόμικς, ιδιαίτερα έλκυστικών ζαχαρωτών για τα παιδιά κτλ. Ειδικοί στην ανάλυση της αγοράς μελετούν την παιδική ψυχολογία για να έπινοήσουν προϊόντα πού συγκινούν τα παιδιά διαφόρων ηλικιών. Υπάρχει ειδική έκδοτική, κινηματογραφική, τηλεοπτική βιομηχανία γι' αυτά, με τή δική της λογοτεχνία, τό δικό της πρόγραμμα, τή δική της διαφήμιση, ακόμα και με τίς δικές της έπιτροπές λογοκρισίας πού αποφασίζουν ποιά μορφωτικά προγράμματα είναι κατάλληλα για τούς πελάτες τους. Υπάρχει ακόμα μία άτελείωτη σειρά βιβλίων και περιοδικών πού μαθαίνουν στους άμύητους τή λεπτή τέχνη της φροντίδας των παιδιών (λ.χ. *Τό περιοδικό των Γονέων* του δόκτορα Σπόκ)· υπάρχουν ειδικοί για τήν ψυχολογία του παιδιού, για τίς μεθόδους μόρφωσης του παιδιού, για τήν παιδαγωγική, και όλους τούς ειδικούς κλάδους γνώσεων πού αναπτύχθηκαν τελευταία για τή μελέτη του ιδιόρρυθμου αυτού ζώου. Η ύποχρεωτική εκπαίδευση άνθει και σήμερα έχει διαδοθεί άρκετά ώστε ν' άποτελέσει ένα άδιαπέραστο δίχτυ όμαδοποίησης (πλύσης έγκεφάλου), πού ούτε και οι πιο

πλούσιοι δέν μπορούν νά τό ξεφύγουν ολότελα. Πάνε οι ημέρες του Χάκλμπερρυ Φίνν : όσοι κάνουν τόν ψευτοάρρωστο γιά ν' άποφύγουν τόν στρατό και οι άμφισβητίες πρέπει νά κοπιάσουν πολύ γιά νά μπορέσουν ν' άποκρούσουν τό λεφούσι των ειδικών πού άσχολούνται μέ τή μελέτη τους, τά αναρίθμητα κυβερνητικά προγράμματα, τούς κοινωνικούς λειτουργούς πού τούς κυνηγούν κατά πόδας.

Άς δούμε από πιό κοντά τή σημερινή μορφή πού παίρνει ή ιδεολογία τής παιδικής ήλικίας : όπτικά, τό παιδί είναι παχουλό, ξανθό και χαμογελαστό σάν διαφήμιση τής Κόντακ. Όπως συμβαίνει και μέ τήν εκμετάλλευση των γυναικών σάν καταναλωτικής τάξης, ύπάρχουν πολλές διομηχανίες πρόθυμες νά έπωφεληθούν από τή φυσική ευπάθεια των παιδιών (λ.χ. οι παιδικές άσπιρίνες Σαίντ Τζόζεφ στίς ΗΠΑ). Άλλά ή λέξη-κλειδί γιά τήν κατανόηση του σύγχρονου παιδιού περισσότερο κι από τήν υγεία είναι ή λέξη *εύτυχία*. Μιά φορά μονάχα είμαστε παιδιά. Τά παιδιά πρέπει νά είναι ή ζωντανή ένσάρκωση (τά κακιωμένα παιδιά, έκείνα πού εύκολα άναστατώνονται ή ταράζονται έμπνέουν άμέσως άποστροφή, γιατί διαψεύδουν τόν μύθο γιά τήν παιδική εύτυχία) · καθήκον όλων των γονιών είναι νά δώσουν στά παιδιά τους μία παιδική ζωή πού ν' άξίζει νά τή θυμούνται (κούνιες, φουσκωτές πισίνες, παιχνίδια και παιχνιδάκια, κάμπινγκ, γιορτές κτλ). Είναι ή χρυσή ήλικία πού θά θυμάται τό παιδί όταν θά μεγαλώσει και θά γίνει ένα ρομπότ σάν τόν πατέρα του. Γι' αυτό, κάθε πατέρας προσπαθει νά δώσει στό παιδί του καθετί πού στερήθηκε ο ίδιος σέ μία περίοδο πού θά έπρεπε νά είναι ή εύτυχέστερη τής ζωής του. Η λατρεία τής παιδικής ήλικίας σάν χρυσής ήλικίας είναι τόσο ισχυρή, ώστε ή άξία όλων των άλλων περιόδων τής ζωής κρίνεται από τό κατά πόσο μοιάζουν μ' αυτή, στό πλαίσιο μιās έθνικής θρησκείας τής νιότης · οι « μεγάλοι » γελοιοποιούνται μέ τόν ζηλόφθονο τρόπο πού δικαιολογούνται γιά τήν ήλικία τους (« Βέβαια, έχω δυό φορές τά χρόνια σου, άγάπη μου, αλλά... »). Γενικά, επικρατεί ή αντίληψη ότι ή πρόοδος πού σημειώθηκε όφείλεται στό γεγονός ότι, τουλάχιστο στήν έποχή μας, τά παιδιά

ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὸ ἀποκρουστικὸ ξεθέωμά τους στὰ ἐργαστάσια καὶ ἀπὸ τίς ἄλλες παραδοσιακὰς μορφὰς ἐκμετάλλευσής τους στὸ παρελθόν. Μερικοὶ μάλιστα ἀναστενάξουν ζηλόφθονα γιὰτὶ δίνεται ὑπερβολικὴ προσοχὴ στὰ παιδιὰ, ὅτι τὰ χαλάει μὲ τὰ ὑπερβολικὰ χάδια. («Ὅταν εἶχα τὴν ἡλικία σου...», ἢ φράση αὐτὴ εἶναι τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἄλλης φράσεως, «Ζοῦμε σ' ἓναν κόσμον φτιαγμένο γιὰ τίς γυναῖκες...»).

Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ὀχυρὰ τοῦ μύθου αὐτοῦ γιὰ τὴν εὐτυχία τῶν παιδιῶν εἶναι ὁ συνεχῆς ἀυστηρὸς χωρισμὸς τους ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ κοινωνία· ἡ διόγκωσις μὲχρι ὑπερβολῆς τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τους τὰ ἔκανε – ὅπως ἐπιδιωκόταν – σχεδὸν μιά διαφοροτικὴ ράτσα. Τὰ πάρκα μας παρέχουν τὴν τέλεια εἰκόνα τῆς κοινωνίας μας καὶ τοῦ χωρισμοῦ τῆς κατὰ ἡλικίας: εἰδικοί, παιδικοὶ κῆποι γιὰ τὰ «ντελικάτα μὴ - μου - ἄπτου», τίς μητέρες καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ (σπάνια βλέπει κανεὶς κανέναν ἄλλον σ' αὐτούς, λὲς καὶ τὸ μέρος εἶναι ταμποῦ), ἓνα ἀθλητικὸ γῆπεδο ἢ μιά πισίνα γιὰ τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ, σκιερὰ ὑψωμάτια γιὰ νεαρὰ ζευγάρια καὶ τοὺς φοιτητῆς, ἓνα χωριστὸ τμήμα μὲ πάγκους γιὰ τοὺς ἡλικιωμένους. Αὐτὸς ὁ χωρισμὸς τῶν ἡλικιῶν συνεχίζεται σήμερον σ' ὅλη τὴ διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἐπαφὴ τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ παιδιὰ, ὅταν οἱ ἴδιοι θὰ ἔχουν ξεπεράσει τὴν παιδικὴν τους ἡλικίαν, περιορίζεται στὸ ἐλάχιστον. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στὴ διάρκεια τῆς ἴδιας τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὑπάρχουν ἀυστηροὶ διαχωρισμοί, ἔτσι πού ἓνα μεγαλύτερον παιδί θὰ βρεθῆι σὲ δύσκολη θέσιν, ἂν τὸ δοῦν μαζί μ' ἓνα μεγαλύτερον ἀπ' αὐτό (Στρίψε! Πήγαινε νὰ παίξεις μὲ τὰ παιδιὰ τῆς ἡλικίας σου!). Σ' ὀλόκληρην τὴ σχολικὴν ζωὴν του, πού εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη σήμερον, τὸ παιδί ζεῖ μαζί μὲ ἄλλα παιδιὰ πού ἔχουν διαφορὰ ἡλικίας μόνον ἓνα ἢ δύο χρόνια. Τὰ ἴδια τὰ σχολεῖα καθρεφτίζουν ὅλον καὶ πλεονεκτήσιον τίς ἀκαμπτὰς αὐτῆς διαθεμίσεις, πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἓνα πολὺπλοκον σύστημα προσαγωγῶν ἀπὸ τὰξιν σὲ τὰξιν. Τελευταῖα παρατηροῦνται συχνὰ χωριστὰ τμήματα ἀκόμα καὶ στὰ νηπιαγωγεῖα ἢ στοὺς παιδικοὺς κήπους.

*Έτσι, όταν ένα παιδί μεγαλώνει και φτάνει στην ηλικία αναπαραγωγής δεν έχει καμιά επικοινωνία με τους ενήλικους – εκτός από τον στενό κύκλο στον οποίο ανήκει – και ασφαλώς ούτε και με τα παιδιά. Ήξαιτίας της λατρείας της παιδικής ηλικίας, μόλις πού θυμάται τη δική του παιδική ηλικία, και συχνά την αποδιώχνει δόλοτα από τη μνήμη του. Ήδη, τότε πού ήταν παιδί, μπορεί να προσπάθησε να διαπλάσει τον εαυτό του σύμφωνα με τό μύθο, πιστεύοντας πώς όλα τά άλλα παιδιά ήταν πιό εύτυχιόμένα απ' αυτό. Ήργότερα, ως « τηναίητζερ », μπορεί να έγκατέλειψε τον εαυτό του σ' ένα είδος απελπισμένης εύθυμίας, προσπαθώντας να « διασκεδάσει » μέ κάθε θυσία – ενώ στην πραγματικότητα ή έφηβεία είναι μιά φριχτή περίοδος της ζωής – σύμφωνα μέ την αντίληψη « Μιά φορά μόνο είναι κανείς νέος » (Όμως ή άλληθινή νιότη δεν έχει επίγνωση της ηλικίας – «Είναι σπατάλη να δίνει κανείς νιάτα στους νέους » – και χαρακτηρίζεται από τον αυθορμητισμό της, από την έλλειψη αυτής ακριβώς της αυτοεπίγνωσης. Τό ν' αποθησαυρίζει κανείς εύτυχία μέ τον τρόπο αυτό, για να τη θυμάται όταν δέ θά την έχει πιά, είναι μιά ιδέα πού μόνο τά γηραιά μπορούν να τη συλλάβουν). Μέσα σ' αυτή την έλλειψη επαφής μέ την πραγματικότητα της παιδικής ηλικίας ό νεαρός έφηβος είναι ώριμος να περιβάλλει τά παιδιά μέ τον συναισθηματισμό πού ό ίδιος περιφρονούσε όταν ήταν παιδί. Κι έτσι ή κατάσταση εξελίσσεται μέσα σ' ένα φαύλο κύκλο : οι νεαροί ενήλικοι όνειρεύονται ν' αποκτήσουν παιδιά στην απελπισμένη προσπάθειά τους να γεμίσουν τό κενό πού προκαλεί ό τεχνητός χωρισμός τους από τους νέους. Καί μόνο άργότερα, όταν θά πνίγονται από τά προβλήματα πού δημιουργεί ή έγκυμοσύνη, ή περιποίηση των βρεφών, τό σχολείο, ή εύνοιοκρατία και τά τσακώματα, θά υποχρεωθούν να δούν πάλι, μόνο για λίγο, ότι και τά παιδιά είναι τό ίδιο ανθρώπινα πλάσματα όπως όλοι μας.

Γι' αυτό άς μιλήσουμε για την παιδική ηλικία όπως είναι στην πραγματικότητα και όχι όπως φαίνεται στο μυαλό των ενήλικων. Είναι φανερό ότι ή τόσο πλατιά διάδοση του μύθου για την εύτυχία της παιδικής ηλικίας οφείλεται στο ότι

ικανοποιεί τίς ανάγκες όχι τών παιδιών, αλλά τών μεγάλων. Μέσα σ' ένα πολιτισμό άλλοτριωμένων ανθρώπων ή πίστη στό ότι όλοι οί άνθρωποι έχουν μιá τουλάχιστον καλή περίοδο στή ζωή τους, απαλλαγμένη από έγνοιες και άγγραφειες, δύσκολα ξεριζώνεται. Και είναι φανερό πώς δέν μπορείτε νά περιμένετε πώς ή εποχή αυτή θά είναι τά γερατειά. Πρέπει λοιπόν νά τήν έχετε ήδη περάσει. Αυτό εξηγεί τή συναισθηματική όμιχλη πού τυλίγει κάθε συζήτηση γιά τήν παιδική ήλικία και τά παιδιά. Ό καθένας μας θά ήθελε νά δει σ' αυτά τήν πραγματοποίηση του δικού του έσωτερικού όνειρου.

*
* *

Έτσι ό χωρισμός τών παιδιών από τόν κόσμο τών ενήλικων εξακολουθεί ακόμα νά λειτουργεί μ' όλη του τή δύναμη γιά νά ένισχύσει τήν έκμετάλλευσή τους σάν τάξης. Σέ τί συνίσταται ή έκμετάλλευση αυτή στήν εποχή μας ;

Οικονομική και φυσική εξάρτηση. Ό πολιτισμός μας περισσότερο δξύνει τή φυσική ανισότητα τών παιδιών μέ τούς μεγάλους - δέν τά άποζημιώνει γιά τή μεγαλύτερη αδυναμία τους και τό μικρότερο ανάστημά τους · τά παιδιά εξακολουθούν νά είναι « ανήλικα » κατά τό νόμο, δίχως άστικά δικαιώματα, άποτελούν ιδιοκτησία ενός ζεύγους γονέων πού τούς επιβλήθηκε αίθαίρετα (άκόμα και όταν έχουν « καλούς » γονείς, δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι ύπάρχουν τόσοι τουλάχιστον « κακοί » άνθρωποι όσο και « καλοί » και είναι πολύ πιθανόν ότι οί κακοί θ' άποκτήσουν περισσότερα παιδιά). Ό άριθμός τών παιδιών πού κακοποιούνται και δολοφονούνται κάθε χρόνο δείχνει πώς τά άπλώς δυστυχημένα παιδιά είναι τυχερά. Η μοίρα τους θά μπορούσε νά είναι χειρότερη. Μόνο πρόσφατα οί γιατροί έκριναν ότι πρέπει ν' αναφέρουν αυτές τίς περιπτώσεις κακομεταχείρισης · τόσο πολύ τά παιδιά βρισκονταν στό έλεος τών γονιών τους. Όμως τά όρφανά παιδιά είχαν ακόμα χειρότερη μοίρα (όπως ακριβώς οί άνύπαντρες γυναίκες, οί

γυναίκες πού δέν έχουν τήν προστασία κάποιου άντρα βρίσκονται σέ ακόμα χειρότερη θέση παρά οι παντρεμένες). Γι' αυτά δέν υπάρχει άλλο καταφύγιο παρά τό όρφανοτροφείο, ένα σκουπιδότοπο γιά τούς άνεπιθύμητους.

Όμως ή καταπίεση τών παιδιών έχει τίς ρίζες της προπαντός στην οικονομική εξάρτηση. "Όποιος έχει δει ένα παιδί νά καλοπιάνει τή μητέρα του γιά νά τήσ' αποσπάσει μιá δεκάρα, ξέρει πόσο ντρέπεται γιά τήν οικονομική αυτή εξάρτηση. (Τά παιδιά αγαπούν περισσότερο τούς συγγενείς πού αντί δώρου τούς δίνουν χρήματα. Άλλά προσοχή, δίνετε τά χρήματα *άπευθείας* στό παιδί!). Μπορεί νά μήν πεθαίνει από τήν πείνα (ούτε και θά πέθαινε άν τά παιδιά είχαν τήν άπασχόλησή τους· τά νεγράκια πού γυαλίζουν παπούτσια, ζητιανεύουν ή κάνουν διάφορες μικροαπάτες, και τά λευκά παιδιά της εργαζόμενης τάξης πού πουλάν έφημερίδες είναι αντικείμενο φθόνου τών παιδιών της γειτονιάς), ώστόσο γιά τήν επιδίωσή του έχει ανάγκη από προστασία, και δέν είναι καθόλου ευχάριστο νά ζει σέ τέτοια κατάσταση. Η υπερβολική αυτή εξάρτηση δέν αξίζει τό ξεροκόμματο πού εξασφαλίζει.

Στήν περιοχή αυτή βρίσκουμε έναν από τούς άξονες του σημερινού μύθου· μάς λένε ότι ή περιφρούρηση της παιδικής ηλικίας αποτελεί μεγάλη πρόοδο – κι άμέσως μάς έρχονται στό νοϋ οι περιγραφές του Ντίκενς γιά τά φτωχά λιπόσαρκα παιδιά πού άγκομαχοϋν μέσα στ' άνθρακωρυχεία. Όστόσο δείξαμε πρωτύτερα, στή σύντομη έξιτορήση της παιδικής ηλικίας στό κεφάλαιο αυτό, ότι στίς αρχές της βιομηχανικής έποχής τά παιδιά της άνωτερης και της μεσαιας τάξης δέν δούλευαν, αλλά βρίσκονταν βολεμένα σέ κάποιο πληκτικό οικοτροφείο μελετώντας "Όμηρο και λατινική γραμματική. Είναι βέβαια αλήθεια πώς τά παιδιά της κατώτερης τάξης δέν ήταν σέ καλύτερη θέση από τούς πατεράδες τους, άφου μοιράζονται τά ανθρώπινα θάσανα στά όποια έπρεπε νά υποβληθοϋν όλα τά μέλη της τάξης τους. Έτσι, τήν έποχή τών κηφήνων τύπου Έμμα Μποβαρύ και λόρδου Fauntleroy, υπήρχαν και γυναίκες πού έφθειραν τή ζωή τους και τά πλεμόνια τους μέσα στά πρώτα ύφαντουργ-

γικά εργοστάσια και παιδιά που αλήτευαν και ζητιάνευαν. Αυτές οι διαφορές στον τρόπο ζωής των παιδιών των διαφόρων τάξεων διατηρήθηκαν ως την εποχή που οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου και διατηρούνται ακόμα και σήμερα. Τα παιδιά ήταν ή αναπαραγωγική κινητή περιουσία της μεσαίας τάξης και ύφισταντο μία ψυχική καταπίεση χειρότερη από τη δική μας. Το ίδιο συνέβαινε και με τις γυναίκες. Αυτές όμως, σε αντίσταθμισμα, είχαν τουλάχιστον οικονομική προστασία. Τα παιδιά της κατώτερης τάξης ήταν αντικείμενο εκμετάλλευσης όχι γιατί ήταν παιδιά, αλλά, γενικότερα, γιατί ανήκαν σε μία εκμεταλλεόμενη τάξη. Ο μύθος της παιδικής ηλικίας έθεωρείτο απαράδεκτη πολυτέλεια γι' αυτά. Κι εδώ πάλι έχουμε μία απόδειξη του πόσο αυθαίρετος ήταν ο μύθος για την παιδική ηλικία, μύθος που δημιουργήθηκε κατά παραγγελία για τις ανάγκες της μεσοαστικής οικογενειακής οργάνωσης.

Ναί, θά πείτε, όμως θά ήταν άσφαλώς καλύτερα και για τά παιδιά της εργαζόμενης τάξης αν μπορούσαν κι αυτά νά ζήσουν κάτω από την προστασία του μύθου αυτού. Τουλάχιστο θά γλίτωναν τή ζωή τους. Για νά χαραμίσουν τήν πνευματική τους ζωή σέ κάποια σχολική αίθουσα ή γραφείο; Τό έρώτημα αυτό αποτελεί καθαρό ρητορικό σχήμα, όπως θά ήταν λ.χ. τό νά αναρωτιέται κανείς αν τά δάσανα των Νέγρων τής 'Αμερικής είναι πραγματικά, γιατί αν βρισκόντουσαν σέ μία άλλη χώρα θά περνούσαν για πλούσιοι. Τά δάσανα είναι δάσανα. Στήν προκείμενη περίπτωση πρέπει νά σκεφτόμαστε πιο πλατιά, λ.χ., πρώτα-πρώτα γιατί οι γονείς τους είναι κι αυτοί αντικείμενο εκμετάλλευσης· και εξάλλου τί κάνουν εκεί κάτω, μέσα στό όρυχείο; 'Εκείνο για τό όποιο θά έπρεπε νά διαμαρτυρηθούμε είναι όχι ότι εκμεταλλεύονται τά παιδιά σάν νά ήταν ενήλικοι, αλλά γιατί είναι δυνατό νά εκμεταλλεύονται τούς ενήλικους. Πρέπει ν' αρχίσουμε νά επιδιώκουμε όχι νά απαλλάξουμε τά παιδιά, για λίγα χρόνια, από τή φρίκη τής ζωής των ενήλικων, αλλά νά εξαφανίσουμε τήν ίδια τή φρίκη. Σέ μία κοινωνία απαλλαγμένη από τήν εκμετάλλευση, τά παιδιά θά μπορούσαν νά είναι σάν τούς ενήλικους και οι ενήλικοι

σάν τά παιδιά, δίχως έκμετάλλευση τών μέν ή τών δέ. Ἡ προνομιοῦχα σκλαβιά (προστασία) πού ύφίστανται γυναῖκες καί παιδιά δέν εἶναι ἐλευθερία. Γιατί βάση κάθε ἐλευθερίας εἶναι τό δικαίωμα νά ρυθμίζει κανείς τή ζωή του ὅπως θέλει ὁ ἴδιος, καί ἡ ἐξάρτηση εἶναι ἡ πηγή τῆς κάθε ἀνισότητος.

Σεξουαλική καταστολή. Ὁ Φρόντ περιγράφει τίς πρώτες εὐχαριστήσεις τοῦ παιδιοῦ : τήν ἱκανοποίηση τοῦ βρέφους στό βυζί τῆς μάνας του, κάτι πού ὁ ἄνθρωπος θ' ἀποζητήσει σ' ὅλη του τή ζωή · δείχνει πῶς τό παιδί, χάρις στήν προστασία τών ἐνήλικων, εἶναι πιό ἐλεύθερο ἀπό τήν « ἀρχή τῆς πραγματικότητας » καί μπορεῖ νά παίξει (δράση πού γίνεται μόνο ἀπό εὐχαρίστηση καί ὄχι γιά τήν ἐπίτευξη κάποιου σκοποῦ) · πῶς, ἀπό σεξουαλική ἀποψη τό παιδί παρουσιάζει πολύμορφη διαστροφή, πού μόνο ἀργότερα θά κατευθύνεται καί θά καταστέλλεται, ἔτσι πού νά τό κάνει τό παιδί ἱκανό νά νιώθει μόνο τήν ἡδονή τοῦ ἐνήλικου ὅταν κάνει τή γενετική πράξη.

Ὁ Φρόντ ἔδειξε ἀκόμα ὅτι οἱ πρώτες αἰτίες τῶν νευρώσεων τῶν ἐνηλίκων διαμορφώνονται ἀπό τόν ἴδιο τόν μηχανισμό τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἄν καί τό συνηθισμένο παιδί μπορεῖ νά ἔχει τήν *ικανότητα* γιά τήν καθαρή ἡδονή, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι μπορεῖ κιόλας νά δοθεῖ ὀλοκληρωτικά σ' αὐτή. Σωστότερο θά ἦταν νά ποῦμε ὅτι, ἄν καί ἀπό τή φύση του ἔχει κλίση πρός τήν ἡδονή, χάνει τήν κλίση αὐτή στό μέτρο πού ἐντάσσεται στήν κοινωνία (ὅπου ἡ κλίση αὐτή καταστέλλεται). *Κι αὐτό ἀρχίζει ἀπό τή στιγμή πού γεννιέται.*

Ἡ « ἀρχή τῆς πραγματικότητας » δέν ἰσχύει μόνο γιά τούς ἐνήλικους. Εἰσάγεται καί στή ζωή τοῦ παιδιοῦ σχεδόν ἀμέσως, στή δική του μικρή κλίμακα. Κι ὅσο ὑφίσταται ἡ « ἀρχή τῆς πραγματικότητας », ἡ ἰδέα ν' ἀπαλλάξουμε τό παιδί ἀπό τά δυσάρεστά της εἶναι μιά ἀπάτη. Στήν καλύτερη περίπτωση, ἡ διαδικασία τῆς καταστολῆς θά ἀναβληθεῖ γιά ἀργότερα. Τίς περισσότερες ὁμως φορές ἡ καταστολή ἀρχίζει μόλις τό παιδί γίνει ἱκανό γι' αὐτή, καί ἐφαρμόζεται σ' ὅλα τά ἐπίπεδα. Δέν ὑπάρχει κάποια εὐλογημένη

περίοδος, όπου η πραγματικότητα εξαφανίζεται. Γιατί, στην πράξη ή καταστολή για τό παιδί αρχίζει μόλις γεννηθεί – τό μιμιπερό σέ καθορισμένες ώρες αποτελεί άπλώς μιá άκρoία μορφή της. Πρίν ακόμα συμπληρώσει τό παιδί τούς 18 μήνες, λέει ο Robert Stoller, αρχίζει ή βασική σεξουαλική διαφοροποίηση, και, όπως είδαμε, ή διαδικασία αυτή απαιτεί τήν ανάσχεση τής σεξουαλικής έλξης του παιδιού πρós τή μετέρα του. Έτσι, εϋθύς εξαρχής απαγορεύεται στό παιδί νά εκδηλώσει ελεύθερα τήν πολύμορφη σεξουαλικότητά του. (Άκόμα και τώρα, τήν ώρα πού γίνεται έκστρατεία για νά αναγνωριστεί ο άνανισμός σάν φυσιολογικός, πολλά θρέψη έμποδίζονται νά παίζουν μέ τό σώμα τους όταν βρίσκονται στην κούνια). Τό παιδί αποκóβεται από τό θηλασμό και διδάσκεται τήν καθαριότητα όσο γίνεται νωρίτερα, αλλά και τά δυό αυτά για τό παιδί αποτελούν τραυματικές έμπειρίες. Οι καταστολές αύξαινουν. Η μητρική αγάπη, πού θεωρητικά αποτελεί τήν τέλεια πλήρωση (« δίχως όρους »), χρησιμοποιείται μέ τόν ίδιο τρόπο όπως ή πατρική αγάπη : για νά οδηγήσει τό παιδί, όσο γίνεται καλύτερα, σέ κοινωνικά έπιδοκιμαζόμενη συμπεριφορά. Και τελικά ζητείται από τό παιδί ή ενεργός ταύτισή του μέ τόν πατέρα του. (Στίς οικογένειες πού δέν ύπάρχει πατέρας ή ταύτιση μπορεί νά γίνει άργότερα, όταν τό παιδί θ' αρχίσει νά πηγαίνει σχολείο). Από κει και πέρα και μέχρι τήν έφηβεία τό παιδί πρέπει νά ζει μιá ζωή δίχως σέξ – εκτός κι αν είναι κρυφό – δίχως νά παραδέχεται καν ότι έχει σεξουαλικές ανάγκες. Στην αναγκαστική αυτή άσεξουαλικότητα όφείλεται τουλάχιστον ένμέρει ή άκρα όξυθυμία και επιθετικότητα – ή αντίθετα ή αναιμική εϋπέλθεια πού συχνά κά-νει τά παιδιά τόσο άνυπόφορα.

Οικογενειακή καταστολή. Δέν είναι ανάγκη νά μακρηγορήσουμε για τις λεπτές ψυχολογικές πιέσεις πού άσκει ή οικογενειακή ζωή. Σκεφθείτε τή δική σας οικογένεια. Και αν αυτό είναι άρκετό, αν πραγματικά είστε ο ένας – στό ένα εκατομμύριο – πού πιστεύει ειλικρινά ότι έχει « εϋτυχησμένη οικογένεια », διαβάστε τά έργα του Ρ. Ντ. Λαίνγκ, και πρό πάντων τήν *Πολιτική τής Οίκογένειας* στή σειρά τό

Παιχνίδι τῶν Εὐτυχησμένων Οἰκογενειῶν. (Ὅσο πιό ὀμαλά λειτουργοῦν, τόσο πιό δύσκολα μπορεῖ νά τίς μελετήσῃ κανείς). Ὁ Λαίινγκ ἀποκαλύπτει τήν ἐσωτερική δυναμική τῆς οἰκογένειας, καί ἐξηγεῖ πῶς εἶναι ἀόρατη ἀκόμα καί στά ἴδια τά μέλη τῆς οἰκογένειας :

Ἐνα πράγμα εἶναι συχνά φανερό στόν ξένο : ὑπάρχει μιά συμφωνημένη ἀντίσταση τῆς οἰκογένειας στήν ἀποκάλυψη τῶν ὄσων συμβαίνουν, καί ἐφαρμόζονται πολύπλοκα στρατηγήματα γιά νά κρατηθοῦν ὄλοι στό σκοτάδι, κι ἀκόμα γιά ν' ἄγνοοῦν ὅτι τοῦς κρατοῦν στό σκοτάδι. Ἀνάμεσα στήν ἀλήθεια καί στό ψέμα ὑπάρχουν εἰκόνας καί ἰδέες πού πιστεύουμε πῶς εἶναι πραγματικές καί πού παραλύουν τή φαντασία καί τή σκέψη μας [...]. Κι ἐπειδή αὐτό τό προῖόν τῆς φαντασίας δέν ὑψίσταται παρά μόνο στό μέτρο πού ὑπάρχει ἤδη « μέσα » στό κάθε μέλος τῆς οἰκογένειας, ὅποιο ἀπό αὐτά παύει νά τό πιστεύει καταστρέφει τήν « οἰκογένεια » καί μέσα σ' ὄλους τοῦς ἄλλους.

Νά τώρα τί λένε μερικά παιδιά γιά τόν ἑαυτό τους.
Ἀναφέρουμε πάλι τόν Ράικ :

Ἄκουσα νά γίνεται λόγος γιά ἕνα παιδί πού μέχρι τά τέσσερα χρόνια του νόμιζε πῶς τό ὄνομά του ἦταν « Σκασμός ».

Ἐνα ἀγοράκι βρέθηκε μπροστά σ' ἕνα βίαιο καθγά ἀνάμεσα στοῦς γονεῖς του καί ἄκουσε τή μητέρα του ν' ἀπειλεῖ τόν πατέρα του ὅτι θά τόν χωρίσει. Ὅταν τήν ἄλλη μέρα γύρισε ἀπό τό σχολεῖό, ρώτησε τή μητέρα του : « Ἐχεις πάρει διαγύζιο ; ». Ἀργότερα θυμόταν πόσο ἀπογοητεύθηκε πού οἱ γονεῖς του δέν χώρισαν.

Ἐνας πατέρας πού ἐπισκέφθηκε τό παιδί του σέ μιά παιδική κατασκήνωση τό ρωτᾶει ἂν νοστάλησε τό σπίτι. Τό παιδί ἀπαντᾷ « Ὅχι ». Ὁ πατέρας τό ρωτᾶει ἂν τά ἄλλα παιδιά νοσταλγοῦν τό σπίτι τους. « Μόνο λίγα, ἀπαντᾷ τό παιδί, ἐκεῖνα πού ἔχουν σκυλιά στό σπίτι ».

Τό ἀστεῖο – ἂν μπορεῖ κανεῖς νά χρησιμοποιήσῃ τή λέξη αὐτή – μέ τά ἀνέκδοτα αὐτά εἶναι ἡ ἀφέλεια τῶν παιδιῶν πού εἶναι ἀνίκανα νά καταλάβουν ἢ νά ἀποδεχτοῦν τή μαζοχιστική φρίκη ὄλων αὐτῶν.

Ἐκπαιδευτική καταστολή. Ἡ καταστολή σταθεροποιεῖται στό σχολεῖό. Κάθε ψευδαίσθηση ἐλευθερίας πού μπορεῖ

νά επέζησε γρήγορα σβήνει εκεί. Κάθε σεξουαλική δράση ή φυσική εκδήλωση αυθορμητισμού απαγορεύεται. Έδώ εμφανίζεται για πρώτη φορά τό παιχνίδι υπό αυστηρή επίβλεψη. Η φυσική ευχαρίστηση πού νιώθουν τά παιδιά από τά παιχνίδια χρησιμοποιείται τώρα για τήν καλύτερη ένταξη τους στήν κοινωνία. («'Ο Λάρου έκανε τό καλύτερο σχέδιο. Τί υπέροχο παιδί ! Η μητέρα σου θά είναι περήφανη για σένα ! »). Είναι αλήθεια πώς σέ μερικά φιλελεύθερα σχολεία καλοί δάσκαλοι προσπαθοῦν νά βροῦν θέματα καί δραστηριότητες πού νά ενδιαφέρουν πραγματικά τά παιδιά. (Έτοι είναι εύκολότερα νά κρατοῦν ήσυχη τήν τάξη). Όπως είδαμε όμως, ή κατασταλτική καί χωριστική δομή τῆς ίδιας τῆς σχολικῆς τάξης ἐγγυᾶται πώς κάθε φυσικό ενδιαφέρον για μάθηση τελικά θά ἐξυπηρετήσῃ τό βασικό ενδιαφέρον τοῦ σχολείου για πειθαρχία. Νέοι δάσκαλοι, πού μπαίνουν στό σύστημα γεμάτοι ἰδεαλιστικές ἀντιλήψεις για τό ἔργο τους, ξαφνικά στρέφονται ἐναντίον του, καί πολλοί ἀπό αὐτούς, στήν ἀπελπισία τους, τό ἐγκυκλοπαίδειον. Καί ἂν ἀκόμα είχαν ξεχάσει πόσο φοβερή φυλακή στάθηκε γι' αὐτούς τό σχολειό, τώρα τό ξαναθυμοῦνται. Καί σέ λίγο ἀναγκάζονται νά δοῦν ὅτι μ' ὄλο πού μπορεῖ νά ὑπάρχουν φιλελεύθερες φυλακές καί ἄλλες ὄχι καί τόσο φιλελεύθερες, ἐξ ὀρισμοῦ καί οἱ δύο εἶναι φυλακές. Τό παιδί πηγαίνει στό σχολειό μέ τό ζόρι. ἀπόδειξη εἶναι ὅτι ποτέ δέν θά πῆγαινε ἀπό δική του θέληση. « Πάει, τέλειωσε ἡ χρονιά/τά τετράδια στή φωτιά/καί ἡ δασκάλα μας στή μέση/κι ἄς μήν τῆς πολυαρέσει ». Καί μ' ὄλο πού φωτισμένοι παιδαγωγοί ἐπινόησαν ὀλόκληρα συστήματα πειθαρχημένων δραστηριοτήτων πού νά παρουσιάζουν πραγματικό ενδιαφέρον για τά παιδιά, ὥστε νά τά κάνουν ν' ἀνεχθοῦν τό σχολειό, ἡ ἐπιτυχία τους δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ποτέ πλήρης, γιατί ἕνα σχολειό πού ὑπάρχει για νά ἐξυπηρετῇ μόνο τήν περιέργεια τῶν παιδιῶν σύμφωνα μέ τά δικά τους γούστα καί μέ τή δική τους διεύθυνση θ' ἀποτελοῦσε ὀξύμωρο σχῆμα – ἀφοῦ, ὅπως είδαμε, τό σύγχρονο σχολειό ἀπό τήν ἴδια τή φύση του ὑπάρχει μόνο καί μόνο σάν ἕνα ὄργανο καταπίεσης.

Τό παιδί περνάει τīs περισσότερες ώρες πού είναι ξύπνιο μέσα σ' αυτό τό περιοριστικό ίδρυμα ή δουλεύοντας σπιτι του γι' αυτό. Τόν λίγο καιρό πού τού μένει τόν τρώνε οικογενειακές άγγραφεϊες και καθήκοντα. Είναι ύποχρεωμένο νά παρακολουθήσει άτέλειωτες οικογενειακές συζητήσεις ή όπως τīs λένε σέ μερικές « φιλελεύθερες » οικογένειες « οικογενειακά συμβούλια ». Είναι οί συγγενείς στους όποιους πρέπει νά χαμογελάσει, και συχνά έκκλησιαστικές λειτουργίες στίς όποιες πρέπει νά παρευρεθεί (άχ, αυτές οί άνιαρές ώρες πού σπαταλούν τά παιδιά για προσευχές!) *Αν τού περισσέψουν μερικές στιγμές, και σ' αυτές άκόμα θρίσκεται ύπό συνεχή επίβλεψη, πού καταπνίγει κάθε έκδήλωση πρωτοβουλίας και δημιουργικότητας! Τήν έκλογή τών *ύλικών τών παιχιδιών* τήν κάνει άλλος, ό *χώρος τών παιχιδιών* είναι καθορισμένος (γυμναστήρια, πάρκα, γήπεδα, παιδικές έξοχές)· συχνά ύφίσταται περιορισμούς άκόμα και στην *έκλογή τών συντρόφων* τού παιχιδιού, πού πρέπει νά είναι παιδιά τής ίδιας μ' αυτό οικονομικής τάξης και, στά προάστια, οί συμμαθητές του ή τά παιδιά τών φίλων τών γονέων του. Έντάσσεται σέ παιδικές οργανώσεις περισσότερες άπ' όσες μπορεί νά παρακολουθήσει (πρόσκοποι, λυκόπουλα, προσκοπίνες, « μπράουνις »*, παιδικές κατασκηνώσεις, διάφορες λέσχες, όπου μαζεύονται ή κάνουν σπόρ μετά τό μάθημα)· άλλοι διαλέγουν τήν *πνευματική του καλλιέργεια* – συχνά δέν τού επιτρέπουν νά παρακολουθήσει στην τηλεόραση παρά μόνο παιδικά προγράμματα και τού άπαγορεύουν όλες τīs (καλές) ταινίες για μεγάλους· τά βιβλία πού διαβάσει τού τά διαλέγουν συνήθως άπό άπαρχαιωμένους καταλόγους παιδικών βιβλίων (*Μεγάλοι άνδρες και γυναίκες τής Άμερικής, Τό χρονικό τής Μπαίημπ Ρούθ, Λάσι, Νάνσυ Ντριού*).

Τά μόνα παιδιά πού έχουν κάποια έλπίδα νά ξεφύγουν άπό αυτόν τόν ύπό επιτήρηση έφιάλτη – πού κι αυτά όλο και λιγοστεύουν – είναι τά παιδιά τών γκέττο και τής εργαζόμενης τάξης, όπου επιζει κάπως άκόμα ή μεσαιωνική

* Μικρές προσκοπίνες 7-9 χρόνων πού συγκροτοϋν ιδιαίτερο σώμα. (Σημ. Μετ.).

άντίληψη τῆς ἀνοικτῆς κοινωνίας – ἡ ζωὴ στό δρόμο. Κι αὐτό, γιατί ἱστορικά, ὅπως εἶδαμε, πολλές ἀπό τίς σχετικές μέ τήν παιδική ἡλικία διαδικασίες ἔφτασαν ἀργά ὡς τήν κατώτερη τάξη καί στήν πραγματικότητα ποτέ δέν ἔπιασαν. Τά παιδιά τῆς κατώτερης τάξης προέρχονται κατά κανόνα ἀπό πολυμελῆς οἰκογένειες ἀπό ἄτομα διαφόρων ἡλικιῶν. Ἄλλά καί ὅταν δέν συμβαίνει αὐτό, ὑπάρχουν συχνά ἑτεροθαλεῖς ἀδελφοί καί ἀδελφές, ξαδέλφια, ἀνίψια ἢ θείες, μέσα σ' ἓνα συνεχῶς μεταβαλλόμενο συγγενικό περιβάλλον. Κανείς δέν ἀσχολεῖται μέ τά παιδιά σάν ἄτομα, καί πολύ λιγότερο τά ἐπιβλέπει· πολύ συχνά τά παιδιά μποροῦν νά ἀλητεύουν μακριά ἀπό τό σπίτι ἢ νά παίζου ἐξω στούς δρόμους μέχρι πολύ ἀργά τό βράδυ. Κι ἂν συμβεῖ ἡ οἰκογένεια κάποιου παιδιοῦ νά εἶναι ὀλιγάριθμη, ὑπάρχουν στόν δρόμο ἑκατοντάδες παιδιά, πολλά ἀπό τά ὁποῖα σχηματίσαν κιόλας τίς δικές τους ὁμάδες (συμμορίες)*. Σπάνια δέχονται παιχνίδια γιά δῶρα, πράγμα πού σημαίνει ὅτι τά φτιάχνουν μόνα τους. (Εἶδα παιδιά τῶν γκέττο νά φτιάχνουν ἔξυπνες τσουληθρες ἀπό καρτόνι καί νά τίς στήνουν στή σκάλα παλιῶν σπιτιῶν ἀπό τήν ὁποῖα λείπουν τά σκαλοπάτια. Εἶδα ἄλλα νά φτιάχνουν ἀμαξάκια καί τροχαλίες ἀπό παλιά λάστιχα τροχῶν, σπάγκους καί δίδες. Κανένα παιδί τῆς μεσαίας τάξης δέν κάνει τέτοια πράγματα. Δέν τά χρειάζεται. Ἔτσι ὅμως γρήγορα χάνει τήν ἐπινοητικότητα του). Πηγαίνουν γιά ἐξερευνήσεις πολύ μακριά ἀπό τή συνοικία τους καί πολύ συχνότερα ἀπό τά ὁμηλικά τους παιδιά τῆς μεσαίας τάξης κάνουν γνωριμίες μέ ἐνήλικους σάν ἴσοι πρός ἴσους. Στό σχολεῖο εἶναι ἀτακτα καί ἀνυπάκουα, ὅπως πραγματικά ἔπρεπε νά εἶναι – γιατί ἡ σχολική αἴθουσα δέν ἐμπνέει ἐμπιστοσύνη σ' ἓνα ἔστω καί ἐνμέρει μόνο ἐλεύθερο ἄτομο. Ἡ κατώτερη τάξη διατηρεῖ κάποια ἔλλειψη σεβασμοῦ πρός τό σχολεῖο, πού εἶναι δημοσύργημα τῆς μεσαίας τάξης. Ἄλλά καί σεξουαλικά, τά παιδιά τῶν γκέττο εἶναι πιό ἐλεύθερα. Ἐνα ἀγόρι μοῦ εἶπε πῶς δέν θυμᾶται καμιά

* Οἱ συμμορίες (gangs) εἶναι οἱ μόνες σύγχρονες ὁμάδες παιδιῶν πού αὐτοδιευθύνονται· ἡ ἀπαίσια ἐντύπωση πού προκαλεῖ ἡ λέξη ὀφείλεται σέ καθαρά πολιτικούς λόγους.

περίοδο της παιδικής του ηλικίας πού νά μήν είχε σεξουαλικές σχέσεις με άλλα παιδιά κατά τρόπο δλότελα φυσικό· όλοι τό ίδιο έκαναν. Οί δάσκαλοι τών σχολειών τών γκέττο έχουν κάνει τήν παρατήρηση ότι είναι αδύνατο νά συγκρατήσουν τή σεξουαλικότητα τών παιδιών. Είναι κάτι συνηθισμένο, πού άρέσει πολύ στά παιδιά, πολύ περισσότερο από ένα μάθημα για τή Μεγάλη 'Αμερικανική Δημοκρατία ή για τή συμβολή τών 'Εβραίων στόν πολιτισμό με τήν έπινόηση του μονοθεϊσμού (κατ' άρχήν τί χρειάζεται ο Θεός ;), ή για τό ότι ο καφές και τό καουτσούκ είναι τά κύρια εξαγωγικά προϊόντα τής Βραζιλίας. Κάνουν λοιπόν έρωτα στις σκάλες. Καί τήν άλλη μέρα δέν πάνε σχολείο. *Αν υπάρχει στή Βόρεια 'Αμερική κάποια ελεύθερη παιδική ηλικία, αυτή άνήκει στά παιδιά τής κατώτερης τάξης, όπου ή διείσδυση του μύθου είναι ή πιό περιορισμένη.

Γιατί λοιπόν τά παιδιά αυτά παίρνουν τόν κακό δρόμο περισσότερο από τά παιδιά τής μεσαίας τάξης; 'Η αίτια ίσως είναι φανερή. 'Αλλά θά άπαντήσω με βάση τήν προσωπική μου πείρα σάν δασκάλας στά σχολεία τών γκέττο. Μέχρι νά φτάσουν στήν ένηλικότητα - αλλά και τότε τό πρόβλημα είναι συζητήσιμο - τά παιδιά αυτά δέν ύστερούν σέ νοημοσύνη. Τά παιδιά τής κατώτερης τάξης είναι από τά πιό έξυπνα, τά πιό τολμηρά και με τήν πιό έντονη προσωπικότητα. Κι αυτό γιατί τ' αφήνουν ήσυχα. ("Αν δέν τά πολυκαταφέρουν στά τέστ, θά έπρεπε ίσως νά επανεξετάσουμε τά τέστ και όχι τά παιδιά). 'Αργότερα, όταν θά προσκρούσουν σέ μιάν « άρχή τής πραγματικότητας » πολύ διαφορετικότερη από εκείνη τής μέσης τάξης, θά ύποστούν άφαιμάξη και θά τσακιστούν· ποτέ δέν θά δογούν από τήν οικονομική τους ύποδούλωση. *Ετσι, ή καθημερινή καταπίεση είναι εκείνη πού παράγει τούς άπαθείς και στερημένους από φαντασία ένήλικους· είναι οί άπ' όλες τίς πλευρές περιορισμοί στήν ανάπτυξη τής προσωπικής τους ελευθερίας - και όχι ή άπείθαρχη παιδική τους ηλικία.

*Όμως και τά παιδιά τών γκέττο μόνο σχετικά είναι ελεύθερα. Βρίσκονται ακόμα υπό εξάρτηση και καταπιέζονται σάν οικονομική τάξη. Τά παιδιά έχουν σοβαρούς λόγους νά

θέλουν όλα τους να μεγαλώσουν. Τότε τουλάχιστον θα μπορούν να φύγουν από τό σπίτι και θα έχουν κάποια δυνατότητα να κάνουν ό,τι θέλουν. (Αποτελεί ειρωνεία τό γεγονός ότι τά παιδιά νομίζουν πώς οί γονείς τους κάνουν ό,τι θέλουν, και οί γονείς από μέρος τους φαντάζονται ότι τά παιδιά είναι εκείνα πού κάνουν ό,τι θέλουν. Η συνηθισμένη φράση τών παιδιών «Όταν μεγαλώσω...» αντιστοιχεί μέ τό «Άχ, και νά ξαναγινόμουνα παιδί...»). Όνειρεύονται αγάπη και έρωτα, γιατί ζούν τήν πιό στεγνή περίοδο τής ζωής τους. Συχνά, όταν αντιμετωπίζουν τήν άθλιότητα τής ζωής τών γονιών τους, παίρνουν όρκο πώς όταν μεγαλώσουν, τό ίδιο δέν θα συμβεί και σ' αυτά. Φτιάχνουν θαυμάσια όνειρα για τέλειους γάμους, ή για ελεύθερη, αγαμη ζωή (τά πιό έξυπνα παιδιά πού αντιλαμβάνονται πώς τό κακό βρίσκεται στό θεσμό και όχι στους γονείς), για λεφτά πού θα τά ξοδεύουν αλόγιστα, για πολλούς έρωτες και πολλούς θαυμαστές. Θέλουν να φαίνονται μεγαλύτερα άπ' ό,τι είναι και προσβάλλονται άν κανείς πεί πώς φαίνονται μικρότερα. Πασκίζουν μέ λύσσα να κρύψουν τήν άγνοιά τους για τόν κόσμο, πού αποτελεί τήν ιδιόρρυθμη θλίψη όλων τών παιδιών. Νά ένα παράδειγμα, παρμένο από τό έργο του Reik *Τό σέξ στον άντρα και στή γυναίκα*, για τίς μικρο-σκληρότητες πού ασκούνται μόνιμα σέ βάρος τών παιδιών.

Διασκέδασα μ' ένα μικρό παιδί τεσσάρων χρόνων, στό όποιο είπα ότι ένα δέντρο στον κήπο τών γονιών του παρήγε για καρπούς τσίκλες. Είχα φέρει μερικές και τίς κρέμασα μέ σπάγκους στά χαμηλότερα κλαδιά του δέντρου. Τό παιδί σκαρφάλωσε και τίς πήρε. Δέν του πέρασε ή παραμικρή άμφιβολία για τό ότι οί τσίκλες ήταν καρπός του δέντρου. Ούτε και έδωσε προσοχή στό γεγονός ότι ήταν τυλιγμένες σέ χαρτί. Δέχτηκε πρόθυμα τήν εξήγηση πού του έδωσα, ότι οί τσίκλες καθώς άνθιζαν σέ διαφορετικές έποχές, είχαν και διαφορετικό άρωμα. Όταν τόν άλλο χρόνο του μίλησα για τίς τσίκλες πού έβγαζε τό δέντρο, ντράπηκε πολύ γιατί τότε φάνηκε τόσο εύκολόπιστο. «Μή μου τό θυμίζετε» είπε.

Μερικά παιδιά για να άμυνθοϋν ενάντια στά συνεχή περιγελάσματα πού προκαλεί ή άφέλειά τους - όταν αντι-

ληφθούν ότι ή οδυνηρή άγνοιά τους περνάει για « γοητευτική » - προσπαθούν να την αξιοποιήσουν, όπως ακριβώς κάνουν και οι γυναίκες. Μέ την έλπίδα να πετύχουν αγκαλιές και φιλία, μιλάνε σκόπιμα για πράγματα που τ' απομονώνουν από τά συμφραζόμενά τους· όμως αυτό σπάνια πιάνει για δεύτερη φορά, και πέφτουν σε άμηχανία. Δέν καταλαβαίνουν ότι « άστεία » είναι ή ίδια ή άμάθεια και όχι οι συγκεκριμένες έκδηλώσεις της. Γιατί πάρα πολλά παιδιά δέν καταλαβαίνουν την αυθαίρετη τάξη του κόσμου των ένηλίκων, που τους την έξηγούν ανεπαρκώς και όταν άκόμα υπάρχει θάσιμη έξήγηση. Όμως, στίς περισσότερες περιπτώσεις, αν ληφθεί υπόψη πόσο λίγες πληροφορίες διαθέτει άρχικά τό παιδί, τά συμπεράσματά του θά είναι άπολύτως λογικά. Κατά παρόμοιο τρόπο, αν ένας ένήλικος πήγαινε σε άλλον πλανήτη κι έβλεπε τους κατοίκους του ν' ανάβουν φωτιές πάνω στίς στέγες των σπιτιών τους, θά μπορούσε να φανταστεί κάποια έξήγηση, τά συμπεράσματά του όμως, που θά στηρίζονταν σε μίαν άνόμοια δική του έμπειρία, ένδεχομένως θά προκαλούσαν χαμόγελα στους άλλους. Κάθε άτομο που ταξιδεύει για πρώτη φορά σε μιά ξένη χώρα, που ούτε τους κατοίκους ούτε τή γλώσσα της ξέρει, νιώθει σαν μικρό παιδί.

*

* *

Τά παιδιά λοιπόν δέν είναι περισσότερο έλεύθερα από τους ένήλικους. Είναι φορτωμένα με φαντασιώδεις έπιθυμίες εϋθές ανάλογες προς τους περιορισμούς της στενής ζωής τους· με μιά δυσάρεστη συναίσθηση της φυσικής ανεπάρκειας και γελοιότητάς τους. Μέ συνεχή ντροπή για την έξάρτησή τους, οικονομική κι άλλιώςικη (« Μητέρα, μπορώ να... ; ») και τελικά με αίσθημα ταπεινώσης για τή φυσική άγνοιά τους γύρω από τά πράγματα της ζωής. Τό παιδί ύψίσταται καταπίεση σε κάθε στιγμή της ζωής του, έκτός όταν κοιμάται. *Ή παιδική ήλικία είναι κόλαση.*

Ή Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής, είναι τό μικρό τούτο

πλάσμα πού βασανίζεται από τό αίσθημα ανασφάλειας, έτοιμο κάθε στιγμή γιά επίθεση ή γιά άμυνα, συχνά μισητό και πού τό αποκαλούμε παιδί. Οί οικονομικές, σεξουαλικές και γενικά οί ψυχολογικές καταπίεσεις αποκαλύπτονται μέ τή μορφή τής δειλίας, τής ανεντιμότητας, του πείσματος, και τά δυσάρεστα αυτά χαρακτηριστικά μέ τή σειρά τους ένισχύουν τήν απομόνωση των παιδιών από τήν υπόλοιπη κοινωνία. Γι' αυτό και ή ανατροφή τους, ιδιαίτερα στίς δυσκολότερες φάσεις τής προσωπικότητάς τους, αφήνεται στίς γυναίκες - πού γιά τόν ίδιο λόγο έχουν τήν τάση νά επιδειχουν κι αυτές τά ίδια χαρακτηριστικά. Έκτός από τήν ίκανοποίηση του έγώ τους από τό γεγονός ότι έχουν δικά τους παιδιά, λίγοι άντρες δείχνουν ένδιαφέρον γιά τά παιδιά γενικά. Κι ακόμα λιγότεροι τούς προσδίδουν τήν όφειλόμενη πολιτική σημασία.

"Έτσι λοιπόν τό έργο τουτο πρέπει νά τό αναλάβουν οί φεμινίστριες επαναστάτριες (πρώην παιδιά και ακόμα καταπιεζόμενες γυναίκες). Πρέπει νά περιλάβουμε και τήν καταπίεση των παιδιών σέ κάθε πρόγραμμα φεμινιστικής επανάστασης, άλλως έμεις οί γυναίκες θά διαπράξουμε τήν ίδια παράλειψη γιά τήν όποία τόσο συχνά κατηγορούμε τούς άντρες : νά μήν προχωρήσουμε αρκετά βαθιά στήν ανάλυσή μας, νά παραβλέψουμε ένα σημαντικό υπόστρομα καταπίεσης άπλως και μόνο γιατί δέν μάς άφορά. Τό λέγω αυτό γιατί ξέρω ότι πολλές γυναίκες έχουν άπαυδήσει νά βλέπουν νά τίς ρίχνουν στον ίδιο σωρό μέ τά παιδιά · και τό γεγονός ότι τά παιδιά δέν είναι δικό μας θάρος και ευθύνη περισσότερο από όποιουδήποτε άλλου πρέπει ν' αποτελέσει σημαντικό στοιχείο των επαναστατικών αιτημάτων μας. Άπλως, στή μακρά περίοδο των κοινών βασάνων, αναπτύχθηκε μέσα μας κάποια συμπάθεια και κατανόηση γιά τά παιδιά, πού δέν υπάρχει κανένας λόγος νά τήν αποβάλουμε τώρα. Ξέρουμε τί ζητούν, τί νιώθουν, γιατί κι έμεις ύφιστάμεθα ακόμα τίς ίδιες καταπίεσεις. Ή μητέρα πού θέλει νά σκοτώσει τό παιδί της γιά όλα όσα χρειάστηκε νά θυσιάσει γι' αυτό (ή επιθυμία αυτή είναι κοινή σ' όλες τίς γυναίκες) μαθαίνει νά τό αγαπά μόνον όταν καταλάβει ότι κι αυτό

είναι εξίσου άδοθήθητο, ύφίσταται τήν ίδια καταπίεση και από τόν ίδιο καταπιεστή : τότε τό μίσος της στρέφεται πρὸς τά έξω και γεννιέται ή « μητρική αγάπη ». Όμως άς προχωρήσουμε ακόμα πιό πέρα : τό τελικό μας βήμα πρέπει νά είναι ή έξαφάνιση τών ίδιων τών ειδικών συνθηκών μέσα στις όποιες ζοῦν ή γυναίκα και τό παιδί και πού τώρα οδηγοῦν στή συμμαχία αὐτή τών καταπιεζομένων, ανοίγοντας τόν δρόμο για μία πλέρια « ανθρώπινη » κατάσταση. Δέν υπάρχουν ακόμα παιδιά Ικανά νά γράψουν τά δικά τους βιβλία, νά διηγηθοῦν τήν Ιστορία τους. Έμεϊς πρέπει νά τό κάνουμε αὐτό μία τελευταία φορά για λογαριασμό τους.

Ὁ ρατσισμός: σεξουαλική διάκριση τῆς ἀνδρικήσ οἰκογένειας

Ὁ δοῦλος μπορεῖ νά ἀπελευθερωθεῖ καί ἡ γυναίκα νά μείνει ἐκεῖ πού εἶναι· εἶναι ὁμως ἀδύνατο νά ἀπελευθερωθοῦν οἱ γυναῖκες καί οἱ δοῦλοι νά μείνουν ἐκεῖ πού εἶναι.

Angelina Grimké

σ' ἕνα γράμμα της στόν Theodore Weld

Εἶναι ἀπαραίτητο, νομίζω, ὅλα τούτα τά προβλήματα, καί εἰδικότερα ἡ ἀρρωστιάσική σχέση ἀνάμεσα στή λευκή γυναίκα καί τόν νέγρο ἄντρα, νά ξεσκεπαστοῦν, ν' ἀντιμετωπιστοῦν καί νά λυθοῦν... Πιστεῖν πώς ὅλοι μας, ὀλόκληρο τό ἔθνος, ἔχουμε νά ὠφεληθοῦμε πολύ, ἂν τά φέρουμε ὅλα αὐτά στό φῶς.

Eldridge Cleaver, *Στό γίγνεσθαι*

Τό πρῶτο βιβλίο στήν Ἀμερική πού πραγματεύτηκε εἰδικά τίς σχέσεις ἀνάμεσα στό σέξ καί στόν ρατσισμό ἦταν τό *Σέξ καί ρατσισμός στήν Ἀμερική* τοῦ Calvin Hernton. Ἡ ἄμεση ἐπιτυχία του, τόσο στή λευκή ὄσο καί στή νέγρικη κοινότητα, ἐπιβεβαίωσε ἐκεῖνο πού ἦταν πάντα γνωστό: ὅτι τό σέξ καί ὁ ρατσισμός συνδέονται ἀξεδιάλυτα. Ὡστόσο ὁ Χέρντον, πού δέν ἀντιλήφθηκε ἀρκετά πόσο βαθειά ἦταν ἡ σχέση αὐτή, περιέγραψε μονάχα ὅ,τι ἦταν ὀλοφάνερο: ὅτι δηλαδή οἱ λευκοί ἄντρες ἔλκονται ἀπό τίς νέγρες γυναῖκες, ὅτι οἱ νέγροι ἄντρες ἔλκονται ἀπό τίς λευκές γυναῖκες, ὅτι οἱ νέγροι ἄντρες δέν μποροῦν νά σέβονται τίς νέγρες γυναῖκες καί ὅτι οἱ λευκοί ἄντρες δέν μποροῦν νά ἐνθουσιάζονται ἀπό τίς λευκές γυναῖκες, ὅτι οἱ λευκές γυναῖκες νιώθουν κρυφή συμπάθεια καί περιέργεια γιά τούς νέγρους ἄντρες.

ὅτι οἱ νέγρες γυναῖκες μισοῦν καί ζηλεύουν τίς λευκές κ.ο.κ. Ὡστόσο, μ' ὄλες του τίς ἀτέλειες, τό βιβλίο, ὅπως καί ὅλα τά ἀνάλογα βιβλία πού ἔχουν ἐκδοθεῖ ἀπό τότε, ξεσήκωσε ἀμέσως θύελλα. Γιατί;

Τό ἀρχικό κίνημα γιά τά πολιτικά δικαιώματα τῶν Νέγρων εἶχε ἀποσιωπήσει πάρα πολύ καιρό τήν ἀλήθεια : κυνηγημένο καί διαρκῶς ἐμποδιζόμενο μιλοῦσε γιά τό « πρόβλημα τῶν Νέγρων » χαμηλόφωνα · οἱ Νέγροι ἦταν « ἔγχρωμοι », ἤθελαν τά ἴδια ἀπλά πράγματα πού θέλουν καί οἱ Λευκοί. (« Ἀπλούστατα, ὅλοι μας εἴμαστε ἄνθρωποι »). Ὑστερα ἀπ' αὐτό, οἱ Λευκοί φιλτράρησαν μέ ἀδρότητα τή δική τους ἀποψη γιά νά σκεπάσουν τίς προφανεῖς φυσικές, πολιτιστικές καί ψυχολογικές διαφορές. Λέξεις σάν τό « σκυλάραπας » ἐγκαταλείφτηκαν. Φράσεις σάν ἐτούτη : « Θά 'θελες νά παντρευτεῖ ἡ ἀδελφή σου Νέγρο ; » θεωρήθηκαν ἀσυγγώρητα κακόγουστες, σημάδια κακῆς ἀνατροφῆς. « Εἶστε προκατειλημμένοι » ἦταν ἡ κατηγορία τῆς μόδας. Καί ὁ Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ χρησιμοποίησε ἐπιδέξια αὐτό τό αἰσθημα ἐνοχῆς, στρέφοντας ἐνάντια στή φιλελεύθερη χριστιανική ρητορική τά ἴδια της τά ἐπιχειρήματα.

Τότε ὅμως ἔκανε τήν ἐμφάνισή της ἡ « Μαύρη Δύναμη ». Σ' ὀλόκληρο τό ἔθνος, ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἐργαζόμενη τάξη πού ἦταν πιό κοντά στοὺς Νέγρους, ἀκούστηκε τό μουγκρητό : « Σᾶς τῶπαμε, αὐτό πού θέλουν στήν πραγματικότητα εἶναι ἡ δύναμή μας - θέλουν τίς γυναῖκες μας ». Ὁ Ἐλντριτζ Κλήβερ τό ἔδειξε ὀλοκάθαρα στό ἔργο του *Ψυχή πάνω στόν πάγο*. Ὅλη ἡ ἔνταση τοῦ σεξουαλικοῦ χαρακτήρα πού παρουσιάζει τό φυλετικό ζήτημα ξέσπασε. Ἐσωτερικά, ἐπίσης, ἡ κίνηση τῆς Μαύρης Δύναμης ἐνδιαφερόταν ὄλο καί περισσότερο γιά τή διακήρυξη τοῦ ἀντρισμοῦ τῶν Νέγρων, ἀλλά καί διαμαρτυρόταν γιά τήν κοινωνική καί φυλετική ἀδικία.

Ὅμως, ἐκεῖνο πού συγκλόνισε τοὺς ἐχθρούς τῆς Μαύρης Δύναμης δέν ἦταν ὁ τέτοιος χαρακτήρας της. Ἡ πλευρά της αὐτή σπάνια ἀμφισβητοῦνταν ἀπό τό πραγματικό κατεστημένο, ἀπό τό φιλελεύθερο κατεστημένο (πράγματι, μπορούμε νά πούμε πῶς ἡ μονογραφία τοῦ Μόυνιχαν γιά τή

« Νέγρικη μητριαρχία » δημιούργησε αυτό τό ομαδικό σύμπλεγμα ευνουχισμού μέσα στή νέγρικη κοινότητα πού περιγράφει), ή ακόμα και από τή Νέα Ἀριστερά. Ἦταν πολύ εύλογο στό κάτω κάτω νά θέλουν οἱ Νέγροι ἐκείνο πού θέλουν ὅλοι οἱ ἄντρες : νά κυριαρχοῦν πάνω στίς γυναῖκες τους. Στήν πραγματικότητα, αὐτή ή πλευρά της ἦταν μάλλον καθησυχαστική: Οἱ Νέγροι ἄντρες θά μπορούσαν τώρα νά περιοριστοῦν στίς μαῦρες καλλονές ἀπομακρυνόμενοι ἀπό τίς λευκές (τό πρόσφατο κύμα ἄρθρων πού κλαῖνε και ὀδύρονται γιατί ή μαύρη γυναίκα σηκώνει « διπλό φορτίο » και γιατί στερεῖται ἕνα σύντροφο πού νά τήν ἐτιμᾷ εἶναι μάλλον ὑποπτο). Ἐλπίζαν ὅτι ή « καθαρότητα » τοῦ σπιτικοῦ και τῆς οἰκογένειας θά τοῦς ἔκανε πιό συντηρητικούς και τίς ἀντιδράσεις τους λιγότερο ἀπρόβλεπτες.

Ὅχι δέν ἦταν ὁ ἀντρισιμός καθ' ἑαυτόν πού ἔκανε τοῦς Λευκοῦς ν' ἀνησυχοῦν · ἦταν ἐκείνο πού σημαίνει ὁ ἀντρισιμός στήν πράξη : ή δύναμη. Οἱ Νέγροι τώρα ἐμπαιναν ἀνοιχτά στόν ἀγώνα πού οἱ ἄντρες διεξάγουν μεταξύ τους, τόν ἀγώνα γιά ἔξουσία : θέλουμε αὐτό πού ἔχετε ἐσεῖς. Φτάνουν πιά τά καταγκιοζιλίγια. Οἱ λευκοὶ ἄντρες ἀνάπνευσαν μέ ἀνακούφιση και ἄρχισαν νά ὀπλιζονται · ἤξεραν πῶς νά τό ἀντιμετωπίσουν αὐτό. Γιά μία φορά ακόμη ἐπρόκειτο γιά ἕναν ἀγώνα ἀντρῶν ἐναντίον ἀντρῶν, μιάς δύναμης (ἀρματωμένης) ἐνάντια στήν ἄλλη. Μέ ἀγαλλίαση χάραξαν τίς γραμμές τῆς μάχης.

Ποιά ἦταν λοιπόν ή ἀλήθεια αὐτή πού λογοκρίθηκε ἔτσι ὥστε νά κάνει ἀποδεκτή στή λευκή Ἀμερική τήν κίνηση γιά τά πολιτικά δικαιώματα τῶν Νέγρων ; Ποιά εἶναι ή σχέση ἀνάμεσα στό σέξ και τόν ρατσισμό πού κάνει ὅλα τά διβλία πού ἀσχολοῦνται μέ τοῦτο τό θέμα νά σημειώνουν μεγάλη ἐκδοτική ἐπιτυχία ; Γιατί ὁ φόβος πού νιώθει ὁ κοινός λευκός ἄνθρωπος μπροστά σ' ἕνα Νέγρο ἔχει τόσο ἐντονο σεξουαλικό χαρακτήρα ; Γιατί οἱ Νέγροι νά τρελαίνονται γιά τίς λευκές γυναῖκες ; Γιατί τόσο συχνά οἱ φυλετικές προκαταλήψεις ἐκδηλώνονται μέ σεξουαλικούς ὁρους ; Γιατί τό λιντσάρισμα (συχνά συνοδευμένο μέ ευνουχισμό) ἀποτελεῖ τήν ἀκραία ἐκδήλωση τοῦ ρατσισμοῦ ;

Είναι φανερό πώς η σχέση ανάμεσα στο σέξ και τό ρατσοισμό θρίσκεται πολύ βαθύτερα από εκεί πού έφτασε ως τώρα ή έρευνά της. Ώστόσο, αν και ή εξέταση της σχέσης αυτής ως τώρα στάθηκε επιφανειακή, μέσα στην πρώτη δεκαετία της νέας κίνησης είχαμε μιά νέα σειρά κοινοτοπίες σχετικά μέ τό σέξ και τόν ρατσοισμό, ένα καινούργιο δόγμα για τίς συζητήσεις της μόδας. Λ.χ., στό Who's Who της Καταπίσης, και παρά τίς στατιστικές του Ύπουργείου "Εργασίας", ύφίσταται αυτή ή φθίνουσα κλίμακα άξιών : λευκός άντρας, λευκή γυναίκα, νέγρος άντρας, νέγρα γυναίκα. Έχουμε ακόμα τόν ανταγωνισμό ανάμεσα στό Μυαλό και τούς Μύς - όπως τόν ανέλυσαν οί Μαίηλερ, Ποντχόρετς και άλλοι και σέ συνέχεια ό Κλήβερ - πού βρίσκεται στή βάση της μυστικιστικής αντίληψης για τόν μεγαλύτερο άντρισμό τών Νέγρων. Κι ακόμα τό « μαύρο στήθος » της Άφρικής, ή γριά νέγρα μάνα ντυμένη άφρικανικά. Όμως αυτή ή επιφανειακή επίδειξη του σεξουαλικού ρατσοισμού σκοπό είχε απλώς νά εμφανίσει τό πρόβλημα μέ διαφορετικό τρόπο, προς τό συμφέρον, αυτή τή φορά, του άντρικού άντι-κατεστημένου.

Στό κεφάλαιο αυτό θά προσπαθήσω νά δείξω ότι ό ρατσοισμός είναι ένα σεξουαλικό φαινόμενο. Όπως τό σέξ στην άτομική ψυχή, έτσι και τόν ρατσοισμό δέν μπορούμε νά τόν κατανοήσουμε πλήρως παρά σέ συσχετισμό μέ τήν ιεράρχηση τών δυνάμεων μέσα στην οίκογένεια. Ύπό τή βιβλική έννοια, οί φυλές δέν είναι παρά τά διάφορα μέλη της οίκογένειας του άντρα - και, όπως έγινε και μέ τήν ανάπτυξη τών σεξουαλικών τάξεων, ή φυσιολογική διάκριση τών φυλών απέκτησε πολιτιστική σημασία μόνον εξαιτίας της άνισης κατανομής της δύναμης. Ό ρατσοισμός, λοιπόν, δέν είναι παρά επέκταση της σεξουαλικής διάκρισης.

* Τό 1969, οί λευκοί άντρες πού δούλευαν κανονικά όλο τό χρόνο κέρδιζαν κατά μέσο όρο 6.427 δολάρια - οί νέγροι άντρες 4.285 - οί λευκές γυναίκες 3.859 - οί νέγρες 2.674 δολάρια. Και όμως πολύ λίγοι είναι οί ριζοσπαστικοί κύκλοι πού, επηρεαζόμενοι από τήν Κίνηση για τήν Άπελευθέρωση τών Γυναικών, παραδέχονται πώς οί νέγρες γυναίκες βρίσκονται από οικονομική άποψη στην τελευταία θέση.

1. Η ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ :
ΟΙΔΙΠΟΥΣ/ΗΛΕΚΤΡΑ, ΤΟ ΑΙΩΝΙΟ ΤΡΙΩΝΟ,
ΤΟ ΠΟΡΝΕΙΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΩΝ

Θά εξετάσουμε τώρα τίς φυλετικές σχέσεις στην 'Αμερική*, μακρόκοσμο τών ιεραρχικών σχέσεων μέσα στον οικογενειακό πυρήνα. 'Ο λευκός άντρας είναι ο πατέρας, ή λευκή γυναίκα ή σύζυγος και μητέρα, πού ή θέση της αποτελεί εξάρτημα τής δικής του - οί Νέγροι, σάν παιδιά, είναι ιδιοκτησία του, καθώς ή φυσική διαφορά τους τούς σηματοδεύει σάν υπόδουλη τάξη, μέ τόν ίδιο τρόπο πού και τά παιδιά αποτελούν μιά υπόδουλη τάξη σέ σχέση μέ τούς ενήλικους. Αύτή ή ιεραρχία τής δύναμης δημιουργεί τήν ψυχολογία του ρατσισμού, όπως ακριβώς μέσα στον οικογενειακό πυρήνα δημιουργεί τήν ψυχολογία τής σεξουαλικής διάκρισης.

Στά προηγούμενα έχουμε περιγράψει τό Οιδιπόδειο σύμπλεγμα στον άρρενα σάν τή νεύρωση πού προέρχεται από τήν αναγκαστική υποδούλωση στή δύναμη του πατέρα. 'Ας εφαρμόσουμε τώρα τήν έρμηνεία αύτή και στήν ψυχολογία του άρρενα Νέγρου. Αύτός, πρώτα πρώτα, ταυτίζεται από άλληλεγγύη μέ τή λευκή γυναίκα, πού κι αύτή είναι φανερό ότι καταπιέζεται από τόν λευκό άντρα. 'Επειδή κι οί δύο τους « εύνουχίστηκαν » (δηλαδή έγιναν άνίσχυροι) μέ τόν ίδιο τρόπο από τόν Πατέρα, υπάρχει μεγάλη ομοιότητα στους τύπους τής ψυχολογικής καταπίεσης πού ο καθένας υφίσταται κατανάγκη - στον κατασταλτικό για τό σέξ χαρακτήρα τών καταπίεσεων αυτών - και συνακόλουθα στή διαμόρφωση του χαρακτήρα τους. Τούς ένώνει ένας ιδιαίτερος δεσμός, εξαιτίας τής κοινής καταπίεσης, όπως ακριβώς ή μάνα και τό παιδί ένώνονται ένάντια στον πατέρα.

Αυτό εξηγεί τό γιατί ή λευκή γυναίκα ταυτίζεται συχνά μέ τόν νέγρο άντρα από προσωπική άποψη, και, μέ μιά περισσότερο πολιτική μορφή, από τήν εποχή τής κίνησης

* Θά εξετάσω εδώ μόνο τίς φυλετικές σχέσεις στις ΗΠΑ πού τίς ξέρω καλύτερα, άν και είμαι βέβαιη πως τά ίδια συμπεράσματα ισχύουν και για τή διεθνή πολιτική και για τόν Τρίτο Κόσμο.

γιά την κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων (Harriet Beecher Stowe*) ως τό σημερινό κίνημα τών Νέγρων. 'Ο υποκαταστατικός χαρακτήρας τού αγώνα αυτού ενάντια στην κυριαρχία τού λευκού άντρα συγγενεύει μέ τήν υποκαταστατική ταύτιση τής μητέρας μέ τό παιδί ενάντια στόν πατέρα. 'Η γυναίκα δέν έχει καμιά έλπίδα νά πετύχει ό προσωπικός της αγώνας, γιατί όλα είναι χαμένα γι' αυτήν έξυπαρχής : Χαρακτηρίζεται *συνολικά* σάν έξάρτημα τού λευκού άντρα, ζει κάτω από τήν καθημερινή του επίδλεψη, αποκομμένη από τίς αδελφές της · έχει μικρότερη επιθετική δύναμη. "Όμως ή μητέρα (ή λευκή γυναίκα) ξέρει ότι αν όχι ή ίδια, τουλάχιστον ό γιός της (ό νέγρος άντρας) είναι δυναμει « άρσενικός », δηλαδή ισχυρός.

'Ενώ όμως μερικές γυναίκες είναι δυνατό νά προσπαθοῦν νά επιτύχουν τήν έλευθερία τους κατά τρόπο υποκαταστατικό, δηλαδή μέ τόν αγώνα τών Νέγρων ή άλλων καταπιεζόμενων ομάδων (πού κι αυτές ξεχωρίζουν από βιολογική άποψη), πολλές άλλες γυναίκες παραιτήθηκαν όλότελα από τόν αγώνα αυτό. 'Αντίθετα προτιμοῦν νά άσπαστοῦν τήν υποδοῦλωσή τους, ταυτίζοντας τά δικά τους συμφέροντα μ' εκείνα τών συζύγων τους, στή μάταιη έλπίδα τους πώς ό χωρισμός τής δύναμης μπορεί νά εξαφανιστεί. 'Η λύση πού θρῆκαν αυτές είναι νά εξαφανίσουν όλότελα – συχνά από έρωτα – τά άτροφικά έγώ τους, γιά νά συγχωρευθοῦν όλότελα μέ τά ισχυρά έγώ τών άνδρῶν τους.

Αυτή ή άπεγνωσμένη ταύτιση άποτελει τόν ρατσισμό τών λευκών γυναικών, πού ίσως προκαλεί άκόμη μεγαλύτερη πικρία στους νέγρους άντρες παρά ό άμεσότερα νοητός ρατσισμός τών συζύγων αυτών τών γυναικών · δείχνει τήν προδοσία τής Μητέρας. "Όμως, δέν πρόκειται γιά γνήσια μορφή ρατσισμού, γιατί γεννιέται από μία ψεύτικη ταξική συνείδηση, από μία άπειλή πού στό κάτω κάτω δέν είναι παρά μία ψευδαίσθηση δύναμης. Κι όταν άκόμα είναι έξίσου ισχυρός ή καί ισχυρότερος από τόν ρατσισμό τού λευκού άντρα, πάλι είναι διαφορετικός στή φύση του. Χαρα-

* 'Η συγγραφέας τού γνωστού μυθιστορημάτος «'Η καλύβα τού Μπαρμπα-Θωμά » (Σημ. Μετ.).

κτηρίζεται από μία ιδιόρρυθμη ύστερία πού, όπως και ό συντηρητισμός τής νέγρικης άσικής τάξης - ή όπως όταν ή γυναίκα δάζει τίς φωνές στόν άντρα της, γιατί μεταχειρίζεται τά παιδιά του καλύτερα από αυτήν - είναι, ή ίδια, άμεσο άποτέλεσμα του έπισφαλουσ χαρακτήρα τής δικής της κοινωνικής κατάστασης. Έτσι ό νέγρος άντρας μπορεί νά γίνει ό άποδιοπομπαίος τράγος γιά τό φαράκι πού ή γυναίκα μάζεψε γιά τόν άντρα της, αλλά είναι άνίκανη νά τό παραδεχτεί στά ίσια.

Έτσι ή λευκή γυναίκα έχει τήν τάση νά αίωρείται ανάμεσα σέ μία ύποκαταστατική ταύτιση μέ τόν νέγρο άντρα καί σ' έναν ύστερικό (όχι όμως γνήσιο) ρατσισμό. Οί ριζοσπάστριες, πού, όπως πολλές γυναίκες, δίνουν στους άντρες γενικά τό εύεργέτημα τής άμφιβολίας, παρουσιάζουν ιδιαίτερα τήν τάση νά έμπιστεύονται καί νά δείχνουν συμπάθεια στους νέγρους άντρες - καί τότε συχνά άπογοητεύονται πικρά είτε γιατί οί νέγροι άντρες τίς εκμεταλλεύονται είτε γιατί ή κίνηση τών Νέγρων δέν αναπτύσσεται άρκετά γοργά, ώστε νά ενισχύσει τήν ύπόθεση τής γυναίκας.

Έξάλλου σπάνια ό νέγρος άντρας νιώθει μόνο έρωτα καί συμπάθεια πρós τή λευκή γυναίκα. Άς ξαναγυρίσουμε στή σύγκριση πού κάναμε. Άκριβώς όπως τό παιδί αρχίζει μ' ένα δεσμό συμπάθειας πρós τή μητέρα του, αλλά σύντομα ύποχρεώνεται νά μεταφέρει τήν ταύτισή του από τή μητέρα στόν πατέρα του, γιά νά ξεριζώσει κάθε θηλυκό στοιχείο από μέσα του, έτσι καί ό Νέγρος, γιά « νά είναι άντρας », πρέπει ν' άποδεσμευτεί από τή λευκή γυναίκα. Άν διατηρεί κάποιον δεσμό μαζί της, αυτός δέν μπορεί παρά νά είναι έξευτελιστικός. Έπιπλέον, εξαιτίας του σφοδρου μίσους καί τής ζήλιας πού νιώθει γιά τόν Κύριό της, τόν λευκό άντρα, μπορεί νά τήν επιθυμεί σαν ένα πράγμα πού πρέπει ν' άποκτήσει γιά νά εκδικηθεί τόν λευκό άντρα. Έτσι, αντίθετα μέ τήν ξεκάθαρη πόλωση τών αισθημάτων τής λευκής γυναίκας, τά αισθήματα του Νέγρου χαρακτηρίζονται από τήν άμφισήμαντη φύση τους - τήν έντονη άνάμιξη έρωτα καί μίσους· όμως, άνεξάρτητα από τόν τρόπο μέ τόν

όποιον εκδηλώνει τὰ ἀμφισήμαντα τούτα αἰσθήματά του, ὁ Νέγρος εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐλέγξει τὴν ἔντασή τους.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα θεατρικὰ ἔργα τοῦ LeRoi Jones, ὁ Ὀλλανδός, δείχνει μερικές ἀπὸ τίς ψυχολογικές αὐτές ἐντάσεις καὶ διαφορούμενες καταστάσεις στὶς σχέσεις τοῦ νέγρου ἄντρα μὲ τὴ λευκὴ γυναίκα. Τίς προσωποποιοῦν ὁ Κλαίη, ἕνας νεαρός νέγρος ἀστὸς, καὶ ἡ Λούλα, μιά ξανθιά μοιραία γυναίκα, σὲ μιά συνάντησή τους στὸν ὑπόγειο σιδηρόδρομο : Ὁ Κλαίη περιφρονεῖ τὴ Λούλα σάν παιχνίδι στὰ χέρια τοῦ λευκοῦ ἄντρα, ἐνῶ παράλληλα νιώθει γι' αὐτὴν, χωρὶς νὰ τὸ θέλει, ἐρωτικὴ ἔλξη· ἐνῶ αὐτὴ τὸν καταλαβαίνει ἄμεσα καὶ βαθιά, τελικὰ ὅμως τὸν προδίδει, κι ὅλα αὐτὰ τελειώνουν μ' ἕνα πισώπλατο χτύπημα μ' ἐγχειρίδιο (ὅταν μῆγγει τίς φωνές « μὲ θιάζει » καὶ τὸ σκάει δίχως νὰ πάθει τίποτα – πιθανῶς γιὰ νὰ πάει νὰ καταστρέψει κι ἄλλους νεαροὺς Νέγρους πού δὲν θὰ τῆς φταῖνε σὲ τίποτα). Αὐτὴ εἶναι ἡ βαθύτερη ἀποψη ἑνὸς νέγρου ἄντρα γιὰ τὴ λευκὴ γυναίκα. Ἡ Λούλα δὲν μᾶς φαίνεται πὼς εἶναι πραγματικὴ γυναίκα, γιατί εἶναι προϊόν τοῦ φυλετικοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος πού περιγράψαμε.

Ἡ σχέση πάλι τοῦ νέγρου ἄντρα μὲ τὸν λευκὸ ἄντρα μιμεῖται τὴ σχέση τοῦ ἀρσενικοῦ παιδιοῦ μὲ τὸν πατέρα. Ἔχουμε δεῖ πὼς κάποια στιγμή τὸ ἀγόρι, γιὰ νὰ ἐκδηλώσει τὸ ἐγὼ του, πρέπει νὰ μεταφέρει τὴν ταύτισή του ἀπὸ τὴν (ἀνίσχυρη) γυναίκα στὸν (ἰσχυρὸ) ἄντρα. Μισεῖ τὸν δυνατό πατέρα του. Ὅμως, βρισκεται μπροστὰ στὸ δίλημμα : ἂν πραγματοποιήσει τὴ μεταφορὰ αὐτὴ (μὲ τοὺς ὄρους τοῦ πατέρα φυσικά) θὰ ἀνταμειφθεῖ· ἂν ἀρνηθεῖ, ὁ ἀντρισεμός του θὰ τεθεῖ ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Ἐνας Νέγρος τῆς Ἀμερικῆς δὲν μπορεῖ νὰ πάρει παρὰ μίαν ἀπὸ τίς ἀκόλουθες στάσεις :

- 1) Μπορεῖ νὰ ὑποχωρήσει στοὺς ὄρους τοῦ λευκοῦ ἄντρα καὶ νὰ ἐξαγοραστεῖ ἀπ' αὐτόν (ὁ Μπαρμπα-Θωμάς τοῦ μυθιστορημάτος τῆς Μπῆτσερ-Στόου).
- 2) Μπορεῖ ν' ἀποκρούσει αὐτὴ τὴν ταύτιση, συχνά γιὰ νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν ὁμοφυλοφιλία. Ἡ μπορεῖ ἐπίσης νὰ συνεχίσει νὰ καταβάλλει ἀπελπισμένες προσπάθειες γιὰ ν' ἀποδείξει ὅτι ἂν στὰ μάτια τῆς λευκῆς κοινωνίας δὲν εἶναι

« άντρας », δέν είναι τουλάχιστο γυναίκα (σύμπλεγμα του μαστροπού). Μέ τό νά συμπεριφέρεται σ' όλες τίς « σκύλες » περιφρονητικά, δείχνει σ' όλο τόν κόσμο ότι άνήκει στην άνώτερη σεξουαλική τάξη.

3) Μπορεί νά προσπαθήσει ν' ανατρέψει τή δύναμη του Πατέρα. Μιά τέτοια προσπάθεια μπορεί, όχι όμως αναγκαστικά, νά περικλείνει τήν επιθυμία του νά γίνει ό ίδιος Πατέρα, αναλαμβάνοντας τή θέση ισχύος.

Αν ό Νέγρος δέν διαλέξει τήν πρώτη λύση, νά ταυτιστεί μέ τόν Πατέρα δεχόμενος τούς όρους πού του θέτει ό Πατέρας, κινδυνεύει νά ύποστέι είνουχισμό (καταστροφή του άντρισμού του, τής *άθέμιτης* « άρσενικής » δύναμής του), ιδιαίτερα αν θίξει τόν θησαυρό του Πατέρα, τό στήριγμα και τήν ενσάρκωση τής δύναμης του Πατέρα : τή γυναίκα του. Ό φυλετικός αυτός είνουχισμός γίνεται όχι μόνο μεταφορικά αλλά κατά κυριολεξία, μέ τή μορφή λιτσαρισματος.

Ας εφαρμόσουμε τώρα τήν πολιτική έρμηνεία μας για τό Σύμπλεγμα τής Ήλέκτρας στην ψυχολογία τής νέγρας γυναίκας. Αν ό νέγρος άντρας είναι Γιός τής άμερικανικής οικογένειας, τότε ή νέγρα γυναίκα είναι Θυγατέρα της. Η άρχική της συμπάθεια προς τή λευκή γυναίκα (τή Μητέρα), ό δεσμός τής κοινής καταπίεσης μ' αυτήν (τή Μητέρα) ενάντια στον λευκό άντρα (τόν Πατέρα) περιπλέκεται από τή μεταγενέστερη σχέση της μέ τόν λευκό άρσενικό (τόν Πατέρα). Όταν ανακαλύψει ότι ό λευκός άντρας είναι κάτοχος αυτού του « κόσμου των ταξιδιών και τής περιπέτειας », τό κορίτσι πού βρίσκεται στην ύποτακτική θέση του παιδιού, προσπι. θεϊ νά ταυτιστεί μαζί του, νά άπορρίψει ό,τι θηλυκό έχει μέσα του (αυτό μπορεί νά είναι ή αίτία τής μεγαλύτερης επιθετικότητας τής νέγρας γυναίκας σέ σύγκριση μέ τόν πειθήνιο χαρακτήρα τής λευκής άδελφής της). Στην προσπάθειά της ν' άπορρίψει τό (άδύναμο) γυναικείο στοιχείο από μέσα της, φτάνει νά μισήσει τή Μητέρα (λευκή γυναίκα). Όπως και τό νεαρό κορίτσι, μπορεί ν' άντιδράσει στην άνισχυρία της μέ δύο τρόπους : ν' άποκτήσει άμεσα ισχύ μιμούμενη τόν λευκό άντρα, νά γίνει έτσι

« κάποια », μιά γυναίκα μέ δυνατό χαρακτήρα πού άνεβαί-
νει ψηλά (« ιδιαίτερα γιά μιά νέγρα γυναίκα »), ή μπορεί
νά άποκτήσει ίσχύ έμμεσα μέ τό νά άποπλανήσει τόν Πα-
τέρα (νά ή περίφημη σεξουαλική γοητεία τών νέγων γυ-
ναικών), έρχόμενη έτσι σέ σεξουαλικό συναγωνισμό μέ τή
λευκή γυναίκα γιά τήν κατάκτηση τής εϋνοιας τού Πατέρα
– πράγμα πού τήν κάνει νά μισεί καί νά ζηλεύει τή λευκή
γυναίκα, τήν όποία πρέπει τώρα νά προσπαθήσει νά μιμη-
θει.

Στό μεταξύ ή σχέση τού Άδελφού (τού νέγρου άντρα)
καί τής Άδελφής (τής νέγρας γυναίκας) είναι σχέση άντα-
γωνισμού καί άμοιβαίας περιφρόνησης. Ό καθένας τους
βλέπει τόν άλλο σάν έναν άνήμπορο ύπηρέτη καί προσπα-
θει άπεγνωσμένα νά τά πάει καλά μέ τούς Γονείς (τόν λευκό
άντρα καί τή λευκή γυναίκα). Ό καθένας τους παρακολου-
θει τά έρωτικά παιχνίδια τού άλλου, όμως τούς είναι δύσ-
κολο νά κατευθύνουν τήν έρωτική δράση τους ό ένας πρός
τόν άλλο : κι οί δύο τους βλέπουν πάρα πολύ καθαρά ό
ένας μέσα στόν άλλο.

Μπορούμε επίσης νά χρησιμοποιήσουμε τήν οικογένεια
μέ διαφορετικό τρόπο γιά νά φωτίσουμε τήν ψυχολογία τού
ρατσισμού. Άς δοϋμε τόν ρατσισμό σάν μιά μορφή τού
Αίώνιου Τριγώνου. Στήν περίπτωση αυτή ό λευκός άντρας
είναι ό Σύζυγος, ή λευκή γυναίκα ή Σύζυγος καί ή Νέγρα
είναι ή Άλλη Γυναίκα. Είδαμε πώς τό είδος αυτό τής διχο-
τόμησης ανάμεσα στήν « καλή » καί τήν « κακή » γυναίκα
είναι κι αυτή προϊόν τού Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Ένας
άντρας δέν μπορεί νά νιώθει ταυτόχρονα έρωτα καί στοργή
γιά τό ίδιο αντικείμενο, πρέπει λοιπόν νά μοιράσει τά αι-
σθήματά του : γιά τή σύζυγό του καί τή μητέρα τών παι-
διών του νιώθει σεβασμό καί στοργή· γιά τήν « άλλη » γυ-
ναίκα – τό σκεϋος τής ήδονής του – νιώθει πάθος. Η
παραπέρα έξώθηση μέχρι αυτής τής διαίρεσης μέ βάση βιο-
λογικά γνωρίσματα, λ.χ. τό χρώμα* ή τήν ταξική οικονο-

*Ένα ενδιαφέρον από ψυχολογική άποψη παράδειγμα τής κοινής καί εν-
αλλασσόμενης πολιτικής λειτουργίας παρέχει ή ύποκατάσταση τής φυλετι-
κής κάστας από τή σεξουαλική κάστα, λ.χ., μιά νέγρα λεσβιάζουσα σέ μιά

μική διάκριση, διευκολύνει την άσκηση αυτής της σεξουαλικής σχιζοφρένειας. Πράγματι, δέν είναι πιά κανείς υποχρεωμένος, για ν' αποφύγει τό αίσθημα ένοχής πού προκαλεί ή παραδίαιση του ταμπού της αίμομιξίας, νά έξευτελίξει τό σεξουαλικό του άντικείμενο. Είναι ήδη έξευτελισμένο έξ όρισμού (ταξικού). (Ίσως μπορούμε νά κρίνουμε την έκταση της διαφθοράς του ψυχισμού του λευκού άντρα μέ τή μανία πού κυνηγά τή μαύρη γυναικεία σάρκα σάν κάτι τό έξωτικό, έρωτικό, γιατί είναι ό άπαγορευμένος καρπός). Ή νέγρα γυναίκα πάλι, άν πληρώνει τό τίμημα αυτής της σεξουαλικής της έκμετάλλευσης, τουλάχιστον είναι έλεύθερη από τή σκλαβιά της οικογενειακής δομής. Ένώ ή λευκή γυναίκα, άν και είναι άντικείμενο σεβασμού στόν ρόλο της ως Μητέρας, είναι μόνιμα άλυσοδεμένη στόν ιδιαίτερο τύραννό της. Τί νιώθουν οί γυναίκες του φυλετικού αυτού τριγώνου ή μιά για τήν άλλη ; Διαίρει και βασίλευε : έγιναν έχθρές μεταξύ τους· οί Λευκές νιώθουν περιφρόνηση προς τίς άνήθικες « πόρνες », ενώ οί Νέγρες τίς ζηλεύουν σάν χαϊδεμένες κουκλές. Ή νέγρα γυναίκα ζηλεύει τή νομιμότητα, τά προνόμια και τίς άνέσεις της λευκής γυναίκας, παράλληλα όμως νιώθει και βαθιά περιφρόνηση γι' αυτήν : οί λευκές γυναίκες είναι « παγωμένες σκύλες », πού τήν έχουν καλά, γιατί δάζουν τίς νέγρες γυναίκες νά κάνουν όλες τίς δουλειές τους σάν λευκών γυναικών - από τήν ίκανοποίηση των σεξουαλικών αναγκών και του πάθους των συζύγων τους και τήν περιποίηση των παιδιών τους μέχρι τίς χοντροδουλειές τους (« βοήθεια ») στό νοικοκυριό. Κατά τόν ίδιο τρόπο και ή περιφρόνηση της λευκής γυναίκας για τή νέγρα είναι ανακατεμένη μέ ζηλία για τή μεγαλύτερη σεξουαλική έλευθερία της τελευταίας, για τόν παράφορο χαρακτήρα της, για τήν άνεξαρτησία της από τά δεσμά του γάμου. Γιατί στό κάτω κάτω ή νέγρα γυναίκα δέν ζει κάτω από τήν άντρική κηδεμονία, είναι περισσότερο κυρία του έαυτου της, μπορεί νά πηγαινόερχεται, νά φεύγει από τό σπίτι, νά δουλεύει (άκόμα κι άν πρόκειται για έξευ-

λεσσιακή σχέση ανάμεσα σέ μαύρη και λευκή παίρνει αυτόματα τόν ρόλο του άντρα.

τελιστική δουλειά) ή και να μην κάνει τίποτε. 'Αλλά εκείνο που δεν ξέρει ή λευκή γυναίκα είναι ότι η Νέγρα μπορεί να μην εξαρτάται από έναν άντρα, όμως στην περίπτωση αυτή μπορεί να γίνει θύμα όλων των αντρών. Ούτε ή μιά ούτε ή άλλη έχει άλλη έκλογή παρά να είναι είτε κοινή είτε ατομική ιδιοκτησία· επειδή όμως καθεμιά τους πιστεύει πώς ή άλλη βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση, στρέφουν την απογοήτευσή τους ή μιά ενάντια στην άλλη, και όχι ενάντια στον αληθινό έχθρό, τόν Άντρα.

Αν στό σεξουαλικό δράμα τού λευκού άντρα ή λευκή γυναίκα παίζει τόν ρόλο τής Συζύγου (τής ιδιωτικής περιουσίας του) και ή νέγρα γυναίκα τόν ρόλο τής Πόρνης (τής δημόσιας περιουσίας του), ποιό ρόλο παίζει ο νέγρος άντρας ; Τόν ρόλο τού Μαστροπού : είναι ένα πιόνι στη σκακιέρα τής σεξουαλικότητας τού λευκού άντρα. Γιατί, όπως είδαμε, ο νέγρος άντρας δεν είναι πλήρης άντρας, ούτε και ένας δημοφιλής (που παραιτήθηκε όλότελα από τόν αγώνα για τήν αναγνώρισή του σαν άντρα), αλλά ένας *έξευτελισμένος* άντρας. ('Ότι ή λέξη μαστροπός σημαίνει « έξευτελισμένος άντρας » φαίνεται από τό γεγονός ότι κατά τόν άντρικό κώδικα τό ν' αποκαλέσεις κάποιον μαστροπό ισοδυναμεί με πρόσκληση σε μονομαχία. 'Υπογράμμισα ήδη ότι ονόματα ζώων τόσο για τόν άντρα όσο για τή γυναίκα χρησιμοποιούνται μόνο για έξευτελισμό – επιβήτορας, γάτα, κόκορας κ.λπ. κανονικά μόνο στην άργκό των γκέτο.) 'Ο άντρισμός τού Νέγρου είναι τόσο άβέβαιος ώστε αναγνωρίζεται μόνο στόν βαθμό που αυτός άσκει τήν έξουσία και τόν έλεγχο του (δηλαδή τήν κακομεταχείριση) πάνω στις γυναίκες, που είναι ακόμα πιο άνισχυρες απ' αυτόν. Και επειδή οι γυναίκες είναι τό κυριότερο όπλο του στόν αγώνα για επίδειξη άντρισμού μέ τόν λευκό άντρα, ή σχέση του μ' αυτές διαφθείρεται – δεν είναι ή επίβολή τού άντρα πάνω σε μιά γυναίκα, τού συζύγου πάνω στη σύζυγο, αλλά ή έξουσία τού μαστροπού πάνω στην πόρνη : παρέχει στη νέγρα γυναίκα ψεύτικη προστασία, και αν καμιά φορά τήν προστατεύει από τούς κινδύνους τής αγοράς, τό κάνει για τό δικό του συμφέρον.

Ώστόσο, ακόμα κι όταν φαίνεται πώς είναι ο κύριος εκμεταλλευτής της, στην πραγματικότητα δεν είναι παρά μόνο ο έμμεσος πράκτορας της εκμετάλλευσής της. Γιατί ακόμα και όταν όρθώνει τις φοράδες του στάβλου του τις μέν ενάντια στις δέ, όταν σπαταλά στο πιτό και στον τζόγο τά λεφτά τους (καρπό σκληρού μόχθου από την άμεση εκμετάλλευσή τους εκ μέρους του λευκού άντρα), όταν τις χτυπά και τις βρίζει, πάλι δέ θά γίνει ένας πραγματικός άντρας. Ο πραγματικός άντρας, τό ξέρουν κι οί δυό τους, είναι 'Ο Άντρας (ο λευκός άντρας). Μόνο αυτός μπορεί νά δώσει νομιμότητα στο Νέγρο ή τή Νέγρα. Καί πάλι, όπως στο τρίγωνο πού σχηματίζει μέ τή Σύζυγο και τή Πόρνη, κρατάει κρεμασμένους στην άκρη ενός σπάγκου τόν Μαστροπό και τήν Πόρνη, πού μέσω του μεταξύ τους άγώνα μάχονται στην πραγματικότητα ενάντια σ' αυτόν. Πολλές από τις εντάσεις πού ύφίστανται μέσα σ' αυτά τά επάλληλα τρίγωνα, φαίνονται στο παρακάτω σύντομο απόσπασμα, πού μιά νέγρα γυναίκα άπευθύνει στον άντρα μέ τόν όποιο συνδέεται :

Φυσικά θά πείς : « Πώς είναι δυνατό νά σ' αγαπώ και νά θέλω νά είμαι μαζί σου όταν γυρίζοντας στο σπίτι σε βλέπω σαν παγώβουνο ; Οί λευκές γυναίκες ποτέ δεν άνοίγουν τήν πόρτα για τούς συζύγους τους μέ τόν τρόπο πού τό κάνετε εσείς οί μαύρες σκύλες ».

Καί βέβαια δεν είναι έτσι, μπουνταλά μου ! Γιατί νά βρίζονται στο χάλι τό δικό μας αφού έχουν υπηρέτριες σαν και μένα για νά κάνουν όλες τις δουλειές τους; 'Η λευκή κυρία δεν έχει ανάγκη νά μπηξει τις φωνές στα παιδιά της, ούτε νά στέκεται ορθια πάνω από τήν κουζίνα της· όλα τά κάνουν, άλλοι γι' αυτήν και ο άντρας της, είτε τήν αγαπάει είτε όχι. κουβαλά... κορβαλά... τ' άκους, νεγρούλη ; ΚΟΥΒΑΛΑ!

Gail A. Stokes, στο « Νέγρα Γυναίκα σέ Νέγρο Άντρα »
Λιμπεραίητορ, Δεκέμβρης 1968

Όμως, δεν είναι μόνο ή άπασχόληση της νέγρας γυναίκας μέ τόν λευκό άντρα πού διαφθείρει τή σχέση της μέ τό νέγρο άντρα. Γιατί και όταν ακόμα ή νέγρα γυναίκα ξεδεύει τό τελευταίο της δολάριο για νά κεράσει ένα πιτό τόν

νέγρο άντρα, ό νους της στην πραγματικότητα είναι στον λευκό άντρα. Νά τί λέει ή "Απιστη στό έργο του Cleaver, "Η Άλληγορία του νέγρου ευνούχου :

Άνεκαθεν πιστεβα ότι μά νέγρα γυναίκα πού παντρεύεται ένα Λευκό είναι σαν νά προσθέτει τό τελευταίο δστρο στό στέμμα της. Είναι τό κορυφωμα της επιτυχίας στά μάτια της και στά μάτια των αδελφών της. Δέστε πόσες ένδοξες Νέγρες παντρεύτηκαν Λευκούς. Όμως, και όλες όσες δέν είναι διασημότητες θά ήθελαν νά γίνουν, για νά παντρευτούν Λευκούς. Τό άγόρι των δνειρων τους είναι ό Άσπρούλης. Όταν σās φιλούν, στην πραγματικότητα, δέν φιλούν εσās. Κλείνουν τά μάτια τους και φαντάζονται πώς φιλούν τό Λευκό άγόρι πού δνειρεύονται. Άκούστε τά δνειρα αυτά (...). Ό Όησους Χριστός ό άγνός είναι ό ψυχικός νυμφίος της νέγρας γυναίκας. Κάποτε στό διάβα της ζωής σας θά μάθετε ότι κατά τή συνουσία και τήν ώρα του όργασμου ή μαύρη γυναίκα, στά πρώτα φρικιάσματα του σπασμου της, ξεφωνίζει τό όνομα του Χριστου. « Χριστέ μου, έρχομαι! » του φωνάζει. Και σένα, αυτό θά σε πονέσει. Θα είναι σαν μαχαιριά στην καρδιά σου. Θα είναι σαν ή γυναίκα σου, τήν ώρα του όργασμου νά ξεφωνίζει τό όνομα κάποιου πονηρου μορφονιου της συνουσίας.

Έτσι ή νέγρα γυναίκα τρέφει τήν ίδια περιφρόνηση για τον νέγρο άντρα πού έχει κι αυτός για εκείνη - ένας πραγματικός άντρας θά μπορούσε νά τήν ανεβάσει μέ τον γάμο, χάρη στην άνώτερη τάξη του. Δέν μπορεί νά νιώσει σεβασμό για τό νέγρο άντρα, γιατί ξέρει ότι αυτός δέν έχει καμιά δύναμη. Ό λευκός άντρας τουλάχιστον « συντηρεί » τις γυναίκες του και δέν τις δέρνει. Ό λευκός άντρας είναι πάντα ευγενικός, τρυφερός και πολιτισμένος. Η νέγρα γυναίκα δέν βλέπει πώς είναι τέτοιος από συμφέρον : έτσι ούτε ό Μαστροπός ούτε ή Πόρνη θά υποψιαστούν ότι ό Ευγενικός Λευκός Πελάτης τους φταίει για τήν καταστροφή και των δυό τους.

Έτσι εκείνο πού επιτρέπει στην Παναμερικανική οικογένεια νά επιβεβαιώνει τήν ύπαρξη της είναι τό Πορνείο του γκέτο των Νέγρων. Ό διασμός της νέγρικης κοινότητας στην Άμερική κάνει δυνατή τή διατήρηση της οικογενειακής δομής της λευκής κοινότητας πού είναι μεγαλύτερη,

ὅπως ἀκριβῶς ἡ σεξουαλική πορνεία γενικά στηρίζει τὴν ἀξιοσέβαστη οἰκογένεια τῶν μεσαίων τάξεων. Ἡ νέγρικη κοινότητα εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ομάδα πού ικανοποιεῖ τίς σεξουαλικές ἀνάγκες τῆς λευκῆς ἀνθρώπινης οἰκογένειας καὶ τῆς ἐπιτρέπει νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει. Κι αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού δέν ὑπάρχει οἰκογενειακὴ σταθερότητα στὰ γκέτο.

Τὸ γεγονός ὅτι συναντοῦμε τόσο συχνά αὐτὸ τὸ φυλετικο-σεξουαλικὸ σύστημα σέ μικρογραφία μέσα στὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων ἀποκαλύπτει πόσο βαθύ εἶναι τὸ πρόβλημα. Τὸ ἀτομικὸ λευκὸ νοικοκυριὸ στηρίζεται στὴν ἰσόβια ἐκμετάλλευση τῶν νέγρων γυναικῶν στὶς δουλειές τοῦ νοικοκυριοῦ ἢ στὸν σεξουαλικὸ τομέα. Φαίνεται λοιπὸν φυσικὸ στὸν νεαρὸ Νέγρο πού προέρχεται ἀπὸ τὸ γκέτο νά κάνει λίγο τὸν μαστροπό, ἢ καὶ τὸν διαφθορέα, γιατί ἡ ἀξία του σάν « ἄντρα » θά κριθεῖ ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θά εἶναι σέ θέση νά κουμαντάρει τίς πόρνες του – καὶ ἀπὸ τὸ πόσες μπορεῖ νά κουμαντάρει ταυτόχρονα. Γίνεται μαέστρος στὸν τσαρλατανισμό καὶ τὸ ψέμα. Ἄν τὰ καταφέρει ν' ἀγκιστρῶσει καὶ καμιὰ Λευκὴ θά εἶναι μιὰ νέα ἐπιτυχία του, γιατί θά σημαίνει ἓνα ἄμεσο πλήγμα στὸν λευκὸ ἄντρα (τὸν Πατέρα). Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸ συχνὸ συνταίριασμα τῆς λευκῆς πόρνης μὲ τὸ νέγρο μαστροπό : ἡ λευκὴ γυναίκα (Μητέρα) ξεπέφτει καὶ γίνεται πόρνη σάν τὴ νέγρο γυναίκα, χαστούκι κατὰμουτρα στὸν λευκὸ ἄντρα. Εἶναι τὸ πολυτιμότερο κτῆμα τοῦ Πατέρα πού τώρα ξαναπουλιέται σ' αὐτὸν σάν χαλασμένο ἐμπόρευμα. Ὅσο γιὰ τὴν ἴδια τὴ λευκὴ πόρνη, αὐτὴ – στὶς λίγες περιπτώσεις πού εἶχε κάποια δυνατότητα ἐκλογῆς – ἔχει σπρώξει τὸν μαζοχισμό ὡς τὰ ἄκρα. Γίνεται ὀλοκληρωτικὰ λεία τοῦ λευκοῦ ἀνθρώπου δείχνοντάς του ὅτι ἀποδέχτηκε τὴν ἔσχατη ταπείνωση : ἓνα νέγρο μαστροπό.

2. « Ο ΑΝΑΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΝΕΓΡΩΝ »

Ποιά εἶναι ἡ στάση τῆς μαχόμενης νέγρικης κοινότητας ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ψυχοσεξουαλικὴ ὑποβάθμιση πού λέ-

γεται ρατσισμός ; Είπα παραπάνω ότι ο νέγρος άντρας μπορεί να διαλέξει ανάμεσα σε τρεις τρόπους για ν' αντιδράσει στην κυριαρχία του λευκού άντρα :

1) Μπορεί να υποταχθεί στους όρους που του υπαγορεύει ο λευκός άντρας (και να γίνει, στην καλύτερη περίπτωση, μιά νέγρική διασημότητα - ήθοποιός, αθλητής, μουσικός - ή και μέλος της νέγρικής αστικής τάξης).

2) Μπορεί να απαρνηθεί ολοκληρωτικά την ταύτιση με όλα τα επακόλουθα αυτής της άρνησης, να χαρακτηριστεί δηλαδή σαν κάτι λιγότερο από « άντρας » (ή ρημαγμένη νεολαία των γκέιτο που περιέγραφα).

3) Μπορεί να προσπαθήσει να ξεγεραθεί και να ανατρέψει τον Πατέρα, πράγμα που μπορεί να περιλάβει και την κλοπή της θέσης Ισχύος του για λογαριασμό δικό του (επαναστατική πολιτική οργάνωση ιδιαίτερα των σημερινών μαχόμενων νέων).

Η κίνηση των Νέγρων διάλεξε την τρίτη λύση, που είναι και η κατά πολύ υγιέστερη. Όμως πώς σχεδιάζει να την πετύχει ; Ένας τρόπος είναι να ένωθει με τις λευκές δυνάμεις που επιδιώκουν τό ίδιο πράγμα*. Ξαναγυρίζουμε πάλι στην οικογένεια. Ο λευκός άντρας είναι ο ντελικάτος Νόμιμος Γιός. Ο νέγρος άντρας είναι ο σκληρός Νόθος Άδελφός, ο παράνομος γιός που θέλει να δοκιμάσει την τύχη του για την κατάκτηση της εξουσίας. Οι έτεροθαλείς Άδελφοί έκαναν μιά συμφωνία : ο αποκληρωμένος Άδελφός προσφέρει τις γυναίκες του και την επαναστατική του δύναμη στον παραχαϊδεμένο νευρωτικό Νόμιμο Γιό, με αντάλλαγμα την τακτική του, τή ρητορική του, και, πάνω άπ' όλα, την ύποσχεση να του παραχωρήσει ένα κομμάτι από τά πρωτοτόκιά του όταν άνεβεί στο θρόνο. Στην περίπτωση αυτή η συμφωνία δέν προβλέπει δικαιοσύνη και ισότητα των δύο άδελφών, αλλά εξουσία (του άρσενικού).

Και ποιά είναι η Μικρή Άδελφή ; Έπιτρέπεται στίς

* Έδω, και σ' όλοκληρο τούτο τό κεφάλαιο, παίρνω τή θέση του Κόμματος των Μαύρων Πανθήρων σαν αντιπροσωπευτική τής Μαύρης Δύναμης, άν και ξέρω καλά πώς τό κόμμα αυτό βρίσκεται σε βίαιες αντιθέσεις με άλλες ομάδες τής Μαύρης Δύναμης πάνω σε πολλά πράγματα.

λευκές γυναίκες της 'Αριστεράς ν' ακολουθήσουν ένδεχο-
 μένως τό κίνημα, άν δέχονται ν' αναλάβουν τίς άγγαρείες
 του· όμως τίς περισσότερες φορές τίς άποκρούουν και τίς
 αφήνουν έξω από αυτό (« πανούκλες » πού πάντα γυ-
 ρεύουν νά πάρουν μέρος σ' αυτό και κάνουν σκηές στήν
 παραμικρή « σοβινιστική » παρατήρηση τών άντρών). 'Η
 'Αδελφή αυταπατάται ταυτιζόμενη τόσο έντονα μέ τόν Με-
 γάλο 'Αδελφό, ώστε πολλές φορές αρχίζει νά πιστεύει πώς
 είναι ίδια μ' αυτόν. Της γίνεται όλο και πιό δύσκολο νά
 ταυτιστεί μ' εκείνη τήν άνώδυμη μάζα τών συνηθισμένων
 γυναικών (Μητέρα) τήν όποία πρέπει νά σκοτώσει μέσα της
 για νά κερδίσει τήν επιδοκιμασία του Μεγάλου 'Αδελφού,
 πού τήν ένθαρρύνει στήν προσπάθεια αυτή. Αυτός ξέρει ότι
 οι ψευδαισθήσεις για τή μελλοντική συμμετοχή της στή δύ-
 ναμη θά τήν κάνουν μέ τόν καιρό πιό πειθήνια. Μπορεί νά
 τοϋ φανεί χρήσιμη, ιδιαίτερα για νά πλήξει τόν Πατέρα.

'Επιπλέον, οι 'Αδελφοί έκαναν μιά συμφωνία αίματος :
 μου παραχωρείς τίς « κότες » σου (ό Μπάσταρδος 'Αδελ-
 φός ίκανοποιεί τίς φαντασιοπληξίες του σέ βάρος της Μι-
 κής 'Αδελφής, ένώ τό λευκό άγόρι κάνει πώς δέν βλέπει)
 και θά σου δώσω τίς δικές μου (τό λευκό άγόρι προχωρεί
 στήν πρώτη πραγματική σεξουαλική έμπειρία του, ένώ ό
 Μπάσταρδος 'Αδελφός κρυφογελά).

Κι ή νέγρα αδελφή ; Οι μαχόμενοι νέγροι άντρες, πού θέ-
 λουν τώρα τή « νομιμότητα », ανασυντάσσουν τόν σεξουα-
 λισμό τους για νά συμμορφωθούν μέ τό ίσχύον υπόδειγμα.
 Γίνονται τώρα προσπάθειες νά έμφυτευθεί ό θεσμός της οι-
 κογένειας στή νέγρική κοινότητα, νά μεταμορφωθεί ή νέ-
 γρική κοινότητα από μοροντέλο για τή λευκή οικογένεια σέ
 νέγρική οίκογένεια. 'Η νέγρα γυναίκα εγκαταλείπει τόν
 προηγούμενο ρόλο της, της Πρόνης, για νά γίνει ή Μαύρη-
 Βασίλισσα, ή Τιμημένη-Μητέρα-τών-Παιδιών-μου. 'Ετσι ό
 Μπάσταρδος Γιός ανέλαβε τόν ρόλο του Πατέρα μέσα στή
 δική του κοινότητα, σαν προοίμιο της επικείμενης έξουσίας
 του. Παραθέτουμε μιά άφισα πού τή βρήκαμε κολλημένη
 στή διτρίνα ενός μαγαζιού του East Village και είχε μεγάλη
 κυκλοφορία :

Ο ΜΑΥΡΟΣ ΧΡΥΣΟΣ

(Ένα μεγάλο έντυπωσιακό προφίλ νέγρας με αφρικανικό ντύσιμο)

ΕΙΜΑΙ Η ΝΕΓΡΑ ΓΥΝΑΙΚΑ, ΜΗΤΕΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, ΒΑΣΙ-
ΛΙΣΣΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ. ΜΕΣΩ ΕΜΟΥ Ο ΝΕΓΡΟΣ ΑΝΤΡΑΣ
ΓΕΝΝΑ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΤΟΥ.

Ἄν δέν προστατεύει τή γυναίκα του δέν θά γεννήσει καλό ἔθνος.

Καθήκον μου εἶναι νά διδάσκω καί νά καταρτίζω τούς νέους, πού ἀποτελοῦν τό μέλλον τοῦ ἔθνους.

Μαθαίνω στά παιδιά μου τή γλώσσα, τήν ἱστορία καί τόν πολιτι-
σμό, ὅταν εἶναι ἀκόμα πολύ νεαρά.

Τά μαθαίνω ν' ἀγαποῦν καί νά σέβονται τόν πατέρα τους, πού δουλεύει σκληρά γιά νά μποροῦν νά ἔχουν κατάλληλη τροφή, ρου-
χισμό καί στέγη.

Φροντίζω καί κάνω τήν κατοικία μας ἀνετη γιά τό σύζυγό μου.

Ἄντανακλῶ τήν ἀγάπη του πρὸς τά παιδιά, ὅπως τό φεγγάρι ἀν-
τανακλᾷ τό φῶς τοῦ ἡλίου πρὸς τή γῆ.

Κάθομαι καί συζητῶ μέ τόν σύζυγό μου γιά τίς καθημερινές ἀνάγκ-
ες καί τά προβλήματα, ὥστε νά τά λύνουμε καί νά ὀργανώσουμε
ένα στέρεο καί εἰρηνικό νοικοκυριό.

Τό καλύτερο δῶρο πού μπορῶ νά κάνω στό ἔθνος μου εἶναι γερά,
ύγιη, ἔξυπνα παιδιά πού θά γίνουν οἱ αὐριανοὶ ἡγέτες του.

Ξέρω ὅτι ἡ ἀληθινή ἀξία ἑνός ἔθνους ἐκφράζεται μέ τόν σεβασμό
καί τήν προστασία τῆς γυναίκας, γι' αὐτό κι ἐγώ συμπεριφέρομαι
πάντα μέ πολιτισμένο τρόπο, καί μαθαίνω τά παιδιά μου νά κά-
νουν τό ἴδιο.

Εἶμαι ἡ Νέγρα Γυναίκα.

Ὅμως μιά τέτοια μεταμόρφωση, καί ἂν ἀκόμα πετύχει,
εἶναι προϊόν τῆς φαντασίας, γιατί ὅσον καιρό ὁ λευκός ἀν-
τρας παραμένει στήν ἐξουσία, ἔχει καί τό προνόμιο νά κα-
θορίζει τή θέση τῆς νέγρικης κοινότητας ὅπως αὐτός τό ἐν-
νοεῖ – γιατί ἀπό αὐτόν ἐξαρτᾶται ἡ ἴδια ἡ ἐπιβίωσή της –
καί οἱ ψυχοσεξουαλικές συνέπειες αὐτοῦ τοῦ καθορισμοῦ
σέ κατώτερο ἐπίπεδο θά ἐξακολουθοῦν νά λειτουργοῦν.

Ἔτσι ἡ ἔννοια τῆς Ἀξιοπρεποῦς Νέγρικης Οἰκογένειας σπάνια εἰσχωρεῖ πέρα ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς « κατ' ἀπομίμηση Ἀστικῆς Τάξης » ἢ τοὺς Ἀληθινούς Πιστοὺς τῆς Ἐπανάστασης. Πραγματικά, θά πρέπει νά ἔχει κανεῖς φανατική πίστη στὴν Ἐπανάσταση, γιὰ νά καταπολεμήσει τὰ νοητικά σχήματα πού δημιουργεῖ τό σημερινό σεξουαλικό – φυλετικό σύστημα. Μόνο ὁ σταθερὸς δραματισμὸς ἑνὸς μελλοντικοῦ ἀλλιώτικου κόσμου μπορεῖ νά κάνει κάποιον ν' ἀσπαστεῖ μιά τόσο παράξενη δομὴ. Εἶναι λοιπὸν εὐλόγο, οἱ σκληροὶ νέοι τῶν γκέτο νά μὴν εἶναι πολὺ πρόθυμοι νά βάλουν σέ ἐφαρμογὴ μιά τέτοια οἰκογενειακὴ δομὴ. Κάθε μέρα θρῖσκονται στὸ ἔλεος τῶν σεξουαλικῶν ἀναγκῶν τῆς λευκῆς Οἰκογένειας. Δέν μποροῦν νά ἐπιτρέψουν στὸν ἑαυτὸ τους νά ἀγνοήσουν τὴ δυσάρεστη πραγματικότητά τους ἢ νά ξεχάσουν, ἔστω καὶ γιὰ μιά στιγμὴ, ποιὸς κατέχει τὴ δύναμη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ οἱ νέγροι ἐπαναστάτες εἶναι τόσο ἐπικίνδυνοι ὅσο καὶ μιά συμμορία Νάτ Τάρνερς πού θά ἐπιχειροῦσαν νά μπάσουν τὸν γάμο στὶς συνοικίες τῶν σκλάβων ἐν ὄψει τῆς ἐπικείμενης ἐπανάστασης. Ἀκόμα καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐπαναστάτες, παρὰ τίς συστάσεις τους γιὰ τὸ ἀντίθετο, δυσκολεύονται νά καθορίσουν τὸν ἑαυτὸ τους ἀπὸ τὴ ρατσιστικὴ – σεξουαλικὴ ψυχολογία, καὶ ἐξακολουθοῦν νά ἔλκονται ἀκατανίκητα ἀπὸ τίς « λευκὲς διαβόλισες ». Γιὰ τὴ ψυχολογία αὐτὴ εἶναι βαθιὰ ριζωμένη μέσα τους καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πραγματικότητά τῆς ἐξουσίας. Νά τί λέει ὁ Cleaver, ἀγωνιζόμενος ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του.

Μιά μέρα εἶδα σ' ἕνα περιοδικὸ τὴ φωτογραφία τῆς λευκῆς γυναίκα-κας πού εἶχε φλερτάρει μὲ τὸν Emmett Till [κι ἔτσι προκάλεσε τὸν θάνατό του]. Καθὼς κοίταξα τὴ φωτογραφία, ἔνιωσα ἕνα ἐλαφρὸ σφίξιμο στὸ κέντρο τοῦ στήθους μου, πού τό δοκιμάζω ὅταν μιά γυναίκα μὲ συγκινεῖ. Ξανακοίταξα ἐπανελημμένα τὴ φωτογραφία καί, στὸ πείσιμα ὄλων καὶ παρὰ τὴ θέλησή μου, παρὰ τὸ μῖσος μου γιὰ τὴ γυναίκα αὐτὴ καὶ γιὰ καθετὴ πού ἀντιπροσώπευε, ἐξακολουθοῦσε νά μὲ συγκινεῖ. Μὲ κατέλαβε λύσσα ἐνάντια στὸν ἑαυτὸ μου, ἐνάντια στὴν Ἀμερικὴ, τὴ λευκὴ γυναίκα, τὴν ἱστορία πού ἔβαλε μέσα στὸ στήθος μου ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἔνταση τοῦ πάθους

και της επιθυμίας. Δυό μέρες αργότερα έπαθα « νευρική κατάπτωση ».

Η μεγαλύτερη αρετή του Cleaver σαν συγγραφέα είναι η έντιμότητά του. Στο έργο του *Ψυχή πάνω στον πάγο* μάς δίνει την ψυχολογία του νέγρου άντρα, ιδιαίτερα τον διαβρωτικό έρωτα/μίσος για τη « Δράκαινα » (τή λευκή γυναίκα). Πραγματικά, η εξέλιξη του Cleaver περιλαμβάνει τις περισσότερες από τις άμφισημίες που έχουμε περιγράψει. Μάς επιτρέπει να σχηματίσουμε μία ιδέα για την προηγούμενη στάση του απέναντι στις (νέγρες) γυναίκες προτού έρωτευθει τη (λευκή) γυναίκα :

Σέ σέβομαι άκόμα και πίσω από την πλάτη σου. Έχω την κακή συνήθεια, όταν μιλώ για τίς γυναίκες μπροστά σέ αποκλειστικά άντρική συντροφιά, να τίς ονομάζω « τσούλες ». Τούτη ή τσούλα, εκείνη ή τσούλα και τά τέτοια, ξέρεις. Λίγες μέρες πρίν, μιλώντας για σένα σέ μερικούς μαχαιροβγάλτες, είπα : « αυτή ή τσούλα... » Κι ένιωσα μεγάλη ντροπή γι' αυτό. Κατέκρινα τον εαυτό μου και υπέφερα ψυχικά πολλές μέρες συνέχεια. Μπορεί αυτό να φαίνεται άσήμαντο επεισόδιο, όμως εγώ του άποδίδω μεγάλη σημασία εξαιτίας της σειράς των σκέψεων που άνικίνησε μέσα μου. Νοιάζομαι για σένα, ό νους μου όλο τρέχει σέ σένα, κι αυτό είναι κάτι καινούργιο, μία άπτόμη άλλαγή προσανατολισμού όλότελα διαφορετική για τον Eldridge X.

Πηλούντιο στον Έρωτα - Τρία γράμματα

Γενικά, στα γράμματα αυτά που άρχικά τά έγραψε στην Beverly Axelrod, δικηγόρο στο Σάν-Φραντσίσκο, ό Cleaver προσπαθεί να άπαλλαγεί από τη γλυκερή γλώσσα, την επιδέξια πειστικότητας που χαρακτηρίζει τον νέγρο άντρα. Δέν τό πετυχαίνει πάντα. Καταλαβαίνει κανείς ότι ό Cleaver είναι ύποχρωμένος να μάχεται τον εαυτό του. Και συνέχεται ίσα-ίσα την τελευταία στιγμή (μέ υπερβολική σχεδόν κατασσοσύνη) για να παραδεχτεί αυτό που έκανε.

ΤΩΡΑ ΓΥΡΙΣΕ ΤΟΝ ΔΙΣΚΟ ΚΑΙ ΠΑΙΞΕ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΟΨΗ

Προσπάθησα να σέ ξεγελάσω. Δέν είμαι καθόλου μετρίοφρων.

“Όμως όταν ή Beverly εκφράζει κάποιον κυνισμό προς τόν έρωτά του, ο Cleaver τή βεβαιώνει έπίμονα ότι πρέπει νά του άνοιξει τήν « καρδιά της », νά έχει έμπιστοσύνη σ’ αυτή.

Ή Beverly είχε δίκιο. Ό γυναικείος κυνισμός της, όπως συνήθως, ήταν παραπάνω από δικαιολογημένος. Δέν ήταν άρκετά κυνική. (Ό Cleaver, γιά νά δώσει τό παράδειγμα, άφησε τήν Beverly στά κρύα του λουτρού και παντρεύτηκε τήν Kathleen, πού μόλις έδειχνε ότι ήταν Νέγρα. Στίς τελευταίες φωτογραφίες εμφανίζεται κι ένα μικρό άγοράκι). Τά γράμματά του προς τήν Beverly, τόσο τίμια και προσωπικά, όσο πιθανόν θά μπορέσει νά είναι ποτέ ό ίδιος προς μιά γυναίκα, τ’ άκολουθει ένα έξεζητημένο γράμμα (όμολογία πίστεως ; θεωρητικές πεποιθήσεις ;) προς “Όλες τίς Νέγρες Γυναίκες άπ’ Όλους τούς Νέγρους Άντρες. Σ’ αυτό βρίσκει κανείς, ανάμεσα σέ εικόνες από όρχεις και κόλπους, μαργαριτάρια σάν τ’ άκόλουθα :

Πέρα από τή γυμνή άδυσσο του άρνημένου άντρισμού μου, τών 400 χρόνων (!) όπου στερήθηκα τ’ άρχίδια μου, νάμαστε τώρα πρόσωπο μέ πρόσωπο οί δυό μας, βασίλισσά μου.

Τής θυμίζει ότι :

Χείμαρροι αίματος ξεχύνονται σήμερα από τό εργαλείο μου.

Και τέλος, θριαμβευτικά :

Μπήκα στό άντρο και απέσπασα τ’ άρχίδια μου από τά δόντια ενός λιονταριού πού θριχιάταν...

Οί όλοσέλιδες ώδές του προς τή Μαύρη Μήτρα της Άφρικής δύσκολα θά μπορούσαν νά θεωρηθούν - τό λιγότερο πού μπορεί νά πει κανείς - σάν ό καλύτερος τρόπος νά κολακέψεις μιά γυναίκα.

Γιατί, παρά τήν έπωδό του προς τή Μαύρη Θηλυκότητα (Βασίλισσα, Μητέρα και Κόρη της Άφρικής, Άδελφή της Ψυχής μου, Μαύρη Μνηστή του Πάθους μου, Αιώνια μου

Ἀγάπη), ὁ Cleaver, στό ὑποτιθέμενο αὐτό ἐρωτικό γράμμα, ἐπίκεντρο ἔχει τόν ἑαυτό του, τόν « ἀντρισμό » του. Ἀπουσιάζει ἀπό αὐτό ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ νέγρα γυναίκα εἶναι ἓνα αὐτόνομο ἀνθρώπινο πλάσμα· ἀπλῶς ἀντανακλά τή δική του (ἀρσενική) εἰκόνα. Τό ἴδιο παλιό κόλπο μέ ἐπαναστατική μεταμφίεση : τό ἀρσενικό πού προσδιορίζει τόν ἑαυτό του ἀρνητικά σάν τόν δυνατό ἄντρα, ξεχωρίζοντάς τον ἀπό τήν ἀδύνατη γυναίκα, μέ τήν ἐξουσία πού ἀσκει πάνω της – σάν τόν μαστροπό πού διώχνει τό θηλυκό πού ὑπάρχει μέσα του, πετυχαίνοντας ἔτσι μιᾶ ψεύτικη αἴσθηση ἀντρισμοῦ (δύναμης) μέ τό ὅτι ἐξουσιάζει ὅλα τά θηλυκά πού βρίσκονται κοντά του. Ἡ σεξουαλική φύση τοῦ φυλετικοῦ ἀγχοῦς τοῦ Cleaver ἀποκαλύπτεται ἀπό τήν ἐπίθεσή του κατά τοῦ Μπάλντουιν, πού στήν πραγματικότητα δέν εἶναι παρά ἡ κακεντρέχης ἐπίθεση τοῦ Νέγρου Μαστροποῦ κατά τῆς Μαύρης Μητέρας. Ἡ Βασίλισσα προτίμησε νά παραιτηθεῖ δλότελα ἀπό τήν ἀρσενική ταύτιση (τή δύναμη) παρά ν' ἀποδεχτεῖ τόν ἐξευτελιστικό σεξουαλικό προσδιορισμό πού ἐπέβαλε ὁ λευκός ἄντρας, ἀπειλώνοντας ἔτσι τόν μαστροπό πού δίνει μιᾶ μάχη χαμένη ἐκ τῶν προτέρων. Καί σάν νά μήν ἔφτανε ἡ ἐπίθεση αὐτή, ὁ Κλήβερ προδίδει τή σεξουαλική ἀνασφάλειά του μέ τήν εἰκόνα πού δίνει γιά τόν ἑαυτό του σάν « ὑπερ-ἀρσενικό » – μαύρη ἔκδοση τοῦ Νόρμαν Μαίηλερ. Κάποια πρόοδος, ἂν κρίνουμε ἀπό τόν ὑστερικό τρόπο μέ τόν ὁποῖο στηθοχτυπιέται.

Ἡ μεταμόρφωση τῆς νέγρας γυναίκας στό παραδοσιακό παθητικό θηλυκό δημιουργεῖ ἓνα βολικό ἀρνητικό φόντο πάνω στό ὁποῖο μορεῖ νά προβληθεῖ ὁ ὄρισμός τοῦ νέγρου ἄντρα γιά τόν ἑαυτό του σάν ἀρσενικοῦ (ἐπιθετικοῦ). Καί χάρη στήν ιδιότητά της σάν βατήρα ἢ ἀνδρεῖκελου γιά ἀσκηση σκοποβολῆς, ἡ νέγρα γυναίκα εἶναι πολύτιμη καί ὁ ἄντρας ὀφείλει νά τήν κορτάρει « ταπεινά »· ἡ συνεργασία της ἔχει μεγάλη σημασία γιατί ὁ νέγρος ἄντρας μορεῖ νά εἶναι ὁ « ἄντρας » μόνο ἂν κάποιος γίνει ἢ « γυναίκα ».

Οἱ νέγρες γυναῖκες, πού δέν ξεγελιόνται εὐκολα, φαίνονται ὥστόσο πῶς ἔπεσαν σ' αὐτή τήν παγίδα. Νά μιᾶ ἄλλη μομφή, πού διατύπωσε μιᾶ ἄλλη νέγρα γυναίκα, ἀπαντών-

τας στήν παραπάνω κατηγορία τής Gail A. Stokes ενάντια στους νέγρους άντρες. Μόλο που προέρχεται από γυναίκα, προδίδει ωστόσο αντιγυναικεία στάση :

Βέβαια [οι μαύροι άντρες] κάνουν γκάφες και λάθη· μήπως όμως δεν κάνουμε και μεις; Αυτό είναι φυσικό για όποιον επιχειρεί κάτι καινούργιο, δηλ. να γίνει ηγέτης...Που βρήκες λοιπόν τό θράσος, Gail Stokes, να συντρίψεις τ' όνειρο του Νέγρου Άντρα; Πως μπόρεσες να επιχειρήσεις να τσακίσεις τις πιθανότητές του να κερδίσει; Σου πέρασε ποτέ ή ιδέα ότι στήν πραγματικότητα εσύ είσαι ό φταίχτης; Σύνελθε, αδελφή, ή γυναίκα άντανακλά τόν άντρα της.

Ύστερα απευθύνεται στον νέγρο άντρα :

Νέγροι άντρες : Κι εγώ επίσης άκουσα τήν κραυγή σας ν' άντηχει μέσα από τή νεοαποκτημένη περηφάνια σας, από τό άφρικανικό ντύσιμό σας. Καί στήν κραυγή αυτή άπαντώ : Πάρε τή θέση που δικαιούσαι μπροστά από μένα, αγάπη μου... Ναι, Νέγρε μου Άντρα, είσαι πραγματικός άντρας, ένας οπάνιος άντρας. Καί ο' άλλους σου τούς άγώνες θέλω να ξερείς ότι εγώ αγωνίζομαι λίγα μόνο δήματα πίσω από σένα, γιατί αυτή είναι ή θέση μου μέσα στη ζωή σου... Έσύ είσαι ό λόγος τής ύπαρξής μου.

Κι ύστερα μαλακώνει τό πληγωμένο του εγώ, διαβεβαιώνοντάς τον ότι θά μείνει αιώνια πιστή στα όργανα του άντρισμού του.

Νά σοϋχουν ξεκολλήσει τ' αρχίδια σου και σύ να προσπαθείς να είσαι ακόμα άντρας ! Ώ, εκείνες οι εναγώνιες στιγμές τής εφηθείας [...] εκείνοι οι πόνοι που όλο μεγαλώνουν... Πές μου πόσοι άντρες, αφού εύνοχίστηκαν, είχαν τή δύναμη ν' άψηφήσουν αυτή τήν άφαίρεση του άντρισμού τους και να ξαναγίνουν άντρες ! Έχετε ανάγκη να σās άγκαλιάζουν και να σās αγαπούν και να σās λένε πόσο θαυμάσιοι είστε πραγματικά.

Edith R. Hambrick, « Νέγρα Γυναίκα προς Νέγρο Γυναίκα »
Λιμπεραίτητο, Δεκέμβρης 1968

(Τά πλάγια είναι τής E.R.H.)

Όμως τή μέρα πού θά μπει πραγματικά στή γραμμή ή ανταμοιβή της δέν θά είναι ένα είδος προσωπικού έρωτα (όπως στά γράμματα πρὸς τήν Beverly Axelrod), ἀλλά ένας ἀπρόσωπος έρωτας πού μέσω αὐτῆς θά ἀπευθύνεται σ' ὅλες τίς Νέγρες γυναίκες. Νά ένα ἀπόσπασμα ἀπό τό πολυδημοσιευμένο *Γράμμα στή Γυναίκα μου* τοῦ Μπόμπυ Σήλ (θυμίζει τούς στίχους πού ένας ἐκκολαπτόμενος ποιητής γράφει πάνω στό Χριστουγεννιάτικο δῶρο πού προσφέρει στό κορίτσι του καί πού τούς ξαναβρίσκουμε στό ἀνοιξιῶτικο τεῦχος τῆς φοιτητικῆς ποιητικῆς ἐφημερίδας).

Ἄγαπημένη Ἄρτι...

Ἄν δέν εἶμαι έρωτευμένος μαζί σου, γιατί χτές τό πρωί εἶδα κάτι στό πρόσωπό σου πού ἔλεγε πὸς εἶσαι ἐπαναστάτρια, τότε κάτι δέν πάει καλά...Τί κάνει ὁ Μαλίκ [τό τρίχρονο αγοράκι τους]; Μάθε του μέ τό παράδειγμά σου νά ὑπηρετεῖ τόν λαό του. Ἄρτι...Ἄρτι, ἐλπίζω πὸς δέν θά εἶσαι ἐγωίστρια καί δέν θά κρατήσεις αὐτό τό γράμμα κρυφά. Ξέρω ὅτι θά τό διαβάσεις στά ἄλλα μέλη τοῦ κόμματος...

Γιατί οἱ νέγρες γυναίκες, γενικά τόσο πονηρές γιά ὅτι ἀφορᾶ τούς ἄντρες τους, δέχονται τοῦτο τό προστατευτικό, ἀπρόσωπο καί δίχως ἐμπνευση εἶδος ἀγάπης; Ἐξαιτίας τοῦ τριγώνου: ὅπως εἶδαμε ἐπί ὀλόκληρους αἰῶνες ἡ γυναίκα ἔπαιξε τό ρόλο τῆς Πόρνης πού οἱ Λευκοί (οἱ « πελάτες » τῆς) καί οἱ Νέγροι (μαστροποὶ τῆς) ἔκαναν χρήση καί κατάχρησή τῆς. Κι ὅλον αὐτό τόν καιρό ἔβλεπε μέ φθόνο τή νόμιμη θέση καί τήν ἀσφάλεια τῆς λευκῆς γυναίκας. Τώρα πού τῆς προσφέρουν αὐτῇ τή νόμιμη θέση, ὁσοδήποτε χοντροφτιαγμένη κι ἂν εἶναι ἡ μεταμφίεσή τῆς, νιώθει τόν πειρασμό νά τή δεχτεῖ, χωρίς νά ἔχει ἰδέα πόσο φρικτά πράγματα τῆς ἐπιφυλάσσει. Μόνο ἡ Σύζυγος θά μπορούσε νά τῆς τά πεί, ἀλλά δέν μιλοῦνται. Γιατί, ὅπως εἶδαμε, ἡ καθεμιά τους ἔμαθε νά προβάλλει πάνω στήν ἄλλη τίς δικές τῆς ἀπογοητεύσεις. Ὁ μακρόχρονος ἀνταγωνισμός τους ἔκανε δύσκολο γι' αὐτές ν' ἀνταλλάξουν τά πολύτιμα (καί ὀδυνηρά) μαθήματα πού πήραν γιά τόν Ἄντρα. Ἄν μπορούσαν νά τό κάνουν, γρήγορα θά ἀνακάλυπταν ὅτι οὔτε ἡ

ιδιότητα τής Συζύγου ούτε ή ιδιότητα τής Πόρνης δίνει τήν έλευθερία, γιατί κανένας από τούς ρόλους αυτούς δέν διαλέχτηκε έλεύθερα. Θα μπορούσαν τότε νά προσέξουν τήν είδοποίηση του Eldridge Cleaver, πού προβλέπει τή μελλοντική του δύναμη σάν άντρα, σέ μιά από τίς σπάνιες στιγμές έντιμης στάσης του προς τίς γυναίκες.

ΤΩΡΑ ΓΥΡΙΣΕ ΤΟΝ ΔΙΣΚΟ ΚΑΙ ΠΑΙΞΕ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΟΨΗ :

Προσπάθησα νά σέ ξεγελάσω. Δέν είμαι καθόλου σεμνός. Δέν έχω καθόλου σεμνότητα και δέν σέ φοβάμαι καθόλου. "Αν προσποιούμαι τόν δειλό, άν φαίνομαι διστακτικός, τό κάνω γιά νά σέ ξεγελάσω. Προσποιούμενος τόν σεμνό, έξαπατώ τούς συνανθρώπους μου και καταχωρώμαι τήν έμπιστοσύνη τους. "Υστερα, άν μέ συμφέρει, αλλάζω σκοπό δίχως οίκτιο. "Έλεγα ψέματα, όταν ισχυριζόμουν πώς δέν έχω τήν αίσθηση του έαυτου μου. "Έχω πλήρη επίγνωση του ύψους μου. "Η ματαιοδοξία μου είναι μεγάλη τόσο όσο κι ένα όνειρο, ή καρδιά μου είναι καρδιά τυράννου, τό χέρι μου είναι χέρι δημίου. Τό μόνο πού φοβάμαι είναι μήπως άποτύχουν οί μηχανές πού στήνω.

‘Ο έρωτας

Ένα βιβλίο αφιερωμένο στον ριζοσπαστικό φεμινισμό, πού δέν θά ασχολιόταν καί μέ τόν έρωτα θά ήταν, από πολιτική άποψη, άποτυχία. Γιατί ό έρωτας, ίσως περισσότερο κι από τήν τεκνοποιία, είναι ό άξονας τής σημερινής καταπίεσης τών γυναικών. Ξέρω ότι αυτό συνεπάγεται τό φοβερό έρώτημα : Μήπως πρέπει νά απαλλαγούμε από τόν έρωτα ;

‘Ο πανικός πού προκαλεί κάθε άπειλή κατά του έρωτα άποτελεί άσφαλή ένδειξη για τήν πολιτική σημασία του. Άλλο σημάδι ότι ό έρωτας άποτελεί κεντρικό θέμα σέ κάθε άνάλυση του χαρακτήρα τής γυναίκας ή τής σεξουαλικής ψυχολογίας είναι τό γεγονός ότι τόν αφήνουν έξω από τόν πολιτισμό, τόν περιορίζουν στον τομέα « τής ιδιωτικής ζωής » (Μιλάνε ποτέ για λογική μέσα σέ μιá κρεβατοκάμαρα ;). Βέβαια, στά μυθιστορήματα, ακόμα καί στή μεταφυσική, μιλάνε γι’ αυτόν αλλά άπλώς περιγραφικά, χωρίς νά τόν αναλύουν. ‘Ο έρωτας ποτέ δέν κατανοήθηκε, άν καί μπορεί νά έγινε πλήρως αισθητός καί ή σχετική έμπειρία μπορεί νά έχει μεταδοθεί.

Υπάρχει λόγος πού δέν γίνεται ή άνάλυση αυτή : *Οί Γυναίκες καί ό Έρωτας είναι ό άκρογωνιαίος λίθος του πολιτισμού. Άν τά υποβάλλουμε σέ εξέταση, θέτουμε σέ κίνδυνο τήν ίδια τή δομή του πολιτισμού.*

Τό χιλιοειπωμένο έρώτημα « Τί έκαναν οί γυναίκες, όταν οί άντρες έφτιαχναν άριστουργήματα ; » άξίζει κάτι παραπάνω από τήν πρόχειρη άπάντηση : Οί Γυναίκες αποκλείονταν από τόν πολιτισμό, ήταν άντικείμενο έκμετάλλ-

λευσης στόν ρόλο τους σάν μητέρες. Ή αντίστροφα : οί γυναίκες δέν είχαν ανάγκη από ζωγραφικούς πίνακες, ἀφοῦ δημιουργοῦσαν παιδιά. Στήν πραγματικότητα, ὁ ἔρωτας εἶναι δεμένος μέ τόν πολιτισμό κατά τρόπο πολύ βαθύτερο. Οἱ ἄντρες στοχάζονταν, ἔγραφαν, δημιουργοῦσαν, γιατί οἱ γυναίκες τούς μετάγγιζαν « ἐνέργεια » · οἱ γυναίκες δέν δημιουργοῦν πολιτισμό, γιατί εἶναι ἀπασχολημένες μέ τόν ἔρωτα.

Τό ὅτι οἱ γυναίκες ζοῦν γιά τόν ἔρωτα καί οἱ ἄντρες γιά τή δουλειά εἶναι κοινοτοπία. Ὁ Φρόνυτ ἦταν ὁ πρῶτος πού προσπάθησε νά ἀναζητήσει τίς αἰτίες αὐτῆς τῆς διχοτόμησης μέσα στήν ἀτομική ψυχή : τό ἀρσενικό παιδί, καθῶς σεξουαλικά ἀπορρίπτεται ἀπό τό πρῶτο πρόσωπο πού τραβά τήν προσοχή του, τή μητέρα του, « ἐξιδανικεύει » τή « λίμπιντό » του – τό ἀπόθεμά του σεξουαλικῆς (ζωτικῆς) ἐνέργειας – προσανατολίζοντάς την σέ μακροπρόθεσμα σχέδια, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό θά κερδίσει ἔρωτα σέ περισσότερο γενικευμένη μορφή· ἔτσι μεταμορφώνει τήν ἀνάγκη του γιά ἔρωτα σέ ἀνάγκη γιά ἀναγνώριση. Ὅμως ἡ διαδικασία αὐτή δέν εἶναι καί τόσο συχνή στίς γυναίκες : Οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές ἀναζητοῦν ἄμεση ζεστασιά καί ἐπιδοκιμασία.

Πολλή ἀλήθεια ὑπάρχει ἐπίσης καί στίς στερεότυπες φράσεις : « Πίσω ἀπό κάθε ἄντρα κρύβεται μιὰ γυναίκα » καί « Οἱ γυναίκες εἶναι ἡ δύναμη [σωστότερα θά τή λέγαμε τό βολτάζ] πίσω ἀπό τό θρόνο ». Ὁ πολιτισμός τῶν ἀντρῶν οἰκοδομήθηκε πάνω στόν ἔρωτα τῶν γυναικῶν, καί σέ βάρος τους. Οἱ γυναίκες προμήθεψαν τήν οὐσία γι' αὐτά τά ἀριστουργήματα, καί ὀλόκληρες χιλιετηρίδες ἔκαναν τή δουλειά αὐτή, πλήρωναν τά ἔξοδα μιᾶς μονόπλευρης συναισθηματικῆς σχέσης, πού τά κέρδη τῆς τά καρπώνονταν οἱ ἄντρες. Ἐτσι, ἂν οἱ γυναίκες εἶναι μιὰ παρασιτική τάξη πού ζεῖ σέ βάρος καί στό περιθώριο τῆς ἀντρικῆς οἰκονομίας, τό ἴδιο ἀληθεύει καί γιά τό ἀντίστροφο. Ὁ (ἀντρικός) πολιτισμός ἦταν (καί εἶναι) περαστικός : τρέφεται ἀπό τή συναισθηματική δύναμη τῶν γυναικῶν, δίχως ἀμοιβαιότητα.

Ἐπιπλέον, ἔχουμε τήν τάση νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ πολιτισμός αὐτός δέν εἶναι οἰκουμενικός, ἀλλά μάλλον σχηματικός, ἀφοῦ παρουσιάζει τό μισό μόνο ἀπό τό φάσμα του. Ἡ ἴδια ἢ δομή τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως θά δοῦμε, εἶναι κορεσμένη ἀπό τή σεξουαλική πολιτικότητα καί σέ κάθε βαθμίδα της διευθύνεται ἀπό τήν ἀντρική κοινωνία γιά λογαριασμό της καί γιά τά συμφέροντά της. Ὅμως, ἐνῶ τό ἀντρικό αὐτό μισό ὀρίζεται σάν τό σύνολο τοῦ πολιτισμοῦ οἱ ἄντρες δέν ξέχασαν ὅτι ὑπάρχει κι ἓνα ἄλλο « συναισθηματικό » θηλυκό μισό, πού τό ζοῦνε στά κρυφά. Ἐξαιτίας τοῦ ἀγῶνα τους νά ἀπορρίψουν τό θηλυκό στοιχεῖο πού ἔχουν μέσα τους (τό Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ὅπως τό ἐξηγήσαμε) οἱ ἄντρες εἶναι ἀνίκανοι νά πάρουν τόν ἔρωτα στά σοβαρά σάν πολιτιστικό ὕλικό· ἀλλά καί δέν μποροῦν νά κάνουν ὀλότελα δίχως αὐτό. Ὁ ἔρωτας εἶναι τό μαλακό ὑπογάστριο τοῦ (ἀρσενικοῦ) πολιτισμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι τό ἀδύνατο σημεῖο τοῦ κάθε ἄντρα, πού προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τόν ἀντρισμό του μέσα σέ τοῦτο τόν εὐρύτατο ἀντρικό κόσμο τῶν « ταξιδιῶν καί τῆς περιπέτειας ». Οἱ γυναῖκες ἤξεραν πάντα πόσο μεγάλη ἀνάγκη ἔχουν οἱ ἄντρες ἀπό ἔρωτα, καί πόσο ἀρνοῦνται τήν ἀνάγκη αὐτή. Αὐτό ἴσως ἐξηγεῖ καί τήν ἰδιάζουσα περιφρόνηση πού οἱ γυναῖκες νιώθουν σέ παγκόσμια κλίμακα γιά τούς ἄντρες (« οἱ ἄντρες εἶναι τόσο χαζοί »), ὅταν τούς βλέπουν νά παίρνουν πόζες στόν ἐξωτερικό κόσμο.

I

Πῶς δρᾷ τό φαινόμενο « Ἐρωτας ; » Ἀντίθετα πρὸς τήν κοινή γνώμη, ὁ ἔρωτας δέν εἶναι ἀλτρουιστικός. Ἡ ἀρχική ἔλξη βασίζεται σ' ἓνα παράξενο θαυμασμό (σήμερα, συχνότερα σέ φθόνο καί μνησικακία) γιά τήν αὐτοκυριαρχία, τήν ὀλοκληρωμένη ἐνότητα τοῦ ἄλλου καί σέ μίαν ἐπιθυμία συμμετοχῆς κατὰ κάποιον τρόπο σέ τοῦτο τό Ἐγώ (πράγμα πού σήμερα πρέπει νά τό μεταφράσουμε : παρείσφρησης σ' αὐτό, ἢ, ἀκόμα, οἰκειοποίησής του), ἀπόκτησης κάποιας σημασίας γιά τήν ψυχική αὐτή ἰσορροπία. Ἡ αὐτάρκεια τοῦ ἄλλου προκαλεῖ τήν ἐπιθυμία (διάβαζε : ἀποτελεῖ πρό-

κληση). ὁ θαυμασμός (ὁ φθόνος) γιά τόν ἄλλο γίνεται ἐπιθυμία ἐνσωμάτωσης (ἀπόκτησης) τῶν ἰδιοτήτων του. Ἀκολουθεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα στά « ἐγώ », κατά τήν ὁποία τό ἄτομο προσπαθεῖ ν' ἀποκρούσει τήν αὐξανόμενη ἐπιβολή τοῦ ἄλλου πάνω του. Ὁ ἔρωτας εἶναι τό τελικό ἀνοιγμα στόν ἄλλο (δηλαδή ἡ παράδοση στήν κυριαρχία του). Ὁ ἔραστής δείχνει ἡ παράδοση πρόσωπο πῶς θά τοῦ ἄρεσε νά τοῦ φερθεῖ (« Προσπάθησα τόσο πολύ νά τόν κάνω νά μ' ἐρωτευθεῖ ὥστε τόν ἐρωτεύθηκα ἐγώ »). Ὁ ἔρωτας εἶναι τό ἀποκορύφωμα τοῦ ἐγωισμοῦ : Τό ἐγώ προσπαθεῖ νά πλουτίσει τόν ἑαυτό του ἀπορροφώντας ἕνα ἄλλο πλάσμα. Ἐρωτας εἶναι τό νά εἶσαι ψυχικά ὀρθάνοιχτος σ' ἕναν ἄλλον. Εἶναι μιὰ κατάσταση στήν ὁποία τό ἄτομο γίνεται ἀπόλυτα εὐτρωτο συναισθηματικά. Γι' αὐτό πρέπει νά εἶναι ὄχι μόνο ἡ ἐνσωμάτωση τοῦ ἄλλου, ἀλλά καί ἀνταλλαγή μεταξύ δύο « ἐγώ ». Καθετί πού δέν εἶναι ἀμοιβαία ἀνταλλαγή θά πληγώνει τό ἕνα ἀπό τά δύο μέρη.

Ἡ διαδικασία αὕτη καθεαυτή δέν ἔχει τίποτε τό καταστροφικό. Λίγος ὑγιής ἐγωισμός θά ἦταν μιὰ ἀναζωογονητική ἀλλαγή. Ὁ ἔρωτας ἀνάμεσα σέ ἴσους πλουτίζει· ὁ καθένας ἀναπτύσσεται χάρι στόν ἄλλο : ἀντί νά μένει ἕνα μόνο ἄτομο, κλεισμένο στόν ἑαυτό του σάν μέσα σ' ἕνα κελί, μέ μόνη τή δική του πείρα καί μέ μιὰ μονομερή θεώρηση τῶν πραγμάτων, μπορεῖ νά μετέχει στήν ὑπαρξη ἑνός ἄλλου – ν' ἀνοίξει ἄλλο ἕνα παράθυρο πρός τόν κόσμο. Αὐτό ἐξηγεῖ τήν εὐδαιμονία πού νιώθουν οἱ ἐπιτυχημένοι ἐραστές : ἐκείνοι πού ἀγαπιούνται ἀπελευθερώνονται προσωρινά ἀπό τό φορτίο τῆς μοναξιάς πού σηκώνουμε ὅλοι μας.

Ὅμως ἡ εὐτυχία στόν ἔρωτα εἶναι σπάνιο πράγμα : σέ κάθε ἐπιτυχημένη ἐρωτική ἐμπειρία, σέ κάθε σύντομη περίοδο πλουτισμοῦ, ἀντιστοιχοῦν δέκα τραυματικές ἐρωτικές ἐμπειρίες, μετρωτικές ἀπογοητεύσεις πού διαρκοῦν πολύ περισσότερο – καί πού συχνά καταλήγουν στήν καταστροφή τοῦ ἀτόμου, ἢ τουλάχιστο σ' ἕνα αἰσθηματικό κυνισμό πού τοῦ κάνει δύσκολο ἢ καί ἀδύνατο νά ξαναερωτευθεῖ. Γιατί νά συμβαίνει αὐτό, ἂν στήν πραγματικότητα δέν εἶναι μέσα στήν ἴδια τή φύση τοῦ ἔρωτα ;

Ἄς μιλήσουμε γιά τήν καταστροφική πλευρά τοῦ ἔρωτα καί γιά τούς λόγους πού ἐξελίσσεται ἔτσι, ἀναφερόμενοι ἀκόμα μιά φορά στό ἔργο τοῦ Theodor Reik. Χάρη στίς συγκεκριμένες παρατηρήσεις του, ὁ Reik πλησιάζει περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἄλλα, καλύτερα ἀπό τόν ἴδιο, πνεύματα στήν κατανόηση τῆς διαδικασίας τοῦ « πῶς ἐρωτεύεται » κανείς, ὅμως πέφτει ἔξω στόν βαθμό πού συγγεί τόν ἔρωτα ὅπως ὑφίσταται στή σημερινή μας κοινωνία μέ τόν ἴδιο τόν ἔρωτα. Σημειώνει ὅτι ὁ ἔρωτας διαμορφώνεται ἀπό ἀντίδραση, ἀκολουθώντας ἕναν κύκλο φθόνου, ἐχθρότητας καί κτητικότητας. Βλέπει ὅτι πρὶν ἀπ' αὐτόν ὑπάρχει ἕνα αἶσθημα ἀνικανοποίητου ἀπό τή διάσταση ἀνάμεσα στό ἐγώ καί τό ἰδεατό-ἐγώ · ὅτι ἡ εὐτυχία πού χαρίζει ὁ ἔρωτας ὀφείλεται στή λύση τῆς ἔντασης αὐτῆς μέ τήν ὑποκατάσταση τοῦ ἄλλου στή θέση τοῦ ἰδεατοῦ ἐγώ · καί τέλος ὅτι ὁ ἔρωτας σθῆνει « γιατί ὁ ἄλλος δέν μπορεῖ νά ἀρθεῖ στό ὕψος τοῦ ἰδεατοῦ ἐγώ σας, καί ἡ κρίση σας γι' αὐτόν θά εἶναι τόσο σκληρότερη ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ ἀπαιτήσεις πού ἔχετε ἀπό τόν ἑαυτό σας ». Ἐτσι κατά τόν Reik ὁ ἔρωτας φθείρεται ἀκριβῶς ὅπως καί δημιουργήθηκε : Ἡ μὴ ἱκανοποίηση μέ τόν ἑαυτό μας (ἐρωτευόμεστε ποτέ ὅταν ἐτοιμαζόμαστε γιά ἕνα θαυμάσιο ταξίδι ἀναψυχῆς;) μᾶς κάνει νά νιώθουμε ἐκπληξη γιά τήν αὐτοκυριαρχία τοῦ ἄλλου προσώπου, φθόνο, ἐχθρότητα, κτητικό ἔρωτα καί ξαναγυρίζουμε πίσω ἀπό τόν ἴδιο ἀκριβῶς δρόμο. Αὐτή εἶναι ἡ πορεία τοῦ ἔρωτα *σήμερα*. Γιατί ὅμως πρέπει νά εἶναι ἔτσι ;

Πολλοί, ὅπως ὁ Denis de Rougemont στό ἔργο του *Ὁ Ἐρωτας στό δυτικό κόσμο*, προσπάθησαν νά ξεχωρίσουν τόν ρομαντικό ἔρωτα, μέ τήν « ψεύτικη ἀμοιβαιότητά του πού καλύπτει ἕνα δίδυμο ναρκισσισμό » (τόν Εἰδωλολατρικό Ἐρωτά), ἀπό τόν ἀνιδιοτελή ἔρωτα γιά τό ἄλλο πρόσωπο τέτοιου ὅπως πραγματικά εἶναι (τή Χριστιανική Ἀγάπη). Ὁ De Rougemont ἀποδίδει τόν παθολογικό ἔρωτα τοῦ Τριστάνδου καί τῆς Ἰζόλδης (ρομαντικό ἔρωτα) σέ μιά ἐκλαίκευση μυστικιστικῶν καί θρησκευτικῶν ρευμάτων πού χαρακτηρίζουν τόν δυτικό πολιτισμό.

Ἀντίθετα, ἐγώ ὑποστηρίζω πῶς ὁ ἔρωτας στήν οὐσία του εἶναι ἓνα πολύ πιό ἀπλό φαινόμενο – ἐκτός ἂν περιπλακεῖ, διαφθαρεῖ ἢ παρεμποδιστεῖ ἀπό ἕναν ἄνισο συσχετισμό δυνάμεων : Εἶδαμε ὅτι ὁ ἔρωτας προϋποθέτει ὅτι καί τά δύο μέρη εἶναι τρωτά, ἀλλιῶς γίνεται καταστροφικός : τά καταστροφικά ἀποτελέσματα τοῦ ἔρωτα ἐπέρχονται μόνο σέ περίπτωση ἀνισότητος. Ἐφόσον ὅμως ἡ σεξουαλική ἀνισότητα παρέμεινε ὡς μιά σταθερά – παρά τίς ὁποιοσδήποτε διακυμάνσεις της – ἦταν φυσικό ἡ διαφθορά πού ἀποτελεῖ ὁ ρομαντικός ἔρωτας νά γίνει ἡ χαρακτηριστική μορφή τοῦ ἔρωτα μεταξὺ τῶν δύο φύλων. (Μένει μόνο νά ἐξηγήσουμε γιατί ἡ μορφή αὐτή τοῦ ἔρωτα προόδευε σταθερά στίς χώρες τῆς Δύσης ἀπό τόν Μεσαίωνα καί πέρα, πράγμα πού θά ἐπιχειρήσουμε στό ἐπόμενο κεφάλαιο).

Πῶς ἐπηρεάζει τόν ἔρωτα ἀνάμεσα στά δύο φύλα τό σύστημα τῶν σεξουαλικῶν τάξεων πού βασίζεται στήν ἄνιση κατανομή τῆς ἐξουσίας μέσα στή βιολογική οἰκογένεια ; Ὅταν μελετούσαμε τόν φροϋδισμό, ἐξετάσαμε τήν ψυχική δομή τοῦ ἀτόμου μέσα στήν οἰκογένεια καί εἶδαμε γιατί ἡ ὀργάνωση αὐτή τῆς προσωπικότητος πρέπει νά εἶναι διαφορετική γιά τόν ἄντρα καί γιά τή γυναίκα, ἐξαιτίας τῆς μεγάλης διαφορᾶς στίς σχέσεις τους μέ τή μητέρα. Σήμερα ἡ στενή ἀλληλεξάρτηση τῆς σχέσης μητέρας/παιδιοῦ προκαλεῖ τόσο στό μικρό ἀγόρι ὅσο καί στό μικρό κορίτσι τό φόβο μήπως χάσουν τήν ἀγάπη τῆς μητέρας, ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ φυσική ἐπιβίωσή τους. Ὅταν ἀργότερα (παρά τίς ἀντιρροήσεις τοῦ Ἔριχ Φρόμμ) τό παιδί μαθαίνει ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς μητέρας δίνεται ὑπό ὄρους, καί ὅτι γιά νά τήν ἀποκτήσει πρέπει ἡ συμπεριφορά του νά ἐπιδοκιμάζεται ἀπό τή μητέρα (δηλαδή νά εἶναι σύμφωνη μέ τίς δικές της ἀξίες καί νά ικανοποιεῖ τό προσωπικό της ἐγώ, γιατί αὐτή εἶναι ἐλεύθερη νά πλάσει τό παιδί « δημιουργικά », ὅποια ἔννοια κι ἂν δίνει σ' αὐτή τή λέξη), ἡ ἀγωνία του ἐξελίσσεται σέ ἀπόγνωση. Αὐτό μαζί μέ τή σεξουαλική ἀπόρριψη τοῦ ἀγοριοῦ ἀπό τή μητέρα, προκαλεῖ, ὅπως εἶδαμε, σχιζοφρένεια ἀνάμεσα στή συναισθηματική καί τή φυσική προσωπικότητα τοῦ ἀγοριοῦ · ὅσο γιά τό κορίτσι, ἡ ἀπόρ-

ριψή του από τη μητέρα, πού οφείλεται σε άλλους λόγους, του προκαλεί άδευβαιότητα για την ταυτότητά του γενικά και του δημιουργεί έτσι ισόβια ανάγκη για επιδοκιμασία. (Άργότερα ο έραστής της κοπέλας θ' αντικαταστήσει τον πατέρα δίνοντάς της την υποκατάστατη ταυτότητα πού χρειάζεται – γιατί η γυναίκα βλέπει όλα τα πράγματα με τα μάτια του άντρα). Έδώ βρίσκεται η αιτία της δίψας για έρωτα πού άργότερα σπρώχνει και τα δύο φύλα ν' αναζητούν άδιάκοπα από τό ένα πρόσωπο στο άλλο μιá κατάσταση ασφάλειας του έγώ τους. Όμως, εξαιτίας της αρχικής μητρικής απόρριψης, και ανάλογα με την έντασή της, ο άντρας θά φοβάται πάντα νά έμπιστευτεί πολύ, νά « ανοίγεται », και ύστερα νά συντριβεί. Είδαμε πώς αυτό επηρεάζει τή σεξουαλικότητά του : στο βαθμό πού μιá γυναίκα μοιάζει στη μητέρα του, ή απαγόρευση της αίμομιξίας δρα άνασταλτικά πάνω στο ολοκληρωτικό δόσιμό του, τό σεξουαλικό και τό αισθηματικό. Για νά νιώσει πάλι άκίνδυνα τήν ολοκληρωτική αντίδραση πού ένιωσε άρχικά για τή μητέρα του και πού απορρίφθηκε, πρέπει νά έξευτελίσει αυτή τή γυναίκα, έτσι πού νά τήν ξεχωρίσει από τή μητέρα του. Η συμπεριφορά αυτή, σε μεγαλύτερη κλίμακα, έξηγεί πολλά πολιτιστικά φαινόμενα, στα όποια περιλαμβάνεται ίσως και ή έξιδανικευμένη έρωτική λατρεία των ίπποτικών χρόνων, πρόδρομος του σύγχρονου ρομαντισμού.

Στή ρομαντική έξιδανίκευση οφείλεται, έν μέρει τουλάχιστον από τή μεριά των άντρών, ένα ιδιόρρυθμο χαρακτηριστικό του έρωτα : ή άλλαγή στον έραστή γίνεται σχεδόν άνεξάρτητα από τον χαρακτήρα του αντικειμένου του έρωτα. Καμιά φορά ο έραστής, άν και τρελός από έρωτα, βλέπει, χάρη σε ένα έλλογο τμήμα των πνευματικών του δυνάμεων, ότι, αντικειμενικά, ή γυναίκα πού αγαπά δέν είναι άξια για τήν τυφλή αυτή άφοσίωση. Όμως δέν είναι σε θέση νά φερθεί σύμφωνα με τή διαπίστωση αυτή, γίνεται ένας « σκλάβος της αγάπης ». Τίς περισσότερες φορές ξεγελιέται όλότελα μόνος του. Οί άλλοι όμως μπορούν νά δούν τί συμβαίνει (« Για όνομα του Θεού, δέν καταλαβαίνω πώς είναι δυνατόν νά τήν έρωτεύθηκε ! »). Η έξιδανίκευση

αυτή είναι λιγότερο συχνή στις γυναίκες, όπως τό αποδείχουν οί κλινικές μελέτες του Reik. Ένας άντρας είναι υποχρεωμένος νά ξειδανικεύσει μιά γυναίκα, νά τήν τοποθετήσει ψηλότερα από τίς άλλες, γιά νά δικαιολογήσει τό κατέβασμά του σέ μιά κατώτερη κάστα. Οί γυναίκες δέν έχουν τέτοιους λόγους νά ξειδανικεύουν τούς άντρες – πραγματικά, όταν ή ζωή ενός άτομου εξαρτάται από τήν ικανότητά του νά αναλύει ψυχολογικά, νά καταλαβαίνει τούς ανθρώπους, ή τέτοια ξειδανίκευση είναι σίγουρα επικίνδυνη – αν και ό φόβος τής άντρικής δύναμης γενικά μπορεί νά επηρεάσει τίς άτομικές σχέσεις τών γυναικών μέ τούς άντρες, πράγμα πού φαίνεται πώς είναι τό ίδιο φαινόμενο. 'Ωστόσο, μ' όλο πού ξέρουν πώς αυτός ό τρόπος τών άντρών νά έρωτεύονται δέν είναι γνήσιος, όλες τους ζητούν κατά κάποιον τρόπο από τούς άντρες νά τούς τό αποδείξουν, πρίν επιτρέψουν στόν έαυτό τους νά ανταποδώσουν τουτόν τόν έρωτα (γνήσιο από μέρους τους). Γιατί αυτή ή ξειδανίκευση εξισώνει τεχνητά τά δυό μέρη, πράγμα απαραίτητο γιά ν' αναπτυχθεί ένας άληθινός έρωτας – είδαμε ότι ό έρωτας απαιτεί και τά δυό μέρη νά είναι τρωτά, κι αυτό δέν είναι δυνατό στήν κατάσταση άνισοδυναμίας. Έτσι τό νά έρωτευθεί κανείς, δέν είναι τίποτε περισσότερο από μιά διαδικασία πού παραμορφώνει τήν άντρική όραση – μέσω τής ξειδανίκευσης, τής φενάκισης, τής μεγάλυνσης – μέ σκοπό νά εξαφανίσει τήν ταξική κατωτερότητα τής γυναίκας.

'Ωστόσο ή γυναίκα ξέρει ότι ή ξειδανίκευση αυτή γιά τήν όποία τόσο κοπιάζει είναι ένα ψέμα και ότι στό τέλος ό άντρας θά « δει καθαρά τί κρύβει μέσα της ». Η ζωή της είναι άληθινή κόλαση : αίωρείται ανάμεσα στή διαβρωτική ανάγκη νά κερδίσει τόν έρωτα και τήν επιδοκιμασία του άντρα γιά νά βγει από τήν ταξική της υποδούλωση, και σ' ένα μόνιμο αίσθημα ότι, όταν τό πετυχαίνει, δέν είναι αυθεντική. Έτσι όλόκληρη ή ταυτότητα του είναι της εξαρτάται από τήν ισορροπία τής έρωτικής ζωής. Δέν έχει τό δικαίωμα ν' αγαπά τόν έαυτό της παρά μόνο αν ένας άντρας τή βρίσκει άξια ν' αγαπηθεί.

“Αν μπορούσαμε, όμως, νά εξαφανίσουμε τό πολιτικό πλαίσιο τοῦ ἔρωτα ανάμεσα στά δύο φύλα, δέν θά ἔμεινε ἀραγε κάποιος βαθμός ἐξιδανίκευσης στήν ἴδια τή διαδικασία τοῦ ἔρωτα ; Νομίζω, ναι. Γιατί ὁ μηχανισμός λειτουργεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ ἐρωτική ἐκλογή : ὁ ἐρωτευμένος « ἀνοίγει τήν καρδιά του » στόν ἄλλο. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς συγχώνευσης τῶν ἐγώ, στήν ὁποία ὁ καθένας ἀπό τούς δύο ἐρωτευμένους νοιάζεται καί βλέπει τόν ἄλλο σάν ἓνα νέο δικό του ἐγώ, ἡ ὁμορφιά ἢ ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀγαπημένου ὄντος, πού μπορεῖ νά κρύβεται γιά τούς τρίτους κάτω ἀπό πολλά ἀμυντικά στρώματα, ἀποκαλύπτεται. Τότε ἡ φράση « Ἄπορῶ τί τοῦ βρῖσκει », δέν σημαίνει μόνο : « Εἶναι ἀνόητη, τυφλωμένη ἀπό τόν ρομαντισμό », ἀλλά καί « Ὁ ἐρωτάς της τῆς ἔδωσε ὄραση ἀκτίνων Χ. Μπορεῖ ἐμᾶς κάτι νά μᾶς διαφεύγει ». (Σημειώστε ὅτι ἡ φράση αὐτή χρησιμοποιεῖται συχνότερα γιά τίς ἐρωτευμένες γυναῖκες. Ἐάν πρόκειται γιά ἄντρες θύματα τοῦ ἔρωτα, οἱ ἀντίστοιχες φράσεις θά ἦταν : « Τόν τυλίγει γύρω ἀπό τό μικρό δαχτυλάκι της » ἢ « Τόν ἔχει τόσο μαγέψει, ὥστε θά εἶναι ὁ τελευταῖος πού θά δεῖ ποιά εἶναι στήν πραγματικότητα »). Ὡστόσο, ἡ αὐξημένη εὐαισθησία στίς κρυφές, ἀλλά πραγματικές ἀξίες τοῦ ἄλλου δέν ἀποτελεῖ « στραβομάρα » οὔτε « ἐξιδανίκευση », ἀλλά πραγματικά βαθύτερη ἐνόραση. Μόνο ἡ ψεύτικη ἐξιδανίκευση πού περιγράψαμε παραπάνω προκαλεῖ καταστροφή. Ἐτσι ἐκεῖνο πού φταίει δέν εἶναι ἡ ἴδια ἡ διαδικασία τοῦ ἔρωτα, ἀλλά τό πολιτικό του πλαίσιο, δηλαδή ἡ ἀνισότητα σέ δύναμη : ὅλα τά ἄλλα σχετικά ἐρωτήματα – ποιός, γιατί, πότε καί πού – εἶναι ψεύτικα.

II

“Ὁμως οἱ σχετικές μέ τόν ἔρωτα ἀφαιρέσεις εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἀπό τά συμπτώματα τῆς ἀρρωστης κατάστασῆς του. (Ὅπως τό διατύπωσε πολύ ἔξυπνα μιά ἀρρωστη τοῦ Ράικ : « Οἱ ἄντρες παίρνουν τόν ἔρωτα εἴτε πάρα πολύ σοβαρά, εἴτε ὄχι ἀρκετά σοβαρά »). Ἐάν τόν ἐξετάσουμε τώρα πιό

συγκεκριμένα, όπως μᾶς παρουσιάζεται σήμερα στή χαλασμένη του μορφή. Γιά μιάν ἀκόμα φορά θά ἀναφερθοῦμε στό Ἐξομολογητήριο τοῦ Ράικ. Γιατί, ἂν τό ἔργο τοῦ Ράικ ἔχει κάποια ἀξία, αὐτή θρῖσκεται ἐκεῖ πού ὁ ἴδιος δέν τό ὑποψιάζεται : στήν ἀγοραία, γυναικεία παρόρμηση πού νιώθει νά « κοντσομπολεύει ». Νά τον, καθώς πασκίζει νά δικαιολογηθεῖ (θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι τόν ἐνοχλεῖ τό Ὑπερεγώ του) :

Ἔνας ἄνθρωπος τοῦ παρελθόντος, ὅπως εἶμαι ἐγώ ὁ ἴδιος, πρέπει πάντα νά ἔχει ἕνα σκοπό καί νά δουλεύει σέ κάτι. Γιατί νά μὴν ἀσχοληθῶ ἐγώ μέ τά μικρά ἐκεῖνα ἐρωτήματα πού δέν τίθενται συχνά καί στά ὅποια ὥστόσο μπορεῖ νά ὑπάρχουν ἀπαντήσεις ; Τά « μικρά ἐρωτήματα » ἔχουν μόνιμη θέση πλάι στά μεγάλα καί βασικά προβλήματα τῆς ψυχανάλυσης.

Χρειάζεται ἠθικό θάρρος γιά νά γράψει κανεῖς γιά ὀρισμένα πράγματα, ὅπως λ.χ., γιά ἕνα παιχνίδι πού τά μικρά κορίτσια παίζουν στά διαλείμματα, στό σχολεῖο. Ἄξιζει ἕνα τέτοιο θέμα νά ὑποβληθεῖ σ' ἕνα σοβαρό ψυχαναλυτή πού πέρασε τά 77 χρόνια του ; (Ἡ ὑπογράμμιση δική μου – Σ.Φ.)

Καί θυμάται ἀκόμα:

Ὅμως στήν ψυχανάλυση δέν ὑπάρχουν ἀσήμαντες σκέψεις· ὑπάρχουν μονάχα σκέψεις πού προσποιούνται πώς εἶναι ἀσήμαντες, μόνο καί μόνο γιά νά μὴν εἰπωθοῦν.

Ἔτσι ἐκλογικεύει ἐκεῖνο πού στήν πραγματικότητα μπορεῖ νά εἶναι ἡ μόνη ἀξία συνεισφορά τοῦ ἔργου του. Νά τί μονολογοῦν ἄρρωστοί του καί τῶν δυό φύλων σχετικά μέ τήν ἐρωτική τους ζωή:

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ :

Ἀργότερα μέ εἶπε γλυκό κορίτσι...Δέν τοῦ ἀπάντησα...Τί θά μπορούσα νά πῶ ; ... ὅμως ἤξερα πώς δέν εἶμαι ἕνα γλυκό κορίτσι καί πώς μέ βλέπει σάν κάποια πού δέν εἶμαι.

Κανένας ἄντρας δέν ἀγαπάει ἕνα κορίτσι, ὅπως ἕνα κορίτσι ἀγαπάει ἕναν ἄντρα.

Μπορώ να κρατηθώ πολύν καιρό χωρίς να κάνω έρωτα, όχι όμως και δίχως αγάπη.

Είναι H₂O, όχι όμως νερό.

Καμιά φορά κάνω τή σκέψη πώς οι άντρες είναι τρελοί για τό σέξ και λιμασμένοι για σέξ. Τό μόνο πράγμα πού μποροῦν να σκεφτοῦν, όταν βρίσκονται μέ μιá κοπέλα, είναι να πέσουν στό κρεβάτι μαζί της. Δέν έχω λοιπόν τίποτε άλλο να προσφέρω πτόν άντρα εκτός από τό κορμί μου ;

Γδύθηκα, έβγαλα τό σουτιέν, ξάπλωσα πάνω στό κρεβάτι του και περιμένα. Για μιá στιγμή είχα τήν ένύπωση πώς ήμουνα ένα ζώο πού έπρόκειτο να θυσιαστεί σ' ένα δωμό.

Δέν καταλαβαίνω τά αισθήματα τών άντρών. 'Ο σύζυγός μου έχει έμένα. Τί τίς χρειάζεται τίς άλλες γυναίκες ; Τί έχουν αυτές πού δέν τό έχω έγώ ;

Πιστέψτε με, αν όλες οι άπατημένες σύζυγοι άφηναν τούς άντρες τους, δέν θά ύπήρχαν στή χώρα αυτή παρά μόνο διαζευγμένες γυναίκες.

'Αφου ό άντρας μου μέ άπάτησε πολλές φορές, άρχισα να φλερτάρω μέ σκοπό να πιάσω έραστή. Γιατί όχι ; 'Εκείνο πού είναι καλό για τόν ένα, είναι καλό και για τόν άλλο... "Όμως φέρθηκα κουτά : δέν τό είχα μέσα μου να ρίχνομαι σε έξώγαμες περιπέτειες.

Ρώτησα κάμποσα πρόσωπα αν κι οι άντρες κλαίνε κάποτε ώσπου ν' αποκοιμηθούν. 'Εγώ δέν τό πιστεύω.

ΟΙ ΑΝΤΡΕΣ :

Δέν είναι αλήθεια πώς μόνο η έξωτερική εμφάνιση της γυναίκας λογαριάζεται. Σημασία έχουν και τά ντεσού της.

Δέν είναι δύσκολο να καταφέρεις μιá κοπέλα. Δύσκολο είναι να ξεκόψεις άργότερα.

Τό κορίτσι μέ ρώτησε αν και τό πνεύμα της είχε σημασία για μένα. 'Ένωσα τόν πειρασμό να της άπαντήσω πώς περισσότερο μ' ένδιέφεραν οι γλουτοί της.

« Φεύγεις κιόλας ; » είπε όταν άνοιξε τά μάτια της. Ήταν μιά στερεότυπη φράση τής κρεδατοκάμαρας : είτε ύστερα από μιά ώρα έφευγα, είτε ύστερα από δύο μέρες, θά τήν έλεγε.

Ίσως είναι ανάγκη νά κοροϊδευόμε τή γυναίκα και νά προσποιούμαστε πώς είμαστε έρωτευμένοι μαζί της. Γιατί όμως νά κοροϊδεύω και τόν έαυτό μου ; "Όταν είναι άρρωστη μέ διώχνει. "Όταν όμως εγώ είμαι άρρωστος τότε νιώθει λύπηση για μένα και είναι πιό στοργική άπ' ό,τι συνηθίζει.

Δέν είναι άρκετό για τή γυναίκα μου τό ότι είμαι ύποχρεωμένος νά τήν άκούω νά μιλάει συνέχεια - Έχει τήν άξιωση ν' άκούω και τό τί λέει.

Ή Σιμόν ντέ Μπωδουάρ τό έχει πει : « Ή λέξη έρωτας δέν έχει καθόλου τό ίδιο νόημα και για τά δύο φύλα, κι αυτό είναι μιά από τίς αίτίες τών σοβαρών παρεξηγήσεων πού τά χωρίζουν ». Παραπάνω άνέφερα μερικά παραδείγματα παραδοσιακών διαφορών άνάμεσα σέ έρωτευμένους άντρες και γυναίκες, πού συχνά έκδηλώνονται στίς συζητήσεις τών σαλονιών σχετικά μέ τό διπλό κριτήριο, όμως κατά κανόνα συμφωνούν στό έξής : "Ότι οί γυναίκες είναι μονογαμικές, άγαπούν πιό πολύ, είναι δεσποτικές, « κολλισίδες », ό,τι ένδιαφέρονται περισσότερο για τίς « σχέσεις » (όταν είναι πολύ βαθιές) παρά για τό ίδιο τό σέξ και συγχέουν τή στοργή μέ τήν έρωτική επιθυμία. Οί άντρες δέν ένδιαφέρονται παρά μόνο για τή συνουσία (Πάν-πάν, εύχαριστώ, κυρία !), ή κάνουν τή γυναίκα ένα γελοίο ρομαντικό ένδαλμα, κι όταν σιγουρευτούν γι' αυτήν, γίνονται σπουδαίοι κυνηγοί έρωτικών περιπετειών πού δέν ίκανοποιούνται ποτέ· μπερδεύουν τό σέξ μέ τό συναίσθημα. "Όλα άποδειχνουν εκείνο πού έχουμε έξετάσει - τή διαφορά στήν ψυχοσεξουαλική όργάνωση τών δύο φύλων, πού καθορίζεται από τήν πρώτη σχέση μέ τή μητέρα.

Ή από τίς διαφορές αυτές θγάζω τρία συμπεράσματα :

1) "Ότι οί άντρες είναι άνίκανοι ν' άγαπήσουν. (Ίσως είναι ζήτημα άνδρικών όρμονών ; Οί γυναίκες ξέρουν και άποδέχονται από παράδοση τή συναισθηματική άναπηρία

των αντρών, ενώ τή βρίσκουν ανυπόφορη σέ μιάν άλλη γυναίκα).

2) "Ότι οί γυναίκες αναγκαστικά συμπεριφέρονται σάν « κολλιτσιδες » εξαιτίας τής αντικειμενικής κοινωνικής τους θέσης.

3) "Ότι ή κατάσταση αυτή δέν σημείωσε καμιά ούσιώδη αλλαγή και παραμένει τέτοια πού ήταν πάντα.

Οί άντρες είναι άνίκανοι ν' αγαπήσουν. Είδαμε γιατί οί άντρες δυσκολεύονται ν' αγαπήσουν και ότι, ακόμα κι όταν μπορούν ν' αγαπήσουν, τίς περισσότερες φορές « έρωτεύονται » τήν προβολή τής ίδιας τους τής εικόνας. Τή μιá μέρα μπορούν νά σπάσουν τήν πόρτα μιás γυναίκας και ν' απογοητευθούν δλότελα από αυτή τήν έπομένη, όμως σπάνια οί γυναίκες αφήνουν τούς άντρες, και όταν τό κάνουν έχουν παραπάνω από επαρκείς λόγους.

Είναι επικίνδυνο νά νιώθει κανείς συμπόνια για τόν καταπιεστή του - οί γυναίκες ιδιαίτερα έχουν τήν τάση νά πέφτουν σ' αυτό τό σφάλμα - όμως στήν περίπτωση αυτή νιώθω τόν πειρασμό νά τό κάνω κι εγώ : Είναι φοβερό νά μήν μπορείς νά αγαπάς. Νά πώς εξελίσσονται τά πράγματα : μόλις ό άντρας αντιληφθεί ότι ή γυναίκα άσκει πίεση πάνω του, για νά πετύχει κάποια δέσμευσή του άπέναντί της, πανικοβάλλεται και μπορεί ν' αντιδράσει κατά πολλούς τρόπους :

1) Μπορεί νά τό σκάσει και νά πάει νά άπαντώσει άλλες γυναίκες για ν' άποδείξει ότι ή πρώτη γυναίκα δέν μπορεί νά του επιβληθεί. Άν αυτή τό άνεχθεί, τότε μπορεί νά συνεχίσει νά τή βλέπει πάνω σ' αυτή τή βάση. Οί άλλες γυναίκες επαληθεύουν τήν (ψεύτικη) έλευθερία του : Οί περιοδικοί καθγάδες γι' αυτές έμποδίζουν τό άγχος του νά μεγαλώνει. Όμως οί γυναίκες είναι χάρτινες τίγρεις, γιατί σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεί νά έχει τίποτε σοβαρό μ' αυτές. Άντιτάσσοντές τες τή μιá στήν άλλη πετυχαίνει ένα είδος ίσορροπίας, έτσι πού καμιά τους νά μήν μπορεί νά του πάρει τόν άέρα. Πολλές έξυπνες γυναίκες, επειδή καταλαβαίνουν πώς αυτό άποτελεί άπλώς μιá θαλδίδα άσφαλείας πού κατευνάζει τό άγχος των αντρών τους, τούς « χαλαρώ-

νουν τό σκοινί » στό ζήτημα αὐτό. Γιατί τό πραγματικό πρόβλημα πίσω ἀπ' ὅλους αὐτούς τούς καθγάδες γιά τίς ἄλλες γυναῖκες εἶναι ὅτι ὁ ἄντρας εἶναι ἀνίκανος νά δεσμευθεῖ μέ τήν ἀνάληψη ὑποχρεώσεων.

2) Μπορεῖ νά συμπεριφέρεται συνεχῶς κατά τρόπο ἀπρόβλεπτο ἀπέναντι στή γυναῖκα του προβάλλοντας ἀντίσταση, ἀρνούμενος νά ὀρίσει ἀκριβῶς τό ἐπόμενο ραντεβού, λέγοντάς της « ἡ δουλειά μου προηγείται », ἢ φέροντας πλῆθος ἄλλες δικαιολογίες. Κι αὐτό γιατί, μ' ὄλο πού νιώθει τήν ἀγωνία τῆς γυναίκας, ἀρνεῖται νά τήν καθησυχάσει μέ ὅποιοδήποτε τρόπο, ἢ ἀκόμα καί ν' ἀναγνωρίσει τήν ἀγωνία της σάν δικαιολογημένη. Γιατί *χρειάζεται* τήν ἀγωνία της, γιά νά τοῦ ὑπενθυμίζει συνεχῶς ὅτι εἶναι ἀκόμα ἐλεύθερος, ὅτι ἡ πόρτα δέν ἐκλείσει ἀκόμα ὀλότελα.

3) Ὃταν *ἀναγκαστεῖ* ν' ἀναλάβει μιά (δυσάρεστη) ὑποχρέωση, ἢ γυναῖκα του τό πληρώνει ἀκριβιά : αὐτός κάνει τά γλυκά μάτια σέ ἄλλες γυναῖκες μπροστά της, τή συγκρίνει δυσμενῶς μέ παλιότερες φιλενάδες του ἢ μέ στάρ τοῦ κινηματογράφου, δηλώνοντας μπροστά σ' ἄλλους ὅτι ἡ σύζυγός του εἶναι γι' αὐτόν « μπάλα στό πόδι τοῦ καταδίκου », τή φωνάζει « σκύλα », « ἀλόγα », « στρίγκλα », ἀφήνει νά ὑπονοηθεῖ ὅτι θά ἦταν πολύ καλύτερο γι' αὐτόν ἂν ἔμενε ἀνύπαντρος. Ἡ ἀμφιγνομία του γιά τήν κατωτέρωτητα τῶν γυναικῶν ἐκδηλώνεται : μέ τό νά δεσμευθεῖ μέ μιά ἀπό αὐτές, πραγματοποιοῖσε κατά κάποιον τρόπο τήν ἀναγνώριση τῆς ταυτότητας τῆς μισητῆς γυναίκας, πού πρέπει τώρα νά τήν ἀρνεῖται ἐπανειλημμένα, ἂν θέλει νά διατηρήσει τόν αὐτοσεβασμό του μέσα στήν (ἀντρική) κοινότητα. Αὐτή ἡ μόνιμη διάψευση δέν εἶναι πάντα προσποιητή, γιατί, πράγματι, ὅλες οἱ ἄλλες κοπέλες τοῦ φαίνονται ξαφνικά πολύ καλύτερες, καί δέν μπορεῖ ν' ἀποφύγει τή σκέψη ὅτι χάνει πολλές εὐκαιρίες, – καί φυσικά γι' αὐτό φταίει ἡ γυναῖκα του. Γιατί ποτέ δέν ἔπαψε νά ἀναζητᾶ τό ἰδεώδες, ἀλλά ἐκεῖνη τόν ἐμποδίζει. Πιθανῶς θά πεθάνει μέ τό αἶσθημα ὅτι τόν ξεγέλασαν, δίχως νά καταλάβει ποτέ ὅτι δέν ὑπάρχει μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα σέ μιά γυναῖκα καί στήν ἄλλη, ὅτι ὁ ἔρωτας εἶναι ἐκείνος πού *δημιουργεῖ* τή διαφορά.

‘Υπάρχουν πολλοί τρόποι νά τραβᾷ κανείς τὰ « γκέμια ». Πολλοί ἄντρες περνοῦν ἀπό τή μιὰ περιπέτεια στήν ἄλλη, ξεκόβοντας κάθε φορά πού νιώθουν πώς ἡ κατάσταση γίνεται ἐπικίνδυνη. Ὡστόσο ἡ ζωὴ χωρὶς ἔρωτα εἶναι τό ἴδιο ἀνυπόφορη γιὰ τόν ἄντρα, ὅπως καί γιὰ τή γυναῖκα. Τό πρόβλημα λοιπόν πού ἀντιμετωπίζει κάθε φυσιολογικός ἄντρας εἶναι : Πῶς θά καταφέρω κάποια νά μέ ἀγαπήσει χωρὶς νά μοῦ ζητήσει γι’ ἀντάλλαγμα ἀνάληψη ἴσης ὑποχρέωσης ἀπό μέρος μου ;

Ἡ « κολλητική » συμπεριφορὰ τῶν γυναικῶν γίνεται ἀπαραίτητη ἐξαιτίας τῆς ἀντικειμενικῆς κοινωνικῆς κατάστασής τους. Ἡ γυναικεία ἀντίδραση στήν πραγματικὴ ἵστερία ἀπὸ τὴν ὁποία καταλαμβάνονται οἱ ἄντρες στόν παραμικρὸ κίνδυνο γιὰ ἀνάληψη ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων, ἦταν ἡ ἐπινόηση ἔξυπνων μεθόδων γιὰ ἀπόσπαση ἀπὸ τοὺς ἄντρες ὅσο τό δυνατόν περισσότερων ὑποχρεώσεων. Στό διάβα τῶν αἰῶνων ἐπινοήθηκαν στρατηγικές, δοκιμάστηκαν, μεταβιβάστηκαν ἀπὸ μητέρα σέ κόρη σέ μυστικές συνομιλίες, γύρω ἀπ’ τό φλιτζάνι τοῦ καφέ (« Ποτέ μου δέν κατάλαβα γιὰ ποιὸ πράγμα μποροῦν νά μιλοῦν τόσες ὥρες οἱ γυναῖκες μεταξύ τους ! ») ἢ, τελευταῖα χρόνια, μέ τό τηλέφωνο. Δέν πρόκειται καθόλου γιὰ συνηθισμένες συγκεντρώσεις γιὰ χαζοκουθέντα, ἀλλὰ ἀπεγνωσμένες στρατηγικές κινήσεις γιὰ ἐπιδίωξη. Περισσότερη ἔξυπνάδα ξοδεύεται σέ μιὰ τηλεφωνικὴ συνομιλία μεταξύ δύο φοιτητριῶν σχετικὰ μέ τοὺς ἄντρες ἀπ’ ὅση μέσα στά τέσσερα χρόνια τῶν σπουδῶν τους στά κολέγια, ἢ ἀκόμα καί στοὺς περισσότερους πολιτικούς ἐλιγμούς τῶν ἀντρῶν. Δέν εἶναι λοιπόν καθόλου παράξενο ὅτι ἀκόμα καί οἱ λίγες γυναῖκες δίχως « οἰκογενειακές ὑποχρεώσεις » πού ὑπάρχουν φτάνουν πάντα ἐξαντλημένες στήν ἀφετηρία κάποιας σοβαρῆς προσπάθειας. Ἡ γυναῖκα πρέπει νά κινητοποιήσει ὅλη τὴν ἐνεργητικότητά της κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος τῶν δημιουργικῶν χρόνων της γιὰ « νά δάλει στὸ χέρι ἕναν καλὸ σύζυγο » καί κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ὑπόλοιπης ζωῆς της γιὰ νά τόν κρατήσει (« τό νά εἶναι ἐρωτευμένη μπορεῖ νά ἀποτελεῖ πλήρη ἀπασχόληση γιὰ μιὰ γυναῖκα, ὅπως ἡ

δουλειά για έναν άντρα »). Οί γυναίκες πού προτιμούν νά παραιτηθούν απ' αὐτόν τόν ἀγώνα δρόμου διαλέγουν μιά ἐνάρετη ζωή, κάτι πού, ὅπως εἶδαμε, λίγοι ἄντρες ἔχουν τό θάρρος νά κάμουν.

Δυστυχῶς ὅμως τό ἀντροκυνηγητό χαρακτηρίζεται ἀπό μίαν αἰσθηματική ἐνταση πού ξεπερνάει τήν ἀπλή ἐπιθυμία γιά ἀνάληψη ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων. Προέρχεται βασικά ἀπό τήν ἴδια τήν ταξική πραγματικότητα, πού κάνει τούς ἀνθρώπους ἀνίκανους ν' ἀγαποῦν. Σέ μιά ἀντροκρατούμενη κοινωνία, πού χαρακτηρίζει τίς γυναίκες σάν μιά κατώτερη παρασιτική τάξη, ἡ γυναίκα πού δέ θά πετύχει μέ κάποιον τρόπο τήν ἐπιδοκιμασία τῶν ἀντρῶν εἶναι καταδικασμένη. Γιά νά νομιμοποιήσει τήν ὑπαρξή της, ἡ γυναίκα πρέπει νά εἶναι κάτι *περισσότερο* ἀπό γυναίκα, πρέπει ν' ἀναζητᾶ συνέχεια κάποιον τρόπο νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπό τή θέση κατωτερότητας πού θρῖσκεται*, καί οἱ ἄντρες εἶναι οἱ μόνοι πού μποροῦν νά τούς κάνουν αὐτή τή χάρη. Ἐπειδή ὅμως σπάνια ἐπιτρέπεται σέ μιά γυναίκα νά ἀναδειχθεῖ μέ τή δράση της μέσα στήν εὐρύτερη (ἀντρική) κοινωνία, ἀλλά καί ἂν τό καφέρει, σπάνια ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία της – εἶναι εὐκολότερο γι' αὐτή νά ἐπιδιώξει τήν ἀναγνώριση ἀπό ἓνα μόνον ἄντρα παρά ἀπό πολλούς, καί στήν πραγματικότητα αὐτή ἀκριδῶς εἶναι ἡ ἐκλογή πού κάνουν πολλές γυναίκες. Ἔτσι, γιά μίαν ἀκόμα φορά ὁ ἐρωτας πού αὐτός καθεαυτὸν εἶναι κάτι καλό, διαφθείρεται ἀπό τό ταξικό του πλαίσιο :

* Ἔτσι ἐξηγεῖται καί τό παράδοξο φαινόμενο νά μὴ διαμαρτύρονται ποτέ οἱ γυναίκες, ὅταν τίς θρῖζουν σάν τάξη, *ἐφόσον* οἱ ἴδιες προσωπικά ἐξαιροῦνται. Ἡ χειρότερη θρῖσιά γιά μιά γυναίκα εἶναι « δέν εἶσαι παρά μιά γυναίκα », δηλαδή ὅτι δέν ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τίς ἄλλες, καί τό μεγαλύτερο κομπλιμέντο ὅτι ἔχει τό μυαλό, τό ταλέντο, τήν ἀξιοπρέπεια ἢ τή δύναμη ἑνός ἄντρα. Στήν πραγματικότητα, ὅπως κάθε μέλος μῆδς καταπιεζόμενης τάξης, ἔτσι καί ἡ ἴδια μετέχει στήν ἐξόβριση τῶν ὁμοίων της, μέ τήν ἐλπίδα πῶς ἔτσι ἢ ἄποδειξει πῶς αὐτή σάν άτομο εἶναι ἀνίτερή τους. Ἔτσι οἱ γυναίκες σάν τάξη ἀντιτάσσονται ἢ μιά στήν ἄλλη (« διαίρει καί βασίλευε ») : ἡ « ἄλλη γυναίκα » πιστεύει πῶς ἡ σύζυγος εἶναι μιά « τσοῦλα » πού « δέν τόν καταλαβαίνει », ἐνῶ ἡ σύζυγος πιστεύει πῶς ἡ ἄλλη γυναίκα εἶναι μιά « τυχοδιώκτρια » πού τόν « ἐκμεταλλεύεται » – ὁ δὲ πραγματικός ἐνοχος ξεγμιστράει ἐλεύθερος γιά παραπέρα μανουῆρες.

οί γυναίκες πρέπει ν' αποκτήσουν τόν ξρωτα όχι μόνο για λόγους φυσιολογικούς, αλλά ουσιαστικά για νά δικαιολογήσουν τήν ύπαρξή τους.

Ἐπιπλέον, ἡ συνεχῆς *οἰκονομική* ἐξάρτηση τῶν γυναικῶν κάνει ἀδύνατη μιὰ κατάσταση ὑγιoῦς ξρωτα ἀνάμεσα σέ ἴσους. Οἱ γυναίκες καί σήμερα ἀκόμα ζοῦν κάτω ἀπό καθεστῶς προστασίας. Μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἔχουν τή δυνατότητα νά διαλέξουν όχι ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τόν γάμο, ἀλλά ἀνάμεσα στό νά γίνουν δημόσια ἢ ἀτομική ἰδιοκτησία. Ἡ γυναίκα πού κατορθώνει νά παντρευτεῖ ἕνα μέλος τῆς ἀρχουσας τάξης μπορεῖ τουλάχιστον νά ἐλπίζει ὅτι μερικά ἀπό τά προνόμιά του θά ξεβάψουν κάπως πάνω της. Οἱ γυναίκες ὅμως πού δέν ἔχουν σύζυγο βρίσκονται στήν ἴδια θέση μέ τά ὄρφανά : εἶναι μιὰ ἀνίσχυρη ὑπόσταση πού στερεῖται τήν προστασία τοῦ ἰσχυροῦ. Αὐτό ἀποτελεῖ τήν ἀντίθεση τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ οἱ γυναίκες ἐξακολουθοῦν νά προσδιορίζονται (ἀρνητικά) ἀπό τήν ταξική τους θέση : τώρα ἡ κατάστασή τους γίνεται *περισσότερο* τρωτή· τό νά μετέχεις ὁ ἴδιος στήν ὑποδούλωσή σου, τό νά διαλέγεις ὁ ἴδιος τό ἀφεντικό σου, συχνά σοῦ δίνει τήν ψευδαίσθηση ὅτι διαλέγεις ἐλεύθερα· στήν πραγματικότητα ὅμως, μιὰ γυναίκα ποτέ δέν εἶναι ἐλεύθερη νά διαλέξει τόν ξρωτα δίχως ἐξωτερικά κίνητρα. Γιά τήν ὥρα, τά δυό αὐτά πράγματα, ξρωτας καί κοινωνική θέση, εἶναι γι' αὐτήν ἀξεδιάλυτα δεμένα.

Ἄν τώρα ὑποθέσουμε ὅτι μιὰ ἐρωτευμένη γυναίκα δέν χάνει στιγμή ἀπό τά μάτια της κανέναν ἀπό τούς βασικούς αὐτούς παράγοντες τῆς κατάστασής της, τότε δέν θά μπορέσει ποτέ νά ἀγαπήσει ἀφιλόκερδα, ἀλλά μόνο μέ ἀντάλλαγμα τήν ἀσφάλεια :

1) τήν αἰσθηματική ἀσφάλεια πού, ὅπως εἶδαμε, ἔχει δικιο νά τή ζητάει·

2) τήν ἀτομική αἴσθηση τῆς ταυτότητάς της πού θά ἔπρεπε νά μπορεῖ ν' ἀποκτήσει μέ τή δουλειά καί τήν ἀναγνώρισή της, ἀλλά πού τῆς τήν ἀρνοῦνται ἀναγκάζοντάς την ἔτσι ν' ἀναζητήσῃ τόν προσδιορισμό της διαμέσου ἐνός ἄντρα.

3) τήν οικονομική ταξική ασφάλειά της πού, στή σημερινή κοινωνία, συνδέεται μέ τήν ικανότητά της νά «ἀγκιστρώσει» έναν άντρα.

Δυό από τούς τρεις αὐτούς ὅρους δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τόν ἔρωτα, ἀλλά τοῦ ἐπιβάλλονται, συντριβοντάς τον κάτω ἀπό τό βάρος τους.

Ἔτσι, στήν ἐπισφαλή πολιτική θέση πού θρῖσκονται οἱ γυναῖκες δέν μποροῦν νά προσφέρουν στόν ἑαυτό τους τήν πολυτέλεια ἑνός αὐθόρμητου ἔρωτα. Κάτι τέτοιο θά ἦταν πάρα πολύ ἐπικίνδυνο. Πάνω ἀπ' ὅλα σημασία ἔχει νά πετύχουν τόν ἔρωτα καί τήν ἐπιδοκιμασία τῶν ἀντρῶν. Ἄν καμιά τους ἔρωτευθεῖ ἀσυλλόγιστα, προτοῦ ἐξασφαλίσει σάν ἀντάλλαγμα τήν ἀνάληψη ὑποχρεώσεων ἀπό μέρους τοῦ ἀντρα, θά θέσει σέ κίνδυνο τήν ἐπιδοκιμασία αὐτή. Νά τί λέει ὁ Ράικ:

Τελικά ἔγινε φανερό ἀπό τήν ψυχανάλυση ὅτι ἡ ἀρρωστη φοδόταν πῶς ἂν ἔδειχνε σ' ἕναν άντρα ὅτι τόν ἀγαποῦσε, θά τή θεωροῦσε κατώτερή του καί θά τήν παρατοῦσε.

Γιατί, ἀπαξ καί ἡ γυναῖκα κάνει τήν αἰσθηματική θουτιά, θά εἶναι πιά ἀνίκανη νά παίξει τό παιχνίδι ὅπως πρέπει : ὁ ἔρωτας μπαίνει μπροστά καί θέλει νά ἐκφραστεῖ. Τό νά προσποιηθεῖ ψυχρότητα πού δέν νιώθει, τότε, θά ἦταν πολύ ὀδυνηρό, κι ἐπιπλέον ἄσκοπο. Θά ἦταν σάν νά ἤθελε νά κάνει κακό στόν ἑαυτό της, ἀφοῦ σκοπός της εἶναι ἡ ἐλευθερία στήν ἀγάπη. Ὅμως, γιά νά ἐξασφαλίσει αὐτή τή δέσμευσή του, πρέπει νά συγκρατεῖ τά αἰσθήματά της, πρέπει νά παίξει τό παιχνίδι. Γιατί, ὅπως εἶδαμε, οἱ άντρες ἀρνοῦνται νά γίνουν τρωτοί, ἔστω καί μέ τόν ὄρο τῆς ἀμοιβαιότητας, παρὰ μόνο ἂν ἐξαναγκαστοῦν.

Πῶς καταφέρνει λοιπόν νά ἀποσπάσει αὐτή τή δέσμευση ἀπό τόν άντρα; Ἐνα ἀπό τά ἰσχυρότερα ὄπλα της εἶναι τό σέξ. Μπορεῖ νά δουλέψει τόν άντρα, μέχρι νά τόν κάνει νά νιώσει φυσικό πόνο, μέ ποικίλα τεχνάσματα : ἀρνούμενη νά ικανοποιήσει τήν ἀνάγκη του, πειράζοντάς τον, δίνοντας καί παίρνοντας πάλι πίσω, μέ τή ζήλια κ.ο.κ. Μιά γυναῖκα πού ὑποβλήθηκε σέ ψυχανάλυση ἐκφράζει τήν ἀπορία της :

Λίγες είναι οι γυναίκες που δεν θέτουν ποτέ στον εαυτό τους, σέβρισμαμένες περιστάσεις, τό ερώτημα : « Μέχρι ποιό σημείο πρέπει νά άντισταθώ σ' έναν άντρα ; » Νομίζω πώς κανέναν άντρα δεν τόν σκοτίζουν τέτοια ερωτήματα. Τό πολύ πολύ νά διερωτηθεί « Πότε θά πέσει ; ».

Οί άντρες έχουν δίκιο όταν κατηγορούν τίς γυναίκες πώς δεν έχουν κρίση, πώς σπάνια άγαπούν έναν άντρα για τήν προσωπική του αξία και συχνότερα για ό,τι έχει νά προσφέρει (τήν κοινωνική τάξη του), πώς είναι ύπολογίστριες, πώς χρησιμοποιούν τό σέξ τους για νά πετύχουν άλλους σκοπούς, κ.ο.κ. Γιατί, πράγματι, οι γυναίκες δεν είναι σέ θέση ν' αγαπήσουν ελεύθερα. "Αν μία γυναίκα είναι άρκετά τυχερή και βρει έναν « τύπο καθώς πρέπει » νά τήν αγαπήσει και νά τή συντηρήσει, έχει πετύχει τόν σκοπό της και συνήθως είναι άρκετά εϋνώμων ώστε νά του ανταποδώσει τήν αγάπη του. "Η μόνη διάκριση που μία γυναίκα είναι ικανή νά κάνει, είναι νά διαλέξει ανάμεσα στους άντρες - πού, οι ίδιοι, τήν έχουν κιόλας διαλέξει - και ν' αντιπαραθέσει αυτούς τούς άντρες, αυτές τίς δυνάμεις, τόν ένα στον άλλο. "Ομως τό νά προκαλείς τό ενδιαφέρον ενός άντρα, και νά αποσπās μέ παγίδα μία ύποχρέωση από μέρους του, μόλις εκδηλώσει αυτό τό ενδιαφέρον, δεν άποτελεί άκριβώς πράξη αυτοπροσδιορισμού. Και τί γίνεται τώρα που κατάφερε νά καμακώσει τόν άντρα, ό όποιος τήν ερωτεύθηκε και είναι πρόθυμος νά κάνει τά πάντα γι' αυτή; "Η γυναίκα δρίσκεται πάλι μπροστά σέ μία σειρά προβλήματα. Τώρα μπορεί νά χαλαρώσει τή θίδα, νά ανοίξει τό δίχτυ και νά εξετάσει τή λεία της. Συνήθως άπογοητεύεται. Δεν είναι τίποτε για τό όποιο θά νοιαζόταν αν ήταν άντρας. "Η λεία της είναι τίς περισσότερες φορές πολύ χαμηλότερου επίπεδου από τήν ίδια. (Μπορεί νά τό επαληθεύετε · ρωτήστε μερικές από τίς διακριτικές εκείνες συζύγους που σās φαίνονται δειλές). « Μπορεί νά μήν είναι σπουδαίος, αλλά τουλάχιστον έχω δικό μου άντρα ». Έτσι σκέφτεται συνήθως. "Ομως τώρα μπορεί τουλάχιστο νά παρατήσει τήν προσπάθεια. Για πρώτη φορά μπορεί ν' αγαπήσει μέ σιγουριά - τώρα πρέπει νά δάλει όλα της τά δυνατά νά φτάσει στό

ὕψος τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ τοῦ ἄντρα, νά νιώσει πραγματικά ἐκεῖνο πού καμωνόταν πῶς ἐνιωθε ὡς τώρα. Συχνά τή βασανίζει ἡ σκέψη ὅτι ὁ ἄντρας θά δεῖ τήν ἀλήθεια. Νιώθει σάν ἀπατεώνας. Τή βασανίζει ὁ φόβος μήπως ὁ ἄντρας της δέν ἀγαπᾷ τήν « πραγματική » προσωπικότητά της - καί συνήθως ἔχει δίκιο (« Ἦθελε νά παντρευτεῖ ἕναν ἄντρα μέ τόν ὁποῖο νά μπορούσε νά φερθεῖ σάν τσοῦλα, ὅπως καί εἶναι πραγματικά »).

Καί τότε ἡ γυναίκα ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ ἔρωτας καί ὁ γάμος δέν ἔχουν γιά τόν ἄντρα τήν ἴδια σημασία πού ἔχουν γι' αὐτή. Ἄν καί οἱ ἄντρες γενικά θεωροῦν τίς γυναῖκες κατώτερες ἀπ' αὐτούς, κάθε ἄντρας ἐπιφυλάσσει νοερά μιᾶ ξεχωριστή θέση γιά τή γυναίκα πού θά ὑψώσει πάνω ἀπό τίς ἄλλες κάνοντάς τη σύντροφό του. Μέχρι τότε, ἡ γυναίκα βρισκόταν ἔξω στό κρῦο καί ζητιάνευε τήν ἐπιδοκιμασία του, λιώνοντας ἀπό τήν ἐπιθυμία νά σακραλώσει στό ἐπίπεδο τό δικό του, ὅπου ὅλα εἶναι φωτεινά. Ὅταν ὁμως φτάνει ἐκεῖ, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὑψώθηκε πάνω ἀπό τίς ἄλλες γυναῖκες, ὄχι γιατί ἀναγνωρίστηκε ἡ προσωπική της ἀξία, ἀλλά γιατί στολίζει ὠραία τό θάβρο πού αὐτός ψώνισε ἀπό τήν ἀγορά. Εἶναι πιθανό μάλιστα νά μὴν ξέρει ποιά εἶναι (ἂν ὑποθεθεῖ πῶς ἡ ἴδια ὡς τότε θά τό ξέρει). Τήν ἔμπασε στό σπῆτι του, ὄχι γιατί τήν ἀγαποῦσε πραγματικά, ἀλλά γιατί αὐτή κατάφερε νά ἀνταποκριθεῖ περιόρημα στό ἰδεῶδες πού αὐτός εἶχε πλάσει ἀπό πρὶν μέ τή φαντασία του. Ἄν καί ξέρει ὅτι ὁ ἔρωτάς του εἶναι ψεύτικος, ἀφοῦ αὐτή ἡ ἴδια τόν προκάλεσε μέ τά κόλπα της, δέν μπορεῖ νά μὴ νιώθει περιφρόνηση γι' αὐτόν. Ὅμως φοβάται, πρῶτα πρῶτα, μήπως, ἀποκαλύπτοντας τήν ἀληθινή της προσωπικότητα, χάσει ἀκόμα κι αὐτή τήν ψεύτικη ἀγάπη. Στό τέλος καταλαβαίνει ὅτι καί γι' αὐτόν ἐπίσης ὁ γάμος εἶχε ἕνα σωρό κίνητρα ἐντελῶς ἄσχετα μέ τόν ἔρωτα. Ἀπλῶς αὐτή βρέθηκε πιό κοντά στήν εἰκόνα πού αὐτός ἔπλασε μέ τή φαντασία του, γιατί ἦταν ἡ πιό κατάλληλη ἡθοποιός γιά νά παίξει τόν πολλαπλό ρόλο τοῦ ἕτερου ἐγώ, τῆς Μητέρας τῶν Παιδιῶν του, τῆς Οἰκοκυρᾶς, τῆς Μαγεύσας, τῆς Συντρόφου του, στό θεατρικό του ἔργο. Τήν

αγόρασε για να γεμίσει μία άδεια θέση στη ζωή του · αλλά η δική της ζωή δεν λογαριάζεται.

Έτσι δεν μπόρεσε να διαφοριστεί από τις άλλες γυναίκες. Υψώθηκε πάνω από την τάξη τους απλώς και μόνο γιατί τώρα αποτελεί εξάρτημα ενός μέλους της άρχουσας τάξης, που δεν μπορεί να την πάρει σύντροφό του παρά μόνο αν ανεβάσει την κοινωνική της θέση. Όμως αυτή δεν άπελευθερώθηκε, απλώς προήχθηκε σε « υπηρέτρια της οικογένειας », ανυψώθηκε μονάχα για να χρησιμοποιηθεί με διαφορετικό τρόπο. Νιώθει ξεγελασμένη. Εκείνο που πέτυχε δεν είναι ν' αγαπηθεί και ν' αναγνωριστεί αλλά να γίνει κτήμα και να εξουσιάζεται. Τώρα από Έρυθριώσα Νύφη γίνεται Τσούλα, αλλαγή που, όσο κι αν είναι καθολική και προβλεπτή, αφήνει ωστόσο τό σύζυγό της σε άμηχανία. (« Δεν είσαι πιά η γυναίκα που παντρεύτηκα »).

*

* *

Η θέση των γυναικών δεν άλλαξε πολύ από ό,τι ήταν πάντα. Στα τελευταία πενήντα χρόνια οι γυναίκες δέθηκαν διπλά από τόν έρωτα : με τό πρόσχημα μιās « σεξουαλικής επανάστασης » που υποτίθεται ότι έγινε (« Μά, μικρή μου, από που έρχεσαι ; Δεν άκουσες ποτέ σου για τή σεξουαλική επανάσταση ; »), οι γυναίκες πείστηκαν να πετάξουν τή πανοπλία τους. Η σύγχρονη γυναίκα νιώθει φρίκη να τή θεωρούν τσούλα, ενώ ή γιαγιά της περίμενε πώς θά γίνει αυτό μέσα στη φυσική ροή των πραγμάτων. Άλλά και οι άντρες επίσης, τόν καιρό της γιαγιάς της, έβρισκαν φυσικό ότι κάθε γυναίκα που σέβεται τόν έαυτό της θά τούς έκανε να περιμένουν, θά έπαιζε τό παιχνίδι ως τό τέλος δίχως ντροπή · ή γυναίκα που δεν προστάτευε τά συμφέροντά της μ' αυτό τόν τρόπο δεν ήταν άξια σεβασμού. Αυτή ήταν ή κοινή αντίληψη.

Όμως ή φιλολογία για τή σεξουαλική επανάσταση, αν δεν καλύτερεψε καθόλου τή θέση της γυναίκας, αποδείχτηκε πολύτιμη για τούς άντρες. Μέ τό να πείσει τίς γυναί-

κες πώς τὰ συνηθισμένα γυναικεία κόλπα καὶ αἰτήματα ἦταν ἀξιοπεριφρόνητα, ἀνέντιμα, σεμνότυφα, ξεφτισμένα, πουριτανικά καὶ καταστροφικά γιὰ τὶς ἴδιες, δημιούργησε μιὰ νέα ἐφεδρεία ἀπὸ γυναῖκες, πού ἐφοδιάζε τὴν περιορισμένη ἀγορὰ τῆς παραδοσιακῆς σεξουαλικῆς ἐκμετάλλευσης, ἀφοπλίζοντας ἔτσι τὶς γυναῖκες κι ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμα τὴν ἰσχνή προστασία πού εἶχαν μὲ τόσο κόπο ἀποκτήσει. Οἱ σημερινές γυναῖκες δὲν τολμοῦν νὰ προβάλλουν τὶς παλιές τους ἀξιώσεις ἀπὸ φόβο μήπως τὶς χαρακτηρίσουν « ἀνάφρες » – σήμερα τὸ ἰδεώδες τους εἶναι νὰ τὶς βρῶσκουν « ὑπέροχες ».

Ὅμως ἀκόμα καὶ στὶς μέρες μας, πολλές γυναῖκες ξέρουν τί συμβαίνει καὶ ἀποφεύγουν τὴν παγίδα προτιμώντας νὰ τὶς στολίζουν μ' ὄλα τὰ ἐπίθετα παρὰ νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὸ λιγοστό πού μποροῦν νὰ ἐλπίζουν ἀπὸ τοὺς ἄντρες (γιατὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς καὶ οἱ πιὸ μοντέρνοι ἄντρες θέλουν γιὰ σύζυγο μιὰ γυναῖκα σχετικὰ ὄχι πολὺ φθασμένη). Ὅμως ὄλο καὶ περισσότερες γυναῖκες πέφτουν στὴν παγίδα, γιὰ ν' ἀνακαλύψουν, πολὺ ἀργά καὶ μὲ πίκρα, ὅτι τὰ παλιά γυναικεία κόλπα εἶχαν τὰ καλά τους. Μὲ ὀδυνηρὴ ἐκπληξὴ ἀντιλαμβάνονται στὰ τριάντα τους ὅτι ἀρχίζουν νὰ θρηνηλογοῦν μ' ἓνα λεξιλόγιο πού θυμίζει πολὺ τὸ παλιὸ ρεφρέν : « Μὲ γέλασαν, οἱ ἄντρες εἶναι ἐγωιστές, εἶναι ὄλοι τους παλιάνθρωποι ». Τελικά, ἀναγκάζονται νὰ παραδεχτοῦν τὴν ἀλήθεια αὐτοῦ πού ἔλεγαν οἱ γιαιγιάδες μας : μιὰ μεγαλόψυχη καὶ τίμια γυναῖκα μπορεῖ (τὸ πολὺ) νὰ ἐμπνεύσει τὸν σεβασμὸ, σπάνια ὁμως τὴν ἀγάπη. Παραθέτομε τὴν περιγραφή – πού ἰσχύει ἀκόμα καὶ σήμερα – τῆς « χειραφετημένης » γυναίκας – στὴν περίπτωσι αὐτῆ μίᾶς ἀρτίστᾶς τοῦ Greenwich Village τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 – ἀπὸ τὰ *Κουνούπια*, μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες νουβέλες τοῦ Φῶκνερ :

Πάντα εἶχε δυσκολίες μὲ τοὺς ἄντρες... Πάντοτε, ἀργά ἢ γρήγορα τὴν παρατοῦσαν. ... Οἱ ἄντρες πού τῆς ἄρεσαν ἐδειχναν γι' αὐτὴν σφοδρὸ ἀλλὰ παροδικὸ ἐνδιαφέρον πού χανόταν τόσο ἀπότομα ὅσο κι ὅταν ἀρχίζε, χωρὶς κἀν ν' ἀφήνει πίσω του οὔτε τὰ ξεφτιατῶν κοινῶν ἀναμνήσεων, ὅπως οἱ σύντομες ἐκείνες ἀγνουστιάτικες

μπόρες πού διαλύονται χωρίς κανένα φανερό λόγο και δίχως να προκαλέσουν βροχή.

Καμιά φορά συλλογιόταν, μέ μιιά σχεδόν άντρική, άπάθεια, ποιού νά ήταν άραγε οί λόγοι γι' ατή τήν κατάσταση. Πάντα προσπαθοῦσε νά κρατήσει τίς σχέσεις της μέ τούς άντρες στό επίπεδο πού αυτοί οί ίδιοι φαίνονταν νά προτιμοῦν - άσφαλώς καμιά γυναίκα δέν θά ζητοῦσε, και ελάχιστες μπορούσαν νά ζητήσουν από τούς άντρες τους λιγότερα άπ' ό,τι ατή. Ποτέ δέν σπαταλοῦσε αῦθαίρετα τόν καιρό τους, ποτέ δέν τούς άφηγε νά περιμένουν, ούτε τούς δεχόταν σέ άκατάλληλες ώρες, ποτέ δέν τούς επέβαλλε ένοχλητικές λέξεις της. Τούς μαγείρευε, και κολακεύονταν νά πιστευεί πώς ήξερε ν' άκούει. Κι ώστόσο... Σκεφτόταν τίς γυναίκες πού ήξερε. "Όλες τους είχαν έναν τουλάχιστον άντρα φανερά ξετρελαμένο μαζί τους· σκεφτόταν τίς γυναίκες πού είχε μελετήσει : φαίνονταν πώς ήταν σέ θέση ν' άποκτήσουν έναν άντρα ό,τι ώρα ήθελαν και, άν αυτός δέν έμενε κοντά τους, εύκολα τόν άντικαθιστοῦσαν.

Γυναίκες μέ ύψηλά ιδανικά, πού πίστευαν πώς ή χειραφέτηση ήταν δυνατή, πού προσπαθοῦσαν άπεγνωσμένα νά απαλλαγούν από παλιές γυναικείες « επιδιώξεις », νά καλλιεργήσουν εκείνο πού θεωροῦσαν σάν τή μεγαλύτερη εύθύτητα, τιμότητα και μεγαλοψυχία τών άντρών, άπογοητεύονταν μέ θλιβερό τρόπο. "Εβρισκαν πώς κανένας δέν εκτιμοῦσε τήν έξυπνη κουθέντα τους, τίς ύψηλές επιδιώξεις τους, τίς μεγάλες θυσίες πού έκαναν για νά μή γίνουν σάν τίς μητέρες τους. Γιατί οί άντρες, όσο κι άν έβρισκαν εύχάριστα τό πνεῦμα τους, τό στόλ τους, τό σέξ τους, και τά γεύματα πού τούς παρέθεταν στό φώς τών κεριών, τελικά πάντα παντρεύονταν τήν Τσούλα, για νά ξανάρθουν στό τέλος νά κλαφοῦν κι από πάνω για τή φρικτή τους κατάσταση. Οί χειραφετημένες γυναίκες ανακάλυψαν ότι ή τιμότητα, ή μεγαλοψυχία και ή συντροφικότητα τών άντρών ήταν ψέμα : οί άντρες όλοι ήταν πρόθυμοι νά τίς χρησιμοποιήσουν και ύστερα νά τίς ξεφορτωθούν στό όνομα τής αληθινής φιλίας. (« Σās σέβομαι και σās αγαπώ πολύ, αλλά ας είμαστε λογικοί... ») "Υστερα υπάρχουν κι εκείνοι πού τίς δγάζουν και συζητοῦν μαζί τους για τά έργα τής Σιμόν ντέ Μπωδουάρ, αφήνοντας τίς γυναίκες τους σπίτι ν' άσχο-

λούνται μέ τά μωρά καί τίς πάνες τους). Οί « χειραφετημένες » γυναίκες αντιλήφθηκαν ότι οί άντρες κάθε άλλο παρά « καλοί τύποι » ήταν, άξιοι για μίμηση · είδαν ότι μέ τό ν' άκολουθούν μιάν όρισμένη άντρική σεξουαλική συμπεριφορά (τή ματιά πού ζυγιάζει, τήν άναζήτηση ενός ιδανικού, τήν έμφαση πού δίνεται στή φυσική έλξη κτλ.), όχι μόνο δέν πετύχαιναν νά άπελευθερωθούν, αλλά αντίθετα έπεφταν σέ κάτι άλλο πολύ χειρότερο από εκείνο πού είχαν εγκαταλείψει. Άπομμούνταν. Μπόλιασαν τόν έαυτό τους σέ μιάν άρρώστια πού δέν ήταν καν γέννημα του δικού τους ψυχιισμού. Βρήκαν πώς ή καινούργια τους « ψυχρότητα » ήταν ρηχή καί δίχως νόημα, ότι τά αισθήματά τους πού κρύβονταν πίσω άπ' αυτήν ξεραίνονταν τελικά, ότι τούς έπαιρναν τά χρόνια καί μαραίνονταν, φοβούνταν πώς έχαναν τήν ικανότητά τους ν' αγαπούν. Τίποτε δέν είχαν κερδίσει μέ τό νά μιμούνται τούς άντρες, εκτός από έπιπολαιότητα μονάχα καί άναισθησία, αλλά ούτε καί σ' αυτά τά κατάφεραν πολύ καλά, γιατί κάπου βαθιά μέσα τους ένιωθαν πώς ήταν αντίθετα πρós τή φύση τους.

Έτσι οί γυναίκες πού είχαν πάρει τήν άπόφαση νά μήν παντρευτούν, γιατί ήταν άρκετά συγγετές ώστε νά κοιτάνε γύρω τους καί νά βλέπουν πού οδηγούσε ό γάμος, βρήκαν ότι δέν ύπήρχε άλλη λύση : ή ό γάμος ή τίποτε. 'Ο άντρας αυτόδεσμευόταν μόνο άντί κάποιου τιμήματος : νά μοιραστεί ή γυναίκα (δηλαδή νά ύποστηριξει) τήν ύπαρξή του, νά σταθεί στό βάθρο πού αυτός έστησε, νά γίνει έξάρτημά του, ή άλλιώς... 'Η άλλιώς, νά καταδικαστεί για πάντα στήν κόλαση τής « τσούλας » πού δέν έχει κανένα ρόλο ή τουλάχιστον δέν έχει τό ρόλο πού είχε ή μητέρα της. Νά είναι σ' όλη τήν ύπόλοιπη ζωή της ή « άλλη γυναίκα », πού ό άντρας τή χρησιμοποιεί για νά προκαλεί τή σύζυγό του, για ν' άποδείξει τόν άντρισμό του καί (ή) τήν άνεξαρτησία του, πού τή συζητούν οί φίλοι του σάν τήν τελευταία του « ενδιαφέρουσα » κατάκτηση. (Γιατί, καί αν ακόμα ή ίδια άρνιέται αυτούς τούς όρους καί τή σημασία τους, κανένας άντρας δέν τούς άπαρνήθηκε). Ναι, ό έρωτας σημαίνει για τόν άντρα κάτι άλλο από εκείνο πού σημαίνει για τή γυ-

ναίκα : σημαίνει ιδιοκτησία και έξουσίαση· σημαίνει επίσης ζήλια, άκόμα και άν ποτέ δέν έδειξε τέτοιο αίσθημα πρωτότερα - τότε πού ίσως ή γυναίκα θά ήθελε νά τόν δει ότι τή ζηλεύει (όσο δέν τού άνήκει έπίσημα, καρφι δέν τού καίγεται, άν κάποιος τή διάσει· όταν όμως τήν παντρευτεί, γίνεται μιά παραφορτισμένη γεννήτρια, άληθινός κυκλώνας, άν ή ιδιοκτησία του, ή επέκταση τού έγώ του άπειληθεί). Σημαίνει τέλος βαθματά μείωση τού ενδιαφέροντος και ματιές επιθυμίας προς τίς άλλες γυναίκες. Ποιός θά ήθελε τήν κατάσταση αυτή ;

Δυστυχώς οι γυναίκες τή θέλουν. "Ας ξαναγυρίσουμε μιά άκόμα φορά στις άρρωστες τού Reik :

Καμιά φορά ή γυναίκα έχει τήν εντύπωση ότι οι άντρες δέν τήν κυνηγάνε πιά. Σ' αυτές τίς φάσεις τής μανίας τής μή καταδιώξεως νιώθει μεγάλη κατάθλιψη.

Καί :

"Όλοι οι άντρες είναι έγωιστές, ώμοί και άδιάφοροι - θά ήθελα νά δω έναν.

Είδαμε πώς ή γυναίκα χρειάζεται τόν έρωτα, πρώτα γιά τή φυσική έμπλουτιστική λειτουργία του και ύστερα γιά κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους πού δέν έχουν καμιά σχέση μέ τόν έρωτα. Τό ν' άρνηθει τήν ανάγκη τής αυτή ίσοδυναμεί μέ τό νά θέτει τόν έαυτό της σέ μιά έξαιρετικά τρωτή κατάσταση, τόσο από κοινωνική όσο και από οικονομική άποψη, και νά καταστρέφει τή συναισθηματική της ίσορροπία, πού, αντίθετα από πολλών άντρών, είναι βασικά ύγιής. "Αξιίζουν οι άντρες τή θυσία αυτή ; "Ασφαλώς όχι. Οι περισσότερες γυναίκες άντιλαμβάνονται ότι μέ τό νά κάνουν τέτοιες άκροθασίες γιά έναν άντρα, άπλώς προσθέτουν στή ζημιά και τήν ύβρη. "Όπως και πριν συνεχίζουν τήν προσπάθειά τους νά θγάλουν όσο μπορούν περισσότερα από μιά κακή κατάσταση. Και άν αυτή γίνει πραγματικά άνυπόφορη, τότε καταφεύγουν στόν (άντρα) ψυχαναλυτή :

Ρώτησα κάποτε μίαν άρρωστη νεαρή γυναίκα, στή διάρκεια μιās ψυχαναλυτικής συνεδρίας, άν προτιμοΰσε νά πάει σέ άντρα ή σέ γυναίκα ψυχαναλύτη. Δίχως νά διστάσει καθόλου άπάντησε: « Σέ γυναίκα ψυχαναλύτρια, γιατί ή επιθυμία μου για τήν επιδοκιμασία ενός άντρα είναι πάρα πολύ μεγάλη ».

Ἐκμετάλλευση τῆς αἰσθηματικότητας

Μέχρι τώρα δέν κάναμε διάκριση ανάμεσα στήν « αἰσθηματικότητα » καί στόν ἔρωτα. Γιατί δέν ὑπάρχουν δυό εἶδη ἔρωτα, τό ἕνα ὑγιές (ἀνιάρó) καί τό ἄλλο ὄχι (ὀδυνηρό) (« Ἀγαπητή μου, αὐτό πού χρειάζεται εἶναι μιά ὠριμη ἔρωτική σχέση. Καιρός ν' ἀφήσεις αὐτές τίς ρομαντικές ἀνοησίες »), παρά μόνο κάτι-λιγότερο-ἀπό-τόν-ἔρωτα ἢ τήν καθημερινή ἀγωνία. Καί ὅταν ὁ ἔρωτας ἐκδηλώνεται μέσα σέ κάποιο συσχετισμό δυνάμεων, ἢ « ἔρωτική ζωή » τοῦ καθενός ἐπηρεάζεται κατανάγκην. Ἐρωτας καί δύναμη δέν συμβαδίζουν.

Ἔτσι, ὅταν μιλάμε γιά ρομαντικό ἔρωτα, ἐννοοῦμε ἔρωτα νοθευμένο ἀπό τοῦτο τό πλαίσιο δύναμης – τό ταξικό σύστημα τό θεμελιωμένο στή σεξουαλική διάκριση –, τόν ἔρωτα τόν ἐκφυλισμένο σέ ἀρρωστιάριχη μορφή, πού μέ τή σειρά του ἐνισχύει αὐτό τό σεξουαλικό ταξικό σύστημα. Εἶδαμε ὅτι ἡ ψυχολογική ἐξάρτηση τῶν γυναικῶν ἀπό τοὺς ἄνδρες δημιουργήθηκε ἀπό μιά συνεχή πραγματική οικονομική καί κοινωνική καταπίεση. Ὅμως, στόν σύγχρονο κόσμο οἱ οικονομικές καί κοινωνικές βάσεις τῆς καταπίεσης δέν ἀρκοῦν πιά *μόνες τους* γιά νά τή διατηρήσουν. Γι' αὐτό γίνεται προσφυγή στόν μηχανισμό τοῦ ρομαντισμοῦ.

Ὁ ρομαντισμός ἀναπτύσσεται ἀνάλογα μέ τόν βαθμό τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν γυναικῶν ἀπό τή βιολογία τους. Καθώς ὁ πολιτισμός προχωρεῖ καί οἱ βιολογικές βάσεις τῆς σεξουαλικῆς ταξικῆς διάκρισης καταρρέουν, ἡ ὑπεροχή τῶν ἀντρῶν πρέπει νά στηριχτεῖ σέ τεχνητοὺς θεσμούς ἢ στήν

ἐξώθηση μέχρι ὑπερβολῆς μορφῶν ἀλλοτινῶν θεσμῶν : ἔτσι, ἐκεῖ πού πρὶν ἢ οἰκογένεια εἶχε χαλαρή, καὶ διαπερατὴ μορφή, τώρα σφίγγεται καὶ σκληρύνεται παίρνοντας τὴ μορφή τοῦ πατριαρχικοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα. Ἡ, ἐνῶ πρὶν ἢ γυναῖκα ἦταν ἀντικείμενο ἀνοιχτῆς περιφρόνησης, τώρα ἀνυψώνεται σὲ ἀντικείμενο προσποιητῆς λατρείας*. Ὁ ρομαντισμὸς εἶναι ἓνα πολιτιστικὸ ἐργαλεῖο τῆς ἀντρικῆς δύναμης πού σκοπὸ ἔχει νὰ ἐμποδίσει τίς γυναῖκες νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν κατάστασή τους. Γίνεται ἰδιαίτερα ἀπαραιτήτος – καὶ συνεπῶς ἰσχυρότατος – στίς δυτικές χώρες πού εἶναι καὶ οἱ πιὸ ἐκβιομηχανισμένες. Σήμερα πού ἡ τεχνολογία δίνει στίς γυναῖκες τὴ δυνατότητα νὰ ἀπαλλαγοῦν ὀριστικά ἀπὸ τοὺς ρόλους τους – παραλίγο νὰ τὸ πετύχουν στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα – ὁ ρομαντισμὸς βρῖσκεται σὲ πλήρη ἀνθήση.

Πῶς δρᾷ ὁ ρομαντισμὸς σάν πολιτιστικὸ ὄργανο γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴ σεξουαλικὴ διάκριση ; Ἄς ἐξετάσουμε τὰ συστατικά του στοιχεῖα, ὅπως ἔχουν ραφινარიστεῖ στό πέρασμα τῶν αἰῶνων, καὶ τίς σύγχρονες μέθοδοι διάδοσής του – πολιτιστικὲς τεχνικὲς τόσο ἐκλεπτυσμένες καὶ διεισδυτικὲς, ὥστε νὰ θλάπτουν καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἄνδρες.

1) Ἐρωτισμὸς. Πρωταρχικὸ στοιχεῖο τοῦ ρομαντισμοῦ εἶναι ὁ ἐρωτισμὸς. Ὅλες οἱ ζωικὲς ἀνάγκες γιὰ ἐρωτα καὶ ζεστασιά διοχετεύονται στό γενετήσιο ὄργανο : οἱ ἄνθρωποι δὲν πρέπει ν' ἀγγίζουν ποτέ ὄσους ἀνήκουν στό ἴδιο φύλο μ' αὐτούς, καὶ μποροῦν ν' ἀγγίζουν ὄσους ἀνήκουν στό ἀντίθετο φύλο μόνο ὅταν προετοιμάζονται γιὰ γενετήσιες σεξουαλικὲς σχέσεις. Ἡ ἀπομόνωση τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοῦ προκαλεῖ ἀληθινὴ πείνα γιὰ φυσικὴ ἀγάπη. Καὶ ἂν ἡ μόνη δυνατότητα νὰ τὴν ἀποκτήσουν εἶναι ἡ γενετήσια ἐπαφή, τότε ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτὴν γίνεται ἀσυγκράτητη. Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση τῆς ὑπερευαισθησίας, ὁ

* Ἡ περιποιητικότητα πρὸς τίς γυναῖκες συνήθως χαρακτηρίζεται σάν « ὑπερβολικὴ προσοχὴ στίς γυναῖκες δίχως σοβαρὸ σκοπὸ »· ὁμοίως ὁ σκοπὸς εἶναι πολὺ σοβαρὸς : νὰ ἐμποδιστοῦν οἱ γυναῖκες, μὲ τίς ψεύτικες κολακείες, νὰ ἀποκτήσουν ἐπίγνωση ὅτι ἀνήκουν σὲ κατώτερη κοινωνικὴ τάξη.

παραμικρός αισθησιακός έρεθισμός προκαλεί υπερβολική έντύπωση, αρκετή για να έμπνεύσει δλόκληρες σχολές ζωγραφικής αλλά και τό ρόκ άντ ρόλ. "Έτσι ό έρωτισμός είναι ή συγκέντρωση τής σεξουαλικότητας - συχνά σέ ύψηλά φορτισμένα μέ σεξουαλική συγκίνηση αντικείμενα - πού συνεπάγεται μετατόπιση άλλων κοινωνικών και συναισθηματικών αναγκών στό σέξ. Τό να έχεις ανάγκη από απλή στοργή σέ έκθέτει στόν κίνδυνο να σέ βλέπουν οί άλλοι σάν σοκολατάκι πού λιώνει· τό να θέλεις ένα φιλί είναι κάτι πού σέ φέρνει σέ δύσκολη θέση, εκτός αν πρόκειται για έρωτικό φιλί. Μόνο τό σέξ είναι « έντάξει »· αποτελεί μάλιστα απόδειξη ταμπεραμέντου. 'Ο άντρισμός και οί σεξουαλικές επιδόσεις του στό τέλος κατανοούν να συγχέονται μέ τήν κοινωνική άξια*.

'Η συνεχής αυτή έρωτική υπερδιέγερση τής άντρικής σεξουαλικότητας, σέ συνδυασμό μέ τήν άπαγόρευση τής εκτόνωσης της από τούς πιό φυσιολογικούς δρόμους, σκοπό έχει να κάνει τούς άντρες να βλέπουν τίς γυναίκες σάν απλά αντικείμενα πού ή αντίστασή τους στήν « εισόδση » πρέπει να υπερνικηθεί. Γιατί, πρέπει να σημειωθεί πώς ό έρωτισμός αυτός δρα πρós μιά μόνον κατεύθυνση. Στήν κοινωνία μας οί γυναίκες είναι τά μόνα « έρωτικά αντικείμενα », έτσι πού οί ίδιες να θεωρούν τόν έαυτό τους σάν έρωτογόνες**.

* Όμως, όπως ξέρουν όλες οί γυναίκες, ένας άντρας πού δείχνεται πολύ πιεστικός για τό σέξ, συχνά νιώθει μεγάλη ανακούφιση, όταν δέν υποχρεωθεί να τό πραγματοποιήσει. Τό έγώ του κατάντησε να εξαρτάται από τή συνεχή ανάγκη να επιβάλλει τήν παρουσία του μέ τίς έρωτικές κατακτήσεις· όμως εκείνο πού πραγματικά γυρεύει είναι ένα πρόσχημα για να δοκιμάσει λίγη στοργή χωρίς να χάσει τόν άντρικό αυτοσεβασμό του. Τό γεγονός ότι οί άντρες είναι πιό συγκρατημένοι από τίς γυναίκες στήν εκδήλωση τών αισθημάτων τους, όφείλεται όχι μόνο στη δράση τού Οιδιπόδειου συμπλέγματος, αλλά και στό φόβο μήπως δείχνοντας τρυφερότητα σέ μιά γυναίκα τήν αναγνωρίζει ίση του. 'Εκτός, φυσικά, αν μετριάξει τήν τρυφερότητα αυτή - τήν παίρνει πίσω - μέ κάποια επίδειξη κυριαρχίας πάνω στη γυναίκα.

** Οί όμοφυλόφιλοι είναι αντικείμενα τόσο μεγάλης περιφρόνησης, γιατί μέ τό να βλέπουν τούς άντρες σάν αντικείμενα έρωτα πάνε δυό φορές ενάντια στόν κανόνα : Όπτε οί γυναίκες διαβάξουν περιοδικά τού τύπου Pretty Boy ('Ωραίο Άγόρι).

άντρα, κι αυτό ενισχύει την εξάρτηση της γυναίκας : οι γυναίκες δέν μπορούν νά νιώσουν σεξουαλική πλήρωση παρά μόνο μέ την ύποκαταστατική ταύτισή τους μέ τόν άντρα πού τίς χαιρείται. Έτσι ο έρωτισμός διατηρεί τό σύστημα τών σεξουαλικών τάξεων.

Τή μόνη εξαίρεση στή συγκέντρωση αυτή όλων τών συναισθηματικών αναγκών στίς έρωτικές σχέσεις αποτελεί (κάποτε) ή οίκογενειακή στοργή. Άλλά κι εδώ, ο άντρας δέν μπορεί νά εκδηλώσει στοργή στά παιδιά (έκτός αν πρόκειται γιά δικά του παιδιά) περισσότερο απ' όσο στίς γυναίκες. Έτσι, ή στοργή του γιά τά μικρά χρησιμοποιείται σάν παγίδα, γιά νά ζευχτεί τόν θεσμό του γάμου, πράγμα πού ενισχύει τό πατριαρχικό σύστημα.

2) *Η σεξουαλική εξατομίκευση της γυναίκας.* Ο έρωτισμός δέν είναι παρά τό άνώτατο έπιφανειακό στρώμα του ρομαντισμού πού ενισχύει την κατωτερότητα της γυναίκας. Όπως γιά κάθε κατώτερη τάξη, ή συνείδηση της ομάδας πρέπει νά νεκρωθεί, ώστε νά εμποδιστεί κάθε ένδεχόμενη άνταρσία της. Στήν περίπτωση αυτή, μιά και τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εκμετάλλευσης τών γυναικών σάν τάξης είναι σεξουαλικό, θά πρέπει νά βρεθεί κάποιο ειδικό μέσο πού νά τίς εμποδίζει ν' αντιληφθούν ότι από σεξουαλική άποψη οι άντρες τίς θεωρούν όλες ίδιες. Έτσι, όταν ένας άντρας παντρεύεται, νά διαλέγει μέ περισσή προσοχή μέσα από την άμορφη αυτή μάζα, γιατί, όπως είδαμε, μέσα στο μυαλό του κρατά μιάν ιδιαίτερα ύψηλή θέση γιά « Τή Μοναδική » γυναίκα, χάρη στή στενή σύνδεσή της μαζί του. Γενικά όμως δέν είναι σέ θέση νά κάνει διάκριση ανάμεσα στίς « τσοϋλες » (ξανθές, μελαχρινές, κοκκινομάλλες)*. Κι είναι αυτό ακριβώς πού του άρέσει (« Τό λίκνισμά σου καθώς περπατάς, τά γελάκια σου όταν κουβεντιάζεις, ΑΥΤΑ ΕΙΝΑΙ ΠΟΥ ΜΕ ΤΡΕΛΑΙΝΟΥΝ ! »). Όταν ένας άντρας πιστεύει ότι όλες οι γυναίκες είναι ίδιες, δέν θέλει όμως νά τίς αφήσει νά τό καταλάβουν, τί κάνει ; Κρατάει τή γνώμη

* « Όσο γιά τά άλλα του σπόρ » – διαβάζουμε σ' ένα άρθρο αφιερωμένο σ' έναν πρωταθλητή του ποδόσφαιρου, τόν Joe Namath, – « Προτιμά τίς ξανθές ».

του για τόν έαυτό του, καί ίσχυρίζεται, για νά αποκοιμίσει τίς ύποψίες της, ότι εκείνο ακριβώς πού ή δική του έχει κοινό μέ τίς άλλες γυναίκες τήν κάνει διαφορετική από αυτές. "Ετσι τελικά ή σεξουαλικότητά της γίνεται συνώνυμη μέ τήν ατομικότητά της. *Ή σεξουαλική έξατομίκευση τών γυναικών είναι ή μέθοδος πού χρησιμοποιούν οι άντρες για νά τυφλώνουν τίς γυναίκες γενικά σάν τάξη καί πού τίς κάνουν άόρατες σάν ξεχωριστά άτομα στά μάτια τών αντρών.* "Ετσι, ή Κυρία αυτή, πού στό περιβάλλον του Προέδρου βρίσκεται πάντα πλάι του, δέν θυμίζει άραγε τή διακριτική μαύρη ύπηρετρια στίς δεξιώσεις του Λευκού Οίκου ;

Ή μέθοδος είναι ύπουλη. "Όταν ένας άντρας δηλώνει « Μ' άρέσουν οι Ξανθές ! », όλες οι δακτυλογράφες γύρω του όρθώνονται· τό παίρνουν προσωπικά, γιατί έχουν έξατομικευτεί σεξουαλικά. Ή Ξανθιά τό θεωρεί προσωπικό κοπλιμέντο, γιατί έφτασε νά μετρά τήν άξία της μέ τά φυσικά γνωρίσματα πού τήν ξεχωρίζουν από τίς άλλες γυναίκες. Δέν θυμάται πιά ότι κάθε φυσικό γνώρισμά της τό έχουν καί πολλές άλλες γυναίκες, ότι πρόκειται για τυχαία γνωρίσματα πού δέν τά δημιούργησε ή Ίδια, ότι τή σεξουαλικότητά της τή μοιράζεται μέ τή μισή ανθρωπότητα. "Αν όμως οι άντρες άναγνωρίζουν πραγματικά τήν ατομικότητά της, θ' αγαπούσαν τήν Ξανθότητά της άλλιώςιχα : θά αγαπούσαν πρώτα τή γυναίκα σάν μιá αναντικατάστατη όλότητα, καί ύστερα θ' αγαπούσαν καί τήν Ξανθότητά της σάν ένα από τά γνωρίσματα αυτής τής όλότητας.

Ό μηχανισμός τής σεξουαλικής έξατομίκευσης είναι τόσο περίτεχνος, ώστε μπορεί νά περάσουν χρόνια όλόκληρα πρίν τόν ανακαλύψεις – αν είναι δυνατό ν' ανακαλυφθεί. Αυτό έξηγεί πολλά καταπληκτικά χαρακτηριστικά τής γυναικείας ψυχολογίας, σάν τά ακόλουθα :

Ύπάρχουν γυναίκες πού παίρνουν σάν προσωπικά όσα κοπλιμέντα άπευθύνονται στό φύλο τους γενικά, λ.χ. : « Οί κυρίες πρώτα ! », « Ό,τι θέλει ή γυναίκα, τό θέλει κι ό Θεός ! ».

Ύπάρχουν γυναίκες πού δέν τό θεωρούν όρισιά νά τίς

προσφωνούν κατά κανόνα με εκφράσεις απρόσωπες, όπως 'Αγαπητή, Γλυκειά, Γατούλα, 'Αγγελε, Πριγκιπέσσα, Βασίλισσα, Κούκλα.

'Ορισμένες κολακεύονται στά κρυφά όταν οι άντρες τις τοιμπούν στο κατάλληλο μέρος (θάκαναν καλύτερα αν μετρούσαν πόσες φορές τοιμπιοῦνται τά πιανά τών άλλων γυναικῶν !).

Οί « ανάφτρες » βλέπουν τό γενικό φαινόμενο τής άρσενικής έγερσιμότητας σάν σημάδι τής προσωπικής τους άξίας, και νομίζουν πώς αυτές προσωπικά εμπνέουν επιθυμία.

Οί γυναίκες πού βρίσκονται σέ άδυναμία νά εκφράσουν τήν άτομικήτῆτά τους με δμαλό τρόπο, μεταφέρουν στόν τομέα τής μόδας και του ντυσίματος όλα τά « εκφραστικά τους μέσα » (« θέλω νά φαίνομαι κάπως διαφορετική »).

Αυτές είναι μερικές μονάχα από τίς αντιδράσεις πού δφείλονται στήν έξατομίκευση του σέξ, στή σύγχυση ανάμεσα στήν προσωπικήτῆτα και τή σεξουαλικότητα του άτομου. 'Η μέθοδος είναι τόσο άποτελεσματική, ώστε πολλές γυναίκες φτάνουν νά πιστεύουν σοδαρά ότι ο κόσμος έχει ανάγκη τής δικής τους προσωπικής σεξουαλικής συμβολής για νά συνεχίζει νά γυρίζει γύρω από τόν άξονά του (« Νομίζει πώς τό πράμα τής είναι από συμπαγή χρυσό »). 'Ωστόσο τά έρωτικά τραγούδια θά έξακολουθοῦν νά γράφονται και δίχως αυτές.

Οί γυναίκες μποροῦν νά ξεγελιοῦνται, οί άντρες όμως έχουν πλήρη επίγνωση ότι ή αντίληψη αυτή άποτελεί πρώτης τάξεως τεχνική χειραγώγησης. Κι αυτός είναι ο λόγος πού άποφεύγουν επιμελώς νά μιλάνε για τίς γυναίκες μπροστά τους (« όχι μπροστά στίς κυρίες ») – γιατί αυτό θά πρδδινε τό παιχίδι τους. "Αν μιά γυναίκα κρυφάκουε μιά τέτοια συνομιλία μεταξύ άντρῶν θά πάθαινε ψυχικό κλονισμό : ώστε λοιπόν γι' αυτούς δέν είναι παρά μόνο « τρυφερή σάρκα », « νταρνάνα » ή « μανούλι », « γυναικούλα » ή « τσούλα », καλή μόνο για νά τής άποσπάσουν

λεφτά, σέξ ή έρωτα ! "Όταν θά καταλάβει στο τέλος ότι δέν αξίζει περισσότερο από τίς άλλες γυναίκες, ότι σέ τίποτε δέν διαφέρει από αυτές, θά νιώσει όχι άπλώς κλονισμό, αλλά πλήρη έξουθένωση. Ίσως όμως ή καλύτερη ώρα για νά καταλάβουν οι γυναίκες ως ποιά σημείο έχουν ταυτιστεί μέ τό σέξ τους είναι όταν καθγαδίζουν μέ τούς έραστές τους, όταν ή αλήθεια ξεχειλίζει : σέ τέτοιες στιγμές ένας άντρας μπορεί νά γίνει λιγότερο προσεκτικός και νά παραδεχτεί ότι τό μόνο πράγμα για τό όποιο τήν αγάπησε *πραγματικά* ήταν τό στήθος της ή οι γάμπες της και ότι στην ανάγκη μπορεί νά τά θρει κι άλλου.

Ή ταύτιση τους λοιπόν μέ τό σέξ τους κάνει όλες τίς γυναίκες όμοιες : προτρέπει τούς άντρες νά τίς αντικρίζουν σάν « κοϋκλες », πού διαφέρουν μόνο στα έξωτερικά γνωρίσματα τους – ότι δέν ανήκουν στο ίδιο είδος μ' αυτούς – και τυφλώνει τίς γυναίκες ώστε νά μή βλέπουν ότι αποτελούν μιάν εκμεταλλευόμενη τάξη, έμποδίζοντάς τες νά ένωθούν ενάντια σ' αυτή τήν εκμετάλλευση και χωρίζοντας έτσι ούσιαστικά τούς ανθρώπους σέ δύο τάξεις. Παράλληλα έχουμε μιάν αντίστροφη δευτερεύουσα συνέπεια : άν οι γυναίκες διαφέρουν μεταξύ τους μόνο στα έπιφανειακά έξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά, οι άντρες εμφανίζονται σάν προικισμένοι μέ πιο έντονη και αναντικατάστατη προσωπικότητα άπ' όσο είναι στην πραγματικότητα.

Και επειδή ή κοινωνική αναγνώριση παρέχεται στις γυναίκες μόνο όταν παρουσιάζουν *ψεύτικη* άτομικότητα, αδυνατούν νά αναπτύξουν τήν ισχυρή προσωπικότητα πού θά τούς επέτρεπε νά άχρηστέψουν αυτή τήν παγίδα. Αφού δέν παραδέχονται τήν ύπαρξη σου παρά μόνο στή γενικότητά της, γιατί νά παιδεύσαι ν' αποκτήσεις πραγματικό χαρακτήρα ; Είναι πολύ πιο εύκολο « νά φωτίσεις ένα δωμάτιο μέ τό χαμόγελό σου » – μέχρι τή μέρα πού τό « ποντικάκι » θά γίνει πιά μιά « γριά καρακάξα » και θά ανακαλύψει ότι τό χαμόγελό της δέν είναι πιά « άμιμητο ».

3) *Τό ιδεώδες της όμορφιάς.* Όλες οι κοινωνίες έχουν ύψώσει ένα όρισμένο ιδεώδες όμορφιάς πάνω άπ' όλα τά άλλα. Δέν έχει σημασία ποιά είναι αυτό τό ιδεώδες, αφού

όλα τὰ ἰδεώδη ἀφήνουν στήν ἄκρη τήν πλειονότητα τῶν γυναικῶν : τὰ ἰδεώδη, ἐξ ὄρισμοῦ, πλάθονται μέ βάση τὰ σπάνια χαρακτηρισματα. Ἀ.χ. στήν Ἀμερική, ἡ σημερινή μόδα τῶν γαλλικῶν μοντέλων ἢ τό ἐρωτικό ἰδεῶδες τῆς Φιλήδωνης Ξανθῆς πλάθονται πάνω σέ πραγματικά πολύ σπάνιες ἰδιότητες : λίγες εἶναι οἱ Ἀμερικανίδες πού γεννήθηκαν ἀπό Γάλλους γονεῖς, οἱ περισσότερες δέν μοιάζουν μέ Γαλλίδες καί οὔτε θά μοιάσουν ποτέ (ἄλλωστε τρῶνε πάρα πολύ)· οἱ φιλήδονες μελαχρινές μποροῦν νά ξανθύνουν τὰ μαλλιά τους (ὅπως ἔκανε ἡ Μαίριλιν Μονρόε, ἡ βασίλισσα τοῦ σέξ), ὅμως οἱ ξανθές δέν μποροῦν νά ἀναπτύξουν τίς καμπυλοτήτες τους κατά βούληση – καί οἱ περισσότερες, ὄντας Ἀγγλοσαξονίδες, ἀπλούστατα δέν εἶναι φτιαγμένες ἔτσι. Ἄν καί ὅταν, μέ τεχνητές μέθοδες, οἱ περισσότερες γυναῖκες πλησιάζουν τοῦτο τό ἰδεῶδες, τότε τό ἰδεῶδες ἀλλάζει. Ἄν ἦταν ἐφικτό, ποιό θάταν τό ὄφελος ;

Πράγματι, ἡ μοναδικότητα τοῦ ἰδεώδους τῆς ὁμορφιάς ἐξυπηρετεῖ ἕνα ξεκάθαρο πολιτικό σκοπό. Κάνει μιά ἐπιλογή, ἀφήνοντας ἔξω τίς περισσότερες γυναῖκες. Σ' αὐτές δέν μένει ἄλλο παρά νά ἐντείνουν τίς προσπάθειές τους, γιατί, ὅπως εἶδαμε, οἱ γυναῖκες μόνο μέ τήν ἐμφάνισή τους μποροῦν νά ἀποκτήσουν ἀτομικότητα – καί ἡ ἐμφάνιση αὐτή θεωρεῖται « καλή » ὄχι ἀπό ἀγάπη πρὸς τόν φορέα της, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς λίγο ἢ πολύ πετυχημένης προσέγγισής τους πρὸς ἕνα ἐξωτερικό πρότυπο. Ἡ εἰκόνα αὐτή, πού τήν καθορίζουν οἱ ἄντρες (συνήθως οἱ ὁμοφυλόφιλοι, πού εἶναι γενικά οἱ χειρότεροι μισογύνηδες), γίνεται τό ἰδεῶδες. Τί συμβαίνει τότε ; Ὅλες οἱ γυναῖκες σπεύδουν νά στριμώξουν τὰ πόδια τους σέ στενά παπούτσια, ταλαιπωροῦν καί παραμορφώνουν τό σῶμα τους μέ δίαιτες καί ἀσκήσεις, μέ τό ντύσιμο καί τό μακιγιάρισμα, πρόθυμες νά δοκιμάσουν ὅτιδήποτε γιά νά γίνουν τό κορίτσι τῶν ὄνειρων τοῦ ἀχυρένιου βασιλόπουλου. Ἄλλωστε δέν ἔχουν κι ἄλλη ἐκλογή. Ἄν δέν τό κάνουν, ὁ κίνδυνος πού διατρέχουν εἶναι τεράστιος. Κινδυνεύει ἡ κοινωνική τους ὑπόσταση.

Ἔτσι λοιπόν γίνονται ὄλο καί περισσότερο ὁμοιες μεταξύ

τους. Ταυτόχρονα οι άντρες τίς θέλουν νά εκφράζουν τήν προσωπικότητά τους μέ τή φυσική τους εμφάνιση. Τίς αφήνουν λοιπόν νά παραδέρουν, προσπαθώντας νά εκφράσουν μαζί καί τήν ομοιότητα καί τή μοναδικότητά τους. Οί απαιτήσεις τής σεξουαλικής εξετασίσεως έρχονται σέ αντίφαση μέ τίς απαιτήσεις του ίδεώδους τής όμορφιάς, προκαλώντας μία σιωπή νέρωση στίς γυναίκες γιά τήν προσωπική τους εμφάνιση.

Άλλά καί ή σύγκρουση αὐτή έχει ένα σπουδαίο πολιτικό σκοπό. Όταν οί γυναίκες αρχίζουν νά φαίνονται όλο καί πιό όμοιες μεταξύ τους καί νά ξεχωρίζουν μόνο κατά τόν βαθμό πού διαφέρουν από ένα χάριτο ιδεώδες, μπορούν εύκολότερα νά στερεοτυποποιηθουν καί νά αποτελέσουν μία τάξη : Φαίνονται όμοιες, σκέπτονται όμοια, καί τό χειρότερο, οί ίδιες είναι τόσο ήλίθιες ώστε πιστεύουν πώς δέν είναι όμοιες.

*
* *

Αὐτά είναι μερικά από τά συστατικά στοιχεία του πολιτισμικού μηχανισμού, του ρομαντισμού, πού παρά τήν έξασθήνηση των « φυσικών » περιορισμών οί όποιοι επιβάλλονται στίς γυναίκες, διατηρούν αμείωτη τή σεξουαλική καταπίεση. Οί τρόποι μέ τούς όποιους ό ρομαντισμός χρησιμοποιήθηκε πολιτικά διαμέσου των αιώνων έγιναν όλο καί πιό πολυσύνθετοι. Δρώντας πότε ύπουλα καί πότε άπροκάλυπτα, σέ όλα τά πολιτιστικά επίπεδα, ό ρομαντισμός σήμερα – εποχή τής μεγαλύτερης άπειλής γιά τήν άντρική έξουσία – διευρύνεται μέ τίς καινούργιες τεχνικές τής επικοινωνίας πού διεισδύουν παντού σέ τέτοιο βαθμό, ώστε ακόμα καί οί άντρες νά πέφτουν στήν παγίδα πού έστησαν οί ίδιοι. Πώς επιδρά αὐτή ή διεύρυνση του ρομαντισμού ;

Μέ τή συνεχή άπεικόνιση μέσα στήν κοινωνία μας καί των μικρότερων λεπτομερειών τής ύπαρξης (λ.χ. τής χρήσης άποσημητικών γιά τή μασχάλη), ή άπόσταση άνάμεσα στα βιώματά μας καί στον τρόπο πού τ' αντιλαμβανόμαστε με-

γαλώνει χάρη σ' ένα ευρύ δίκτυο μέσων ερμηνείας. "Αν τό άμεσο βίωμά μας έρχεται σέ αντίφαση μέ τήν ερμηνεία πού δίνει αυτό τό πανταχού παρόν δίκτυο, όφείλουμε νά άρνηθούμε τό βίωμά μας. Φυσικά ή διαδικασία αυτή δέν ισχύει μόνο για τίς γυναίκες. Ή διεύδυση τής εικόνας έχει άλλουώσει τόσο βαθιά τίς ίδιες τίς σχέσεις μας μέ τόν έαυτό μας, ώστε ακόμα και οι άντρες έχουν γίνει αντικείμενα – αν και όχι έρωτικά αντικείμενα. Οι εικόνες γίνονται προεκτάσεις του έαυτού μας· είναι δύσκολο νά ξεχωρίσει κανείς τό πραγματικό πρόσωπο από τήν τελευταία εικόνα του, αν θέβαια αυτό τό πρόσωπο δέν έχει έξατμιστεί όλότελα πίσω από τήν εικόνα. 'Ο "Αρνι, τό χαμίμι πού καθόταν πίσω σας στην έκτη τάξη, σκαλίζοντας τή μύτη του και λέγοντας άστειά, πού είχε καμπούρα στον άριστερό όμο, έχει τώρα θραπεί κάτω από τά άλλεπάλληλα στρώματα των εικόνων πού υίοθετούσε : του Κωμικού του Γυμνασίου, του 'Αντάρτη του Πανεπιστημίου, του Τζέμς Μπόντ, του γόητα 'Εραστή κ.ο.κ., και κάθε εικόνα όλο και άνέβαζε ψηλότερα τήν έπιτήδευση, ώσότου κι ό ίδιος ό ένδιαφερόμενος έπαψε νά ξέρει ποιός πραγματικά είναι. 'Επιπλέον, οι σχέσεις του μέ τους άλλους εκδηλώνονταν διαμέσου αυτών των εικόνων προέκτασής του (ή Εικόνα ενός 'Αγοριού συναντά τήν Εικόνα ενός Κοριτσιού και πραγματοποιεί μάν Εικόνα Αισθηματική). Κι αν ακόμα μιά γυναίκα κατάφερε νά εισχωρήσει πίσω από τήν εικόνα αυτή τής πρόσοψης – και θά χρειάζονταν γι' αυτό μήνες, ίσως και χρόνια, όδυνηρών, σχεδόν θεραπευτικών σχέσεων – και τότε πάλι ό άντρας δέν θά έδειχνε καμιάν εύγνωμοσύνη για εκείνη πού τόν αγάπησε για τόν άληθινό έαυτό του, θά ένιωθε όμως φρίκη και απέχθεια άπέναντί της γιατί ανακάλυψε τήν πραγματική προσωπικότητά του. 'Αντί τής γυναίκας αυτής προτιμά ένα κορίτσι σαν εκείνο πού εικονίζεται στίς ρεκλάμες τής Πέψικόλα, και πού του χαμογελάει, σ' αυτόν τόν Τζώννη Γουώκερ στή γωνιά του τζακιού τους.

Ώστόσο, αν και ή ύποκατάσταση μέ εικόνες τής άληθινής προσωπικότητας έπηρεάζει μέ τόν ίδιο τρόπο άντρες και γυναίκες, στην περίπτωση των γυναικών επιπλέον περιπλέ-

κεται βαθιά από τις μορφές της σεξουαλικής εκμετάλλευσης που περιέγραφα. Ἡ Γυναίκα δέν εἶναι ἀπλῶς μιά Εἰκόνα, εἶναι ἡ Εἰκόνα τοῦ Σεξαπλ. Ἡ μεταμόρφωση τῶν γυναικῶν σέ στερεότυπα διευρύνεται : τώρα δέν ἰσχύει πιά τό δικαιολογητικό τῆς ἀγνοίας. Κάθε γυναίκα πληροφορεῖται συνεχῶς καί λεπτομερῶς πῶς νά « βελτιώσει » ὅ,τι τῆς χάρισε ἡ φύση, πού θ' ἀγοράσει τά ὑλικά πού χρειάζονται γι' αὐτό, πῶς νά μετράει τίς θερμίδες πού δέν θά ἔπρεπε νά εἶχε φάει ποτέ - οἱ « ἀσχημες » γυναῖκες ἔχουν πράγματι σχεδόν ἐξαφανιστεῖ, μάλιστα γίνονται « ἔξωτικές ». Ὁ συναγωνισμός γίνεται ξέφρενος, γιατί ὅλος ὁ κόσμος ἔχει συνδεθεῖ στό ἴδιο κύκλωμα. Τό τρέχον ἰδεῶδες τῆς ὁμορφιάς εἰσδύει παντοῦ. (« Οἱ Ξανθές εἶναι πιό σκερτσόζες... », ὅπως λένε καί αἱ ρεκλάμες γιά τίς βαφές τῶν μαλλιών).

Ἔτσι ὁ ἐρωτισμός γίνεται ἐρωτομανία. Διεγερμένος ὡς τά ἀκρότατα ὄρια ἐξελίχθηκε σέ ἐπιδημία, τέτοια πού δέν γνώρισε ποτέ ἡ ἱστορία. Ἀπό τό ἐξώφυλλο τῶν περιοδικῶν, ἀπό τίς ὀθόνες τοῦ κινηματογράφου καί τῆς τηλεόρασης, ἀπό κάθε διαφημιστική ἀφίσα ξεπηδοῦν στήθια, γάμπες, ὦμοι, μπούτια. Οἱ ἄντρες κυκλοφοροῦν σέ κατάσταση μόνιμης σεξουαλικῆς διέγερσης. Ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού ἔχουν τίς καλύτερες προθέσεις τό βρῖσκουν δύσκολο νά συγκεντρωθοῦν σέ ὅτιδήποτε ἄλλο. Αὐτός ὁ βομβαρδισμός τῶν αἰσθήσεων, μέ τή σειρά του, προκαλεῖ ἀνοδο τῆς σεξουαλικῆς προκλητικότητας : τά συνηθισμένα μέσα ἐρωτικῆς διέγερσης ἔπαψαν νά ἔχουν τό παραμικρό ἀποτέλεσμα. Τό ντύσιμο γίνεται πιό προκλητικό, τά φουστάνια ὄλο καί κονταίνουν, τά σουτιέν ἐγκαταλείπονται, τά διαφανή ὑφάσματα γίνονται συνήθεια. Ὅμως μέσα σ' ὄλο αὐτό τό φράγμα ἐρωτικῆς διέγερσης οἱ ἴδιοι οἱ ἄντρες σπάνια παρουσιάζονται σάν ἐρωτικά ἀντικείμενα. Ὁ ἐρεθισμός τῶν γυναικῶν, ὅπως καί ὁ ἐρεθισμός τῶν ἀντρῶν, κατευθύνεται ὄλο καί περισσότερο πρὸς τίς γυναῖκες.

Μιά ἀπό τίς ἐσωτερικές ἀντιφάσεις αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικά ἀποτελεσματικοῦ συστήματος προπαγάνδας εἶναι ὅτι ἀποκαλύπτει τόσο στοῦς ἄντρες ὅσο καί στίς γυναῖκες τή στε-

ρεοτυποποιητική διαδικασία στην οποία υποβάλλονται οι γυναίκες. Αν και ο επιδιωκόμενος σκοπός ήταν να πειστούν καλύτερα οι γυναίκες για τον ρόλο τους, οι άντρες που γυρίζουν τό κουμπί της τηλεόρασης μαθαίνουν κι αυτοί τις τελευταίες προόδους στις μεθόδους αδυνατίσματος, τις ψεύτικες βλεφαρίδες ή τα ύλικά παρκεταρίσματα. Το μίγμα αυτό των σεξουαλικών έρεθισμάτων και ή επίδειξη του γυμνού θά ήταν άρκετά για νά κάνουν τους άντρες νά μισήσουν τις γυναίκες, αν δέν τις μισούσαν ήδη.

Έτσι ή ανάπτυξη του ρομαντισμού χάρη στά σύγχρονα μέσα έπικοινωνίας έχει διογκώσει τρομερά τις συνέπειές του. Αν μέχρι τώρα ο πολιτισμός διατηρούσε την κυριαρχία των αντρών μέσω του έρωτισμού, της έξατομίκευσης τοι' σέξ και του ιδεώδους της όμορφιάς, σήμερα τά μέσα αυτά έχουν φτάσει σ' ένα βαθμό σχεδόν υπερβολικής αποτελεσματικότητας. Η τεχνική και τά μέσα της διαφήμισης και της διάδοσης σήμερα πάνε πάρα πολύ μακριά. Η αναζωογόνηση του γυναικείου κινήματος αυτή τή στιγμή της ιστορίας μπορεί νά όφείλεται σέ μιάν αντίδραση, σέ μιάν έσωτερική αντίφαση του σύγχρονου συστήματος πολιτιστικής κατήχησης. Διότι, διαδίδοντας τόσο άπλόχερα τις σεξουαλικές εικόνες και τά σεξουαλικά συνθήματα, τά μέσα πλατιάς ενημέρωσης άθελά τους υποδαθμίζουν τήν έννοια της γυναικείας « θηλυκότητας ».

Σάν συμπέρασμα, θά ήθελα νά υπογραμμίσω τις ιδιαίτερες δυσκολίες πού συναντάμε όταν θέλουμε νά χτυπήσουμε τό ταξικό σεξουαλικό σύστημα μέσω των μέσων πού αυτό χρησιμοποιεί για τήν πολιτιστική του διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας. Τά σεξουαλικά αντικείμενα είναι όμορφα. Επίθεση έναντια σ' αυτά μπορεί νά θεωρηθεί ως επίθεση έναντια στην ίδια τήν όμορφιά. Οι φεμινίστριες δέν πρέπει νά πιστέψουν, από υπερβολικό ζήλο, πώς είναι υποχρεωμένες νά άρνηθούν άδίστακτα τήν όμορφιά του προσώπου πού στολίζει τό έξώφυλλο της *VOGUE*. Τό ζήτημα είναι μάλλον αν ή όμορφιά του είναι *άνθρώπινη* – αν μπορεί νά έξελιχθεί, νά μεταμορφωθεί, νά μαραθθεί, αν εκφράζει τόσο άρνητικά όσο και θετικά συναισθήματα, αν θά καταρρεύσει

ὅταν ἀφαιρεθοῦν τὰ τεχνητά στηρίγματα τῆς - ἢ ἂν ἀπλῶς πρόκειται γιὰ ψεύτικη ἀπομίμηση τῆς πολύ διαφορετικῆς ὁμορφιάς ἐνός *ἄψυχου* ἀντικειμένου, σάν τό ξύλο πού θά προσπαθοῦσε νά περάσει γιὰ μέταλλο.

Παρόμοια προβλήματα προκαλεῖ καί ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στόν ἐρωτισμό. Ὁ ἐρωτισμός εἶναι *συναρπαστικός*. Κανένας δέν θέλει νά παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτόν. Ἡ ζωή, δίχως αὐτή τή σπίθα, θά ἦταν πλήξη καί ρουτίνα. Αὐτό εἶναι ἀκριβῶς τό ζήτημα. Γιατί ὅλη ἡ χαρά καί ὅλη ἡ ἡδονή νά συγκεντρωθοῦν, νά συρθοῦν σ' ἓνα στενό καί δυσεύρετο μονοπάτι τῆς ἀνθρώπινης πείρας καί ὅλα τὰ ἄλλα νά ἀχρηστευθοῦν ; Ὅταν ζητᾶμε τήν κατάργηση τοῦ ἐρωτισμοῦ, δέν ἐννοοῦμε τήν ἐξαφάνιση κάθε σεξουαλικῆς ἡδονῆς καί διέγερσης, ἀλλά τήν ἀνακατανομή τους - πολλές χαρές μεγαλώνουν ὅταν τίς ἀνακαλύπτουμε - στό συνολικό φάσμα τῆς ζωῆς μας.

Ἡ (άντρική) κουλτούρα

Ἡ παράσταση τοῦ κόσμου, ὅπως κι ὁ ἴδιος ὁ κόσμος, εἶναι ἔργο τῶν ἀντρῶν· τὸν περιγράφουν ἀπὸ τῆ δική τους ἄποψη, τὴν ὁποία συγγέουν μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια.

Σιμόν ντέ Μπωβουάρ.

Ἡ σχέση τῶν γυναικῶν μὲ τὴν κουλτούρα ὑπῆρξε ἔμμεση. Εἶδαμε πῶς ἡ σημερινή ψυχική δομή τῶν δύο φύλων ὑπαγορεύει στίς περισσότερες γυναῖκες νά ξεδεύουν τὴ συναισθηματικὴ τους ἐνέργεια γιὰ τοὺς ἄντρες, ἐνῶ αὐτοὶ « μεταρσιώνουν » τὴ δική τους στήν ἐργασία τους. Ἔτσι ὁ ἔρωτας τῶν γυναικῶν γίνεται τὸ βασικὸ καύσιμο γιὰ τὴν πολιτιστικὴ μηχανή (γιὰ νά μὴν ἀναφέρουμε καὶ τίς Μεγάλες Ἰδέες πού γεννήθηκαν ἀμεσότερα ἀπὸ ὀρισμένες πρωινές συνομιλίες μέσα σέ μιὰ κρεβατοκάμαρα).

Ἐκτός ἀπὸ τὴν ἔμμεση συναισθηματικὴ ὑποστήριξή τους στήν κουλτούρα, οἱ γυναῖκες εἶχαν κι ἓνα ἄλλο σπουδαῖο ἔμμεσο δεσμὸ μαζί της : αὐτές τὴν ἐμπνεύσανε. Ἡ Μούσα ἦταν γυναῖκα. Ἡ συναισθηματικὴ λειτουργία τῶν καλλιεργημένων ἀντρῶν εἶχε παραμορφωθεῖ ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς μεταρσίωσης· εἶχαν μετατρέψει τὴ ζωὴ σέ τέχνη, κι ἔτσι δέν μπορούσαν νά τὴ ζήσουν. Οἱ γυναῖκες ὁμως, ὅπως καὶ οἱ ἄντρες πού ἀποκλείστηκαν ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ δραστηριότητα παρέμειναν σέ ἀμεση ἐπαφή μὲ τὴ διωμένη ἐμπειρία τους, κι ἐπομένως ἀποτελοῦν πηγές ἐμπνευσης.

Ἡ ἱστορία τῆς τέχνης ἀποδείχνει ὅτι οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν ἐσωτερικὸ στοιχεῖο τοῦ περιεχομένου τῆς κουλτού-

ρας : Οί άντρες διεγείρονται έρωτικά από τό αντίθετο φύλο· ή ζωγραφική ήταν δουλειά τών άντρών· τό γυμνό λοιπόν έγινε *γυναικείο* γυμνό. Ή παράσταση του άντρικού γυμνού δέν έφτασε σέ άνώτερο καλλιτεχνικό επίπεδο, είτε για τό έργο μεμονωμένων καλλιτεχνών, όπως του Μιχαήλ Άγγελου, πρόκειται είτε όλόκληρης Ιστορικής περιόδου, όπως τής κλασικής Έλλάδας, παρά μόνον όταν οί δημιουργοί του ήταν δημοφύλοιοι.

Τό θέμα τής τέχνης, όταν υπάρχει θέμα, στίς μέρες μας εμπνέεται άκόμη περισσότερο από τίς γυναίκες. Φανταστείτε νά λείψουν τά γυναικεία πρόσωπα από τίς λαϊκές ταινίες και τά λαϊκά μυθιστορήματα, άκόμα και από τά έργα « διανοούμενων » σκηνοθετών - του Άντονιόνι, του Μπέργκμαν ή του Γκοντάρ - τί θά έμενε από αυτά ; Κατά τούς τελευταίους αιώνες, ιδιαίτερα στή λαϊκή κουλτούρα - ίσως επειδή αυτή έχει σχέση μέ τήν προβληματική θέση τών γυναικών στήν κοινωνία - οί γυναίκες αποτέλεσαν τό κύριο θέμα τής τέχνης. Πραγματικά, επισκοπώντας τίς άγγελίες για τήν καλλιτεχνική παραγωγή έστω κι ενός μόνου μηνός, θά μπορούσε κανείς νά πιστέψει ότι οί γυναίκες ήταν τό μόνο πράγμα πού έχουν στόν νοΰ τους οί δημιουργοί.

Άέν υπάρχουν όμως και γυναίκες πού νά συνεισέφεραν άμεσα στήν κουλτούρα ; Ύπάρχουν, όμως λίγες. Άλλά και στίς περιπτώσεις πού μεμονωμένες γυναίκες πήραν ενεργό μέρος στήν άντρική κουλτούρα, υποχρεώθηκαν νά τό κάνουν μέ τούς άντρικούς κανόνες. Κι αυτό είναι φανερό. Καθώς ήταν υποχρεωμένες νά συναγωνιστούν σάν άντρες μέ τούς άντρες, σ' ένα άντρικό παιχνίδι - ενώ εξακολουθούσαν νά υφίστανται πιέσεις για νά άναδειχτούν στους παλιούς παραδοσιακούς γυναικείους ρόλους τους, ρόλους πού έρχονται σέ αντίθεση μέ τίς φιλοδοξίες πού οί ίδιες έταξαν στόν έαυτό τους - δέν είναι παράξενο ότι σπάνια άναδειχνονται τόσο ίκανές όσο οί άντρες στό παιχνίδι τής κουλτούρας.

Και δέν πρόκειται μόνο για άρμοδιότητα, αλλά και για άθθεντικότητα. Είδαμε, μιλώντας για τόν έρωτα, πως οί σύγχρονες γυναίκες μιμήθηκαν τήν άντρική ψυχολογία,

ἐπειδὴ νόμιζαν πὼς εἶναι πιὸ ὑγιῆς, καὶ πὼς γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἔγιναν χειρότερες κι ἀπὸ τοὺς ἄντρες : δὲν ἔμειναν πιστές οὔτε στὰ δικὰ τους ἐλαττώματα. Τὸ ζήτημα τῆς αὐθεντικότητας παρουσιάζει κι ἄλλες πλευρές, ἀκόμα πιὸ πολὺπλοκες : οἱ γυναῖκες δὲν διαθέτουν κανένα μέσο γιὰ νὰ καταλάβουν τί εἶναι πραγματικά ἢ ἐμπειρία τους ἢ ἀκόμα καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐμπειρία τους εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀντρικὴ. Πραγματικά, ἡ κουλτούρα, ὄργανο γιὰ τὴν παράσταση, δηλ. γιὰ τὴν ἀντικειμενικοποίηση τῆς πείρας τοῦ ἀτόμου καί, ἐπομένως, γιὰ τὴν ἀξιοποίησή της, εἶναι τόσο κορεσμένη ἀπὸ ἀντρικὲς προλήψεις, ὥστε οἱ γυναῖκες ποτέ δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ δοῦν τὸν ἑαυτὸ τους πολιτιστικὰ μὲ τὰ δικὰ τους μάτια. Ἔτσι πού τελικὰ ἀρνοῦνται καὶ ἀπορρίπτουν τὰ σήματα πού δέχονται ἀπὸ τὴν ἄμεση προσωπικὴ τους πείρα, ὅταν αὐτὴ ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα (ἀντρικὴ) κουλτούρα.

Ἄφου λοιπὸν οἱ πολιτιστικοὶ κανόνες ὀρίζονται ἀπὸ τοὺς ἄντρες καὶ παρουσιάζουν μόνο τὴν ἀντρικὴ ἄποψη – σάν ἓνα ὑπέρφραγμα τώρα – οἱ γυναῖκες ἐμποδίζονται νὰ σχηματίσουν αὐθεντικὴ εἰκόνα γιὰ τὴ δική τους πραγματικότητα. Γιατί, λ.χ., οἱ γυναῖκες διεγείρονται ἀπὸ τὴν πορνογραφικὴ περιγραφή τοῦ γυναικείου κορμοῦ ; Ἄν συνήθως ἢ θέα τοῦ γυναικείου γυμνοῦ, στό θεατράριο μιᾶς αἰθουσας γυμναστικῆς λ.χ., μπορεῖ νὰ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τους (ἂν καὶ πιθανῶς μόνο στὸν βαθμὸ πού εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ σεξουαλικὰ ἰδεῶδες τῶν ἀντρῶν), τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ δὲν εἶναι ἐρωτικὸ. Ἡ διαστροφή τῆς σεξουαλικότητος ἀπὸ τὴν κουλτούρα ἐξηγεῖ ἐπίσης γιατί ἡ σεξουαλικότητα τῶν γυναικῶν καταντᾷ στό τέλος νὰ ἐξελιχτεῖ σὲ ναρκισσισμὸ : οἱ γυναῖκες κάνουν ἔμμεσα ἔρωτα στὸν ἑαυτὸ τους μέσω τοῦ ἄντρα, ἀντὶ νὰ κάνουν ἄμεσα ἔρωτα σ' αὐτόν. Καμὰ φορὰ μάλιστα αὐτὸ τὸ πολιτιστικὸ φράγμα τοῦ ἄντρα-ὑποκειμένου καὶ τῆς γυναίκας-ἀντικειμένου ἀναισθητοποιεῖ τίς γυναῖκες ἀπέναντι στὶς ἀντρικὲς μορφές σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἐπηρεάζεται ἀκόμα καὶ ἡ ἀντίδρασή τους τὴν ὥρα τοῦ ὄρασμοῦ.*

* Διαπιστώθηκε ὅτι μὰ ἀπὸ τίς βασικὲς αἰτίες γιὰ τὴν ψυχρότητα τῶν

Υπάρχουν και άλλα παραδείγματα της στρεβλωτικής επίδρασης μιάς αποκλειστικά άντρικής κουλτούρας πάνω στον τρόπο πού βλέπει ή γυναίκα τον κόσμο. Ήξαναγουρίσουμε πάλι στην Ιστορία της εικονικής ζωγραφικής. Είδαμε πώς στην παράδοση της καλλιτεχνικής απόδοσης του γυμνού οι έτεροσεξουαλικές κλίσεις των άντρών τούς έσπρωξαν νά δώσουν τήν έμφαση περισσότερο στό γυναικείο παρά στό άντρικό γυμνό και νά τό θεωρήσουν σάν αισθητικά πιο ώραιο και ευχάριστο. Η προτίμηση αυτή βασίζεται, φαίνεται, στη σεξουαλικότητα, πού είναι τεχνητή, δημιουργήμα της άγωγής. Θά μπορούσε όμως νά περιμένει κανείς τουλάχιστον ότι οι γυναίκες ζωγράφοι πού μένουν ακόμα προσκολλημένες στην παράδοση του γυμνού θά διάλεγαν τά μοντέλα τους μέ βάση τήν αντίθετη προκατάληψη. Όμως δέν συμβαίνει αυτό. Σ' όλες τίς σχολές καλών τεχνών της χώρας μπορεί νά δει κανείς αίθουσες γεμάτες από κορίτσια πού δουλεύουν έντατικά πάνω σέ γυναικεία μοντέλα, πιστεύοντας προφανώς ότι τό άντρικό μοντέλο είναι αισθητικά κάπως λιγότερο ώραιο· τό πολύ νά τούς φανεί σάν κάτι νέο, και άσφαλώς ποτέ δέν θά τούς γεννηθεί ή άπορία γιατί νά φοράει τό φύλλο συκής, ενώ σέ κανένα θηλυκό μοντέλο δέν θά περνούσε από τό μυαλό νά τό βάλει.

Άν τώρα έξετάσουμε τό έργο γνωστών γυναικών ζωγράφων όπαδών της Σχολής του Ιμπρεσιονισμού του 19ου αιώνα, λ.χ. της Berthe Morisot και της Mary Casatt, θά μείνουμε έκπληκτοι μπροστά στην παθολογική έμμονή τους ν' ασχολούνται μέ παραδοσιακά θέματα πού σχετίζονται μέ τή γυναίκα : γυναίκες, παιδιά, γυναικεία γυμνά, έσωτερικά κλπ. Τό φαινόμενο έξηγείται έν μέρει από τίς πολιτικές συνθήκες της εποχής εκείνης : οι γυναίκες ζωγράφοι θεωρούσαν μεγάλο ευτύχημα τό ότι τούς επέτρεψαν κατ' άρχήν

γυναικών είναι ή άδυναμία τους νά συγκεντρωθούν σέ σεξουαλικές εικόνες. Οι Masters και Johnson, ό Albert Ellis και άλλοι τόνισαν πόσο μεγάλη σημασία έχει ή « σεξουαλική συγκέντρωση » για νά διδαχτούν οι ψυχρές γυναίκες πώς νά φτάσουν στον άργασμό. Η Hilda O' Hare, στό International Journal of Sexology, παρατηρεί ότι αυτό μπορεί νά όφείλεται στό γεγονός ότι στην κοινωνία μας δέν υπάρχουν για τίς γυναίκες τά αντίστοιχα των άναρίθμητων διεγερτικών του άντρικού ένστίκτου.

νά ζωγραφίζουν οτιδήποτε εκτός από άντρικά μοντέλα. Όμως δέν είναι αυτό. Οί γυναίκες αυτές, μ' όλο τους τό ταλέντο και τή δεξιοτεχνία τών συνθέσεών τους, έμειναν ζωγράφοι δεύτερης σειράς, γιατί είχαν άντιγράψει μιά σειρά παραδόσεων και μιά θεώρηση του κόσμου, πού γι' αυτές δέν είχαν άθθεντικότητα. Δούλεψαν μέσα στό πλαίσιο εκείνο πού όρίστηκε σάν γυναικείο από τήν άντρική παράδοση. Έβλεπαν τίς γυναίκες μέ άντρικά μάτια, ζωγράφιζαν τήν ιδέα πού ένας άντρας σχηματίζει για τή γυναίκα. Κι αυτό τό έσπρωχναν ώς τά άκρα, γιατί προσπαθοΰσαν νά ξεπεράσουν τούς άντρες στό ίδιο τους τό παιχνίδι. Είχαν ξετρελαθεί μέ μιά (πολύ ώραία) αισθητική πού όμως δέν ήταν δική τους. Σ' αυτό όφείλεται τό ψεύτισμα πού χαλάει τό έργο τους, κάνοντάς το « γυναικείο », δηλαδή αισθηματικό, έλαφρό.

Οί γυναίκες, για νά δημιουργήσουν μιά άληθινά « γυναικεία » τέχνη, θά έπρεπε ν' άπαρνηθοΰν κάθε πολιτιστική παράδοση. Γιατί μιά γυναίκα πού μετέχει στήν άντρική κουλτούρα, όφείλει νά έργαστεί και νά έκτιμηθεί μέ κριτήρια μιās παράδοσης πού διαμορφώθηκε έξω από τήν ίδια – και πού θέβαια δέν άφήνει καθόλου θέση για μιά γυναικεία άποψη, ακόμα κι άν ή γυναίκα μποροΰσε νά ανακαλύψει ποιά ήταν ή άποψη αυτή. Στίς σπάνιες περιπτώσεις πού κάποια γυναίκα βαρέθηκε νά χάνει σ' ένα άντρικό παιχνίδι και προσπάθησε νά μετάσχει στήν κουλτούρα μέ γυναικείο τρόπο, τό (άντρικό) πολιτιστικό κατεστημένο δέν τήν κατάλαβε και τήν απέρριψε χαρακτηρίζοντάς την σάν « Lady Artist », δηλαδή σάν έλάσσονα, κατώτερο καλλιτέχνη. Άλλά και όταν ακόμα είναι υποχρεωμένο νά τήν αναγνωρίσει (μέ δυσφορία) σάν « καλή », τό πρωτόκολλο άπαιτεί – φτηνός τρόπος για ν' άποδείξει ό κριτικός πόσο « σοβαρός » είναι ό ίδιος και πόσο ραφιναρισμένο τό γούστο του – ν' άφήσει νά ύπονοηθεί ότι ή ζωγραφική της είναι μέν καλή αλλά όχι σοβαρή.

Ίσως είναι άλήθεια πώς ή παρουσίαση τής γυναικείας μόνο πλευράς τών πραγμάτων – πού άντανακλά μιά μακριά, παραπονιάρικη διαμαρτυρία μάλλον παρά μιά γεμάτη

και ούσιαστική ύπαρξη – είναι περιορισμένη. Όμως μπαίνει ένα έξισο σοβαρό ερώτημα, πού διατυπώνεται πολύ σπανιότερα : Ή γυναικεία θεώρηση των πραγμάτων είναι άραγε πιο στενή από την άντρική που επικρατεί σήμερα και που – όταν δεν παίρνεται σαν απόλυτη αλήθεια – θεωρείται σαν « σοβαρή », έγκυρη και σπουδαία ; Ή Mary McCarthy, στο έργο της Ή Ομάδα είναι άραγε χειρότερη συγγραφέας από τον Norman Mailer στο Ήμερικανικό Όνειρό του ; Ή μήπως περιγράφει μιάν πραγματικότητα, πού οι άντρες, έλεγκτές και κριτικοί του Πολιτιστικού Κατεστημένου, δεν μπορούν να συλλάβουν ;

Ότι οι άντρες και οι γυναίκες είναι συντονισμένοι σε διαφορετικά μήκη κύματος, ότι στην ούσία υπάρχουν για τους άντρες και για τις γυναίκες δυο πραγματικότητες τελείως διαφορετικές, γίνεται φανερό από την πιο άγοραία όψη της κουλούρας – τά εικονογραφημένα. Νά ή προσωπική μου πείρα : Όταν ήμουν μικρή, ό αδελφός μου είχε μιá συλλογή εικονογραφημένων που θά μπορούσε να γεμίσει ένα δωμάτιο. Όστόσο, αν και ήμουν άχόρταγη άναγνώστρια, αυτή ή βιβλιοθήκη των εικονογραφημένων δεν με συγκινοϋσε καθόλου. Τά φιλολογικά μου γούστα ήταν τελείως διαφορετικά από τά δικά του. Ήεκείνος προτιμοϋσε τό δραματικό είδος, όπως είναι οι πολεμικές ιστορίες και ό Σούπερμαν, και όταν ήθελε να ξεκουραστεί διάβαζε « άστειες » ιστορίες σαν τά Μπάγκς Μπάννυ, Τορίτη και Συλθέστερ, Τόμ και Τζέρον, και τά κόμικς με τά τραυλά γουρουνάκια που θέλουν μιάν αιωνιότητα για να μεταδώσουν ένα μάλλον ύποτυπώδες μήνυμα. Ήν και αυτές οι « άστειες » ιστορίες πλήγωναν την αισθητική μου ευαισθησία, όταν δεν είχα τίποτε άλλο, τις διάβαζα κι εγώ. Ήν όμως είχα κι εγώ τόσο μεγάλο χαρτζιλίκι και τόσο μικρή επίδλεψη από μέρους των γονιών μου όσο ό αδελφός μου, θά είχα σχηματίσει κι εγώ όλόκληρη « βαρεία » βιβλιοθήκη, με Ήρωτικά Εικονογραφημένα (ΜΕΓΑΛΟ ΔΑΚΡΥ : Ή, Τόντ, μήν πεις για μās τίποτε στη Σιού, θά πεθάνει), με τις περιοδικές Ήληθινές Ήξομολογήσεις, και μιá « έλαφρότερη », με Ήρτσι και Βερόνικα. Μοϋ άρεσαν επίσης και

άλλες ποικιλίες εικονογραφημένων για άγόρια, όπως ο *Πλάστικμαν* (ένας Σούπερμαν με λαστιχένιο χέρι που μπορούσε να το τυλίξει γύρω από δλόκληρα τετράγωνα), ή οι εκδόσεις με τον Ντόναλντ Ντάκ που είναι αφιερωμένες στον ξηνταβελόνη θείο του. Μοῦ άρεσαν οι εγωιστικές παραξενιές του και τό λουτρό του μέσ στό χρυσάφι. (Πολλές γυναίκες που δέν μπόρεσαν ν' αναπτύξουν τήν προσωπικότητά τους μοῦ εξομολογήθηκαν ότι είχαν τό ίδιο πάθος όταν ήταν μαθητροῦλες). Ίσως όμως και νά μήν ξόδευα τά λεφτά μου για ν' άγοράσω εικονογραφημένα. Τά παραμύθια μέ τίς νεράιδες, πολύ λιγότερο ρεαλιστικά, σέ ταξιδεύουν πιό μακριά.

Ο άδελφός μου έβρισκε πώς τά κορίτσια ενδιαφέρονται μόνο για « αισθηματικές » ιστορίες, κι εγώ τόν θεωρούσα άξεστο. Ποιός είχε δίκιο ; Κι οι δύο μας, όμως εκείνος κέρδισε, γιατί είχε τή βιβλιοθήκη.

Η διαίρεση αυτή συναντιέται και σέ ψηλότερα πολιτισικά επίπεδα. Χρειάστηκε νά διάσω τόν έαντό μου για νά διαβάσω τόν Mailer, τόν Heller, τόν Donleavy και άλλους, για τούς ίδιους λόγους που δέν μπορούσα ν' άνεχτώ τή βιβλιοθήκη του άδελφου μου. Τά βιβλία τους μοῦ φαίνονταν άπλως πιό σύνθετες παραλλαγές (άντίστοιχα) του Σούπερμαν, των πολεμικών περιπετειών και του Bugs Bunny. Όμως, μόλο που ή « άντρική » βιβλιοθήκη έξακολουθούσε νά μέ άπωθει, καθώς άνέπτυσσα τό « καλό γούστο » μου (σύμφωνα μέ τά άντρικά μέτρα), έχασα επίσης και τήν άγάπη μου για τή « γυναικεία » βιβλιοθήκη.

Κυριολεκτικά ένωθα φρίκη γι' αυτή. Και - τό λέω και ντρέπομαι - θά προτιμούσα χίλιες φορές νά μέ θρουν πεθαμένη μ' ένα βιβλίο του Χέμινγκουαίη παρά μ' ένα έργο της Βιρτζίνια Γούλφ στό χέρι.

Δέν είναι άνάγκη νά τά θάλουμε μέ τίς « χάρτινες τίγρεις » που συνειδητά παρουσιάζουν μιάν άντρική πραγματικότητα, όπως οι Χέμινγκουαίη, Jones, Mailer, Farrell, Algren, Heller, Donleavy και άλλους, για νά εικονίσουμε αυτή τήν πολιτιστική διχοτόμηση. Στή λογοτεχνία του 20ου αιώνα ή νέα Σχολή του Άντρισμου άποτελει ή ίδια άμεση

απάντηση, είναι μιά πολιτιστική άντρική αντίδραση στην αυξανόμενη απειλή ενάντια στην υπεροχή των ανδρών - *Virility, Inc.*, μιά παρέα άξεστων « σκληρών τύπων » πού προσπαθούν νά σώσουν τόν άντρισμό τους μέ γροθιές. Καί παρά τό γεγονός ότι ή έκτίμηση πού τούς δείχνει ό κόσμος είναι μεγαλύτερη, οί λογοτέχνες αυτοί δέν περιγράφουν τήν « άντρική » εμπειρία πιό θαυματοχάστα άπ' ό,τι ή Doris Lessing, ή Sylvia Plath, ή Anaïs Nin τή γυναικεία εμπειρία. Στην πραγματικότητα φενακίζουν τόσο πολύ τήν εμπειρία τους πού οί άφηγήσεις τους χάνουν κάθε άληθοφάνεια.

Θά εξετάσουμε μιά προκατάληψη μάλλον πιό ύπουλη (γιατί είναι λιγότερο φανερή) στους άρρενες συγγραφείς πού προσπαθούν τίμια νά περιγράψουν δλόκληρο τό φάσμα τής εμπειρίας του άντρα καί τής γυναίκας - Bellow, Malamud, Updaike, Roth, κ. ά. - πού όμως άποτυχαίνουν γιατί, συχνά δίχως νά τό καταλάβουν, περιγράφουν τή συνολική αυτή εμπειρία άπό μιά περιορισμένη (άντρική) όπτική γωνία.

Άς ρίξουμε μιά σύντομη ματιά σ' ένα διήγημα του Herbert Gold, πού δέν είναι « άρσενικός » συγγραφέας ούτε ως προς τό στυλ ούτε ως προς τό θέμα. Γράφει για καθετί πού άφορά τίς γυναίκες, δηλαδή τίς διανθρώπινες σχέσεις, κατά προτίμηση ανάμεσα σέ άντρες καί γυναίκες· για γάμους· για διαζύγια· για δεσμούς. Στο διήγημα αυτό, πού έχει τόν τίτλο *Τί άπόγινε τό δημούργημά σου* ;, περιγράφει τόν ξρωτα ενός νεαρού καθηγητή πανεπιστημίου, πού πάσχει άπό υπερκόπωση, για μιά φοιτήτρια μέ μοσέμικη ιδιοσυγκρασία.

Ή εικόνα πού μäs δίνει για τή Lenka Kuwaila, άπό άντρική σκοπιά, είναι άποκλειστικά αισθησιακή, αλλά ευαίσθητη. Ή ιστορία άρχίζει έτσι :

Μιά νεαρή κοπέλα. Ένα εϋθυμο, χαριτωμένο αλλά καί ουκυθρωπό κορίτσι, πού δείχνει ταυτόχρονα όλα τά σημάδια τής τρυφερότητας καί τής σκληρότητας. "Όταν εκείνος άνοιξε τό συρτάρι του γραφείου της για τσιγάρα, βρήκε ένα σωρό άπό μεταξωτές κυλότες, διπλωμένες σαν λουλούδια, πού τόν ζάλισαν πλημμυρίζοντάς τον μέ τή χαρά τής άνοιξης. "Όταν αυτή έβαλε μιά άπ' αυτές,

μεταμορφώνοντας ξαφνικά τό μικροσκοπικό αυτό ζευγάρι λεπτά πέταλα από υφασμα σέ δυό μπουμπούκια από δίδυμα λουλούδια, θά έλεγεσ πώσ ό ήλιος είχε κάνει ένα μάτι λουλουδιού ν' άνοιξει σέ λεπτή πασχαλιάτικη άνθηση. "Ω ! τή χρειαζότανε, τήν άγαπούσε, καί πρόσ τιμήν καί τών δυό τους, άσ πούμε τήν άλήθεια... άτόφια.

"Όμως εκείνα πού μās διηγείται, « ή άλήθεια άτόφια », δέν είναι παρά ή δική του άποψη για τήν άλήθεια :

'Υπάρχει στή ζωή κάθε άνθρώπου μιá περίοδος όπου μπορεί νά κάνει τά πάντα. Στή ζωή του Frank Curtiss είχε φτάσει ή περίοδος αυτή. 'Η άπελπισία πού είχε νιώσει κοντά στή γυναίκα του είχε παραχωρήσει τή θέση της στή βαθειά ίκανοποίηση πού δοκίμαζε κοντά στό πανέμορφο αυτό κορίτσι· άκόμα καί στό σπίτι του τά πήγαινε τώρα καλύτερα. 'Η άτμόσφαιρα ξεσάθηκε καί καλμάρισε, ή δουλειά του πήγαινε καλά· μόλις πού ένωθε τήν άνάγκη για ύπνο καί δέν υπέφερε από τόν συνηθισμένο πυρετό του τήν άνοιξη πού γνώρισε τή Λένκα. Ούτε ρουθουνητό, ούτε κόκκινα μάτια από τό συνάχι. 'Ελεύθερη άναπνοή, άετίσια όραση. 'Ο πονοκέφαλος πού ένωθε καμιά φορά από τήν κούραση καί τήν υπερχόπωση περνούσε, μόλις τόν άγγιζε τό χέρι της, μέ τό καλωσόρισμά της, όταν χαμογελαστός, μέ δόντια άστραφτερά, έμπαινε στό δωμάτιό της από τό παράθυρο.

'Όστούπο για τή Λένκα ή άλήθεια πρέπει νά ήταν δλότελα διαφορετική· όμως δέν βρίσκουμε κανένα ίχνος της στήν άφήγηση, όταν κάποια μέρα (τελειώς άπρόοπτα) ή Λένκα γράφει ένα μακρύ γράμμα στή γυναίκα του. 'Ο άποτυχημένος γάμος πού είχε άρχισει νά καλύτερεύει σταθερά από τόν καιρό πού ό Φράνκ συνδέθηκε μέ τή Λένκα, αυτή τή φορά καταστράφηκε όριστικά.

'Η Λένκα έφυγε από τή Νέα 'Υόρκη χωρίς καν νά τόν δει ύστερα από τό γεμάτο άγωνία τηλεφώνημά του :

- Γιατί ; Γιατί ; Γιατί τόκανες αυτό, Λένκα ; Δέν θλέπεις ότι αυτό καταστρέφει ό,τι υπάρχει μεταξύ μας, άκόμα καί τό παρελθόν ;
- Δεκάρα δέ δίνω για τίς μήνες. 'Εκείνο πού πέρασε δέν έχει πιá κανένα νόημα. Πάει. 'Εσύ δέν ήθελες παρά νά σακραλιώνεις μιá δυό φορές τήν εβδομάδα στό παράθυρό μου.
- Μά νά τής τό γράψεις αυτό... τί νόημα είχε ;... πώσ...;

- Γιατί νοιαζόσουνα περισσότερο για την κρύα εκείνη σκύλα παρά για μένα, μόνο και μόνο γιατί είχατε ένα παιδί.

- Γιατί ; Γιατί ;

Τού κλείνει τό τηλέφωνο.

*Ανασήκωσε τούς ώμους μπροστά στό τηλέφωνο. Σ' όλόκληρο τόν κόσμο οί γυναίκες τού έκλειναν τό τηλέφωνο. Είχε άποσυνδεθεί.

Νιώθοντας ότι τόν ξεγέλασαν και τόν πρόδωσαν, ό Φράνκ, χαμένος, έπέδενε τίς πληγές του. Σ' όλο τό ύπόλοιπο τής Ιστορίας μαντεύουμε τήν άμηχανία του : δέν καταλαβαίνει τί ήταν εκείνο πού τήν έσπρωξε νά τό κάνει, δέν « καταλαβαίνει τίς γυναίκες ». Τελικά παραιτείται από τήν προσπάθεια αυτή, δάζοντάς της « άριστα για σκληρότητα » όπως και για τρυφερότητα.

"Όμως ή « σκληρότητα » τής Λένκα είναι τό άμεσο άποτέλεσμα τής δικής του άνικανότητας νά τή δει σάν κάτι παραπάνω από « ένα κορίτσι » (εύθυμο, χαριτωμένο, ή σκυθρωπό), ίσως ένα πολύπλοκο ανθρώπινο πλάσμα πού τό προσωπικό του συμφέρον δέν ήταν τό ίδιο μέ τό δικό του. *Όστόσο, χάρη στην άθηντική άφήγηση τού έπεισοδίου και τού διαλόγου από τόν Gold, ένας εύαίσθητος άναγνώστης (πιθανό μιά γυναίκα) μπορεί νά διαβάσει άνάμεσα στίς γραμμές : *Η Λένκα ήταν ή προδομένη. Νά πάλι ό Φράνκ μερικά χρόνια άργότερα, στό Μανχάτταν :

Βρήκε ένα κορίτσι, πού μπορούσε μαζί του νά δαγκώνει ένα μήλο, νά ρουφάνε μαζί τό γλυκό χυμό του τά ξημερώματα και, τελικά, νά φιλιούνται σάν δυό καλοί φίλοι και νά κοιμούνται ήσυχα, ό καθένας γυρισμένος από τήν πλευρά του...

*Ενωθε έλεύθερος... Πέταξε τά σωληνάκια μέ τίς άσπιρίνες. *Η εικόνα πού είχε σχηματίσει για τόν εαυτό του όταν ήταν παντρεμένος, σάν ένας θαρύς, άναμαλλιασμένος γεροβούβαλος, μέ σκυφτό κεφάλι και πληγωμένο μουσούδι, είχε άντικατασταθεί από μιά άλλη· ήταν λεπτός, κρατιότα ολόισιος, ήταν ένα εύκίνητο ζαρκάδι. *Όταν ή πρώην γυναίκα του ξαναπαντρεύτηκε, τό τελευταίο ίχνος ένοχής του εξαφανίστηκε. *Ελεύθερος, έλεύθερος. *Επαίξε δυό φορές τή δδομάδα μπάντ-μιντον* μέ μιά Γαλλίδα...

*Παιχνίδι πού μοιάζει μέ τό τέννις.

Εϋθυμος ἐργένης τώρα, ὁ Φράνκ μιὰ μέρα, αὐθόρμητα, παίρνει τὴ Λένκα στό τηλέφωνο :

Ἐποὺ ὁμως τῆς εἶπε πόσον καιρὸ ἦταν στή Νέα Ὑόρκη, ἐκείνη τοῦ δήλωσε ὅτι δέν εἶχε διάθεση νά τόν δεῖ.

– Σοῦ κρατοῦσα κακία, τό καταλαβαίνεις, τῆς ἀπάντησε. Ἐκόμα καί τώρα νομίζω πὼς εἶχες ἄδικο, πάντως σοῦ εἶμαι ἐδγνώμων. Βγῆκε σέ καλό.

– Κι ὄλα τέλειωσαν, τοῦ εἶπε.

Ἐργότερα, τὴ συναντᾶει τυχαία καί μαθαίνει πὼς μέ τὴν ὑγεία της καταστραμμένη ἀπὸ τὰ ναρκωτικά κάνει τὴν πόρνη γιὰ κάποιον νέγρο μουσικό :

Θά μπορούσε ἴσως νά τοῦ πεῖ ἓνα ἀνόητο ψέμα [γιὰ νά τόν καλέσει ν' ἀνεβεῖ στό δωμάτιό της], ὁμως ἀναγνώρισε στό πρόσωπό του τὴ λάμψη τῆς περιφρόνησης, καί στά εἴκοσι πέντε χρόνια τῆς ζωῆς της ἓνα μόνο τρόπο ξμαθε γιὰ ν' ἀπαντᾶ στήν κρίση τῶν ἀντρῶν. Σύρθηκε πάνω του, μέ ἔκφραση ἀνάκατη μέ δειλία καί φόβο στό πρόσωπό της, μ' ἓνα προκλητικό μισοχαμόγελο – σφιχτήκε πάνω του μέ γατίσιες, ἀνάλαφρες κινήσεις καί τὰ μάτια της γέμισαν δάκρυα· καθὼς τὰ ἐκλείσε, τὰ δάκρυα κρεμάστηκαν στό ὑγρὰ ματοτσινορά της καί ὕστερα γλίστρησαν στό μάγουλό της... « Φράνκ », εἶπε διστακτικά, « πολὺν καιρὸ εἶχα πάψει νά θυμᾶμαι... δέν ξέρω, ὄλα ἦταν δύσκολα, νόμιζα πὼς θάσσουνά πάρα πολὺ θυμωμένος... Ὅμως θυμήθηκα... Αὐτός ἦταν ὁ λόγος... Συχώρεσέ με... »

Τὴν τύλιξε μέ τὰ μπράτσα του, τὴν ἔσφιξε πάνω του, νιώθοντας ὡστόσο περισσότερη ἀμηχανία παρά ἐρωτική διάθεση ἢ τρυφερότητα...

Ἐστερα σκέφτηκε τὰ γράμματα, γιὰ τὰ ὁποῖα τώρα δά μόλις τοῦ εἶπε ψέματα καί ξαφνικά, καθὼς γύρισε τό πρόσωπό της πρὸς τὰ πάνω ἀπόζητώντας τό φίλὶ του, μιὰ ὀλοκάθαρη ἰδέα ἀστραψε στό μυαλό του : Ἐταν μολυσμένη. Ὁ ἀσυγκράτητος φόβος του τοῦ ἔφερε θλοοῦρα στό μυαλό – ἀπάτη, ἀρρώστια, κρυφὸς οἶκτος, δούρκος καί τιμωρία. Μὴ ξέροντας τί ἦταν αὐτό ποῦ φοβόταν σκέφτηκε μονάχα : βρωμιά, πονηριά, πύο, σπυριά, πληγές. Καθὼς δέν μπορούσε νά σηκώσει τόν πόνο της, σκέφτηκε : ἀπάτη, δόλος καί ἀρρώστια !

Ἐποτραβήχτηκε πρὶν ν' ἀγγίξουν τὰ χεῖλη τους, τὰ νύχια της

σύρθηκαν πάνω στο μπράτσο του σχίζοντας τό δέρμα. Τό 'βαλε στά πόδια, άκούοντας τ' άναφιλητά της στήν άνοιχτή πόρτα καθώς αυτός καταρακλυόσε τίς σκάλες κι έβγαине έξω στόν έλεύθερο άέρα του δρόμου.

Αύλαία : 'Ο Φράνκ χαϊδεύει τή νέα γυναίκα του πού έμεινε έγκυος, ένώ άναρωτιέται τί ν' άπόγινε τάχα ή Λένκα.

Αυτό δέν είναι μιá άντρική ιστορία, ούτε ώς πρός τό θέμα, ούτε ώς πρός τό ύφος - περιγράφει άρκετά συναισθήματα πού θά ντρόπιαζαν όποιοδήποτε άντρα συγγραφέα. 'Οστούσο είναι πάλι μιá « άντρική » ιστορία έξαιτίας τής ιδιάζουσας στενής όπτικής της γωνίας : δέν καταλαβαίνει τίς γυναίκες. Τό μόνο πού ό Φράνκ είναι σέ θέση νά καταλάβει στή Λένκα είναι ό αισθησιασμός της και ή όμορφιά της. Οί λόγοι για τούς όποιους αυτή έγραψε στή γυναίκα του, ή άρνησή της νά τόν ξαναδει, ή προσπάθειά της νά τόν γοητέψει, πού περιγράφεται μέ τόση άηδία, αυτά ό Φράνκ δέν ξέρει πώς νά τά άντιμετωπίσει, όπως άκριβώς, στήν πραγματική ζωή, οί άντρες δέν μπορούν νά τά άντιμετωπίσουν (« Καθώς δέν μπορούσε νά σηκώσει τόν πόνο της, σκέφτηκε : άπάτη, δόλος και άρρώστια »). Τό νά γνωρίσει μιá γυναίκα πέρα άπ' ό,τι γοητευτικό μπορεί νά έχει, είναι κάτι πού τόν ξεπερνά. Οί γυναίκες κρίνονται μόνο μέ τά δικά του μέτρα και άπ' ό,τι μπορούν νά του προσφέρουν, όμορφιά και χαρά είτε πόνο και θλίψη. Ποτέ του όμως δέν δάζει έρωτήματα πάνω σέ τούτο τό σημείο, δέν μπορεί νά άντιληφθεί ότι ή δική του συμπεριφορά είχε, ή μπορούσε νά έχει, άποφασιστική επίδραση.

Μπορεί κανείς νά φανταστεί μιá δόλοτελα διαφορετική ιστορία αυτού του δεσμού - χρησιμοποιώντας άκόμα και τίς ίδιες πληροφορίες και τόν ίδιο διάλογο - μόνο πού αυτή τή φορά θά τήν έγραφε ή Λένκα. 'Η συμπεριφορά της τότε θά μπορούσε νά φανεί όχι παράλογη, αλλά δόλοτελα κατανοητή : και άντίθετα ό τύπος του άντρα θά έμφανιζόταν ρηχός. 'Ίσως μάλιστα θά μπορούσαμε νά πετύχουμε κάτι παραπάνω άπό μιάν άντίστροφη σεξουαλική προκατάληψη. Θά μπορούσαμε νά συλλάβουμε ίσως τά τρία τέταρτα τής αλήθειας ('Ο Φράνκ λ.χ. είναι ρηχός, διότι είναι άνίκανος

νά ἀρθεῖ στό ὕψος τῶν συναισθημάτων του), ἀφοῦ οἱ γυναῖκες γενικά, ἔξαιτίας τῆς μακρόχρονης καταπίεσής τους, ἔμαθαν νά βλέπουν βαθύτερα στήν ψυχολογία τῶν ἀντρῶν, ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄντρες στήν ψυχολογία τῶν γυναικῶν. Αὐτό ὁμως σπάνια συνέβη στή λογοτεχνία, γιατί οἱ περισσότερες Λένκες καταστρέφονται ἀρκετά μέ τή χρήση καί τήν κατάχρησή τους ἀπό τούς ἄντρες, ἔτσι πού νά μήν εἶναι ποτέ σέ θέση νά γράφουν μέ συνοχή τήν ἴδια τους τήν ἱστορία.

*Ἔτσι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν « ἀντρική » καί στή « γυναικεία » προσέγγιση τῆς τέχνης δέν εἶναι, ὅπως μερικοί ἀρέσκονται νά πιστεύουν, μιά ἀπλή διαφορὰ « ὕψους » στόν χειρισμό τοῦ ἴδιου θέματος (προσωπικό, ὑποκειμενικό, συναισθηματικό, περιγραφικό τό γυναικεῖο ὕψος – ρωμαλέο, λιτό, βίαιο, ψυχρό, ἀντικειμενικό τό ἀντρικό) ἀλλά τό ἴδιο τό θέμα. Τό σύστημα τῶν σεξουαλικῶν τάξεων διαιρεῖ τήν ἀνθρώπινη ἐμπειρία : ἄντρες καί γυναῖκες ζοῦν στά διαφορετικά αὐτά ἡμισφαίρια τῆς πραγματικότητας καί ἡ κουλτούρα καθρεφτίζει τήν κατάσταση αὐτή.

Λίγοι μόνο συγγραφεῖς ὑπερνίκησαν τή διαίρεση αὐτή στό ἔργο τους. Καί διερωτᾶται κανεῖς μήπως οἱ ὁμοφυλόφιλοι ἔχουν δίκιο. Πάντως, ἀν ὄχι στή φυσική τους ἐμφάνιση, τουλάχιστον κατά κάποιον ἄλλο τρόπο οἱ μεγαλύτεροι καλλιτέχνες ἔγιναν πνευματικά ἐρμαφρόδιτοι. Στόν 20ό αἰῶνα, λ.χ., συγγραφεῖς τοῦ ἀναστήματος τοῦ Προύστ, τοῦ Τζόυς, τοῦ Κάφκα τό κατόρθωσαν, εἴτε ταυτιζόμενοι φυσικά μέ τή γυναῖκα (Προύστ), εἴτε περνώντας διανοητικά κατά δούληση τή διαχωριστική γραμμή (Τζόυς), εἴτε ἀποσυρόμενοι σ' ἓνα φανταστικό κόσμο πού σπάνια ἐπιηρεάζεται ἀπό τή διχοτόμηση (Κάφκα). Οἱ περισσότεροι ὁμως καλλιτέχνες, ὄχι μόνο δέν ὑπερνικοῦν τή διχοτόμηση αὐτή, ἀλλά οὔτε καί ἔχουν ἐπίγνωση ὅτι ὑπάρχει ἓνας πολιτιστικός περιορισμός πού βασίζεται στό σέξ – τόσο πολύ ἡ ἀντρική πραγματικότητα γίνεται ἀποδεκτή καί ἀπό τούς ἄντρες καί ἀπό τίς γυναῖκες σάν ἡ μόνη πραγματικότητα.

Τί συμβαίνει ὁμως μέ τίς καλλιτέχνιδες ; Εἶδαμε ὅτι μόνο κατά τούς τελευταίους αἰῶνες ἐπιτράπηκε στίς γυναῖκες νά μετάσχουν – καί πάλι μόνο σέ ἀτομική βάση καί σύμφωνα

μέ τους κανόνες πού ὄρισαν οἱ ἄντρες – στή δημιουργία τῆς κουλτούρας. Ἀλλά καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ φαντασία τους ἔχασε τήν αὐθεντικότητά της : τοὺς εἶχαν ἀρνηθεῖ τή χρήση τοῦ πολιτιστικοῦ καθρέφτη.

Ἐπειτα ὑπάρχουν πολλοὶ ἀρνητικοὶ λόγοι πού οἱ γυναῖκες ἐπιδόθηκαν στήν τέχνη : ἡ ἀφθονία πάντα δημιουργεῖ ἓνα γυναικεῖο ἐρασιτεχνισμό, λχ. τῆ « νεαρή κυρία » τῆς δικτωριανῆς ἐποχῆς μέ τὰ διάφορα ταλέντα της, ἡ τίς τέχνες πού καλλιεργοῦσαν οἱ Γιαπωνέζες γκέισες. Πράγματι, ἂν ἡ αὐξανόμενη ὁλοένα ἔλλειψη ἀπασχόλησης τῶν γυναικῶν, λόγω τῶν προόδων τῆς βιομηχανίας, συμβολίζει θαυμάσια τόν πλοῦτο τοῦ συζύγου, παρουσιάζει ὡστόσο ἓνα πρακτικό πρόβλημα : ἡ γυναικεῖα δυσαρέσκεια πρέπει νά βρεῖ διέξοδο γιά νά μήν ἐκτραγεῖ. Ἄλλωστε οἱ γυναῖκες διαλέγουν κάποτε τήν τέχνη σάν καταφύγιο. Σήμερα, ἀποκλείονται ἀκόμα ἀπό τὰ ζωτικά κέντρα ἰσχύος τῆς ἀνθρώπινης δράσης· καί ἡ τέχνη εἶναι μιά ἀπό τίς τελευταῖες ἀυτόνομες ἀπασχολήσεις πού ἀπέμειναν – καί πολλές φορές ἀσκεῖται στή μοναξιά. Μέ τήν ἔννοια ὅμως αὐτή οἱ γυναῖκες μοιάζουν μέ μιά μικροαστή πού προσπαθεῖ ν' ἀνοίξει ἓνα μαγαζάκι στήν ἐποχὴ τοῦ καπιταλισμοῦ τῶν μεγάλων ἐταιριῶν.

Γιατί ἡ πλειοψηφία τῶν γυναικῶν καλλιτεχνῶν τὰ τελευταῖα χρόνια μπορεῖ νά μᾶς πεῖ περισσότερα γιά τήν κατάσταση τῆς τέχνης παρά γιά τήν κατάσταση τῶν γυναικῶν. Θά πρέπει μήπως νά χαιρόμαστε γιά τό ὅτι ξανάρχισαν μιά καριέρα πού σέ λίγο θά καταργηθεῖ ἀπό τήν αὐτοματοποίηση ; (Ὅπως ἡ παρουσία 95% Νέγρων στά ταχυδρομικά γραφεῖα δέν ἀποτελεῖ σημεῖο ἀφομοίωσης τους· τό ἀντίθετο, οἱ ἀνεπιθύμητοι στριμώχνονται στίς λιγότερο ἐπιθυμητές θέσεις – « Ἐμπρός, κάτσε ἐδῶ καί θούλωσ' το »). Στό ἐπόμενο κεφάλαιο θά προσπαθῶ ν' ἀποδείξω ὅτι ἡ τέχνη δέν εἶναι πιά τό ζωτικό κέντρο πού προσελκύει τοὺς καλύτερους ἄντρες τῆς γενιᾶς μας, καί ὅτι κι αὐτό ἐπίσης μπορεῖ νά ὀφείλεται στή διαίρεση σέ ἀντρικό καί γυναικεῖο τομέα. Ὅμως ἡ σημερινή εἰσβολή τῶν γυναικῶν καί τῶν ὁμοφυλόφιλων στήν τέχνη ἴσως δέν εἶναι τίποτε

άλλο παρά ή συρροή ποντικών γύρω από ένα σώμα πού ψυχορραγεί.*

Αν όμως αυτή ή νέα λογοτεχνία πού τή γράφουν οί γυναίκες, δέν άνέδειξε ακόμα μεγάλους καλλιτέχνες, είναι βέβαιο ότι δημιούργησε ένα γυναικειό αναγνωστικό κοινό. Όπως ακριβώς τό άντρικό αναγνωστικό κοινό πάντα ζητούσε, και λάβαινε, άντρική τέχνη για νά ενισχύσει τή δική του αντίληψη τής πραγματικότητας, μέ τόν ίδιο τρόπο και τό γυναικειό κοινό ζητάει μιá « γυναικεία » τέχνη για νά ενισχύσει τή δική του κοσμοαντίληψη. Έτσι γεννήθηκε τό άνώριμο ακόμα γυναικειό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα, πού οδήγησε στίς σημερινές έρωτικές ιστορίες, πανταχού παρούσες σέ κάθε μορφή τής λαϊκής κουλτούρας και στά γυναικεία περιοδικά. *Η κοιλιά με τίς κοιλίες*. Μπορεί νά πρόκειται για πενιχρές άρχές. Μεγάλο μέρος τής τέχνης αυτής είναι ακόμα πρωτόγονο, άδέξιο, φτωχό. Καμά φορά όμως παρουσιάζεται ή γυναικεία πραγματικότητα τόσο καλά τεκμηριωμένη όσο ήταν πάντα ή άντρική, όπως λ.χ. στό έργο τής Άννας Σέξτον.

Από τό προζύμι τουτο μπορεί νά δούμε νά γεννιέται τελικά – ίσως πολύ σύντομα – μιá γνήσια γυναικεία τέχνη. Όμως δέν πρέπει νά νομίσουμε ότι ή εξέλιξη τής γυναικείας τέχνης θά είναι κατανάγκη αντιδραστική, όπως ήταν ή εξέλιξη τής άντρικής Σχολής του Άντρισμού. Θά είναι μάλλον προοδευτική : ή έξερεύνηση τής αύστηρά γυναικείας πραγματικότητας αποτελεί αναγκαίο βήμα για τήν επανόρθωση τής στρέβλωσης πού έπαθε μιá κουλτούρα θεμελιωμένη πάνω σέ σεξουαλικές προκαταλήψεις. Μόνον άφοϋ άποκτήσουμε ολοκληρωμένη αντίληψη τής ύπαρξης θά μπορούμε νά μιλάμε για παγκόσμια κουλτούρα.

*

* *

Έτσι όλη ή κουλτούρα εκφραυλίστηκε στον ένα ή στον άλλο βαθμό από τή σεξουαλική πόλωση. Μπορούμε νά

* * Ωστόσο τήν παρουσία των γυναικών στίς τέχνες και τίς ανθρωπιστικές

συνοψίσουμε με τόν ακόλουθο τρόπο τίς διάφορες μορφές πού προσλαμβάνει αυτός ὁ ἐκφραλισμός :

1) *Ἄντρικὴ Τέχνη τῆς Διαμαρτυρίας* : Ἡ τέχνη πού ἐγκωμιάζει συνειδητὰ τὴν ἀντρικὴ πραγματικότητα (οἱ ὀπαδοὶ τῆς διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους πού παίρνουν τὴν ἀντρικὴ κοσμοαντίληψη γιὰ τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα) μόνο τελευταία ἀναπτύχθηκε. Τὴ βλέπω σάν ἄμεση ἀντίδραση στὸν κίνδυνο πού ἀπειλεῖ τὴν ἀντρικὴ ὑπεροχὴ καὶ πού φωλιάζει στὰ πρῶτα σημάδια τῆς ἐξασθένησης τῆς αὐστηρῆς διάκρισης τῶν φύλων. Ἡ τέτοια τέχνη εἶναι, ἐξ ὀρισμοῦ, ἀντιδραστικὴ. Στούς ἄντρες πού βρίσκουν ὅτι ἐκφράζει καλύτερα τὴ ζωὴ καὶ τὰ αἰσθήματά τους συνιστῶ γενικὴ ἀναθεώρηση τῆς προσωπικότητάς τους.

2) *Ἡ Ἀντρικὴ Ἀποψη*. Ἡ τέχνη αὐτὴ δὲν κατορθώνει νὰ παρουσιάσει ἓνα συνολικὸ ὄραμα τοῦ κόσμου, γιὰτὶ δὲν ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἀντρικὴ πραγματικότητα δὲν εἶναι ἡ *Πραγματικότητα*, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀντιπροσωπεύει τὸ μισό τῆς. Ἔτσι τὸ πορτραῖτο πού δίνει γιὰ τὸ ἀντίθετο φύλο (δηλαδὴ γιὰ τὴ μισὴ ἀνθρωπότητα) καὶ τὴ συμπεριφορὰ του εἶναι ψεῦτικο : ὁ ἴδιος ὁ καλλιτέχνης δὲν καταλαβαίνει τὰ γυναικεῖα κίνητρα. Καμιά φορὰ, ὅπως στὸ μυθιστόρημα τοῦ Χέρμπερτ Γκόλντ πού ἀναφέραμε παραπάνω, τὰ γυναικεῖα πρόσωπα φαίνονται ὡστόσο ἀληθινά, ἂν ὁ συγγραφεὺς ἔχει μείνει πιστὸς τουλάχιστο στὸ πῶς – ἂν ὄχι στὸ γιατί – τῆς συμπεριφορᾶς τους.

Ἄς πάρουμε ἓνα γνωστότερο παράδειγμα. Τὸ πρόσωπο τῆς Κατερίνας στὸ φιλμ τοῦ Τρυφῶ *Ζύλ καὶ Τζίμ*, εἶναι παρμένο ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ὑπάρχουν πολλές τέτοιες δάμπ καὶ *μοιραῖες γυναικες*. Στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι παρὰ γυναικες πού ἀρνοῦνται νὰ ἀποδεχτοῦν τὴν ἀδυναμία τους. Ἡ Κατερίνα, γιὰ νὰ διατηρήσει κάποια ψευδαίσθηση ἰσότητος καὶ ν' ἀποκτήσει κάποια ἔμμεση ἐξουσία πάνω στοὺς ἄντρες, πρέπει νὰ προσφύγει στὸ « μυστήριον » (νὰ παρουν-

σπονδὲς τὴν καταπολεμοῦν ἀκόμα μὲ πείσμα οἱ ἀπομόνοντες στοὺς τομεῖς αὐτοὺς λίγοι ἄντρες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνασφάλεια τῆς δικῆς τους θέσης – πού εἶναι ἰδιαίτερα ἐπισημὰ στὶς παραδοσιακὲς, ἀνθρωπιστικὲς σχολές, ὅπως λ.χ. τῆς εἰκονικῆς ζωγραφικῆς.

σιάζεται οσά Σφίγγα), στο απρόβλεπτο (τό πήδημά της στον Σηκουάνα), και στην πονηριά (νά κοιμάται μέ « μυστηριώδεις άντρες » γιά νά συντηρεί τή ζήλια Του). "Όταν τελικά, όπως πρέπει νά κάνει κάθε γυναίκα, χάνει κι αυτή τή δύναμη πού απόκτησε παράνομα, ή περηφάνεια της δέν τήν αφήνει νά παραδεχτεί τήν ήττα της : σκοτώνει τόν άντρα πού τόλμησε νά της ξεφύγει και, μαζί του, σκοτώνεται κι αυτή. 'Αλλά ακόμα και σ' αυτή τήν καλοσχεδιασμένη τέχνη, αποκαλύπτεται ή αντρική προκατάληψη. 'Ο σκηνοθέτης αποδέχεται τό μυστικισμό τής « μυστηριώδους γυναίκας », δέν προσπαθεί νά βρει τί κρύβεται κάτω από αυτόν. Κάτι παραπάνω : δέν θέλει νά μάθει· απλώς τόν χρησιμοποιεί οσάν πηγή έρωτισμού. 'Η εικόνα πού έχουμε γιά τήν Κατερίνα φτάνει σ' έμάς μόνο μέσα από ένα πέπλο.

3) *'Η (άτομικά καλλιερρημένη) νοοτροπία του έρμαφροδίτου.* 'Ακόμα και όταν ένας άτομικός καλλιτέχνης υπερνικά τούς περιορισμούς τής σεξουαλικής διάκρισης, ή τέχνη του αποκαλύπτει κατανάγκη μιá πραγματικότητα άσχημισμένη από τή διχοτόμηση αυτή. "Ένα παράδειγμα και πάλι από τόν κινηματογράφο : άν και οί Σουηδοί σκηνοθέτες είναι έξαιρετικά άπαλλαγμένοι από προσωπικές σεξουαλικές προκαταλήψεις - οί γυναίκες πού παρουσιάζουν είναι πρώτα άνθρωποι και ύστερα γυναίκες - τό πορτραίτο τής « έρωτευμένης συζύγου » (τόν ρόλο υποδύεται ή Λίβ Ούλμαν) συντροφεύει πιστά τόν σύζυγό της στην όλοένα και μεγαλύτερη τρέλα του (*'Η ώρα του λύκου*, του Μπέργκιμαν), ή και στόν ήθικό του ξεπεσμό (*'Η Ντροπή*, του Μπέργκιμαν), ή ακόμα ή άναποφάσιστη ευαισθησία τής Λένα Νύμαν στην ταινία του Σγιόμαν *Είμαι περίεργη*, δέν είναι περιγραφές μιās άπελευθερωμένης σεξουαλικότητας, αλλά μιās άλλτης ακόμα σύγκρουσης ανάμεσα στή σεξουαλική και στην ανθρώπινη ταυτότητα.

4) *Γυναικεία Τέχνη.* Πρόκειται γιά ένα νέο φαινόμενο, πού δέν πρέπει νά τό συγχέουμε μέ τήν « αντρική » τέχνη, έστω κι άν ως τώρα δείχνει τήν ίδια προκατάληψη από τήν άνάποδη. Γιατί μπορεί ν' αποτελέσει πράγματι τήν άπαρχή μιās καινούργιας συνείδησης, και όχι τήν άποστέωση τής

παλιās. Μέσα στην προσεχή δεκαετία μπορεί νά τή δοῦμε νά ἐξελισσεται σέ μιὰ ρωμαλέα νέα τέχνη, πού θά ἀναπτύσσεται ἴσως σέ συνδυασμό μέ τή φεμινιστική πολιτική κίνηση, ἥ θά ἐμπνέεται ἀπό αὐτή, καί πού θά καταπιαστεί, γιά πρώτη φορά, κατά τρόπο αὐθεντικό, μέ τήν πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία ζοῦν οἱ γυναῖκες.

Μποροῦμε ἀκόμα νά δοῦμε μιὰ φεμινιστική κριτική, πού θά τονίζει – μέ πρόθεση νά τίς διορθώσει – τίς διάφορες μορφές τῶν σεξουαλικῶν προκαταλήψεων πού τώρα παραμορφώνουν τήν τέχνη. Ὅμως, στήν τρίτη μας κατηγορία – τῆς τέχνης ἐκείνης πού εὐθύνεται μόνο γιά τό ὅτι καθρεφτίζει τό τίμημα πού πρέπει νά πληρώσει ἡ ἀνθρωπότητα γιά τή διχασμένη σεξουαλικά πραγματικότητα – πρέπει νά φροντίσουμε ὥστε ἡ κριτική αὐτή νά στραφεῖ ὄχι ἐνάντια στούς καλλιτέχνες πού παρουσιάζουν (πιστά) τήν ἀτελή πραγματικότητα, ἀλλά ἐνάντια στήν τερατώδη μορφή αὐτῆς τῆς πραγματικότητας πού τήν ἀποκαλύπτει ἡ τέχνη.

Μόνο μιὰ ἐπανάσταση τῶν γυναικῶν μπορεῖ νά ἐξαφανίσει ριζικά τό σεξουαλικό σχίσμα πού προκαλεῖ αὐτές τίς πολιτιστικές παραμορφώσεις. Μέχρι τότε ἡ « καθαρῆ τέχνη » θά εἶναι μιὰ ἀπάτη – μιὰ ἀπάτη πού εὐθύνεται τόσο γιά τή γνήσια τέχνη πού παρήγαγαν ὡς σήμερα οἱ γυναῖκες, ὅσο καί γιά τήν παραμόρφωση τῆς (ἀντρικῆς) τέχνης γενικά. Ἡ ἐνσωμάτωση τοῦ παραμελημένου μισοῦ τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας – τῆς γυναικείας ἐμπειρίας – στόν κόσμο τῆς κουλτούρας, γιά τή δημιουργία μιᾶς νέας δλόπλευρης κουλτούρας, δέν εἶναι παρά τό πρῶτο βῆμα, ἕνας προκαταρκτικός ὁρος· ἐκεῖνο πού πρέπει πρῶτα ν' ἀνατραπεῖ γιά νά γίνει δυνατή μιὰ γνήσια πολιτιστική ἐπανάσταση εἶναι τό σχίσμα τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητας.

Ἡ διαλεκτική στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ

Μέχρι τώρα θεωρήσαμε τόν ὄρο « κουλτούρα » σάν συνώνυμο μέ τόν ὄρο « γράμματα καί τέχνες », ἤ, στήν εὐρύτερή του ἔννοια, μέ τόν ὄρο « ἀνθρωπιστικές σπουδές ». Πρόκειται γιά μιὰ ἀρκετά συνηθισμένη σύγχυση. Ἀλλά, στό πλαίσιο πού μᾶς ἀπασχολεῖ, προκαλεῖ κατάπληξη : πράγματι, ἀνακαλύπτουμε ὅτι ἐνώ οἱ γυναῖκες εἶχαν, ἔστω καί ἔμμεσα μόνο, κάποια σχέση μέ τήν τέχνη, ἀποκλείστηκαν ὁλότελα ἀπό τό ἄλλο, ἐξίσου σημαντικό, μισό κομμάτι τῆς κουλτούρας, τήν ἐπιστήμη. Ὅσον ἀφορᾷ τίς τέχνες, μπορούμε νά βροῦμε ὕλικό γιά τή σχέση τῶν γυναικῶν μέ τήν τέχνη - εἴτε σάν ἔμμεση σχέση, ὅπου οἱ γυναῖκες ἀσκούσαν μιὰ ἐπιρροή, ἕναν ἐρεθισμό ἢ ἀποτελοῦσαν ἕνα θέμα τῆς τέχνης, εἴτε καμιὰ φορά ἀκόμα καί σάν ἀμεση συμμετοχή τους σ' αὐτή - ἀρκετό γιά νά σχηματίσει τουλάχιστον ἕνα κεφάλαιο. Γιά τή σχέση τους ὁμως μέ τήν ἐπιστήμη δέν ὑπάρχει τίποτε ἀξιο νά συζητηθεῖ. Ἴσως, στήν εὐρύτερή του ἔννοια, ὁ ἰσχυρισμός μας ὅτι ἡ γυναίκα εἶναι ἡ συναισθηματική δύναμη πού βρίσκεται πίσω ἀπό κάθε (ἀντρική) κουλτούρα εἶναι ἀληθινός. Ὅμως θέλουμε νά ἐπεκτείνουμε τό θέμα ἔτσι πού νά περιλάβει καί τή σύγχρονη ἐπιστήμη, ὅπου εἰδικά ἡ ἐμπειρική μέθοδος ἀπαιτεῖ τόν ἀποκλεισμό τῆς προσωπικότητας τοῦ ἐπιστήμονα ἀπό τήν ἐρευνά του. Ἡ ἱκανοποίηση τῶν συναισθηματικῶν του ἀναγκῶν ἀπό μιὰ γυναίκα στίς ὥρες τῆςσχόλης του μπορεῖ νά κάνει τόν ἄντρα πιό σταθερό καί συνεπῶς καί πιό τακτικό στή δουλειά του, ὁμως θάταν παρατραδηγμένο νά

πούμε ότι έτσι ή γυναίκα συμβάλλει στην καλλιέργεια της επιστήμης.

* Αν, όμως, και η έμμεση ακόμα σχέση των γυναικών με την επιστήμη είναι συζητήσιμη, αντίθετα είναι βέβαιο ότι δεν υπάρχει καμιά άμεση σχέση. Θα έπρεπε να ψάξει κανείς πολύ για να βρει μία γυναίκα που να συνέβαλε στην καλλιέργεια της επιστήμης κατά τρόπο αξιόλογο. Έπιπρόσθετα, στον τομέα αυτόν ή κατάσταση των γυναικών δεν σημειώνει καμιά βελτίωση. *Ακόμα και τώρα που ή έρευνα – που άλλοτε ήταν έργο των μεγάλων πολύπτυχων διανοιών – πέρασε σε μικρές εξειδικευμένες ομάδες ερευνητών στα πανεπιστήμια, οι γυναίκες επιστήμονες είναι αισθητά λ', ες.*

Αυτή ή άπουσία των γυναικών σ' όλα τά επίπεδα των επιστημονικών κλάδων είναι τόσο συνηθισμένη ώστε έκανε μερικά (πολύ έξυπνα κατά τά άλλα) άτομα να την αποδώσουν σε κάποιο φυσικό μειονέκτημα (στον τομέα της Λογικής ;) των γυναικών· είτε στην προτίμηση των γυναικών για καθετί τό συναισθηματικό και ύποκειμενικό παρά για τό πρακτικό και έλλογο. *Όμως δεν μπορούμε να κλείσουμε τόσο εύκολα τό ζήτημα. Είναι αλήθεια ότι ή επιστήμη αποτελεί για τίς γυναίκες ανεξερεύνητη περιοχή· γιατί όμως ; Γιατί υπάρχουν επιστήμες ή κλάδοι τους που απαιτούν αποκλειστικά « άντρικά » μυαλά ; Για ποιό λόγο μία γυναίκα πρέπει ν' αναπτύξει μέσα της έναν ξένο ψυχισμό για να μπορέσει να καταρτιστεί σαν έρευνητής ; Πότε και γιατί αποκλείστηκε ή γυναίκα από αυτό τό είδος νόησης ; Πώς και γιατί τό « αντικειμενικό » έγινε ό δρισμός αλλά και τό σύννορο της επιστήμης ;

Φρονώ ότι όχι μόνο οι καλές τέχνες και οι ανθρωπιστικές σπουδές νοθεύτηκαν από τό διαχωρισμό των φύλων, αλλά ακόμα και ότι ή σύγχρονη επιστήμη καθορίστηκε από αυ-

* Αυτό μοδκανε εντύπωση σε μία συγκέντρωση που οργανώθηκε στα πλαίσια της Κίνησης για την 'Απελευθέρωση των Γυναικών', από τή Σχολή Φυσικών 'Επιστημών ενός φημισμένου πανεπιστημίου των ανατολικών ΗΠΑ. *Από τίς πενήντα γυναίκες που πήραν μέρος, μόνο μία ή δύο άσχολούνταν με την έρευνα, και όχι βέβαια ύψηλού επιπέδου έρευνα. Οι άλλες ήταν τεχνικοί των εργαστηρίων, βοηθοί καθηγητές φυσιογνωσίας στα γυμνάσια, σύζυγοι καθηγητών κ.λπ.

τόν. Κι επιπλέον, ότι η *κουλτούρα καθρεφτίζει αυτή την πόλωση μέχρι και στην ίδια τή δομή της*. 'Ο C. P. Snow ήταν ο πρώτος πού παρατήρησε κάτι πού γινόταν δλο και πλιό φανερό : μιιά βαθειά ρωγή του πολιτισμού – οι ελευθέριες τέχνες και οι επιστήμες έγιναν άκατανόητες μεταξύ τους. Κι ενώ θρηνοῦμε μεγαλόφωνα γιά τήν εξαφάνιση του ανθρώπου τής 'Αναγέννησης μέ τό καθολικό μυαλό, ή εξειδίκευση δλο και μεγαλώνει. Αὐτά εἶναι μερικά ἀπό τά σύγχρονα συμπτώματα μιᾶς μακρόχρονης ἀρρώστιας τής κουλτούρας πού ὀφείλεται στή δυαδικότητα τῶν φύλων. 'Ας ἐξετάσουμε τήν ἱστορία τής κουλτούρας μέ βάση τήν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχει μιιά λανθάνουσα διαλεκτική του σέξ.

1. ΟΙ ΔΥΟ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Στήν ἀνάλυσή μας αὐτή θά ὀρίσουμε τήν κουλτούρα ὡς ἐξῆς : *Κουλτούρα εἶναι ἡ προσπάθεια του ἀνθρώπου νά μετατρέψει τό διανοητό σέ δυνατό*. 'Η ἐπίγνωση πού ὁ ἀνθρώπος ἔχει γιά τόν ἑαυτό του μέσα στό περιβάλλον του τόν ξεχωρίζει ἀπό τά κατώτερα ζῶα και τόν κάνει τό μόνο ζῶο πού εἶναι ἱκανό νά δημιουργήσει κουλτούρα. 'Η ἐπίγνωση αὐτή, ἡ ὑψιστη πνευματική του ἱκανότητα, του ἐπιτρέπει νά προβάλλει στό μυαλό του καταστάσεις πού δέν ὑπάρχουν ἀκόμα. 'Ικανός νά δημιουργήσει παρελθόν και μέλλον, γίνεται πλάσμα του χρόνου – ἱστορικός και προφήτης συνάμα. Κάτι παραπάνω, μπορεί νά φανταστεῖ ἀντικείμενα και καταστάσεις πού δέν ὑπῆρξαν ποτέ και μπορεί νά μήν ὑπάρξουν ποτέ στόν πραγματικό κόσμο – γίνεται δημιουργός τέχνης. 'Ετσι, λ.χ., οἱ ἀρχαῖοι 'Ελληνες, ἀν και δέν ἤξεραν νά πετοῦν, ὥστόσο μπόρεσαν νά τό φανταστοῦν. 'Ο μύθος του 'Ικαρου ἦταν ἡ διατύπωση τής πτήσης μέσα στή φαντασία τους.

'Ομως ὁ ἀνθρώπος δέν εἶχε μόνο τήν ἱκανότητα νά προβάλλει στή φαντασία του τό διανοητό. 'Εμαθε και νά τό ἐπιβάλλει στήν πραγματικότητα: συσσωρεύοντας γνώσεις, διδασκόμενος ἀπό τήν πείρα του, γιά τήν πραγματικό-

τητα αυτή και για τό πώς νά τή χειριστεί, έγινε ικανός νά τή μεταπλάθει όπως τήν ήθελε. Αὐτή ἡ συσσώρευση δεξιοτήτων γιά τήν ἐξουσίαση τοῦ περιβάλλοντος, ἡ τεχνολογία, ἀποτελεῖ ἕνα ἄλλο μέρος γιά νά φτάσει στόν ἴδιο σκοπό, νά μετατρέψει τό διανοητό σέ δυνατό. Ἔτσι, γιά νά ξαναγυρίσουμε στό παράδειγμά μας, ἂν ὁ ἄνθρωπος στήν προχριστιανική ἐποχή μποροῦσε νά πετάξει μόνο μέ τό μαγικό χαλί τοῦ μύθου ἢ μέ τή φαντασία του, στόν 20ό αἰώνα ἡ τεχνολογία του, ἡ συσσώρευση τῶν πρακτικῶν δεξιοτήτων του ἔκαναν δυνατό τό πέταγμά του στήν πραγματικότητα – ἐφεῦρε τό ἀεροπλάνο. Ἄλλο παράδειγμα : Κατά τή διδλική παράδοση οἱ Ἑβραῖοι, γεωργικός λαός, πού σαράντα χρόνια περιπλανήθηκαν στήν ἔρημο, τρέφονταν ἀπό τόν Θεό μέ μάννα, μιά θαυμαστή οὐσία πού μποροῦσε νά μετατραπεί κατά βούληση σέ τροφή ὅποιοιδήποτε χρώματος, ὑφῆς ἢ γεύσης· ἡ σύγχρονη λοιπόν βιομηχανία, ἰδιαίτερα μέ τήν « πράσινη ἐπανάσταση », θά δημιουργήσει πιθανῶς σέ λίγο μιά ὀλότελα τεχνητή παραγωγή τροφίμων, πού πιθανῶς θά ἔχει αὐτές τίς ἰδιότητες τοῦ χαμαιλέοντα. Σύμφωνα μ' ἕναν ἄλλο ἀρχαῖο θρύλο πάλι, ὁ ἄνθρωπος μπόρεσε νά συλλάβει μέ τή φαντασία του ἀνάμικτα εἶδη ζώων, λ.χ. τόν κένταυρο ἢ τόν μονόκερω ἢ ὑβρίδια, λ.χ. ἕνα ζῶο πού γεννιέται ἀπό γυναίκα ἢ τήν ἄσπιλη σύλληψη : ἡ σύγχρονη βιολογική ἐπανάσταση, μέ τίς συνεχῶς πλουτιζόμενες γνώσεις της γιά τή διαδικασία τῆς ἀναπαραγωγῆς, θά μποροῦσε νά δημιουργήσει πραγματικά τέτοια « τέρατα » – ἔστω καί σέ ὑποτυπώδη γιά τήν ὥρα μορφή. Οἱ νεράιδες καί τά ξωτικά, τό Γκολέμ τῆς μεσαιωνικῆς ἐβραϊκῆς παράδοσης, ὁ Φρανκενστάιν τῆς Mary Shelley, εἶναι φανταστικές δημιουργίες πού προηγήθηκαν κατά πολλούς αἰῶνες ἀπό τίς ἀντίστοιχες τεχνολογικές ἐπιτεύξεις.

Πολλά ἄλλα πλάσματα τῆς φαντασίας – φαντάσματα, τηλεπάθεια, ἡ ἡλικία τοῦ Μαθουάλα – περιμένουν τήν πραγματοποίησή τους ἀπό τή σύγχρονη ἐπιστήμη.

Οἱ δύο αὐτές ἀντιδράσεις, ἡ ἰδεαλιστική καί ἡ ἐπιστημονική, ὄχι μόνο ὑφίστανται παράλληλα, ἀλλά καί συνδιαλέγονται μεταξύ τους. Ἡ φανταστική κατασκευή προηγεῖται

από την τεχνολογική, αν και συχνά δέν εμφανίζεται παρά μόνον αφού ή τεχνολογική δυνατότητα βρίσκεται κιόλας « στόν άέρα ». Λ.χ.: Τό μυθιστόρημα έπιστημονικής φαντασίας αναπτύχθηκε ουσιαστικά μισόν αιώνα πριν από την έπιστημονική επανάσταση πού τό μετατρέπει σήμερα σέ πραγματικότητα μέ την όποία και συνυπάρχει τώρα. Ένα παράδειγμα (άβλαβο) : ή πτήση προς τή Σελήνη. Φράσεις όπως « διαστημικός », « αυτό μοιάζει μέ έπιστημονική φαντασία » κ.ά. πέρασαν στην καθημερινή γλώσσα. Στην αισθηματική αντίδραση, πού πάντα αναπτύσσεται, χρονικά, πριν από την τεχνολογική κι έτσι είναι προϊόν άλλης, περασμένης έποχής, ή ίδια πραγματοποίηση μπορεί νά πάρει μιά πιο έντυπωσιακή ή άνυπόστατη μορφή, όπως λ.χ. τό τέρας του Φρανκενστάιν, σέ αντίθεση, άς πούμε, μέ τόν Έπιδέξιο, τό ρομπότ· CAM (Cybernetic Anthropomorphic Machines) τής Τζένεραλ Έλέκτρικ. (Ένας καλλιτέχνης ποτέ δέν μπορεί νά ξέρει από τά πριν μέ ποιά μορφή θά μπορούσε νά συναρθρωθεί μέ την πραγματικότητα ή φανταστική σύλληψή του).

Η κουλτούρα είναι έπομένως τό άθροισμα τών δυό τρόπων και ή μεταξύ τους δυναμική σχέση, πού μ' αυτήν τό πνεύμα προσπαθεί νά ξεπεράσει τούς περιορισμούς και τίς συγκυρίες πού προβάλλει ή πραγματικότητα. Οί δυό αυτοί τύποι πολιτιστικής αντίδρασης επιβάλλουν διαφορετικές μεθόδους για την έπιτυχία του ίδιου σκοπού, τή μετατροπή του διανοητού σέ δυνατότητα. Στο πρώτο*, τό άτομο άρνιέται τούς περιορισμούς τής δοσμένης πραγματικότητας, μέ τή μέθοδο ολοκληρωτική « φυγή » από αυτήν, και τόν προσδιορισμό, τή δημιουργία, τής δικής του δυνατότητας. Στίς περιοχές τής φαντασίας αντικειμενοποιημένες κατά κάποιον τρόπο - είτε μέ τή δημιουργία μιάς όπτικής εικόνας μέσα σ' ένα τεχνητό πλαίσιο, λ.χ. πάνω σ' ένα μισοί τετραγωνικό μέτρο όθόνης, όπτικών εικόνων πού προβάλλονται μέ λεκτικά σύμβολα (ποίηση), μέσω ήχων διατεταγμένων σέ

* Δηλαδή στόν ιδεαλιστικό τύπο πού αντίστοιχεί σέ γενικές γραμμές μέ την υπερ-ιστορική, μή ύλιστική και « μεταφυσική » σκέψη ενάντια στον όποιο επαναστάτησαν ό Μάρξ κι ό Ένγκελς.

ορισμένη σειρά (μουσική), ή μέ λεκτικές ιδέες διαβαθμισμένες προοδευτικά (θεολογία, φιλοσοφία) – δημιουργεί έναν ιδεατό κόσμο κυβερνώμενο με την τάξη και την αρμονία που επέβαλε ο ίδιος τεχνητά, μιά δομή στην οποία συνδέει συνειδητά τό κάθε μέρος με τό άλλο, μιά στατική (και γι' αυτό άχρονη) κατασκευή. 'Ο βαθμός στον οποίο άποσπά τό δημιούργημά του από την πραγματικότητα δέν έχει σημασία, γιατί, άκόμα κι όταν φαίνεται ότι άπλώς άπομιμείται, έχει πλάσει μιά ψευδαίσθηση που κυβερνείται από τους δικούς της – ίσως κρυφούς – τεχνητούς νόμους. ('Ο Ντεγκά έλεγε ότι ο καλλιτέχνης πρέπει να ψεύδεται για να μπορεί να πει την άλήθεια). Αύτή την άναζήτηση του ιδεώδους, που πραγματοποιείται μ' ένα τεχνητό μέσο, θά την όνομάσουμε « Αίσθητικό Τρόπο ».

'Ο δεύτερος τύπος της πολιτιστικής αντίδρασης ύπερνικά τις συγκυρίες της πραγματικότητας όχι με τή δημιουργία μιάς έναλλακτικής πραγματικότητας, αλλά με τή θέση υπό έλεγχο των ίδιων των διαδικασιών αυτής της πραγματικότητας : οι νόμοι της φύσης ανακαλύπτονται, ύστερα στρέφονται ενάντια σ' αυτή, για να τή μεταπλάσουν σύμφωνα με τις αντίληψεις του ανθρώπου. "Αν ύπάρχει ένα δηλητήριο, ο άνθρωπος υποθέτει ότι θά πρέπει να ύπάρχει κάποιο αντίδοτό του· αν ύπάρχει μιά άρρώστια, ο άνθρωπος άναζητά τό φάρμακό της : κάθε φαινόμενο της φύσης που κατανοείται μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να τή μεταμορφώσει. "Όμως ή πραγμάτωση του ιδανικού σε τέτοια διαδικασία χρειάζεται πολύ περισσότερο χρόνο και είναι πολύ πιο κοπιαστική, ιδίως στα πρώτα στάδια της γνώσης. Γιατί ή τεράστια και περίπλοκη μηχανή της φύσης πρέπει να κατανοηθεί ολοκληρωτικά – και ο πολύπλοκος χαρακτήρας της πάντα παρουσιάζει καινούργια και άπροσδόκητα δάθη – για να τεθεί τελείως υπό έλεγχο. "Ετσι, προτού γίνει δυνατό θά βρεθεί κάποια λύση για τις βαθύτερες συγκυρίες της ανθρώπινης κατάστασης, λ.χ. για τον θάνατο, πρέπει να καταγραφούν οι φυσικές διαδικασίες της άνάπτυξης και της φθοράς, μικρότεροι νόμοι να συσχετισθούν με μεγαλύτερους. "Η έπιστημονική αύτή μέθοδος (πού τή δοκίμασαν

καί οί Μάρξ καί Ένγκελς στή ματεριαλιστική τους μελέτη τής Ιστορίας) είναι ή προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά ἐξουσιάσει τή φύση μέσω τής πλήρους κατανόησης τοῦ μηχανισμοῦ τής. Τό καλόπιασμα αὐτό τής πραγματικότητας ἀπό τόν ἀνθρώπο – γιά νά τήν κάνει νά συμμορφωθεῖ μέ τό θεωρητικό ἰδανικό του, χρησιμοποιώντας τίς πληροφορίες πού ἀποσπᾶ ἀπό αὐτή – θά τό ὀνομάσουμε « Τεχνολογικό Τρόπο ».

Ὅρισαμε τόν πολιτισμό σάν τό ἄθροισμα καί τή διαλεκτική σχέση τῶν δυό διαφορετικῶν τρόπων μέ τούς ὁποίους ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νά λύσει τήν ἔνταση πού προκαλεῖ ή εὐπλαστία τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων μέσα στά στενά ὄρια τοῦ ὁσμένου περιβάλλοντός του. Ἡ ἀντιστοιχία τῶν δυό αὐτῶν πολιτιστικῶν τρόπων μέ τά δυό φύλα εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ἐχουμε δεῖ πῶς οἱ λίγες γυναῖκες πού δημιουργοῦν ἄμεσα πολιτισμό κινήθηκαν πρὸς κλάδους πού ὑπάρχουν στόν Αἰσθητικό Τρόπο. Καί ὑπάρχει λόγος γι' αὐτό : ή αἰσθητική ἀντίδραση ἀνταποκρίνεται στή « γυναίκα » συμπεριφορά. Ἡ ὁρολογία πού χρησιμοποιεῖται γιά τόν τρόπο αὐτόν ταιριάζει καί γιά τίς γυναῖκες : ὑποκειμενικότητα, διαίσθηση, ἐσωστρέφεια, ἐπιθυμίες, ὄνειρο ή φαντασίωση, καθετί πού ἔχει σχέση μέ τό ὑποσυνείδητο (τό « id »*), μέ τό συναισθηματικό, ἀκόμα καί μέ τήν ὑστερική ἰδiosisκρασία. Ἀντίστοιχα, ή τεχνολογική ἀντίδραση εἶναι ή ἀντρική ἀντίδραση : ἀντικειμενικότητα, λογική, ἐξωστρέφεια, ρεαλισμός, σχέση μέ καθετί πού ἀναφέρεται στήν ἐνσυνείδητη νόηση (τό ἐγώ), πού εἶναι ὀρθολογική, μηχανική, πραγματιστική καί προσγειωμένη, σταθερή. Ἔτσι ή αἰσθητική εἶναι ή πολιτιστική ἀναδημιουργία τοῦ τμήματος ἐκεῖνου τοῦ ἀνθρώπινου ψυχολογικοῦ φάσματος πού δόθηκε στή γυναίκα, ἐνώ ή τεχνολογική ἀντίδραση ἀποτελεῖ τήν πολιτιστική ἔξαρση τῶν χαρακτηρισμάτων τοῦ ἀντρικοῦ τμήματος.

Ὅπως ἀκριβῶς διαπιστώσαμε δι τή βιολογική διαίρεση

* Ὅρος τής ψυχανάλυσης πού δηλώνει τήν ἀδιαφόριστη πηγή ἐνεργείας τοῦ ὁργανισμοῦ ἀπό τήν ὁποία προέρχονται τόσο τό ἐγώ ὡς καί ή λιμπιντο (Σημ. Μετ.).

τῶν φύλων γιά τήν ἀναπαραγωγή εἶναι ἡ βασική « φυσική » δυναδικότητα ἀπό τήν ὁποία προέρχονται ὄλες οἱ παραπέρα διαιρέσεις σέ τάξεις, ἔτσι καί τώρα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ διαίρεση σέ φύλα εἶναι ἐπίσης ἡ ρίζα αὐτῆς τῆς βασικῆς πολιτιστικῆς διαίρεσης. Ἡ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δύο πολιτιστικές ἀντιδράσεις, στόν « ἀντρικό » Τεχνολογικό Τρόπο καί τόν « γυναικεῖο » Αἰσθητικό Τρόπο, ἐπαναλαμβάνει σ' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο τή διαλεκτική τῶν φύλων – καθῶς καί τό ἐποικοδόμημά της, τή διαλεκτική σχέση ἀνάμεσα στίς κάστες καί ἀνάμεσα στίς οἰκονομικές τάξεις. Καί ἀκριβῶς ὅπως ἡ συγχώνευση τῶν διαιρεμένων σεξουαλικῶν, φυλετικῶν καί οἰκονομικῶν τάξεων, ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τή σεξουαλική, φυλετική καί οἰκονομική ἐπανάσταση ἀντίστοιχα, ἔτσι καί ἡ συγχώνευση τοῦ αἰσθητικοῦ μέ τόν τεχνολογικό πολιτισμό ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τήν πολιτιστική ἐπανάσταση. Καί ὅπως ἀκριβῶς ἐπαναστατικός σκοπός τῆς σεξουαλικῆς, φυλετικῆς καί οἰκονομικῆς ἐπανάστασης εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἡ ἰσοπέδωση τῶν ταξικῶν ἀνισοτήτων, ἀλλά ἡ τέλεια ἐξαφάνιση τῶν ταξικῶν κατηγοριῶν, ἔτσι καί τό τελικό ἀποτέλεσμα μιᾶς πολιτιστικῆς ἐπανάστασης πρέπει νά εἶναι ὄχι ἡ συνένωση τῶν δύο ρευμάτων τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλά ἡ τέλεια ἐξαφάνιση τῶν πολιτιστικῶν κατηγοριῶν, ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἰδίας τῆς κουλτούρας ὅπως τήν ξέρουμε. Προτοῦ ὁμως ἐξετάσουμε τήν ὑστατή αὐτή πολιτιστική ἐπανάσταση ἢ ἀκόμα καί τήν κατάσταση τῆς πολιτιστικῆς διαίρεσης στήν ἐποχή μας, θά δοῦμε πῶς τό τρίτο αὐτό ἐπίπεδο τῆς διαλεκτικῆς τοῦ σέξ – ἡ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στόν Τεχνολογικό καί τόν Αἰσθητικό Τρόπο – καθόρισε τήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τῆς κουλτούρας.

*

* *

Στήν ἀρχή ὁ ρυθμός τῆς συσσώρευσης τῆς τεχνολογικῆς γνώσης ἦταν ἀργός. Βαθμιαία ὁ ἄνθρωπος ἔμαθε νά θέτει ὑπό ἔλεγχου τίς πιό τραχειές πλευρές τοῦ περιβάλλοντός του – ἀνακάλυψε τό ἐργαλεῖο, τόν ἔλεγχου τῆς φωτιᾶς, τόν

τροχό, τό λιώσιμο τών μεταλλευμάτων γιά τήν κατασκευή όπλων καί άλετριών, καί, τέλος, τό άλφάθητο – όμως οί άνακαλύψεις αυτές ήταν λιγοστές καί πολύ μακριά ή μία από τήν άλλη, γιατί ό άνθρωπος δέν είχε άκόμα τόν τρόπο νά τίς επιδιώξει ένσυνείδητα. Τελικά, ώστόσο, συγκέντρωσε άρκετές πρακτικές γνώσεις ώστε νά οίκοδομήσει όλόκληρα συστήματα, λ.χ., τήν ίατρική ή τήν άρχιτεκτονική, καί νά δημιουργήσει δικαστικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς καί οικονομικούς θεσμούς. 'Ο πολιτισμός εξέλιχθηκε από τήν πρωτόγονο κυνηγετική όρδή σέ μίαν άγροτική κοινωνία καί τελικά, περνώντας από διαδοχικά άνοδικά στάδια, στή φεουδαρχία, τόν καπιταλισμό καί τίς πρώτες απόπειρες σοσιαλισμού.

"Όμως σ' όλο τούτο τό διάστημα ή ίκανότητα του ανθρώπου νά φανταστεί έναν ιδανικό κόσμο προπορευόταν κατά πολύ από τήν ίκανότητά του νά τόν πλάσει. Οί πρώτες μορφές κουλτούρας τών αρχαίων πολιτισμών – ή θρησκεία καί τά παράγωγά της : μυθολογία, θρύλοι, πρωτόγονη τέχνη καί μαγεία, προφητεία καί ίστορία – άνήκαν στόν Αίσθητικό Τρόπο. 'Απλώς επέδωκαν μιά τεχνητή, φανταστική τάξη σ' ένα σύμπαν πού εξακολουθούσε νά παραμένει άκόμα μυστηριώδες καί χαοτικό. 'Ακόμα καί οί πρώτες έπιστημονικές θεωρίες δέν ήταν παρά ποιητικές μεταφορές εκείνων πού άργότερα θά πραγματοποιούνταν εμπειρικά. 'Η έπιστήμη, ή φιλοσοφία καί τά μαθηματικά τής κλασικής αρχαιότητας, πρόδρομοι τής σύγχρονης έπιστήμης, πραγματικοί άθλοι τής καθαρής φαντασίας, πού λειτουργούσε μέσα στό κενό άνεξάρτητα από τούς νόμους πού διέπουν τήν ύλη, πρόδωσαν πολλά άπ' όσα άργότερα ανακαλύφθηκαν : τά άτομα του Δημόκριτου καί τά « σπέρματα » του Λουκρήτιου προδιέγραψαν, χιλιάδες χρόνια πριν, τίς ανακαλύψεις τής σύγχρονης έπιστήμης. "Όμως οί έπιτεύξεις αυτές πραγματοποιήθηκαν μόνο μέσα στην περιοχή του φανταστικού Αίσθητικού Τρόπου.

Κατά τόν Μεσαίωνα ή 'Εβραιο-χριστιανική κληρονομία άφομοίωσε τήν είδωλολατρική κουλτούρα καί έδωσε τή μεσαιωνική θρησκευτική τέχνη, τή μεταφυσική του Θωμά του

Ἄκινάτη καὶ τῆ Σχολαστικῆ. Καὶ μόλο πού τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ ἀραβικὴ ἐπιστῆμη, ἀποφνάδα τῆς ἑλληνικῆς ἀλεξανδρινῆς περιόδου (ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. μέχρι τὸν 7ο αἰῶνα μ.Χ.), συγκέντρωσε σημαντικὲς πληροφορίες σέ τομεῖς ὅπως ἡ γεωγραφία, ἡ ἀστρονομία, ἡ φυσιολογία, τὰ μαθηματικά – μιὰ ταξινομησιμὴ πολὺ χρήσιμη γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἐμπειριοκρατία – κανένας διάλογος σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς πολιτισμοὺς. Ἡ δυτικὴ ἐπιστῆμη, μὲ τὴν ἀλχημεία τῆς, τὴν ἀστρολογία τῆς, τοὺς «χυμούς» τῆς μεσαιωνικῆς ἰατρικῆς, θρῆσκῶταν ἀκόμα σ' ἓνα «ψευδοεπιστημονικὸ» στάδιο ἢ, σύμφωνα μὲ τὸν δικὸ μας θρῆσμό, δροῦσε ἀκόμα μὲ τὸν Αἰσθητικὸ Τρόπο. Ὁ αἰσθητικὸς πολιτισμὸς τοῦ Μεσαίωνα, κράμα τῆς κλασικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς κληρονομίᾳς, κορυφώθηκε στὸν Οὐμανισμὸ τῆς Ἀναγέννησης.

Μέχρι τὴν Ἀναγέννηση λοιπὸν ὁ πολιτισμὸς διαμορφώθηκε μὲ τὸν Αἰσθητικὸ Τρόπο, γιατί, πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτῆ, ἡ τεχνολογία ἦταν πολὺ πρωτόγονη καὶ τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων παρουσίαζε μεγάλες ἐλλείψεις. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διαλεκτικῆς τοῦ σέξ, αὐτὸ τὸ μακροχρονό στάδιο τῆς ἱστορίας τῆς κουλτούρας ἀντιστοιχεῖ στὸ μητριαρχικὸ στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ «Θηλυκὴ Ἀρχή» – σκοτεινὴ, μυστηριώδης, ἀνεξέλεγκτη – βασιλεύε, ἀνυψωμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀντρα, πού ἀκόμα ἐνωθε δέος μπροστά στὴν ἀνεξιχνίαστη Φύση. Οἱ καλλιεργημένοι ἀντρες ἦταν τότε οἱ ἀρχιερεῖς πού τῆς ἀπέδιδαν τιμὲς: μέχρι τὴν Ἀναγέννηση καὶ στὴ διάρκεια τῆς ὅλοι οἱ καλλιεργημένοι ἀντρες ἀσκούσαν ἐμπρακτὰ τὸν ἰδανικὸ Αἰσθητικὸ Τρόπο, ἀπὸ μιὰ ἀποψη λοιπὸν ἦταν καλλιτέχνες. Ἡ Ἀναγέννηση, τὸ κορυφωμα αὐτοῦ τοῦ πολιτιστικοῦ οὐμανισμοῦ, στάθηκε ὁ Χρυσὸς Αἰῶνας τοῦ Αἰσθητικοῦ (θηλυκοῦ) Τρόπου.

Στάθηκε ὁμοῦς ἐπίσης καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους του. Τὸν 16ο αἰῶνα ἡ κουλτούρα περνοῦσε ἀπὸ μιὰν ἀλλαγὴ τόσο βαθειὰ ὅσο ἦταν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διαλεκτικῆς τοῦ σέξ καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν μητριαρχία στὴν πατριαρχία καὶ πού ἀντιστοιχοῦσε στὴν παρακμὴ τῆς φεουδαρχίας ἀπὸ τὴ σκοπιά τῆς διαλεκτικῆς τῶν τάξεων. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού

ή αισθητική συγχωνευόταν με την τεχνολογία, για να δημιουργήσουν τη σύγχρονη (πειραματική) επιστήμη.

Στή διάρκεια της Αναγέννησης ή αριστοτελική Σχολαστική παρέμεινε ισχυρή, αν και άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες ρωγμές στα τείχη της. Άλλά ή συγχώνευση των δύο τρόπων δέν αποπερατώθηκε παρά μόνο όταν ο Francis Bacon πρότεινε να χρησιμοποιηθεί ή επιστήμη « για την παραπέρα διερεύνηση των όρων της δύναμης και του μεγάλειου του ανθρώπου ». Ο Bacon και ο Locke μεταμόρφωσαν ή φιλοσοφία, ήν προσπάθεια αυτή για ήν κατανόηση της ζωής· εκεί πού ήταν άφηρημένη θεωρία, ξεκομμένη από τον πραγματικό κόσμο (μεταφυσική, ήθική, θεολογία, αισθητική, λογική), έγινε, χάρη σ' αυτούς, ή αναζήτηση των *πραγματικών* νόμων της φύσης με τό πείραμα και ήν απόδειξη (πειραματική επιστήμη).

Στήν πειραματική μέθοδο πού πρότεινε ο Bacon, ή διαίσθηση και ή φαντασία πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο στο πρώτο στάδιο της έρευνας. Δοκιμαστικές ύποθέσεις θά διατυπώνονται με ήν επαγωγική μέθοδο και με άφετηρία τά γεγονότα· ύστερα θά εξάγονται τά συμπεράσματα με ή μέθοδο της Λογικής, και θά δοκιμάζονται για να διαπιστωθεί αν έχουν συνοχή μεταξύ τους και αν συμφωνούν με τά άφετηριακά γεγονότα και τά πορίσματα των *ειδικών* πειραμάτων. Η ύπόθεση θά γίνεται άποδεκτή θεωρία μόνον άπου περάσει άπ' όλες τις δοκιμασίες, και θά παραμένει – τουλάχιστον ώσόντου άποδειχτεί έσφαλμένη – μιά θεωρία ίκανή να προβλέψει τά φαινόμενα με ύψηλό βαθμό πιθανότητας.

Η έμπειρική άποψη ύποστήριζε ότι με ήν τέτοια καταγραφή και ήν ταξινόμηση όλων των δυνατών παρατηρήσεων και πειραμάτων, ή Φυσική τάξη θ' αναδυόταν κάποτε αυτόματα. Αν και άρχικά τό έρώτημα « γιατί » διατυπώνόταν εξίσου συχνά όσο και τό έρώτημα « πώς », άπό ή στιγμή πού άρχισαν να συσσωρεύονται οι πληροφορίες, καθώς ή κάθε ανακάλυψη προσθέτονταν στίς προηγούμενες για ή συμπλήρωση του συναρμολογητικού παιχνιδιού, ή άφηρημένη θεωρητική σκέψη, ή ένόραση και ή φαντασία έχαναν

τήν αξία τους. Και όταν άντρες του αναστήματος του Κέπλερ, του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα – στοχαστών που ανήκαν ακόμα στην εμπνευσμένη από την « αίσθητική » επιστημονική παράδοση – έβαλαν τά πρώτα θεμέλια, εκατοντάδες άλλοι ανώνυμοι τεχνικοί μπόρεσαν να καταπιαστούν με τή συμπλήρωση των κενών, οδηγώντας, στην εποχή μας, στο γλυκοχάραμα ενός χρυσού αιώνα τής επιστήμης – που θά είναι για τόν Τεχνολογικό Τρόπο, τι υπήρξε ή 'Αναγέννηση για τόν Αίσθητικό Τρόπο.

2. ΟΙ ΔΥΟ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΣΗΜΕΡΑ

Σήμερα, είμαστε μάρτυρες ενός μείζονος άλματος τής επιστήμης. 'Η νέα φυσική, ή σχετικότητα και οι αστροφυσικές θεωρίες τής σύγχρονης επιστήμης είχαν ήδη ανακαλυφθεί στην πρώτη πενήταετία του αιώνα μας. Τώρα, στη δεύτερη πενήταετία, με τή βοήθεια του ηλεκτρονικού μικροσκοπίου και άλλων νέων οργάνων, φτάνουμε σε ανάλογα επιτεύγματα στη βιολογία, στη βιοχημεία και σ' όλες τές επιστήμες τής ζωής. Κάθε χρόνο γίνονται σημαντικές ανακαλύψεις από μικρές σκόρπιες ομάδες έρευνητών σ' όλόκληρο τό έδαφος των ΗΠΑ καθώς και στόν υπόλοιπο κόσμο: ή ανακάλυψη του DNA στη γενετική και τό έργο των Urey και Miller στά πρώτα χρόνια τής δεκαετίας του 1950 σχετικά με τή καταγωγή τής ζωής. 'Ο πλήρης έλεγχος τής διαδικασίας τής αναπαραγωγής φαίνεται πιά καθαρά στόν όρίζοντα, και σημαντικές πρόσδες σημειώθηκαν στην κατανόηση τής βασικής διαδικασίας τής ζωής και του θανάτου. 'Η φύση τής ανάπτυξης και του γήρατος, του ύπνου και τής χειμερίας νάρκης, ή χημική λειτουργία του έγκεφάλου και ή ανάπτυξη τής συνείδησης και τής μνήμης αρχίζουν να γίνονται κατανοητές σ' όλη τους τήν έκταση. 'Η επιτάχυνση αυτή ύπόσχεται να συνεχιστεί για έναν ίσως ακόμα αιώνα, όσο θά χρειαστεί για να φτάσουμε στόν τελικό σκοπό τής εμπειριοκρατίας, τήν ολοκληρωτική κατανόηση των φυσικών νόμων.

Ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ συσσώρευση συγκεκριμένων γνώσεων μέσα σὲ λίγους μόνο αἰῶνες εἶναι ἀπόρροια τῆς στροφῆς τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν Αἰσθητικὸν στὸν Τεχνολογικὸ Τρόπο. Ὁ συνδυασμὸς τῆς « καθαρῆς » ἐπιστήμης, τῆς ἐπιστήμης τοῦ Αἰσθητικοῦ Τρόπου, μὲ τὴν καθαρὴν τεχνολογία προκάλεσε μεγαλύτερες προόδους πρὸς τὸν τελικὸ σκοπὸ τῆς τεχνολογίας – τὴ μετατροπὴ τοῦ διανοητοῦ σὲ πραγματικότητα – ἀπ' ὅσες ἔγιναν στὴ διάρκεια χιλιάδων χρόνων τῆς προηγούμενης ἱστορίας.

Ἡ ἐμπειροκρατία, ἡ ἴδια, δὲν εἶναι παρὰ μόνον τὸ μέσο, μὰ γοργότερη καὶ πιὸ ἀποτελεσματικὴ τεχνικὴ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς κουλτούρας : τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ἰδεώδους μέσα στὸν πραγματικὸ κόσμον. Μιὰ ἀπὸ τίς βασικὲς ἀρχές του εἶναι ὅτι, προτοῦ γίνῃ δεκτὴ ὅποιαδήποτε ἀποφασιστικὴ σύγκριση, ἀνάλυση ἢ ἀποκάλυψη, πρέπει νὰ συγκεντρωθῇ ὀρισμένη ποσότητα ὑλικοῦ καὶ νὰ ταξινομηθῇ σὲ κατηγορίες. Ἀπὸ τούτῃ τὴν ἀποψη, οἱ αἰῶνες τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης δὲν ἦταν παρὰ τὸ χτίσιμο τῶν θεμελίων γιὰ τίς ἀλματικές προόδους τῆς ἐποχῆς μας καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἡ συγκέντρωση πληροφοριῶν καὶ ἡ κατανόηση τῶν νόμων καὶ τῶν μηχανικῶν διεργασιῶν τῆς φύσης (« καθαρῆ, βασικὴ ἔρευνα ») ἀποτελεῖ ἀπλό μέσο γιὰ ἕναν εὐρύτερον σκοπὸ : τὴν πλήρη κατανόηση τῆς φύσης, πού θὰ ἐπιτρέψει, τελικὰ, τὴν ὑπέρβασή της.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀνασκόπηση τῆς ἐξέλιξης καὶ τῶν σκοπῶν τῆς πολιτιστικῆς ἱστορίας ἀξίζει νὰ ξαναθυμίσουμε τὸν τελικὸ σκοπὸ τοῦ Ἐγγελες, πού τὸν ἀναφέραμε προηγουμένα, ὅταν κάναμε λόγο γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐπανάσταση :

Ἡ ὀλόκληρη ἡ σφαῖρα τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν πού περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν κυβέρνησε μέχρι σήμερον, τώρα μπαίνει κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ ἀνθρώπου, πού γιὰ πρώτη φορὰ γίνεταί ὁ πραγματικὸς συνειδητὸς Ἀφέντης τοῦ κόσμου.

Ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη εἶναι γιὰ τὸν πολιτισμὸ ὅτι ἦταν ἡ στροφή πρὸς τὴν πατριαρχία γιὰ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ σέξ καὶ ἡ περίοδος τῆς ἀστικῆς τάξης γιὰ τὴ μαρξιστικὴ διαλεκτικὴ – ἕνα τελευταῖο στάδιο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανά-

σταση. Ἐπιπλέον οἱ τρεῖς αὐτές διαλεκτικές συνδέονται ἡ μιὰ μέ τήν ἄλλη, τόσο κάθετα ὅσο καί ὀριζόντια : Ἡ πειραματική ἐπιστήμη, πού εἶναι γέννημα καί θρέμμα τοῦ ἀστικού συστήματος (ἡ ἀστική περίοδος ἀποτελεῖ κι αὐτή ἓνα στάδιο τῆς πατριαρχικῆς περιόδου), ἀκολουθεῖ τόν οὐμανισμό τῆς ἀριστοκρατίας (τῆς « θηλυκῆς ἀρχῆς », τῆς μητριαρχίας) καί, ἀναπτύσσοντας τή μέθοδό της γιά νά συγκεντρώσει πραγματικές γνώσεις (ἀνάπτυξη τῆς σύγχρονης βιομηχανίας γιά τή συσσώρευση κεφαλαίου), τελικά ἀχρηστεύει τόν ἑαυτό της. Τό σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων (οἱ νέοι τρόποι παραγωγῆς) πρέπει τελικά νά ξεπεράσουν τόν ἐμπειρικό (καπιταλιστικό) τρόπο χρήσης τους.

Καί ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ γίνονται ὄλο καί πιά ἐμφανείς, ἔτσι θά γίνει καί μέ τίς ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης – λ.χ., στήν ἀνάπτυξη τῆς καθαρῆς γνώσης ὡς τό σημεῖο πού αὐτή ἀποκτᾶ δική της, αὐτόνομη ζωή (ἡ ἀτομική δόμβα). Ὅσον καιρό ὁ ἄνθρωπος ἀσχολεῖται ἀκόμα μέ τά μέσα – τήν καταγραφή τῶν φυσικῶν διαδικασιῶν, τή συγκέντρωση « καθαρῆς » γνώσης – πού θά τόν ὀδηγήσουν στόν τελικό του σκοπό, τήν κυριαρχία του πάνω στή φύση, ἡ γνώση του, ὄντας ἀτελής, θά εἶναι καί ἐπικίνδυνη. Τόσο ἐπικίνδυνη, ὥστε μερικοί ἐπιστήμονες ν' ἀναρωτιοῦνται ἂν θά πρέπει νά τεθεῖ τέρμα σέ ὀρισμένες ἐρευνες. Ὅμως ἡ λύση αὐτή εἶναι ἀπελπιστικά ἀκατάλληλη. Ἡ μηχανή τῆς ἐμπειριοκρατίας ἔχει τή δική της κίνηση καί στίς περιπτώσεις αὐτές εἶναι ἐντελῶς ἀνεξέλεγκτη. Ποίος θά μπορούσε πράγματι ν' ἀποφασίσει τί πρέπει νά ἀνακαλυφθεῖ καί τί ὄχι ; Κάτι τέτοιο θά ἦταν, ἐξ ὀρισμοῦ, ἀντίθετο πρός ὀλόκληρη τήν πειραματική διαδικασία πού ἔθεσε σέ κίνηση ὁ Bacon. Πολλές ἀπό τίς σπουδαιότερες ἀνακαλύψεις ὑπῆρξαν οὐσιαστικά τυχαῖα συμβάντα τοῦ ἐργαστηρίου καί οἱ ἐπιστήμονες πού τά προκάλεσαν ἄθελά τους μόλις μπορούσαν νά διακρίνουν ὄλες τίς κοινωνικές τους ἐπιπτώσεις. Λ.χ., πρὶν λίγα μόλις χρόνια, ὁ καθηγητής F.C.Steward τοῦ Πανεπιστημίου Cornell ἀνακάλυψε ἓνα φαινόμενο πού τό ὀνόμασε « κλώνω-

ση» (KLONING)* : τοποθετώντας ένα μόνο κύτταρο καρότου μέσα σε μία περιστρεφόμενη θρεπτική ουσία μπόρεσε να παρασκευάσει δλόκληρη σειρά από πανόμοια κύτταρα καρότου, από τὰ ὅποια τελικά δημιούργησε ξανά τὸ ἴδιο καρότο. Ἡ κατανόηση παρόμοιων μεθόδων ἀναπαραγωγῆς γιὰ περισσότερο ἀνεπτυγμένα ζωικά κύτταρα, ἂν «διέρρηξε» – ὅπως συνέβη μέ τὰ φάρμακα πού «διευρύνουν τὸ πεδίο τῆς συνείδησης» – θὰ μποροῦσε νά ἔχει τρομακτικές συνέπειες. Φανταστεῖτε τί θὰ γινόταν ἂν ἐφαρμοζόταν ἡ παρθενογένεση στήν ἀνθρώπινη γονιμότητα, ὅπως ἐφαρμόζεται στή μελίγγρα.

Νά μιά ἄλλη ἐσωτερική ἀντίφαση τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης : ἡ μηχανιστική, ντετερμινιστική, «ἄψυχη» κοσμοαντίληψη, ἀποτέλεσμα τῶν μέσων πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἐμπειριοκρατία, καί ὄχι συναφῆς μέ τόν τελικό τόν σκοπό (πού εἶναι στήν οὐσία του εὐγενικός ἀλλά συχνά τόν ξεχνᾶμε) : ἡ ὕλοποίηση τοῦ ἰδανικοῦ στήν πραγματικότητα.

Τὸ τίμημα σέ ἀνθρωπιὰ εἶναι ἰδιαίτερα ὑψηλό γιὰ τόν ἴδιο τόν ἐπιστήμονα, πού γίνεται μόλις κάτι παραπάνω ἀπό ἓναν τεχνικό τοῦ πολιτισμοῦ. Γιατί – κι ἐδῶ εἶναι ἡ εἰρωνεία – γιὰ νά συγκεντρωθοῦν σωστά οἱ γνώσεις πού ἀποκτήθηκαν σχετικά μέ τὸ σύμπαν, χρειάζεται μιά νοοτροπία διαμετρικά ἀντίθετη πρὸς καθετὶ τὸ συνολικό καί τὸ ὀλοκληρωμένο. Ἄν καί μέ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ προσπάθειες τοῦ μεμονωμένου ἐπιστήμονα μποροῦν νά ὀδηγήσουν στήν κυριαρχία πάνω στό περιβάλλον πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητας, προσωρινά ἡ πειραματική μέθοδος ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἐκείνους πού τὴν ἐφαρμόζουν νά γίνουν «ἀντικειμενικοί», μηχανιστές, ὑπερβολικά ἀκριβολόγοι. Ἡ γνωστή εἰκόνα τοῦ δόκτορα Τζέκυλ μέ τὴν ἄσπρη μπλούζα, πού δέν αἰσθάνεται τίποτα γιὰ τὰ πρόσωπα μέ τὰ ὅποια πειραματίζεται, λές καί εἶναι ἀπλά ἰνδικά χοιρίδια, δέν εἶναι ὀλότελα πλαστή. Δέν ὑπάρχει θέση γιὰ τὰ αἰσθήματα στό ἔργο τοῦ ἐπιστήμονα : εἶναι ὑποχρεωμένος νά τὰ καταπνίξει ἢ νά τὰ ἀναγάγει σέ ἐπαγγελματικά ἀτυχήματα. Τὸ πολὺ πολὺ νά μπορέσει νά λύσει τὸ πρόβλημα αὐτὸ διαχωρίζοντας τὰ αἰ-

* Ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνική λέξη κλών, κλωνάρι (Σημ. Μετ.)

σθήματά του σέ στεγανά διαμερίσματα. Γι' αυτό ο έπιστήμονας, άν και είναι συχνά πολύ έξοικειωμένος θεωρητικά μέ τίς καλές τέχνες – φαινόμενο συχνότερο από τό αντίστροφο του, τήν έξοικείωση του καλλιτέχνη μέ τήν έπιστήμη – κατά κανόνα δέν βρίσκεται σέ επαφή μέ τίς άμεσες συγκινήσεις και τίς αισθήσεις του ή, στήν καλύτερη περίπτωση, είναι συναισθηματικά διχασμένος. 'Η « ιδιωτική » του ζωή δέν βρίσκεται πιά σέ επαφή μέ τή « δημόσια » ζωή του. Και καθώς ή προσωπικότητά του δέν είναι έντελώς ολοκληρωμένη, μπορεί νά συμπεριφερθεί κατά τρόπο έκπληκτικά συμβατικό (« 'Αγαπητή μου, βρήκα σήμερα στό εργαστήριο τόν τρόπο νά χρησιμοποιήσω τό « κλόουνινγκ » στά ανθρώπινα πλάσματα. Τώρα μπορούμε νά πάμε για σκί στό 'Ασπεν »). Δέν νιώθει καμιάν αντίφαση στό γεγονός ότι ζει συμβατικά – άκόμα κι όταν πηγαίνει στήν εκκλησία – γιατί ποτέ δέν ένσωμάτωσε τό καταπληκτικό ύλικό τής σύγχρονης έπιστήμης στήν καθημερινή του ζωή. Συχνά, μόνο σάν μάθει ότι γίνεται κακή χρήση τής ανακάλυψής του, αποκαθιστά στό μυαλό του τή σχέση αυτή πού από καιρό έχει ξεχάσει.

Ο κατάλογος τών έπιστημονικών διαστροφών είναι γνωστός : αναπαράγει έξογκωμένα τόν γενικό κατάλογο τών « άντρικών » διαστροφών. Θά έπρεπε νά τό περιμένουμε. 'Αν ο Τεχνολογικός Τρόπος είναι άπόρροια τής « άρσενικής 'Αρχής », είναι φυσικό εκείνοι πού τόν εφαρμόζουν νά ώθήσουν τά έλαττώματα τής άντρικής προσωπικότητας ώς τά έσχατα όρια. 'Ας αφήσουμε όμως μιά στιγμή τήν έπιστήμη, καθώς πλησιάζει στήν έξαφάνισή της μέσα στήν ύστατη πολιτιστική επανάσταση, για νά δούμε τί συνέδη στό μεταξύ στήν ίδια τήν αισθητική κουλτούρα.

Καθώς ή φιλοσοφία, μέ στήν εύρύτατη κλασική της έννοια – πού περιλαμβάνει και τήν « καθαρή » έπιστήμη – εγκαταλείπει τόν ρόλο της, ή αισθητική καλλιέργεια γίνεται όλο και πιό στενή και άνεξέλικτη, περιορισμένη μόνο στίς καλές τέχνες και τίς άνθρωπιστικές σπουδές μέ τή ραφιναρισμένη έννοια πού τούς δίνουμε σήμερα. 'Η τέχνη (άπό δω και πέρα θά χρησιμοποιούμε τόν όρο αυτό για τίς « έλεύθερες τέχνες », ειδιχότερα τίς εικαστικές και τή λογοτεχνία)

πάντα στάθηκε, έξ ὄρισμοῦ, ἢ ἀναζήτηση ἑνός ἰδανικοῦ, ἢ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν πραγματικό κόσμο. Στὴν πρωταρχική ὅμως περίοδο, στάθηκε ὑπέρτερια τῆς θρησκείας, προσπαθώντας νὰ δώσει ἔκφραση στὸ ὁμαδικό ὄνειρο, νὰ ἀντικειμενικοποιήσει « ἄλλους » κόσμους τῆς ὁμαδικῆς φαντασίας – παράδειγμα ἡ τέχνη τῶν τάφων τῆς Αἰγύπτου – γιὰ νὰ ἐξηγήσει καὶ νὰ δικαιολογήσει τοῦτον ἐδῶ τὸν κόσμο. Ἔτσι, ἀκόμα κι ἂν ξεμάκραινε ἀπὸ τὸν πραγματικό κόσμο, ἀσκούσε μιά σημαντικὴ κοινωνικὴ λειτουργία : ἱκανοποιοῦσε τεχνητὰ τὶς κοινωνικὲς ἐπιθυμίες πού δὲν μπορούσαν ἀκόμα νὰ ὑλοποιηθοῦν στὴν πράξη. Ἄν καὶ τὴν προστάτευαν καὶ τὴν ὑποστήριζαν μόνον οἱ ἀριστοκράτες, ἢ πολιτισμένη « ἐλίτ », ποτέ της δὲν ἀποσπάστηκε τόσο πολὺ ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅσο ἀργότερα, γιατί ἡ κοινωνία τῶν ἐποχῶν ἐκείνων οὐσιαστικά ἦταν συνώνυμη μὲ τὴν ἀρχουσα τάξη, εἴτε τὸ ἱερατεῖο ἦταν αὐτὴ, εἴτε ἡ μοναρχία, εἴτε ἡ ἀριστοκρατία. Ἡ « κοινωνία » αὐτὴ ποτέ δὲν θεώρησε τὶς λαϊκὲς μάζες σάν νόμιμο τμῆμα τῆς ἀνθρωπότητας · ἦταν δούλοι, τίποτε παραπάνω ἀπὸ ἀνθρώπινα ζῶα, κηφῆνες ἢ δουλοπάροικοι, πού δίχως τὴν ἐργασία τους ἡ ὀλιγάριθμη πολιτισμένη « ἐλίτ » δὲν θὰ μπορούσε νὰ διατηρηθεῖ.

Ἡ βαθμιαία ἐκτόπιση τῆς ἀριστοκρατίας ἀπὸ τὴ νέα μεσαία τάξη, τὴν ἀστική, σήμαινε τὴ διάβρωση τῆς αἰσθητικῆς κουλτούρας. Εἶδαμε ὅτι ὁ καπιταλισμός ἔκανε πιο ἔντονα τὰ χειρότερα χαρακτηριστικά τῆς πατριαρχίας, πῶς λ.χ. ἀναδύθηκε ὁ οἰκογενειακὸς πυρήνας ἀπὸ τὸ πλατὺ, χαλαρὸ σπιτικό τοῦ παρελθόντος, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὸ σεξουαλικὸ ταξικὸ σύστημα πού ὄλο καὶ ἀδυνατίζε, καταπιέζοντας τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά πιο ἄμεσα ἀπ' ὅσο ποτέ στὸ παρελθόν. Ὁ πολιτιστικὸς τρόπος πού εὐνοοῦσε αὐτὴ ἡ νέα, βαρεῖα πατριαρχικὴ ἀστικὴ τάξη ἦταν ὁ « ἀντρικός » Τεχνολογικὸς Τρόπος – ἀντικειμενικός, ρεαλιστικός, θετικός, γεμάτος « κοινὸ νοῦ » – καὶ ὄχι ὁ ἐκθηλυσμένος, ἐξώκοσμος, ρομαντικο-ιδεαλιστικὸς Αἰσθητικὸς Τρόπος. Ἡ ἀστικὴ τάξη, καθὼς ἀναζητοῦσε τὸ ἰδανικὸ μέσα στὴν πραγματικότητα, ἀνέπτυξε σύντομα τὴν πειραματικὴ ἐπιστῆμη πού περιγράψαμε. Στὸν βαθμὸ πού διατηροῦσε ἀκόμα κάποιο

ένδιαφέρον για τήν αισθητική κουλτούρα, στρεφόταν προς τή « ρεαλιστική » τέχνη, πού τήν αντιπαράθετε στην « ιδεαλιστική » τέχνη τής κλασικής αρχαιότητας, ή στην αφηρημένη θρησκευτική τέχνη τών πρωτόγονων ή μεσαιωνικών χρόνων. Για ένα διάστημα εύνόησε τή λογοτεχνία πού περιέγραφε τήν πραγματικότητα – τό καλύτερο παράδειγμά της είναι τό μυθιστόρημα του 19ου αιώνα – και τή διακοσμητική ζωγραφική πού ασχολιόταν μέ νεκρές φύσεις, πορτραίτα, οίκογενειακές σκηνές, έσωτερικά. Ίδρύθηκαν δημόσια μουσεία και βιβλιοθήκες κοντά στα παλιά σαλόνια και τίς ιδιωτικές πινακοθήκες. Άλλά μετά τήν κατοχύρωση τής θέσης της σάν σίγουρης και μάλιστα ιθύνουσας τάξης, ή άστική τάξη δέν ένωθε πιά τήν ανάγκη νά μιμείται τήν άριστοκρατική κουλτούρα. Και κάτι σπουδαιότερο, μέ τή γοργή ανάπτυξη τής καινούργιας έπιστήμης και τεχνολογίας της, ή λίγη πρακτική άξία πού απέδιδε στην τέχνη εξαφανίστηκε. Πάρτε για παράδειγμα τήν έπιστημονική έξέλιξη τής φωτογραφικής μηχανής : Ή άστική τάξη σύντομα έπαψε νά χρειάζεται τούς προσωπογράφους· ή φωτογραφική μηχανή μπορούσε νά κάνει καλύτερα τά λίγα πράγματα πού οί ζωγράφοι και οί μυθιστοριογράφοι ήταν σέ θέση νά κάνουν για τούς άστούς.

Ή « σύγχρονη » τέχνη ήταν μιá απεγνωσμένη αντίδραση σ' αυτές τίς προσβολές (« νά καταπλήξουμε τόν άστό ») αλλά πού τελικά έκμηδένιζε ή ίδια τόν σκοπό της: ή κοινωνική της λειτουργία χανόταν, ό κοινωνικός όμφάλιος λώρος της άποκοδόνταν, οί παλιές πηγές προστασίας στέρευαν. Ή σύγχρονη καλλιτεχνική παράδοση, πού συνδέεται βασικά μέ τόν Σεζάν και τόν Πικάσο και περιλαμβάνει όλες τίς μείζονες σχολές του 20ού αιώνα – κυβισμό, κονστρουκτιβισμό, φουτουρισμό, έξπρεσιονισμό, σουρρεαλισμό, αφηρημένο έξπρεσιονισμό, κ.λπ. – δέν άποτελεί τόσο γνήσια έκφραση του σύγχρονου κόσμου όσο μιάν αντίδραση στον ρεαλισμό τής άστικής τάξης. Ό μεταίμπρεσιονισμός παραιτήθηκε σκόπιμα άπ' όλες τίς συμβατικότητες πού έπιδοκίμαζαν τήν πραγματικότητα – στην πραγματικότητα ή διαδικασία αυτή άρχισε μέ τόν ίδιο τόν ίμπρεσιονισμό, πού

σύντριψε την αυταπάτη για τις μορφικές της αξίες, καταπίνοντας την πραγματικότητα ολόκληρη και κατόπιν ξεπερνώντας την με τη μορφή της τέχνης – για να καταλήξει τελικά σε μία « τέχνη για την τέχνη » τόσο καθαρή, σε μία τόσο πλήρη άρνηση της πραγματικότητας, ώστε να την αποστερήσει τελικά από κάθε νόημα, να την κάνει στείρα, ακόμα και παράλογη. (Οι ταξιτζήδες, που είναι ύποκριτές, μπορούν να ξεχωρίσουν την προσποίηση όταν τη συναντούν). Ο θελημένος διασμός, ή παραμόρφωση, τό κομμάτιασμα της εικόνας που αποκαλείται « μοντέρνα » τέχνη δεν ήταν παρά μία πενήνταχρονη ειδωλοκλαστική προσπάθεια – που τελικά οδήγησε στο σημερινό πολιτιστικό αδιέξοδο.

Στόν 20ό αιώνα, η τέχνη, αφού τό αίμα που τή ζωογονούσε στράγγισε και η κοινωνική της λειτουργία εκμηδενίστηκε ολότελα, εγκαταλείφθηκε στις απομένουσες εύπορες τάξεις, αυτούς τούς νεόπλουτους που ιδιαίτερα στην Άμερική, ή όποια ακόμα ύποφέρει από ένα σύμπλεγμα πολιτιστικής κατωτερότητας – νιώθουν τήν ανάγκη να αποδείξουν ότι είναι « φτασμένοι » δείχνοντας ενδιαφέρον για τήν κουλτούρα. Τό ξεμονάχιασμα τών διανοουμένων στά πανεπιστήμια, στους φιλντισένιους αυτούς πύργους, όπου, αν εξαιρέσουμε τήν περιοχή τής επιστήμης, ή επίδρασή τους πάνω στόν έξω κόσμο είναι ελάχιστη, όσο λαμπροί κι αν είναι (και δέν είναι, γιατί τούς λείπει ή επικοινωνία μέ τό κοινό)· τά σκοτεινά – συχνά κυριολεκτικά άκατανόητα κορακίστικα τών κοινωνικών επιστημών· οί τριμηνιαίες επιθεωρήσεις που εκδίδουν οί λογοτεχνικές κλίκες μέ τήν έσωτερική τους ποίηση· οί κομψές γκαλερί και τά μουσειά τής 57ης Όδοϋ (δέν είναι τυχαίο τό γεγονός ότι βρισκονται εγκατεστημένα πλάι στοϋ Saks τής Πέμπτης Λεωφόρου και στό Bonwit Teller*, που είναι κατάμεστα κυρίως από άτομα που κυνηγούν τίσ πλούσιες χήρες· και τελευταίο – όχι όμως λιγότερο σημαντικό – οί γύπες τής κριτικής που εϋδοκιμούν πάνω στά λείψανα εκείνου που ήταν κάποτε

* Τά περίφημα και πολυτελή μεγάλα καταστήματα τής Νέας Ύόρκης. (Σημ. Μετ.).

μιά μεγάλη και ζωντανή κουλτούρα : όλα τούτα επιβεβαιώνουν τόν θάνατο τού αισθητικού ούμανισμού.

Στή διάρκεια των αιώνων πού ή 'Επιστήμη ανέβαινε σέ καινούργια ύψη, ή Τέχνη παρήκμαζε. 'Η αναγκαστική ενδογαμία της τή μεταμόρφωσε σέ ένα μυστικό κώδικα. 'Οντας έξ όρισμού φυγή από τήν πραγματικότητα, στράφηκε τώρα στόν έαυτό της σέ τέτοιο βαθμό ώστε νά κατατρώνγει τά ίδια της τά σπλάχνα. Κατάντησε άρρωστη - γεμάτη από νευρωτικό οίκτο γιά τόν έαυτό της, άμήχανη, μέ τήν προσοχή της συγκεντρωμένη στό παρελθόν (άντίθετα από τόν τεχνολογικό πολιτισμό πού είναι προσανατολισμένος πρός τό μέλλον) και κατά συνέπεια άπολιθωμένη σέ συμβατικότητες και άκαδημαϊσμούς - πού τελευταίος τους είναι ή « πρωτοπορία » - άναστενάζοντας στήν άνάμνηση περασμένων Λαμπρών Παλιών 'Ημερών, 'Όταν 'Η 'Ομορφιά 'Ανθιζε · έγινε άπαισιόδοξη και μηδενιστική, όλο και πιό έχθρική στήν κοινωνία γενικά, και στούς « φιλοσταίους ». Κι όταν ή αϋθάδικη νεαρή 'Επιστήμη δοκίμασε νά έρωτοτροπήσει μέ τήν Τέχνη και νά τήν κατεβάσει από τόν φιλντισένιο πύργο της - πού δέν ήταν πιά παρά μία σοφίτα - μέ ψεύτικες ύποσχέσεις έραστή πού φλερτάρει (« Μπορείς νά κατέβεις τώρα, φτιάχνουμε τόν κόσμο κάθε μέρα και καλύτερο »), ή Τέχνη άρνήθηκε, μέ μεγαλύτερο από κάθε άλλη φορά πείσμα, νά έχει δοσοληψίες μαζί της, και πολύ λιγότερο νά δεχτεί τά φαρμακερά δώρα της, και άποσύρθηκε ακόμα πιό βαθιά στά όνειροπολήματά της - νεοκλασικισμό, ρομαντισμό, έξπρεσιονισμό, σουρρεαλισμό, ύπαρξισμό.

'Ο καλλιτέχνης ή ό διανοούμενος έβλεπε τόν έαυτό του είτε σάν μέλος μιάς άόρατης « έλίτ », ή σάν έναν έξόριστο, και τότε άνακατευόταν μέ όλους εκείνους πού θεωρούνταν σάν τά κατακάθια τής κοινωνίας. Καί στίς δυό περιπτώσεις, είτε τό ρόλο τού άριστοκράτη έπαιζε, είτε τό ρόλο τού μπρέμ, βρισκόταν στό περιθώριο τής κοινωνίας. 'Ο καλλιτέχνης είχε γίνει ένα φαινόμενο. 'Η αϋξανόμενη άλλοτρίωσή του από τόν γύρο του κόσμο - ό καινούργιος κόσμος πού ή επιστήμη είχε δημιουργήσει ήταν, ιδιαίτερα στά

ἀρχικά του στάδια, κάτι τό ἀπίστευτα φοιχτό, καί ἀπλῶς δυνάμωνε τήν ἀνάγκη πού ἐνιωθε νά διαφυγεί στόν ἰδεατό κόσμο τῆς τέχνης – ἡ ἔλλειψη κοινού πού νά τόν καταλαβαίνει ὀδήγησε στόν μυστικισμό τῆς «μεγαλοφυίας». Ὅπως ὁ ἀσκητής Ἅγιος Συμεών στή στήλη του, ἡ Μεγαλοφυία στό Πατάρι ἐπρεπε νά δημιουργήσει ἀριστουργήματα μέσα στό κενό. Ὅμως ἡ ἀρτηρία πού τόν ἔνωσε μέ τόν ἔξωτερικό κόσμο εἶχε ἀποκοπεῖ. Τό ἔργο του, πού γινόταν ὄλο καί πιό ἀδύνατο, συχνά τόν καταδίκαιζε σέ πραγματική τρέλα, ἡ στήν αὐτοκτονία.

Στριμωγμένος σέ μιά γωνιά καί μή ἔχοντας πού ἄλλοῦ νά πάει, ὁ καλλιτέχνης ὑποχρεώθηκε νά ἔρθει σέ συμβιβασμό μέ τόν σύγχρονο κόσμο. Τό πράγμα δέν εἶναι εὐκολο γι' αὐτόν. Ὅμοιος μέ ἕναν ἀνάπηρο πού ἔμεινε ἀποκλεισμένος πάρα πολύ καιρό, δέν ξέρει πιά τίποτε γιά τόν κόσμο, οὔτε γιά τήν πολιτική, οὔτε γιά τήν ἐπιστήμη, οὔτε ἀκόμα καί πῶς νά ζεῖ ἡ ν' ἀγαπᾷ. Μέχρι τώρα, ἀκόμα καί τώρα, ἄν καί ὄλο καί σπανιότερα, κατέφυγε στήν ἐξιδανίκευση – τή διαστροφή αὐτή τῆς προσωπικότητας· ἦταν ὁ μόνος (ἄν καί ἔμμεσος) τρόπος νά ἐπιτύχει τήν ἀρτίωσή του. Ὅμως ἡ καλλιτεχνική διαδικασία ἐπέζησε (σχεδόν) καί ὅταν πιά ἔπαυε νά εἶναι ὠφέλιμη. Καί τό τίμημά της εἶναι μεγάλο.

Οἱ πρῶτες προσπάθειες γιά τήν ἀντιμετάπιση τοῦ σύγχρονου κόσμου, πῆραν στραβό δρόμο : Τό Μπάουχάους – περίφημο παράδειγμα – ἀπέτυχε στόν ἀντικειμενικό του στόχο, νά ἀντικαταστήσει ἐκεῖνο πού εἶχε καταστήσει τέχνη τῶν σαλονιῶν, χωρίς καμιά σχέση μέ τή σημερινή πραγματικότητα (μόνο μερικές ἔρευνες ὀπτικῶν ψευδαισθήσεων καί μερικές καρέκλες σέ στυλ «σχέδιο» δείχνουν σήμερα τόν τάφο του). Κατέληξε σ' ἕνα ὑβρίδιο πού δέν εἶναι οὔτε τέχνη οὔτε ἐπιστήμη, καί ἀσφαλῶς οὔτε σύνθεση τῶν δύο. Οἱ ἀπόπειρες αὐτές ἀπέτυχαν γιατί δέν κατανόησαν τήν ἐπιστήμη σάν αὐτόνομη κατηγορία. Γι' αὐτούς πού ἔβλεπαν μέ τόν παλιό αἰσθητικό τρόπο, ἡ ἐπιστήμη ἦταν ἀπλῶς ἕνα πλοῦσιο καινούργιο ὕλικό πού ἐπρεπε νά χωνευτεῖ ὀλόκληρο μέσα στό παραδοσιακό αἰσθητικό σύστημα. Εἶναι σάν νά βλέπει κανεῖς ἕναν ἠλεκτρονικό ὑπολογιστή ἀπλῶς

σάν μιά ώραία διατεταγμένη σειρά φώτων και ήχων, δίχως ν' αντιλαμβάνεται καθόλου τή λειτουργία του. Τό έπιστημονικό πείραμα δέν είναι μόνο ώραίο, μιά κομψή δομή, ένα άκόμη κομμάτι ενός παιχνιδιού ύπομνήης, κάτι πού μπορεί νά χρησιμοποιηθεί για έναν πίνακα « κολλάς » – άλλωστε και οι ίδιοι οι έπιστήμονες θεωρούν τήν έπιστήμη, μέ τόν τρόπο τους, σάν μιά άφαίρεση άποκομμένη από τή ζωή – αλλά έχει και ένα έσωτερικό πραγματικό, δικό του νόημα, όμοιο αλλά όχι τό ίδιο μέ τήν « παρουσία », τήν « αύταξία » τής σύγχρονης ζωγραφικής. Πολλοί καλλιτέχνες έκαναν τό λάθος νά προσπαθήσουν έτσι νά προσαρτήσουν τήν έπιστήμη, νά τήν ένσωματώσουν στό καλλιτεχνικό πλαίσιο του έργου τους, αντί νά τή χρησιμοποιήσουν για νά διευρύνουν τό πλαίσιο αυτό.

Ή σημερινή έπομένως αισθητική κουλτούρα είναι μήπως δλότελα παγωμένη; Όχι, σημειώθηκαν μερικές προοδευτικές εξελίξεις στή σύγχρονη τέχνη. Άναφέραμε πώς ή ρεαλιστική παράδοση στή ζωγραφική πέθανε εξαιτίας τής φωτογραφικής μηχανής. Στο διάβα των αιώνων ή παράδοση είχε φτάσει σ' ένα επίπεδο ταχυδακτυλουργίας μέ τό πινέλο – κοιτάζτε έναν Bougereau – πού ήταν ίση – αν όχι και καλύτερη – μέ τή φωτογραφία στίς άρχές της· άργότερα άσχολήθηκε μ' ένα άλλο μέσο γραφικής, τή χαρακτηριστική. Ή άρχή τής νέας τέχνης τής φωτογραφίας και ή ρεαλιστική παράδοση τής ζωγραφικής συνυπήρξαν και άνθισαν σέ καλλιτέχνες σάν τόν Ντεγκά, πού χρησιμοποιούσε στή ζωγραφική τή φωτογραφική μηχανή. Ύστερα ή ρεαλιστική τέχνη άλλαξε πορεία : είτε έγινε παρακμιακή, άκαδημαϊκή, άποκομμένη άπ' όλες τίς άγορές και από κάθε νόημα, όπως τά γυμνά πού έπιζούν ακόμα στίς σχολές ζωγραφικής ή σέ πινακοθήκες δεύτερης σειράς, είτε θρυμματίστηκε στίς έξπρεσιονιστικές ή ύπερρεαλιστικές εικόνες, δημιουργώντας μιάν έσωτερική ή φανταστική πραγματικότητα. Στο μεταξύ όμως ή νέα τέχνη του φιλμ πού βασίζονταν σέ μιá πραγματική σύνθεση του Αισθητικού και του Τεχνολογικού Τρόπου (όπως άλλωστε και ή Έμπειριοκρατία), συνέχισε τή ζωντανή ρεαλιστική παράδοση. Καί, όπως έγινε μέ τή σύ-

ζευξη τῶν χωρισμένων Ἀρχῶν, τῆς ἀρσενικῆς καί τῆς θυληκιάς, ἡ πειραματική ἐπιστήμη καρποφόρησε : τό ἴδιο συνέβη καί μέ τή φωτογραφική ταινία. Σέ ἀντίθεση ὁμως μέ τά ἄλλα αἰσθητικά μέσα τοῦ παρελθόντος, τό φιλμ ἐκμηδένισε τήν ἴδια τή διάκριση ἀνάμεσα στό τεχνητό καί τό πραγματικό, ἀνάμεσα στήν κουλτούρα καί τήν ἴδια τή ζωή, πάνω στήν ὁποία βασίζεται ὁ Αἰσθητικός Τρόπος.

Ἄλλες σχετικές ἐξελίξεις εἶναι : ἡ ἀνακάλυψη τῶν τεχνητῶν ὑλῶν, ὅπως εἶναι τά πλαστικά· ἡ προσπάθεια γιά τήν ἔνσωμάτωση τῆς τέχνης στήν ἐποχή τῶν πλαστικῶν (pop-art)· ἡ κατάργηση τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στίς παραδοσιακές κατηγορίες τῶν καλλιτεχνικῶν μέσων (mixed media) καί τῶν διακρίσεων ἀνάμεσα στήν τέχνη καί στήν ἴδια τήν πραγματικότητα (happenings, environments). Ὅμως μοῦ εἶναι δύσκολο νά χαρακτηρίσω ἀνεπιφύλακτα τίς ἐξελίξεις αὐτές « προοδευτικές » : τά ἔργα πού ἔδωσαν μέχρι σήμερα εἶναι στό μεγαλύτερο μέρος παιδαριώδη καί δίχως νόημα. Ὁ καλλιτέχνης δέν ξέρει ἀκόμη ποιά εἶναι ἡ πραγματικότητά, καί πολύ λιγότερο πῶς νά τήν ἀλλάξει. Χάρτινα κύπελα ἀραδιασμένα στόν δρόμο, κομμάτια χαρτιῶν ριγμένα σ' ἕνα ἀμάντρωτο οἰκόπεδο, ὅσοδήποτε βαρύγδουπες κι ἂν εἶναι οἱ κριτικές πού τοῦς ἀφιερώνουν τά *Καλλιτεχνικά Νέα* (Art News) εἶναι καθαρή σπατάλη χρόνου. Ἄν οἱ ἀδέξιες αὐτές προσπάθειες παρέχουν κάποια ἐλπίδα, αὐτή συνίσταται στό ὅτι προμηνᾶνε τό τέλος τῶν « καλῶν τεχνῶν ».

Ἡ συγχώνευση τοῦ Αἰσθητικοῦ μέ τόν Τεχνολογικό Τρόπο βαθμιαία θά πνίξει ὁλότελα τήν « καθαρή » ὑψηλή τέχνη. Ἡ πρώτη ἐξαφάνιση τῶν κατηγοριῶν, ἡ ξανασυγχώνευση τέχνης καί (τεχνολογικῆς) πραγματικότητας δείχνουν ὅτι δρισκόμαστε τώρα στή μεταβατική προεπαναστατική περίοδο, ὅπου τά τρία χωριστά πολιτιστικά ρεύματα, τεχνολογία (« ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη »), (« βασική ἔρευνα » καί « καθαρή » μοντέρνα τέχνη θά ἐνωθοῦν πάλι – ὅπως ἐξάλλου καί οἱ ἀκαμπτές σεξουαλικές κατηγορίες πού καθρεφτίζουν.

Ἡ σεξουαλική πόλωση τῆς κουλτούρας ἐξακολουθεῖ νά προκαλεῖ μεγάλες ἀπώλειες. Ὁ « καθαρὸς » ἐπιστήμονας,

λ.χ. ο πυρηνικός φυσικός (και πολύ περισσότερο ο « εφαρμοσμένος », λ.χ. ο μηχανικός), πάσχει από υπερβολική δόση « άντρικού » στοιχείου και γίνεται αυταρχικός, συμβατικός, κλειστός στα συναισθήματα, τελείως άνίκανος σχεδόν να καταλάβει τη θέση του έργου του μέσα στα πλαίσια της επιστημονικής – και πολύ λιγότερο της πολιτιστικής και της κοινωνικής σκακιέρας. Ο καλλιτέχνης πάλι, μέσα σε τούτη τη σεξουαλική διαίρεση, ένσαρκώνει όλες τις ανισορροπίες και τά βάσανα της γυναικείας προσωπικότητας : δέν έχει σταθερότητα, δέ νιώθει ασφάλεια, είναι παρανοϊκός, ήττοπαθής, προκατειλημμένος. Και ή απομόνωση στην όποια βρίσκεται, καθώς έχασε την έπαφή μέ την κοινωνία, έχει διογκώσει όλα τούτα. Δέν υπάρχει τίποτα πού θά μπορούσε να έξισορροπήσει την υπερτροφία του έγώ του. Ένω ό « καθαρός » επιστήμονας πάσχει από ένα είδος σχιζοφρένειας, ή κάτι χειρότερο, άγνοεί όλότελα ή συναισθηματική πραγματικότητα, ό καθαρός καλλιτέχνης άποροίπτει την πραγματικότητα έπειδή δέν είναι τέλεια και έπειδή, στους τελευταίους αιώνες, είναι άσχημη.*

Πιός από τους δύο ύποφέρει περισσότερο, ό τυφλός (ό επιστήμονας) ή ό ανάπηρος (ό καλλιτέχνης); Από την άποψη της κουλτούρας δέν μπορούσαμε να διαλέξουμε παρά μονάχα ανάμεσα στους ρόλους του ενός ή του άλλου φύλου : έξαιτίας του παραμερισμού του στό περιθώριο της κοινωνίας ό γυναικείος είναι υπερβολικά δειλός, έσωστρεφής, ήττοπαθής, άπαισιόδοξος, υπερευαίσθητος και δίχως έπαφή μέ την πραγματικότητα · ό άντρικός πάλι όδηγεί σε μιά διχασμένη « έπαγγελματοποιημένη » προσωπικότητα, σε μιά συναισθηματική άγνοια και στίς στενές αντίληψεις του είδικού.

* Ένας γνωστός μου « άφηρημένος » ζωγράφος, πού έζησε ή φρίκη των πεδίων της μάχης στη θόρεια Άφρική κατά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (όλόκληρες εκτάσεις σκεπασμένες από πτώματα πού σάπιζαν στόν ήλιο, ενώ τά ποντίκια ξεπετιούνταν από τίς κοιλίες τους) πέρασε όλόκληρα χρόνια ζωγραφίζοντας έναν κύκλο μπέξ σε διάφορες θέσεις μέσα σ' ένα μπέξ τετράγωνο. Έτσι ό « μοντέρνος » καλλιτέχνης άρνείται την άσκημία της πραγματικότητας (ποντίκια μέσα σε ανθρώπινα πτώματα) γιά ν' άναζητήσει τεχνητές άρμονίες (κύκλους μέσα σε τετράγωνα).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Η ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Προσπάθησα νά δείξω πώς ή ιστορία του πολιτισμού αντανακλά τή σεξουαλική διχοτόμηση στην ίδια της τήν οργάνωση και εξέλιξη. Ή κουλτούρα αναπτύσσεται σέ συνάρτηση όχι μόνο μέ τήν οικονομική διαλεκτική αλλά και μέ τήν ακόμα βαθύτερη διαλεκτική του σέξ. Έτσι, δέν έχουμε μόνο μιάν όριζόντια δυναμική αλλά και μιά κάθετη : καθένα από τά τρία αυτά στρώματα άποτελεί ένα επιπλέον κεφάλαιο τής διαλεκτικής τής ιστορίας που βασίζεται στή βιολογική δυαδικότητα. Σήμερα φτάσαμε στίς τελευταίες φάσεις τής Πατριαρχίας : του καπιταλισμού (καπιταλισμού των μεγάλων εταιριών) και τής συνύπαρξης των δύο μορφών κουλτούρας. Σέ λίγο θά έχουμε μιά τριπλή σειρά προκαταρκτικών όρων για τήν επανάσταση, που ή άπουσία τους εξηγεί τήν άποτυχία των επαναστάσεων κατά τό παρελθόν.

Ή διαφορά άνάμεσα σέ ό,τι είναι σχεδόν δυνατό και σ' έκείνο που ύπάρχει δημιουργεί επαναστατικές δυνάμεις.* Πλησιάζουμε σέ μιάν επανάσταση ταυτόχρονα πολιτιστική, σεξουαλική και οικονομική - πιστεύω πώς θά πραγματοποιηθεί μέσα σ' ένατό χρόνο, εκτός αν ή χιονοστιβάδα τής έμπειρικής γνώσης εκραγεί στό μεταξύ, εξαιτίας τής ίδιας τής ταχύτητάς της. Ή πολιτιστική - όπως και ή οικονομική - επανάσταση πρέπει νά στηριχτεί στην κατάργηση τής σεξουαλικής δυαδικότητας που άποτελεί τήν πρώτη αίτία όχι μόνο τής ταξικής αλλά και τής πολιτιστικής διαίρεσης.

Ποιά θά ήταν ή μορφή αυτής τής πολιτιστικής επανάστασης ; Σέ διάκριση από τίς « πολιτιστικές επαναστάσεις » του παρελθόντος, δέν θά ήταν μόνο ένα ποσοτικό ανέδασμα, περισσότερη και καλύτερη κουλτούρα, όπως ή Άναγέννηση στάθηκε ένα κορύφωμα του Αισθητικού Τρόπου, όπως ή σημερινή τεχνολογική άνοδος που όφείλεται στή συσσώρευση επί αιώνες πρακτικών γνώσεων για τόν πρα-

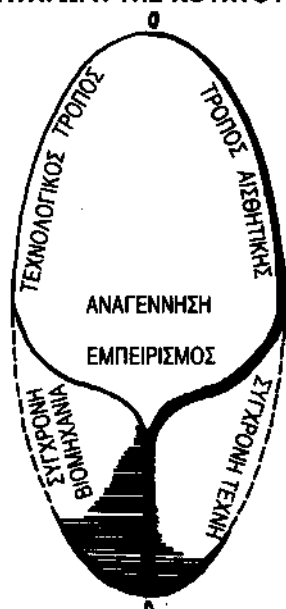
* Οι επαναστάτες, έξ όρισμού, είναι ακόμα δραματιστές του Αισθητικού Τρόπου, οι ιδεαλιστές τής (πραγματιστικής) πολιτικής.

γματικό κόσμο. "Όσο κι αν ήταν μεγάλες, ούτε η Αίσθητική ούτε η Τεχνολογική κουλτούρα, ακόμα και στίς αντίστοιχες κορυφαίες στιγμές τους, μπόρεσαν να αποκτήσουν οικουμενικό χαρακτήρα – ή πρώτη ήταν μιά συνολική θεώρηση του πραγματικού κόσμου αλλά αποκομμένη από αυτόν, ή άλλη πραγματοποιούσε προόδους, με τίμημα όμως τήν πολιτιστική σχιζοφρένεια και μιά πλασθή και στεγνή « αντικειμενικότητα ». 'Εκείνο πού θά φέρει ή επόμενη πολιτιστική επανάσταση θά είναι ή συγχώνευση του 'Αντρικού (Τεχνολογικού Τρόπου) μέ τόν Θηλυκό (Αίσθητικό Τρόπο), ή δημιουργία μιάς ανδρόγυνης κουλτούρας πού θά περάσει τά κορυφαία σημεία και τών δύο αυτών πολιτιστικών ρευμάτων, ακόμα και τό άθροισμα τής συσσωμάτωσής τους. Θά εΐναι κάτι παραπάνω από ένας γάμος· ή κατάργηση τών ίδιων τών πολιτιστικών κατηγοριών, μιά άμοιβαία απόσβεση – μιά έκρηξη από τήν επαφή ύλης και άντιύλης, πού θά άνατινάξει τήν ίδια τήν κουλτούρα.

Και ούτε πού θά νιώσουμε τήν έλλειψη της. Δέν θά έχουμε πιά τήν ανάγκη τους : ή άνθρωπότητα θά έχει κυριαρχήσει τότε ολοκληρωτικά πάνω στή φύση, θά πραγματοποιήσει στήν πράξη τά όνειρά της. Μέ τήν πλήρη μετατροπή του διανοητού σέ πραγματικότητα, τό ύποκατάστατο πού είναι ή κουλτούρα δέν θά χρειάζεται πιά. 'Η διαδικασία τής μεταρσίωσης, εκπλήρωση τών επιθυμιών από πλάγιο δρόμο, θά παραχωρήσει τή θέση της στήν άμεση ίκανοποίηση, μέσω τής έμπειρίας όπως τή νιώθουν σήμερα μόνο τά παιδιά ή οί ενήλικοι πού χρησιμοποιούν παραισθησιογόνα. 'Αν και οί ενήλικοι έχουν σέ διάφορο βαθμό τά « παιχνίδια » τους, ό μόνος τρόπος νά σχηματίσει κανείς μιά ιδέα γιά τήν ένταση αυτή τής μελλοντικής έμπειρίας – πού δέν άποδίδει κανένα ύλικό όφελος και ή χρησιμότητα της βαθμολογείται μέ μηδέν – είναι νά κάνει ξρωτα). 'Η καταπίεση και ή καθυστέρηση τής ίκανοποίησης του « id » από τό « εγώ » δέν θά χρειάζονται. Τό id θά μπορεί νά ζήσει ελεύθερο. 'Η άπόλαυση θά γεννιέται άμεσα από τό ίδιο τό γεγονός ότι ύπάρχουμε και όρούμε, από τή διαδικασία τής έμπειρίας και όχι από

τήν ποιότητα του έπιτεύγματος. Όταν ο αντίδικός Τεχνολογικός Τρόπος θά μπορέσει επιτέλους νά παράγει στήν πραγματικότητα εκείνο πού δραματίστηκε ο γυναικείος Αισθητικός Τρόπος, θά έχουμε εξαλείψει τήν ανάγκη καί τών δυό.

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

°Ο φεμινισμός στήν εποχή τῆς οἰκολογίας

Ἡ πειραματική ἐπιστήμη ἄφησε ἀντίχτυπους στό πέραςμά της : οἱ ξαφνικές πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης ἀνέτρεψαν τή φυσική τάξη. °Ομως τό πρόσφατο ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν οἰκολογία, τή μελέτη τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον του, μπορεῖ σήμερα νά ξύπνησε κάπως καθυστερημένα. Ἀσφαλῶς εἶναι πάρα πολύ ἀργά γιά τή διατήρηση, τήν ἀποκατάσταση τῆς διαταραγμένης ἰσορροπίας τῆς φύσης. Ἐκεῖνο πού χρειάζεται εἶναι ἕνα ἐπαναστατικό οἰκολογικό πρόγραμμα πού θά προσπαθήσει νά ἐδραιώσει μιὰ « τεχνητή » (ἀνθρώπινη) ἰσορροπία στή θέση τῆς « φυσικῆς », πραγματοποιώντας ἔτσι τόν ἀρχικό σκοπό τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης : τήν ὀλοκληρωτική κυριαρχία πάνω στήν ὕλη.

Τά καλύτερα ἀπό τά σύγχρονα ρεύματα τῆς οἰκολογίας καί τοῦ κοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ συμφωνοῦν μέ τούς σκοπούς πού ἐπιδιώκει ὁ φεμινισμός. °Ο τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἔκαμαν τήν ἐμφάνισή τους τά δύο αὐτά κοινωνικά φαινόμενα, ὁ φεμινισμός καί ἡ ἐπαναστατική οἰκολογία, σχεδόν ταυτόχρονα, ὑπογραμμίζει μιὰ ἱστορική ἀλήθεια, ὅτι δηλαδή οἱ νέες θεωρίες καί τά νέα κινήματα δέν ἀναπτύσσονται μέσα στό κενό, ἐμφανίζονται γιά νά δώσουν κοινωνικές λύσεις στά καινούργια προβλήματα πού προκύπτουν ἀπό τίς ἀντιφάσεις τοῦ περιβάλλοντος. Στή συγκεκριμένη περίπτωση καί τά δύο κινήματα ἐκδηλώθηκαν σάν ἀντίδραση στήν ἴδια ἀντίφαση : τή ζωή τῶν ἐμβίων ὄντων μέσα σ' ἕναν τεχνολογικό κόσμο. Στήν περίπτωση τοῦ φεμι-

νισμού, τό πρόβλημα είναι ήθικό : ή βιολογική οίκογενειακή μονάδα πάντα καταπίεζε τίς γυναίκες καί τά παιδιά, όμως τώρα ή τεχνολογία δημιούργησε, γιά πρώτη φορά στην Ιστορία, πραγματικές προϋποθέσεις γιά τήν ανατροπή τών καταπιεστικῶν αὐτῶν « φυσικῶν » συνθηκῶν, μαζί καί τών πολιτιστικῶν ὑποστηρικμάτων τους. Ὅσο γιά τή νέα οίκολογία, ἀποδείχτηκε ὅτι, ἄσχετα ἀπό κάθε ήθική στάση καί μόνο γιά πραγματικούς λόγους, λόγους ἐπιβίωσης, εἶναι ἀνάγκη νά ἀπαλλαγεί ή ἀνθρωπότητα ἀπό τήν τυραννία τῆς βιολογίας της. Ἡ ἀνθρωπότητα δέν μπορεῖ πιά νά μείνει στό μεταβατικό αὐτό στάδιο ἀνάμεσα στην ἀπλή ζωική ὑπαρξη καί τόν πλήρη ἔλεγχο τῆς φύσης. Καί εἴμαστε πολύ κοντύτερα σέ ἕνα μείζον ἐπαναστατικό ἄλμα, στό νά κατευθύνουμε δηλαδή τήν ἴδια μας τήν ἐξέλιξη, παρὰ σέ μιά ἐπιστροφή στό ζωικό βασίλειο ἀπό τό ὁποῖο προήλθαμε.

Ἔτσι, ἀπό τήν ἀποψη τῆς σύγχρονης τεχνολογίας, μιά ἐπαναστατική οίκολογική κίνηση θά ἔπρεπε νά ἔχει τόν ἴδιο στόχο μέ τή φεμινιστική κίνηση : τόν ἔλεγχο τῆς νέας τεχνολογίας γιά σκοπούς ἐξυπηρέτησης τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιβολή μιᾶς εὐεργετικῆς « ἀνθρώπινης » ἰσορροπίας ἀνάμεσα στόν ἀνθρώπο καί τό νέο τεχνητό περιβάλλον πού αὐτός δημιουργεῖ, γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς καταστραμμένης « φυσικῆς » ἰσορροπίας.

Ποιά ἀπό τά θέματα πού ἀπασχολοῦν τήν οίκολογία ἐνδιαφέρουν ἄμεσα τή φεμινιστική κίνηση ; Θά ἐξετάσω σύντομα δύο προβλήματα τῆς νέας οίκολογίας πού συνδέονται ἰδιαίτερα μέ τόν νέο φεμινισμό : τήν ἀναπαραγωγή καί τόν ἔλεγχό της – στά ὁποῖα περιλαμβάνεται καί ή σοβαρότητα τῆς πληθυσμιακῆς ἔκρηξης καί οἱ νέες μέθοδοι γιά τόν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων – καί τήν κυβερνητική : τή μελλοντική ἐκτέλεση ἀπό μηχανές ὄλο καί πῶς περίπλοκων λειτουργιῶν, πράγμα πού θ' ἀλλοιώσει τήν πανάρχαια σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ἐργασία καί τήν ἀμοιβή της.

Μέχρι τώρα εἶχα κρατήσει ἄφθονες σημειώσεις καί ἔγραφα ὀλόκληρα σχέδια μελετῶν γιά τήν πληθυσμιακή ἔκρηξη, παραθέτοντας γιά μιά ἀκόμα φορά κάθε λογῆς τρομαχτικές στατιστικές σχετικά μέ τό ποσοστό αὐξησης τοῦ

πληθυσμού. Όταν όμως τό καλοσκέφτηκα, μου φάνηκε πώς όλα αυτά τά είχα ακούσει και πριν, και πώς και δλοι οί άλλοι τά ήξεραν. Περισσότερο θά ανταποκρινόταν στον σκοπό του διδλίου αυτού νά εξετάσω τους λόγους πού οί στατιστικές αυτές άγνοοῦνται τόσο συστηματικά. Πράγματι, παρά τίς δλο και πιό τρομερές προβλέψεις δλων τών ειδικών στον τομέα αυτό, λίγοι είναι εκείνοι πού άνησυχούν σοδαρά. Στην πράξη ή άμεριμνησία του κοινού και τό Laisser Faire φαίνονται ν' αύξάνουν εύθέως άνάλογα μέ τήν άνάγκη άμεσης δράσης για τήν άποτροπή ενός μελλοντικού δλέθρου.

Η σχέση άνάμεσα στις δυό καταστάσεις είναι άμεση : ή άνικανότητα ν' άντιμετωπίσουμε και νά χειριστούμε τό πρόβλημα αυτό προκαλεί μιá τεχνητή έμπιστοσύνη πού τήν έκτασή της δείχνει μιá βολιδοσκόπηση του Ίνστιτούτου Γκάλλοπ (Αύγουστος του 1968), όπου στο έρώτημα : « Ποιό νομίζετε πώς είναι τό πιό επείγον πρόβλημα πού άντιμετωπίζει τό έθνος σήμερα ; » λιγότεροι από τό 1/100 τών ενήλικων πού ρωτήθηκαν δειγματοληπτικά άνέφεραν τό δημογραφικό. Κι ώστόσο οί ειδικοί Lincoln H. Day και Alice Taylor Day, στο έργο τους *Πάρα πολλοί Άμερικανοί*, ύποστηρίζουν ότι « για ν' άντέξουμε σε μιάν αύξηση άλλων 180.000.000 (δηλαδή σαράντα τέσσερα χρόνια, μέ τόν τωρινό ρυθμό αύξησης του πληθυσμού), ή χώρα αυτή θά 'πρεπε νά ύποστέι άλλαγές στις βιοτικές συνθήκες της έξίσου ριζικές μ' εκείνες πού σημειώθηκαν από τήν εποχή του Κολόμβου ως σήμερα. Κι αυτή είναι ή πιό συντηρητική πρόβλεψη. Οί περισσότεροι δημογράφοι, βιολόγοι και οικολόγοι είναι πολύ πιό άπαισιόδοξοι. Συνεχώς εκδίδονται διβλία, πού τό καθένα παρουσιάζει μιá νέα πλευρά της φρίκης πού προκαλεί ή πληθυσμιακή έκρηξη (Άν άναπαραγόμεσταν μ' αυτόν τό ρυθμό τήν εποχή του Χριστού, τώρα θά είχαμε... Άν συνεχίσουμε μ' αυτή τήν άναλογία, ό λιμός, τό έτος ... θά μοιάζει μέ... Τόσοι πολλοί πονητικοί στριμωγμένοι μέσα σ' ένα κλουβί θά δείξουν συμπεριφορά Φ,Χ,Ψ...), διβλία μέ τίτλους σαν τούς ακόλουθους : *Λιμός, 1975, Η πληθυσμιακή βόμβα*, κ.λπ. Οί ίδιοι οί επιστήμονες

είναι πανικόβλητοι : ένας γνωστός βιολόγος του Πανεπιστημίου Ροκφέλλερ έπαψε νά μιλά στήν ίδια τήν κόρη του μετά τό τρίτο της παιδί. 'Η έπιμονή τών φοιτητών του νά γεννούν παιδιά δημιουργούν κινδύνους γιά τούς ίδιους.

'Ωστόσο τό κοινό είναι πεισμένο πώς ή επιστήμη μπορεί νά λύσει τό πρόβλημα. Ένας λόγος πού ό άπλός άνθρωπος πιστεύει ότι « αυτοί εκεί » ξέρουν τί έχουν νά κάνουν – μαζί μέ τόν μυστικισμό ίατρομαγικού χαρακτήρα πού δεβαιώνει πώς « αυτοί εκεί » βρίσκουν πάντα άπάντηση σέ όλα – είναι ότι οι πληροφορίες κατεβαίνουν σ' αυτόν πολύ άργά. Λ.χ., τό κοινό άρχισε νά πληροφορείται γιά τήν « πράσινη επανάσταση » μόνον όταν οι επιστήμονες έχασαν κάθε έλπίδα πώς αυτή θά μπορούσε νά είναι κάτι παραπάνω άπό ένα έμβλαλωματικό μέτρο γιά νά καθυστερήσει επί μιάν ακόμα γενεά ό παγκόσμιος λιμός. 'Η πληροφορία όμως αυτή, άντί νά προκαλέσει γενικό συναγερμό και άμση δράση, ένεργησε σάν θρομούχο άλας.

Τό « θαύμα της σύγχρονης επιστήμης » είναι ένα μόνο άπό τό σωρό τών επιχειρημάτων πού, όσες φορές και άν άναιρεθούν, έξακολουθούν νά ξετηδάνε κάθε τόσο. 'Υπάρχει ακόμα τό έπιχείρημα γιά τά πλεονάσματα τροφίμων, τό έπιχείρημα τών άπέραντων άκατοίκητων εκτάσεων, τό οικονομικό έπιχείρημα (όσο περισσότεροι είναι οι άνθρωποι τόσο καλύτερα λειτουργεί ή οικονομία), τό στρατιωτικό έπιχείρημα (ό μεγάλος πληθυσμός αύξάνει τήν άμυντική δύναμη, παράδειγμα ή Κίνα), και πολλά άλλα πού ή επιτήδευσή τους ποικίλλει ανάλογα μέ τό κοινωνικό περιβάλλον εκείνων πού τά προβάλλουν. Είναι άνώφελο νά τά συζητάει κανείς – και γι' αυτό δέν θά τό κάνω εδώ – γιατί δέν είναι καθόλου ζήτημα σωστής ενημέρωσης ή λογικής. 'Υπάρχει κάτι άλλο πού ένώνει όλα τούτα τά έπιχειρήματα. Τί είναι ;

Κάτω άπ' όλα τούτα τά έπιχειρήματα βρίσκεται ό ιδιότυπος σοβινισμός πού αναπτύσσεται μέσα στήν οικογένεια. Στά προηγούμενα κεφάλαια έξετάσαμε μερικά άπό τά συστατικά στοιχεία αυτής της ψυχολογίας : Τήν πατριαρχική νοοτροπία πού νοιάζεται μόνο γιά τά δικά της συμφέροντα

καί για τούς απογόνους της, έφóσον είναι κληρονóμοι της καί προέκταση τού εγώ σάν άτομική επιδίωξη τής άθανασίας (γιατί νά σκοτίζεσαι για τό κοινό καλό έφóσον έσύ καί οί δικοί σου - τί ώραιά φράση - είστε «εύτυχείς», τήν ώρα τής μεγάλης συμφοράς;)- τόν σοβινισμό τού 'Εμείς- 'Ενάντια-σ' 'Εκείνους (τό αίμα νερό δέν γίνεται)- τόν διαχωρισμό σέ άφηρημένο καί συγκεκριμένο, σέ δημόσιο καί ιδιωτικό (τί θά μπορούσε νά είναι πιό άφηρημένο καί πιό δημόσιο από μιά δημοσιογραφική στατιστική: καί τί θά μπορούσε νά είναι πιό ιδιωτικό καί συγκεκριμένο από τή δική μας άναπραγωγή;)- τήν έξατομίκευση τής σεξουαλικής έμπειρίας- τήν ψυχολογία τής δύναμης, κλπ.

'Ακόμα καί οί άριστεροί καί οί έπαναστάτες δέν είναι δυστυχώς άπαλλαγμένοι από τήν καθολική αυτή ψυχολογική διαστροφή πού γεννά ή οίκογένεια. Κι αυτοί επίσης έφαρμόζουν τό 'Εμείς- 'Ενάντια-σ' 'Εκείνους, τή φορά όμως αυτή από τήν άνάποδη. 'Αν « 'Εμείς », ή άνώτερη τάξη καί ή ψηλομύτα διάνοηση, ισχυριζόμαστε ότι « καλύτερα » είναι νά μή μειωθεί ό ρυθμός τής γεννητικότητάς μας, άλλιώς ό όχλος καί/ή οί ήλίθιοι θά πάρουν τή θέση μας, « 'Εκείνοι », ό όχλος, άντιτάσσουν τό έπιχείρημα ότι ό έλεγχος τών γεννήσεων είναι τρέλα, άφου τούς στερεί τό δικαίωμα τής ύπαρξης - « γενοκτονία τού Τρίτου Κόσμου καί, στο έσωτερικό κάθε χώρας, τών άνεπιθύμητων ». 'Ο φόβος αυτός είναι πολύ δάσιμος. Σ' αυτόν οφείλεται καί ή γενική άδυναμία τής 'Αριστεράς νά δει ότι πέρα από τήν κακή χρήση τού έλέγχου τών γεννήσεων ύπάρχει κι ένα πραγματικό οικολογικό πρόβλημα, πού κανένα φανταχτερό έπιχείρημα καί καμιά στατιστική-σκιάχτρο δέν μπορεί νά σήσει. Είναι άλήθεια πώς οί καπιταλιστικές ίμπεριαλιστικές κυβερνήσεις δίνουν μέ πολλή προθυμία τά μέσα για τόν έλεγχο τών γεννήσεων στά έθνη τού Τρίτου Κόσμου ή στους Νέγρους καί τούς φτωχούς τών ΗΠΑ (ιδιαίτερα στίς μητέρες πού τίς παρακολουθεί ή Κοινωνική Πρόνοια καί πού συχνά χρησιμοποιούνται σάν πειραματόζωα στά νεότερα πειράματα), ενώ μέσα στίς χώρες τους δέν δυσκολεύονται καθόλου νά επιβάλουν ποινή δεκαετούς φυλάκισης σ' όποιον θά έδινε

σπερματοκτόνο σέ μιά νεαρή λευκή και άγαμη φοιτήτρια. Είναι αλήθεια πώς μιά ανακατανομή του πλούτου και των πόρων του κόσμου θά διευκόλυνε πολύ τή λύση του προβλήματος - άκόμα και αν αυτό μπορούσε νά γίνει αύριο. Ώστόσο τό πρόβλημα θά εξακολουθούσε νά υπάρχει, γιατί ύφίσταται ανεξάρτητα από τήν παραδοσιακή πολιτική και οίκονομία, κι έτσι δέν είναι δυνατό νά λυθεί μόνο μέ τήν παραδοσιακή πολιτική και οίκονομία. Οί πολιτικές και οίκονομικές αυτές επιλοκές αποτελούν άπλως *επιδείνωση* ενός πραγματικού οίκολογικού προβλήματος. Για μιάν άκόμα φορά οί ριζοσπάστες δέν σκέφτηκαν άρκετά ριζοσπαστικά· ό καπιταλισμός δέν είναι ό *μόνος* έχθρός, ή ανακατανομή του πλούτου και των πόρων δέν είναι ή *μόνη* λύση, ή προσπάθεια για τόν έλεγχο του πληθυσμού δέν αποτελεί *μόνο* μιά συγκαλυμμένη έξάλειψη του Τρίτου Κόσμου.

Συχνά όμως υπάρχει και μιά σοβαρότερη πλάνη : ή *κακή* χρήση των επιστημονικών εξελίξεων συγγέεται μέ τήν ίδια τήν τεχνολογία. ("Όμως οί νέγροι άγωνιστές πού ύποστηρίζουν τή δίχως περιορισμούς γονιμότητα των νέγρων γυναικών θά επέτρεπαν άραγε στον *εαυτό τους* νά επιδαρυνθούν μέ πολλές φουσκωμένες κοιλίες και πάρα πολλά στάματα πού θά ήταν ύποχρεωμένοι νά θρέψουν ; Φαίνεται πώς βρίσκουν στά άντισυλληπτικά κάποια χρησιμότητα, αφού τους επιτρέπουν νά αφιερώσουν περισσότερο χρόνο στην προπαγάνδα τους). "Όπως άποδείχτηκε στην περίπτωση τής άτομικής ενέργειας, οί ριζοσπάστες, αντί νά στηθοδερνονται κατηγορώντας τήν επιστημονική έρευνα για άνήθικη, θά πετύχαιναν πολύ μεγαλύτερα αποτελέσματα αν συγκέντρωναν *όλες τους* τίς ενέργειες στην άξίωση νά υποβάλλονται οί επιστημονικές ανακαλύψεις στον έλεγχο του λαού και προς τό συμφέρον του λαού. Γιατί, όπως και ή άτομική ενέργεια, ό έλεγχος των γεννήσεων, ή τεχνητή αναπαραγωγή, ή κυβερνητική, καθαυτές, είναι λυτρωτικές ανακαλύψεις - εκτός αν γίνει ακατάλληλη χρήση τους.

Ποιά είναι τά νέα επιστημονικά μέσα πού διαθέτουμε για τόν έλεγχο αυτής τής επικίνδυνα γόνιμης αναπαραγωγής :

Ἦδη ἔχουμε περισσότερα καί καλύτερα ἀντισυλληπτικά ἀπό κάθε ἄλλη φορά στήν ἱστορία*. Οἱ παλιοί τρόποι γιά τήν πρόληψη τῆς ἐγκυμοσύνης (διαφράγματα, προφυλακτικά, ἀφροί καί ζελέδες) ἦταν ἀπλῶς μιᾶ ἀρχή. Σύντομα θά ἔχουμε πλήρη κατανόηση δλόκληρης τῆς ἀναπαραγωγικῆς διαδικασίας σ' ὅλη τῆς τήν πολυπλοκότητα, μαζί μέ τή λεπτή δυναμική τῶν ὁρμονῶν καί ὄλων τους τῶν ἐνεργειῶν πάνω στό νευρικό σύστημα. Ἡ σημερινή ἀντισυλληπτική μέθοδος (χάπι πού παίρνεται ἀπό τό στόμα) εἶναι ἀπλῶς ἓνα πρωτόγονο (ἐλαττωματικό) στάδιο, μόνον ἓνας ἀπό τούς πολλούς τρόπους ἐλέγχου τῆς ἀναπαραγωγῆς πού δοκιμασκονται ὑπό δοκιμή.

Ἡ τεχνητή σπερματέγχυση καί ἡ τεχνητή ἐπώαση εἶναι ἤδη μιᾶ πραγματικότητα. Ὁ καθορισμός τοῦ φύλου τοῦ ἐμβρύου ἀνάλογα μέ τίς προτιμήσεις μας, ἡ γονιμοποίηση μέσα σέ δοκιμαστικούς σωλήνες (δταν κατανοηθεῖ δλοκληρωτικά ἡ δράση τοῦ σπερματοζωαρίου μέσα στόν κόλπο) εἶναι πολύ κοντά. Πολλές δμάδες ἐπιστημόνων ἐργάζονται γιά τήν παρασκευή τεχνητοῦ πλακούντα. Ἀκόμα καί ἡ παρθενογένεση μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ πολύ σύντομα.

Εἶναι ὁμως ὁ κόσμος καί οἱ ἴδιοι οἱ ἐπιστήμονες προετοιμασμένοι πολιτιστικά γιά ἔστω ἓνα ἀπ' ὅλα τούτα ; Ἀσφαλῶς ὄχι. Μιά πρόσφατη βολιδοσκόπηση τῆς κοινῆς γνώμης ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Χάρρις, πού ἀναφέρει τό περιοδικό Life, καί πού περιλαμβάνει πλατιά δειγματοληψία Ἀμερικανῶν – ἀκόμα καί γεωργούς τῆς Ἀιόδα – βρῆκε ὅτι ἓνας καταπληκτικά μέγανος ἀριθμός ἀτόμων εἶναι πρόθυμα νά ἐξετάσουν τή χρήση τῶν νέων μεθόδων. Τό κακό εἶναι πῶς τίς σκέφτονται μόνο στίς περιπτώσεις πού οἱ τεχνικές αὐτές ἐνισχύουν καί προάγουν τίς σημερινές οἰκογενειακές καί ἀναπαραγωγικές ἀξίες, λ.χ. δταν βοηθοῦν μιᾶ στείρα γυναίκα νά ἔχει παιδί ἀπό τόν ἄντρα τῆς. Κάθε ἐρώτηση πού

* Ἐδῶ πρέπει νά ζητήσω συγγνώμη ἀπό τόν ἀναγνώστη – τό κεφάλαιο αὐτό γράφτηκε πρῖν ἀπό τό « Pill Hearings » καί πρῖν ἀπό τήν ξαφνική καί γοργή ἀνάπτυξη τῆς οἰκολογικῆς κίνησης. Τέτοια εἶναι ἡ ταχύτητα τῶν σύγχρονων μέσων πληροφόρησης, ὥστε ἓνα βιβλίο παλιώνει πρῖν ἀκόμα κυκλοφορήσει.

θά μπορούσε νά έρμηνευθεί σάν προώθηση μόνο τής « σεξουαλικής επανάστασης » άπορρίφθηκε άσυζητητά σάν άφύσικη. Σημειώστε όμως πώς εκείνο πού θεωρήθηκε άφύσικο δέν ήταν τό ίδιο τό παιδί πού γεννήθηκε μέσα στόν δοκιμαστικό σωλήνα (25% τών γυναικών συμφώνησαν ότι θά χρησιμοποιήσουν τή μέθοδο αυτή και οι ίδιες, συνήθως μέ τόν όρο ότι θά ύπήρχαν οι προϋποθέσεις πού περιγράψαμε), αλλά τό νέο σύστημα άξιών, πού στηρίζεται στην κατάργηση τής υπεροχής τών άντρών και τής οίκογένειας.

Σήμερα είναι πιά φανερό ότι ή έρευνα στην περιοχή τής άναπαραγωγής παρακωλύεται από τήν πολιτιστική καθυστέρηση και τίς σεξουαλικές προκαταλήψεις. Τά χρήματα πού χορηγοϋνται για τήν ειδική αυτή έρευνα κι ή έκλογή αυτών τών τύπων έρευνας μόνο συμπτωματικά έξυπηρετούν τά συμφέροντα τών γυναικών. Λ.χ., για νά δικαιολογηθούν οι έργασίες για τή δημιουργία τεχνητού πλακούντα πρέπει νά επικαλεσθούν τό έπιχείρημα πώς έτσι θά σωζόταν ή ζωή τών παιδιών πού γεννιούνται πρόωρα. Γι' αυτό, άν και τεχνικά είναι εύκολότερη ή μεταφορά ενός έμβρύου παρά ενός πλήρως άνεπτυγμένου βρέφους, όλες οι πιστώσεις πάνε για τή δεύτερη περίπτωση. Έπίσης τό γεγονός ότι οι γυναίκες άποκλείονται από τήν έπιστήμη είναι ή άμεση αίτια για τήν άναβολή έρευνών πάνω στά στοματικά άντισυλληπτικά για άντρες. (Μήπως οι γυναίκες θεωρούνται καταλληλότερα πειραματόζωα, γιατί θεωρούνται από τους άντρες έπιστήμονες σάν « κατώτερα » όντα ; Ή άπλώς γιατί οι άντρες έπιστήμονες λατρεύουν τήν άντρική γονιμότητα ;) Ύπάρχουν ένα σωρό άλλα παρόμοια παραδείγματα.

Ό φόβος για τίς νέες μεθόδους άναπαραγωγής είναι τόσο πλατιά διαδομένος, ώστε και σήμερα τό θέμα, έξω από τους έπιστημονικούς κύκλους, είναι ταμπού. Άκόμα και πολλές γυναίκες πού μετέχουν στην κίνηση για τήν άπελευθέρωση τής γυναίκας – ίσως μάλιστα κυρίως οι γυναίκες πού μετέχουν στην κίνηση αυτή – άποφεύγουν νά εκδηλώσουν και τό παραμικρό ενδιαφέρον για τίς μεθόδους αυτές : φοβούνται μήπως επιδεδαιώσουν τή γενική ύποψία ότι

είναι « ανώμαλες »· και καταναλώνουν πολλή ενεργητικότητα στο να άρνούνται ότι είναι υπέρ της κατάργησης της μητρότητας, υπέρ της τεχνητής αναπαραγωγής κ.ο.κ. Γι' αυτό και θά τό πώ ώμά :

Ή έγκυμοσύνη είναι θάρσαρη. Δέν πιστεύω, όπως τόσες άλλες γυναίκες ύποστηρίζουν σήμερα, ότι ό λόγος για τόν όποιο ή έγκυμοσύνη δέν θεωρείται ώραία όφείλεται σέ καθαρά πολιτιστικές διαστροφές. Ή πρώτη αντίδραση του παιδιού : « Τί συμβαίνει σ' αυτή τή χοντρή κυρία ; »· ή ένσχη χαλάρωση τών σεξουαλικών επιθυμιών του συζύγου· τά δάκρυα τής γυναίκας μπροστά στον καθρέφτη κατά τόν όγδοο μήνα - όλες αυτές οι αντιδράσεις είναι φυσιολογικές και δέν μπορούν νά παραμεριστούν σάν πολιτιστικές συνήθειες. Ή έγκυμοσύνη είναι προσωρινή παραμόρφωση του σώματος του άτομου για χάρη του είδους.

Ή επί πλέον ή γέννα είναι επώδυνη. Και δέν ώφελεί σέ τίποτε. Πρίν από τρεις χιλιάδες χρόνια, οι γυναίκες πού γεννοῦσαν « φυσιολογικά » δέν είχαν ανάγκη νά προσποιούνται (μέ βλέμμα άπλανές) ότι ή έγκυμοσύνη ήταν μιά έξαισία εμπειρία, ένας μυστικός όργασμός ; Ή Βίβλος τό είπε : πόνους και ώδίνες· ή όμορφιά ήταν άχρηστη : οι γυναίκες δέν είχαν άλλη εκλογή. Δέν τολμούσαν νά βγάλουν τοιμουδιά. Όμως μπορούσαν τουλάχιστον νά ξεφωνίζουν όσο δυνατά ήθελαν τήν ώρα πού κοιλοπονούσαν. Και μετά τή γέννα, ακόμα και στη διάρκεια της, τίς θαύμαζαν ως ένα βαθμό για τό θάρρος τους : ή γενναιότητά τους μετριόταν μέ τόν αριθμό τών παιδιών (άγοριών) πού άντεχαν νά φέρουν στον κόσμο.

Σήμερα σ' όλα αυτά ύπάρχει μεγάλη σύγχυση. Ή ένθουσιασμός για τόν ανώδυνο τοκετό μās δείχνει πόσο άπομακρυνθήκαμε από τήν πραγματική ένότητα μέ τή φύση. Ή φυσιολογική γέννα δέν είναι παρά μιά ακόμα αντιδραστική χίπιπη επιστροφή στη φύση άλα-Ρουσσώ, και τό ίδιο έγωιστική... Ήσως ένας φανακισμός, μιά άληθινή πίστη, κάνει τό κοιλοπόνημα πιό ύποφερτό για τή γυναίκα. Άσκήσεις ψευδογιόγκα, είκοσι έγκυες γυναίκες ξαπλωμένες στο πάτωμα πού αναπνέουν βαθιά, μπορούν ίσως νά βοηθή-

σουν μερικές γυναίκες νά πάρουν τίς κατάλληλες « θέσεις » (« ούτε μιά φορά ξεφώνισα ! »). Ἡ παρουσία τοῦ ταραγμένου συζύγου πλάι στό κρεβάτι, ὅπως καί οἱ προσποιητοί πόνοι « συμπάθειας » τῶν ἀντρῶν σέ ὀρισμένες πρωτόγονες φυλές (« Δές πόσο ὑποφέρω κι ἐγώ μαζί σου, ἀγάπη μου ! ») κάνουν τίς γυναῖκες νά νιώθουν λιγότερη μοναξιά στή δοκιμασία τους. Ὅμως τό γεγονός παραμένει : ὁ τοκετός εἶναι, τό πολύ-πολύ, ἀναγκαῖος καί ἀνεκτός· δέν εἶναι ὅμως κάτι ἀστείο.

(Εἶναι σά νά χέξεις ἕνα κολοκύθι, μοῦ εἶπε μιά φίλη, ὅταν τή ρώτησα γιά τή « Μεγάλη-Ἐμπειρία-Πού-Χάνεις ». Τί τό κακό θρῖσκετε ; Τό χέσιμο-μπορεῖ-νά-εἶναι-κάτι-ἐνδιαφέρον, λέει ἡ [ἀντρική] Σχολή τῆς Μεγάλης Ἐμπειρίας. – Μά πονᾷ, παρατηρεῖ ἡ γυναίκα. – Τί σημασία ἔχει ἕνας πόνος, ἐφόσον δέν σέ σκοτώνει ; ἀπαντᾷ ἡ Σχολή. – Μά εἶναι ἀνιαρός, λέει ἡ γυναίκα. – Ὁ-πόνος-μπορεῖ-νά-εἶναι-μιά-ἐνδιαφέρουσα-ἐμπειρία, ἀπαντᾷ ἡ Σχολή. – Μά δέν εἶναι κάπως ὑπερβολικό τίμημα γιά μιά ἐνδιαφέρουσα ἐμπειρία ; λέει πάλι ἡ γυναίκα. – Ὅμως-δές-τὴν-ἀνταμοιβή-σου, ἀπαντᾷ ἡ Σχολή, ἕνα-μωρό-ὀλότελα-δικό-σου-γιά-νά-τό-χαιδεύεις-δοο-θέλεις. – Μάλιστα, λέει ἡ γυναίκα. Αὐτό εἶναι κάτι. Πῶς μπορῶ ὅμως νά ξέρω ὅτι θά εἶναι ἀγόρι σάν ἐσένα ;)

Ἡ τεχνητή ἀναπαραγωγή καθεαυτή δέν ἔχει τίποτε πού νά μειώνει τὴν ἀνθρώπινη φύση. Τό λιγότερο, ἡ δυνατότητα ἐκλογῆς πού παρέχει στή γυναίκα θά ἐπέτρεπε μίαν ἐντιμη ἐπανεξέταση τῆς παλιᾶς μητρότητας. Σήμερα μιά γυναίκα πού θά ἐπαιρνε ἀνοιχτά θέση ἐνάντια στή μητρότητα θά διέτρεχε σωματικό κίνδυνο. Μπορεῖ νά τό κάνει ἀκίνδυνα μόνο ἂν προσθέσει ὅτι ἡ ἴδια εἶναι νευρωτική, ἀνώμαλη, ὅτι δέν χωνεύει τὰ παιδιά καί γιά τό λόγο αὐτό εἶναι « ἀκατάλληλη ». (« Ἴσως ἀργότερα... ὅταν θά εἶμαι καλύτερα προετοιμασμένη »). Αὐτό βέβαια δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν κατάλληλη ἀτμόσφαιρα γιά μιά ἐλεύθερη ἔρευνα. Ἐφόσον τό ταμπού ἰσχύει ἀκόμα, ἐφόσον ἡ ἀπόφαση νά μὴν ἀποκτήσουν παιδιά ἢ τουλάχιστον νά μὴν τὰ ἀποκτήσουν κατά τρόπο « φυσικό » δέν ἔχει γίνει ἐξίσου νόμιμη

όσο και ο παραδοσιακός τοκετός, οι γυναίκες θά παιζουν αναγκαστικά τό ρόλο τους σάν θηλυκά.

Μιά άλλη επιστημονική πρόοδος πού δυσκολευόμαστε νά ένσωματώσουμε στό παραδοσιακό μας σύστημα αξιών είναι ή ανατέλλουσα κυβερνητική, ή εκτέλεση διαφόρων έργασιών από όλοένα πιό περίπλοκες μηχανές – μηχανές πού σύντομα θά ξεπεράσουν τόν άνθρωπο σέ πρωτότυπη σκέψη και στή λύση προβλημάτων. Μπορεί βέβαια νά αντιτάξει κανείς τό επιχείρημα, όπως και γιά τήν τεχνητή αναπαραγωγή, ότι οι τέτοιες μηχανές μόλις ξετέρασαν τό στάδιο τής θεωρίας, όμως άς μή ξεχνάμε ότι μόλις πριν από δέκα χρόνια ειδικοί στό θέμα αυτό προέλεγαν ότι πέντε ώς έξι ηλεκτρονικοί ύπολογιστές θά ήταν άρκετοί γιά νά καλύπτουν κατά τρόπο διαρκή τίς ανάγκες όλόκληρης τής χώρας.

Ή κυβερνητική, όπως και ο έλεγχος τών γεννήσεων, μπορεί νά γίνει δίκοπο μαχαίρι. Όπως συμβαίνει και μέ τήν τεχνητή γονιμοποίηση, ή σκέψη ότι μπορούμε νά τή δούμε στά χέρια τών σημερινών δυνάμεων άποτελεί σωστό επιάλτη. Δέν είναι άνάγκη νά σταθούμε περισσότερο στό σημείο αυτό. Όλοι μας ξέρουμε τήν τεχνοκρατία, τό 1984 του George Orwell : τήν αύξημένη άλλοτρίωση τών μαζών, τόν ένισχυμένο ρόλο τών επίλεκτων (ίσως τών ειδικών τής κυβερνητικής), τά εργοστάσια παραγωγής θρεφών, τίς αύξημένες άρμοδιότητες του κράτους (ο « Μεγάλος Άδελφός ») κ.ο.κ. Στά χέρια τής σημερινής κοινωνίας δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή μηχανή μπορεί νά χρησιμοποιηθεί – και ήδη χρησιμοποιείται – γιά νά έντείνει τόν μηχανισμό τής καταπίεσης και νά ένισχύει τήν κατεστημένη έξουσία.

Όμως κι εδώ πάλι, όπως και στήν πληθυσμιακή έκρηξη και στόν έλεγχο τών γεννήσεων, δέν γίνεται ξεκάθαρη διάκριση άνάμεσα στήν κακή χρήση τής επιστήμης και στήν άξία τής ίδιας τής επιστήμης. Στήν περίπτωση τής κυβερνητικής, άν και ή αντίδραση μπορεί νά μήν είναι τόσο ύστερική και διφορούμενη, έχουμε συχνά τήν ίδια πεξή συγκέντρωση τής προσοχής στά κακά τής μηχανής, άντι ν' αναγνωρίζουμε τήν επαναστατική σημασία της. Ύπάρχει άφθονία βιβλίων και μελετών γιά τό πώς ν' αποφύγουμε

τήν Τεχνοκρατία, τό 1984 (λ.χ. τό έργο του Alan Weston, 'Ατομικότητα και Έλευθερία), όμως πολύ λίγοι ασχολούνται μέ τό πώς πρέπει νά αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά οί ποιοτικές αλλαγές στον τρόπο τής ζωής που θά προκαλέσει ή κυβερνητική.

Τά δυό αυτά προβλήματα, Έλεγχος του πληθυσμού και κυβερνητική, προκαλούν τίς ίδιες νευρικές αντιδράσεις, γιατί και στά δυό δέν υπάρχει κανένα προηγούμενο : ποιοτική αλλαγή στις βασικές σχέσεις τής ανθρωπότητας τόσο μέ τήν παραγωγή όσο και μέ τήν αναπαραγωγή τής. Για τήν αντιμετώπιση των σοβαρότατων συνεπειών του έλέγχου τής γονιμότητας και τής κυβερνητικής θά χρειαστεί ν' αποκτήσουμε άμέσως μιά καινούργια κουλτούρα, θεμελιωμένη σ' ένα νέο, ριζοσπαστικό όρισμό των ανθρώπινων σχέσεων και του ελεύθερου χρόνου των μαζών. Για νά αναπροσδιορίσουμε όμως ριζικά τίς σχέσεις μας μέ τήν παραγωγή και τήν αναπαραγωγή θά χρειαστεί νά καταστρέψουμε άμέσως τό σύστημα των τάξεων και τήν οίκογένεια. Από δω και μπρός δέν πρόκειται νά τσακωνόμαστε για τό ποιός « θά φέρει τό καρβέλι » - δέν θά τό φέρνει κανείς, γιατί κανένας πιά δέν θά « εργάζεται ». Οί επαγγελματικές διακρίσεις θά πάψουν νά ύφίστανται σέ μιά κοινωνία όπου οί μηχανές θά κάνουν τή δουλειά καλύτερα από κάθε ανθρώπινο πλάσμα, όσοδήποτε μεγάλο ή επιδέξιο κι αν είναι. Έτσι οί μηχανές θά μπορούν νά παίξουν ρόλο τελείως έξισωτικό, εξαφανίζοντας τό σύστημα των τάξεων που στηρίζεται στην εκμετάλλευση τής εργασίας.

Ποίος θά μπορούσε νά είναι ο άμεσος αντίχτυπος τής κυβερνητικοποίησης πάνω στή θέση τής γυναίκας ; Μπορούμε μέ δυό λόγια νά προβλέψουμε τά εξής : 1) Στην αρχή ο αυτόματισμός μπορεί νά συνεχίσει νά δίνει νέες επαγγελματικές άπασχολήσεις στις γυναίκες, όπως είναι ή διάτρηση των καρτελών των ύπολογιστών, ο προγραμματισμός τους κ.λπ. Όμως οί δουλειές αυτές δέν είναι πιθανό νά διαρκέσουν πολύ (άκριβώς γιατί οί γυναίκες, κατεξοχήν μεταβατική εργατική δύναμη, θά είναι περιζήτητες γι' αυτές). Στο τέλος, ο τέτοιος άπλής ειδίκευσης Έλεγχος των μηχανών θά

παραχωρήσει τή θέση του σέ μιάν εϋρύτερη γενική γνώση του έλέγχου τους καί, ταυτόχρονα, στά άνώτατα έπίπεδα, σέ μιά πιά έξειδικευμένη γνώση τών πιά σύνθετων λειτουργιών τους από μιά καινούργια έλίτ μηχανικών, τούς κυβερνητικούς. Τά διάφορα επαγγέλματα στά όποια οί γυναίκες έγιναν πρόθυμα δεκτές – οί κατώτερες κατηγορίες τών « λευκών κολάρων » – θά αυτοματοποιηθούν έντελώς. Παράλληλα οί δουλειές του νοικοκυριού θά αυτοματοποιηθούν άκόμα πιά πολύ, καί θά έλαττώσουν άκόμα περισσότερο τόν εργασιακό ρόλο τής γυναίκας. 2) 'Η διάβρωση τής θέσης του « άρχηγού τής οικογένειας », ιδιαίτερα στήν εργατική τάξη, ένδέχεται νά αναστατώσει άκόμη βαθύτερα τήν οικογενειακή ζωή καί τούς παραδοσιακούς ρόλους του κάθε φύλου. 3) 'Η μαζική άναταραχή άνάμεσα στους νέους, στους φτωχούς, στους άνεργους θά μεγαλώσει καί καθώς ή έξεύρεση δουλειάς θά γίνεται όλο πιά δύσκολη καί καμιά διαπαιδαγώγηση γιά τή διάθεση του έλεύθερου χρόνου δέν θά έχει προετοιμάσει τό κοινό στόν συγκλονισμό πού θά προκαλέσει ή νέα αυτή κουλτούρα, τό επαναστατικό προζύμι θά δουλεύει συνεχώς. Έτσι, τελικά, ή κυβερνητική μπορεί νά μεγαλώσει τήν άπογοήτευση πού νιώθουν ήδη οί γυναίκες από τόν ρόλο τους καί νά τίς σπρώξει στήν επανάσταση.

Μιά φεμινιστική επανάσταση μπορεί νά άποτελέσει τόν άποφασιστικό παράγοντα γιά τήν άποκατάσταση μιάς καινούργιας οικολογικής ίσορροπίας : έπισήμανση τής πληθυσμιακής έκρηξης, μετάθεση τής προσοχής από τήν άναπαραγωγή στήν πρόληψη τής έγκυμοσύνης καί άξιώσεις γιά τήν ανάπτυξη τής τεχνητής άναπαραγωγής, θά πρόσφεραν μιάν έναλλακτική λύση στίς καταπιέσεις τής βιολογικής οικογένειας. 'Η κυβερνητική, αλλάζοντας τή σχέση του άνθρώπου μέ τήν εργασία καί τήν άμοιβή της, μετατρέποντας τή δράση του από « δουλειά » σέ « παιχνίδι » (δράση πού άσκειται γιά τήν εύχαρίστηση πού προξενεί), θά έπέτρεπε έναν έντελώς νέο όρισμό τής οικονομίας, μαζί καί τής οικογενειακής μονάδας υπό τήν οικονομική της ιδιότητα. 'Η διπλή κατάρα, νά καλλιεργεί ό άνθρωπος τή γή μέ τόν ίδρώτα

του προσώπου του και ή γυναίκα να γεννάει με πόνους τα παιδιά της, θά καταλυθεί από την τεχνολογία κι έτσι για πρώτη φορά θά γίνει δυνατή μιá πλέρια ανθρώπινη ζωή. Τό φεμινιστικό κίνημα έχει σαν κύρια αποστολή να δώσει στην κουλτούρα μιá καινούργια οικολογική ισορροπία πού είναι απαραίτητη για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους στον είκοστό αιώνα.

Συμπέρασμα

‘Η τελευταία επανάσταση

1. ΕΠΙΤΑΚΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΔΟΜΗΣ

Προτού μιλήσουμε για τό μέλλον – ὅπως ἡ επανάστασή μας θά ἐπιτρέψει νά τό διαμορφώσουμε – ἄς κάνουμε μιὰ ἀνακεφαλαίωση, γιά νά προσδιορίσουμε τά εἰδικά χαρακτηριστικά πού θά πρέπει νά ἐξαλειφθοῦν ἐπιμελῶς ἀπ’ ὄλες τίς νέες κοινωνικές δομές. Ἔτσι, καθοδηγοῦμενοι ἀπό ἀρνητικές τουλάχιστον κατευθυντήριες γραμμές, θά μπορούμε νά προχωρήσουμε στή διατύπωση « οὐτοπικῶν θεωριῶν ».

Εἶδαμε ὅτι ἡ γυναίκα, πού βιολογικά διαφέρει ἀπό τόν ἄντρα, διαφέρει ἐπίσης πολιτιστικά ἀπό τό « ἀνθρώπινο ». Ἡ φύση δημιούργησε αὐτή τή θεμελιακή ἀνισότητα – ἡ μισή ἀνθρωπότητα πρέπει νά γεννήσει καί ν’ ἀναθρέψει τά παιδιά ὁλόκληρου τοῦ εἶδους – πού ἀργότερα ἐνισχύθηκε καί θεσμοποιήθηκε πρὸς τό συμφέρον τῶν ἀντρῶν. Ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ εἶδους κόστισε ἀκριβὰ στίς γυναῖκες, ὄχι μόνο ἀπό αἰσθηματική, ψυχολογική καί πολιτιστική, ἀλλά καί ἀπό καθαρά ὕλική (φυσική) ἀποψη : πρὶν ἀπό τίς σύγχρονες ἀντισυλληπτικές μέθοδες, ἡ συνεχῆς τεκνοποιία ὀδηγοῦσε σέ « γυναικεῖες ἀρρώστιες », στό πρόωρο γῆρας καί τόν θάνατο. Οἱ γυναῖκες εἶναι ἡ τάξη τῶν δούλων πού διαιώνιζαν τό εἶδος, γιά νά μείνει ἐλεύθερο τό ἄλλο μισό νά φροντίζει γιά τίς ὑποθέσεις τοῦ κόσμου μας – ὑποθέσεις

πού παρουσιάζουν ασφαλώς άχαρες πλευρές, αλλά και άλλες πολύ δημιουργικές.

Ἡ φυσική διάκριση τῆς ἐργασίας συνεχίστηκε μόνο χάρις σέ μεγάλες πολιτιστικές θυσίες : ἄντρες καί γυναῖκες ἀνέπτυσαν μόνο τόν μισό ἑαυτό τους σέ βάρος τοῦ ἄλλου μισοῦ. Ἡ διαίρεση τῆς ψυχῆς σέ ἀντρική καί γυναικεία, γιά τήν ἐνίσχυση τῆς ἀναπαραγωγικῆς διαίρεσης, εἶχε τραγικές συνέπειες. Ἡ ὑπερτροφική ἀνάπτυξη τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τοῦ ἐπιθετικοῦ ἐνστικτοῦ στούς ἄντρες, καί ἡ ἀτροφία τῆς συγκινησιακῆς εὐαισθησίας τους στάθηκε μιά καταστροφή τόσο φυσική (πόλεμος) ὅσο καί πολιτιστική. Ὁ συναισθηματισμός καί ἡ παθητικότητα τῶν γυναικῶν μεγάλωσε τά βάσανά τους (δέν μπορούμε νά μιλήσουμε γι' αὐτές μέ τρόπο σύμμετρο σέ σχέση μέ τούς ἄντρες, γιατί ἡ διάκριση τῶν φύλων τίς ἔκαμε μιά τάξη θυμάτων). Ἀπό σεξουαλική ἀποψη ἄντρες καί γυναῖκες εἶχαν διαπλαστεῖ πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς ἑτεροφυλοφιλίας ἐξαιρετικά κωδικοποιημένης – ὡς πρὸς τόν χρόνο, τόν τόπο, τή διαδικασία, ἀκόμα καί τόν διάλογο – καί περιορισμένης μόνο στά γεννητικά ὄργανα ἀντί νά εἶναι διάχυτη σ' ὀλόκληρο τό φυσικό ὄν.

Προτείνω λοιπόν σάν πρῶτα αἰτήματα γιά κάθε νέο σύστημα :

1) *Τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας ἀπό τήν τυραννία τῆς ἀναπαραγωγικῆς βιολογικῆς λειτουργίας τους, μέ κάθε διαθέσιμο μέσο, καί τήν ἀνάθεση τῆς τεκνοποιίας καί τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν στήν κοινωνία σάν σύνολο, τόσο στούς ἄντρες ὅσο καί στίς γυναῖκες.* Ὑπάρχουν πολλά στάδια στήν κατεύθυνση αὐτή. Ἔχουμε ἤδη τήν (τόσο δύσκολα κερδισμένη) ἀποδοχή τῆς « προγραμματισμένης οἰκογένειας », ἄν ὄχι καί τήν πρόληψη τῆς ἐγκυμοσύνης αὐτῆς καθευατήν. Πολύ σύντομα θά ὑποβληθοῦν προτάσεις γιά ὀλοήμερα παιδικά κέντρα, ἴσως καί γιά κέντρα πού λειτουργοῦν ὀλόκληρο τό εἰκοσιτετράωρο μέ προσωπικό τόσο ἀντρικό ὅσο καί γυναικεῖο. Ὅμως αὐτό, κατά τή γνώμη μου, ἀποτελεῖ μιά δειλή, ἄν ὄχι τελείως ἀσήμαντη πρόωθησις. Μιλᾶμε γιά ριζικές μεταβολές. Καί μ' ὄλο πού δέν

μπορούν όλα να γίνουν μονομιᾶς, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ποτέ τούς βασικούς σκοπούς. Τά ἡμερήσια κέντρα εἶναι ἕνα μέσο γιά τήν ἔξαγορά τῶν μητέρων : ἀπλῶς ἐλαφρύνουν τήν ἄμεση πίεση χωρίς νά θέτουν τό ἐρώτημα γιατί ἡ πίεση αὐτή νά ἀσκειται μόνο σέ θάρους τῶν γυναικῶν.

Στό ἄλλο ἄκρο βρίσκονται οἱ πιό μακρινές λύσεις, πού βασίζονται στίς δυνατότητες τῆς σύγχρονης ἐμβρυολογίας, δηλαδή ἡ τεχνητή ἀναπαραγωγή – δυνατότητες τόσο τρομακτικές ἀκόμα, ὥστε σπάνια συζητοῦνται σοβαρά. Εἶδαμε ὅτι ὡς ἕνα σημεῖο ὁ φόβος εἶναι δικαιολογημένος : στά χέρια τῆς σημερινῆς κοινωνίας καί μέ τήν καθοδήγηση τῶν σημερινῶν ἐπιστημόνων (ἀπό τούς ὁποίους λίγοι μόνον εἶναι γυναῖκες ἢ ἔστω φεμινιστές), κάθε ἀπόπειρα νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ τεχνολογία γιά τήν « ἀπελευθέρωση » ὁποιοδήποτε εἶναι ὑποπτη. Ὅμως αὐτή τῆ στιγμή διατυπώνουμε ὑποθέσεις γιά μεταεπαναστατικά συστήματα, καί γιά νά εὐκολύνουμε τή συζήτηση θά ἀποδώσουμε κάποια ἐλαστικότητα στίς ἀπόψεις καί καλές προθέσεις σ' ἐκείνους πού θά πραγματοποιήσουν τήν ἀλλαγῆ.

Ἡ τέτοια ὁμως ἀπελευθέρωση τῶν γυναικῶν ἀπό τή βιολογία τους θά σημαίνει ἀπειλή γιά τήν κοινωνική μονάδα πού εἶναι ὀργανωμένη γύρω ἀπό τή βιολογική ἀναπαραγωγή καί τήν ὑποταγή τῶν γυναικῶν στή βιολογική μοῖρα τους : τήν οἰκογένεια. Τό δεύτερο αἰτημά μας θά εἶναι ἐπίσης μιᾶ βασική ἐπίθεση ἐνάντια στήν οἰκογένεια, αὐτή τῆ φορά ὁμως ὡς οἰκονομική μονάδα.

2) *Τήν πλήρη αὐτοδιάθεση, πού περιλαμβάνει καί τήν οἰκονομική ἀνεξαρτησία τόσο τῶν γυναικῶν ὅσο καί τῶν παιδιῶν.* Γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ θά χρειαστοῦν ριζικές ἀλλαγές στήν κοινωνική καί οἰκονομική μας δομή. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού πρέπει νά μιλάμε γιά ἕνα φεμινιστικό σοσιαλισμό : στό ἄμεσο μέλλον, ὑπό τόν καπιταλισμό, τό πολύ πολύ νά ἔχουμε μιᾶ συμβολική ἐνσωμάτωση τῶν γυναικῶν στήν ἐργατική δύναμη. Γιατί οἱ γυναῖκες ἀποδείχτηκαν μιᾶ χρησιμότετη φτηνή καί παροδική, πολύ συχνά ἱκανότετη, ἐφεδρεία ἐργατικῆς δύναμης*, γιά

* Πολλοί προϊστάμενοι θ' ἀποτύχωναν ἄσχημα ἂν ὑποχρεώνονταν γ'

νά μὴν ἀναφέρουμε τὴν οἰκονομικὴ ἀξία τῆς παραδοσιακῆς τοῦς λειτουργίας, τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ ἀνατροφῆς τῆς ἐπόμενης γενιᾶς τῶν παιδιῶν, ἑνός ἔργου γιὰ τὸ ὁποῖο σήμερα τοῦς παρῆχεται μᾶλλον μιά προστασία παρά ἕνας μισθός. Ὅμως, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν ἀναγνωρίζονται ἐπίσημα, αὐτὰ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὲς οἰκονομικὲς λειτουργίες. Μὲ τὴ σημερινή τους ιδιότητα οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦν τὰ πραγματικὰ θεμέλια τοῦ οἰκονομικοῦ ἐποικοδομήματος, θεμέλια ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν ὑπαρξή του*. Οἱ παιάνες γιὰ τὴν αὐτοθυοσία τῆς μητρότητας ἔχουν μιά βάση στὴν πραγματικότητα. Ἡ μαμά ἔχει ζωτικὴ σημασία γιὰ τὸν ἀμερικάνικο τρόπο ζωῆς, μεγαλύτερη κι ἀπὸ τὴ μηλόπιτα. Εἶναι ἕνας θεσμός δὲχως τὸν ὁποῖο τὸ σύστημα κυριολεκτικὰ κατέρρεε. Σύμφωνα μὲ τὰ ἐπίσημα καπιταλιστικὰ κριτήρια, ὁ λογαριασμός γιὰ τίς οἰκονομικὲς ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρει** θὰ μποροῦσε νὰ φτάσει ὡς τὸ ἕνα πέμπτο τοῦ ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ὅμως ἡ πληρωμὴ τῆς

ἀναλάβουν οἱ ἴδιοι τὰ καθήκοντα τῶν γραμματέων τοῦς ἢ νὰ κάνουν χωρὶς αὐτές. Ξέρω πολλές γραμματεῖς ποὺ ὑπογράφουν ἀδίστακτα μὲ τὸ ὄνομα τῶν προϋσταμένων τοῦς στὶς δικές τοῦς (συχνὰ ἔξοχες) λύσεις. Οἱ ἱκανότητες τῶν γυναικῶν, ἰδιαίτερα ἐκείνων ποὺ ἔβγαλαν πανεπιστήμια, θὰ κόστιζαν ὀλόκληρη περιουσία ἂν ἀμείβονταν μὲ τὴν κλίμακα τοῦ ἄρρενος προσωπικοῦ.

* Ἡ Margaret Benston («Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία τῆς Ἀπελευθέρωσης τῶν Γυναικῶν» στὸ Monthly Review τοῦ Σεπτεμβρίου 1969) στὴν προσπάθειά της ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ ἐκμετάλλευση τῶν γυναικῶν εἶναι στὴν πραγματικότητα οἰκονομικὴ (ἂν καὶ ἡ ἀνάλυση ποὺ προσηγγίθηκε ἦταν λανθασμένη), κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὴν οἰκονομία τοῦ ἀντρικοῦ ἐποικοδομήματος ποὺ βασίζεται στὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγή (καπιταλιστικὴ ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ μισθωτικὴ ἐργασία) καὶ τὴν προβιομηχανικὴ οἰκογενειακὴ ἐπαναληπτικὴ παραγωγή γιὰ ἀμεση κατανάλωση. Ἐπειδὴ ἡ τελευταία δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς σύγχρονης οἰκονομίας, ὁ ρόλος της στὴ βάση τῆς ἐπίσημης σύγχρονης οἰκονομίας αὐτῆς συχνὰ παραβλέπεται. Ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν γυναικῶν στὸ ἐποικοδόμημα τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, δὲν παίρνεται ὑπόψη ἡ τεράστια ποσότητα παραδοσιακῆς παραγωγῆς ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀπαραίτητη. Ποιὸς θὰ τὴ δώσει;

** Ἡ Juliet Mitchell στὸ : «Γυναῖκες : Ἡ Μακρότερη Ἐπανάσταση» (New Left Review, Δεκέμβριος 1966) ὑποστηρίζει ὅτι «οἱ οἰκιακὲς ἐργασίες εἶναι τεράστιες ἂν ἀποτιμηθοῦν σὲ ὄρους παραγωγικῆς ἐργασίας. Στὴ Σουηδία, οἱ γυναῖκες καταναλώνουν 2.340 ἑκατομμύρια ὥρες τὸν χρόνο

νοικοκυρῶς δέν ἀποτελεῖ λύση. Ἡ ἀμοιβή της, ὅπως συχνά συζητιέται σοβαρά στή Σουηδία, εἶναι μιά μεταρρυθμισμό πού δέν θά ἔθιγε τόν βασικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας κι ἐπομένως δέν θά ξερίζωνε τίς δλέθριες ψυχολογικές καί πολιτιστικές συνέπειες αὐτοῦ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Ὅσο γιά τήν οικονομική ἀνεξαρτησία τῶν παιδιῶν, αὐτή εἶναι ἕνα ὄνειρο πού δέν πραγματοποιήθηκε ἀκόμα σέ κανένα μέρος τοῦ κόσμου. Ἀλλά καί στήν περίπτωση τῶν παιδιῶν, θέλουμε νά πετύχουμε γι' αὐτά κάτι παραπάνω ἀπό τήν ἀπλή ἐνσωμάτωσή τους στό ἐργατικό δυναμικό-ἐπιδιώκουμε τήν κατάργηση τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, σέ συνθήκες ἐνός σοσιαλισμοῦ πού θά βασίζεται στήν κυδερνητική, τή ριζική ἀναδιάρθρωση τῆς οἰκονομίας, ὅπου ἡ « ἐργασία », δηλ. ἡ πληρωμένη ἐκτέλεση τῶν ἐργων, θά ἔχανε τή σημασία της. Ἡ μεταεπαναστατικὴ μάς κοινωνία θά φρόντιζε γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν ὅλων τῶν ἀτόμων, ἐνήλικων καί ἀνήλικων, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν κοινωνική τους συνεισφορά, κι ἔτσι θά πραγματοποιοῦσε τήν πρώτη στήν ἱστορία ἴση κατανομή τοῦ πλοῦτου.

Ὡς τώρα χτυπήσαμε τήν οἰκογένεια σέ δύο μέτωπα, ἀμφισβητώντας τά θεμέλια τῆς ὀργάνωσής της – τήν ἀναπαραγωγή τοῦ εἴδους ἀπό τίς γυναῖκες – καί τό ἀποτέλεσμά της – τή φυσική ἐξάρτηση τῶν γυναικῶν καί παιδιῶν. Ἡ ἐξαφάνιση τῶν δυῶ ἀυτῶν παραγόντων θά ἦταν ἀρκετή, γιά νά καταστρέψει τήν οἰκογένεια πού θρέφει τήν ψυχολογία τῆς δύναμης. Ὅμως θά προχωρήσουμε ἀκόμα πιό πέρα στό τσάκισμά της.

3) *Τήν ὀλοκληρωτικὴ ἐνσωμάτωση τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν σ' ὅλες τίς πλευρές τῆς κοινωνίας στό σύνολό της.* Ὅλοι οἱ θεσμοί πού χωρίζουν τά φύλα εἴτε ἀποκλείουν τά

γιά οἰκιακές ἐργασίες, ἐναντι 1.290 ἑκατομμυρίων ὥρῶν πού καταναλώ-
νουν στή βιομηχανία ». Ἡ Chase Manhattan Bank ὑπολογίζει τή διάρκεια
τῆς συνολικῆς οἰκιακῆς ἐργασίας τῆς γυναίκας σέ 99,6 ὥρες τῆ βδομάδα.
Ἡ Margaret Benston ὑπολογίζει τό ἐλάχιστο ὄριο οἰκιακῆς ἐργασίας σέ 16
ὥρες τῆ βδομάδα γιά μιά παντρεμένη γυναίκα χωρίς παιδιά, δηλαδή περί-
που τό μισό τῆς διάρκειας μᾶς κανονικῆς ἐργάσιμης ἐβδομάδας. Μιά
παντρεμένη μέ παιδιά ἐργάζεται τουλάχιστον 12 ὥρες τὴν ἡμέρα.

παιδιά από την κοινωνία των μεγάλων, όπως είναι τά σχολεία, πρέπει να καταργηθούν. *Κάτω τό σχολειό!*

Τά τρία αυτά αίτήματα θεμελιώνουν μία φεμινιστική επανάσταση πάνω στην προηγμένη τεχνολογία. Καί αν καταργηθούν οι πολιτιστικές διακρίσεις ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες, ενήλικους και παιδιά, δέν θά υπάρχει πιά ή ανάγκη τής σεξουαλικής καταπίεσης πού συντηρεί αυτή την ταξική ανισότητα, και για πρώτη φορά θά μπορούσαμε να ζήσουμε μέσα σε μία « φυσική » σεξουαλική ελευθερία. Έτσι φτάνουμε στό τέταρτο αίτημά μας :

4) *Τήν ελευθερία όλων των γυναικών και παιδιών να κάνουν ό,τι θέλουν σεξουαλικά.* Δέν θά υπάρχει πιά κανένας λόγος να μήν τό κάνουν. (Έπιχειρήματα του παρελθόντος ένάντια σ' αυτή την ελευθερία : ή πλήρης ελευθερία στή σεξουαλική δραστηριότητα θά έδαζε σε κίνδυνο τή συνεχή αναπαραγωγή πού είναι απαραίτητη για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους κι έτσι χρειάστηκε να περιορίσουμε, μέσω τής θρησκείας και άλλων πολιτιστικών θεσμών, τή σεξουαλικότητα μόνο στην αναπαραγωγή, κι όλες τές μη αναπαραγωγικές σεξουαλικές ήδονές να τές θεωρούμε σαν εκτροπές ή και κάτι χειρότερο. Η σεξουαλική ελευθερία των γυναικών θά έκανε άμφίβολη την πατρότητα του παιδιού, κι έτσι θ' άπειλούσε την κληρονομική διαδοχή. Η σεξουαλική ζωή των παιδιών έπρεπε να κατασταλεί, γιατί θ' άποτελούσε άπειλή για την έπισηφαλή έσωτερική ίσορροπία τής οικογένειας. – Οι σεξουαλικές αυτές καταστολές μεγάλων ανάλογα μέ την πολιτιστική υπέρβαση τής βιολογικής οικογένειας). Στή νέα μας κοινωνία, ή ανθρωπότητα θά μπορεί τελικά να ξαναγυρίσει στή φυσική της « πολύμορφη » σεξουαλικότητα – όλες οι μορφές της θά είναι επιτρεπτές και άνεκτές. Τό όλότελα διαποτισμένο από σεξουαλικότητα πνεύμα πού στό παρελθόν πραγματοποιήθηκε σε πολύ λίγα μόνο πρόσωπα (μιά επιβίωση) θά γίνει οικουμενικό. Η άπόκτηση μιάς τεχνητής κουλτούρας δέν θά είναι ό μοναδικός δρόμος πρός τή σεξουαλική άυτοπραγμάτωση : ό καθένας θά μπορεί τώρα να άυτοπραγματωθεί πλέρια από μόνο τό γεγονός ότι υπάρχει και δρα.

2. ΦΟΒΟΙ ΚΑΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Αυτές οι μεγάλες κατηγορηματικές προσαγές πρέπει ν' αποτελέσουν τή βάση κάθε ειδικότερου ριζοσπαστικού φεμινιστικού προγράμματος. Όμως τά επαναστατικά μας αίτηματα είναι πιθανό νά συναντήσουν κάθε είδους αντίδραση, από τίς ήπιες επιφυλάξεις (ούτοπικά... άνεδαφικά... παρατραβηγμένα... γιά τό πολύ μακρινό μέλλον... άπραγματοποίητα... μπορεί νά μήν είναι τέλεια, άφού όμως δέν έχετε τίποτε καλύτερο...) μέχρι τήν ύστερία (άπάνθρωπα... παρά φύσιν... νοσηρά... διεστραμμένα... κομμουνιστικά... « 1984 »... τί ; νά καταστρέψετε τή δημιουργική μητρότητα άντικαθιστώντας τη μέ βρέφη πού θά αναπτυχθούν μέσα σέ γυάλινους σωλήνες, τέρατα φτιαγμένα από τούς έπιστήμονες ; κτλ.). Είδαμε όμως ότι οι τέτοιες άρνητικές αντιδράσεις μπορούν νά δείχνουν κατά παράδοξο τρόπο πόσο κοντά στόν στόχο χτυπάμε : ό επαναστατικός φεμινισμός είναι τό μόνο ριζοσπαστικό πρόγραμμα πού μπορεί ν' άγγίξει τά συγκινησιακά στρώματα πού άπλώνονται κάτω από τή « σοβαρή » πολιτική και νά συμβιδάσει έτσι τό προσωπικό μέ τό κοινό, τό ύποκειμενικό μέ τό άντικειμενικό, τό συναισθηματικό μέ τό όρθολογικό - τή θηλυκή άρχή μέ τήν άρσενική.

Ποιά είναι τά κύρια συστατικά στοιχεία τής αντίστασης αυτής πού έμποδίζει τούς άνθρώπους νά πειραματιστούν μέ έναλλακτικές λύσεις πού νά ύποκαθιστούν τήν οίκογένεια, και πού όφείλεται ή αντίσταση αυτή ; Όλοι μας ξέρουμε τίς λεπτομέρειες του *Όμορφου καινούργιου κόσμου** : ψυχρές κολλεκτίβες, μέ καταργημένη τήν προσωπικότητα, τό σέξ περιορισμένο σέ μιά μηχανική πράξη, παιδιά πού γίνονται ρομπότ. Ό Μεγάλος Άδελφός πού χώνεται σ' όλες τίς λεπτομέρειες τής ιδιωτικής ζωής, σειρές βρεφών πού τά ταΐζουν άψυχες μηχανές, εύγονισμός πού τόν χειρίζεται τό κράτος, γενοκτονία τών έλαττωματικών και τών καθυστερημένων, γιά νά δημιουργηθεί από τεχνικούς μέ άσπρη

* Τό περίφημο μυθιστόρημα του Aldous Huxley «Brave New World». (Σημ. Μετ.).

μπλουζα μιά ράτσα υπερανθρώπων· κάθε συναισθημα χαρακτηρισίζεται αδυναμία, έρωτας δέν υπάρχει πιά, κ.λπ. 'Η οικογένεια (πού, παρά τόν καταπιεστικό χαρακτήρα της, αποτελεί σήμερα τό τελευταίο καταφύγιο ενάντια στό κράτος πού κάνει κατάχρηση τής εξουσίας του, ένα καταφύγιο πού παρέχει τήν ελάχιστη αίσθηματική ζεστασιά, τήν ιδιωτική ζωή και τήν ατομική άνεση πού διαθέτουμε ακόμα) θά καταστρεφόταν και ή φρίκη αυτή θά εισηχωρούσε μέσα σέ κάθε σπίτι.

Πράγμα παράδοξο, ένας από τούς λόγους γιά τούς όποιους τόσο συχνά γίνεται λόγος γιά τόν 'Εφιάλτη τού 1984 είναι ότι κατάγεται κατευθείαν από τά κακά τής σημερινής κοινωνίας όπου επικρατεί ό άντρας και πού αποτελεί τήν άκραιο τους εκδήλωση. Λογouxάρη, πολλές από τίς όπτικές λεπτομέρειές του είναι παρμένες άμεσα από τά όργανοτροφεία μας και άλλα κρατικά ιδρύματά μας γιά παιδιά*.

Ό 'Εφιάλτης αυτός είναι άμεσα προϊόν τής προσπάθειας νά φανταστούμε μιά κοινωνία όπου οι γυναίκες θά γίνουν σαν τούς άντρες, θά πάσχουν από τήν ίδια συναισθηματική

* Είναι αλήθεια πώς τά παιδιά τών όργανοτροφείων στερούνται ακόμα και τή στοργή και τή φροντίδα πού δείχνουν οι γονείς στά παιδιά τους, πράγμα πού προκαλεί ψυχικές αναπηρίες, όπως έχει αποδειχθεί από τό τέστ ότι τό IQ (ό δείκτης νοημοσύνης) είναι χαμηλότερος στά παιδιά τού ιδρύματος, ή αδυναμία συναισθηματικής προσαρμογής μεγαλύτερη, ακόμα και ότι ή σεξουαλική λειτουργία - όπως απέδειξε τό περίφημο πείραμα μέ τούς πιθήκους πού στερήθηκαν τίς μητρικές φροντίδες - είναι μειονεκτική ή κατεστραμμένη. Όμως εκείνοι πού επικαλούνται τόσο θριαμβευτικά τίς στατιστικές αυτές γιά νά δυσφημήσουν τίς ριζοσπαστικές λύσεις δέν βλέπουν ότι τά όργανοτροφεία άκριβώς αποτελούν τήν αντίθεση τών λύσεων αυτών, ότι στην πραγματικότητα είναι συνέπειες τής κατάστασης πού προσπαθούμε νά διορθώσουμε.

Τό όργανοτροφείο είναι ή άρνητική συνέπεια τής οικογένειας, άκριβώς όπως ή πορνεία είναι τό άμεσο αποτέλεσμα τού θεσμού τού πατριαρχικού γάμου. Όπως ή πορνεία συμπληρώνει τόν γάμο, έτσι και τό όργανοτροφείο είναι τό άναπόφευκτο συμπληρωματικό κακό σέ μιά κοινωνία στην όποία τά περισσότερα παιδιά ζούν κάτω από ένα σύστημα κηδεμονίας από τούς φυσικούς τους γονείς. Στην περίπτωση τής πορνείας, επειδή οι γυναίκες ζούν κάτω από τήν κηδεμονία τών άντρών, οι άζητητες γυναίκες είναι ύποχρωμένες νά πληρώνουν ειδικό τίμημα· στην περίπτωση τών

παράλυση, πράγμα πού θά κατέστρεφε τή λεπτή ισορροπία τών διαπλεκομένων ἀλληλεξαρτήσεων.

Ἐμεῖς ὑποδείχνουμε τήν ἀντίθετη λύση. Ἄντί νά συγκεντρῶσουμε τή « θηλυκή ἀρχή » σ' ἓνα « ἰδιωτικό » καταφύγιο, ὅπου οἱ ἄντρες κατεβαίνουν κατά περιόδους γιά ν' ἀνακουφιστοῦν, θέλουμε νά τήν ἀπλώσουμε ἐκ νέου – ἀναδημιουργώντας γιά πρώτη φορά τήν κοινωνία ἀπό τά ἴδια τά θεμέλιά της. Ὁ δύσκολος θρίαμβος τοῦ ἀνθρώπου πάνω στή Φύση τόν ἔκανε ἱκανό νά ἀποκαταστήσει ἐκεῖνο πού εἶναι πραγματικά φυσικό : θά μπορούσε νά λυτρωθεῖ ἀπό τήν κατάρα πού βάρυνε τόν Ἄδάμ καί τήν Εὐά, καί νά ξαναφέρει τόν Κῆπο τῆς Ἑδέμ πάνω στή γῆ. Ὅμως στή διάρκεια τῆς μακρόχρονης αὐτῆς προσπάθειας ἡ φαντασία του ἔπαθε ἀσφυξία : φοβάται μήπως ἐνσωματώνοντας τήν κατάρα τῆς Εὐάσ στή δική του μεγαλώσει τήν ταλαιπωρία του.

Ὡστόσο ὑπάρχει ἓνας πιό συγκεκριμένος λόγος γιά τόν ὁποῖο αὐτή ἡ εἰκόνα τῆς φρίκης ἐπιδρᾷ πάνω στό ὑποσυνειδητο καί ἐμποδίζει νά δοθεῖ σοβαρή προσοχή στόν φεμινισμό : ἡ ἀποτυχία τών προηγούμενων κοινωνικῶν πειραματισμῶν. Τά ριζοσπαστικά πειράματα καί ὅταν κατάφε-

ῶσαν, ἐπειδή τά παιδιά ἀποτελοῦν κτήματα ὀρισμένων ἀτόμων καί ὄχι ἐλεύθερα μέλη τῆς κοινωνίας, τά ἀξήτητα παιδιά ὑποφέρουν.

Ὁρφανά εἶναι τά ἀτυχεῖ ἐκεῖνα παιδιά πού δέν ἔχουν κανένα γονεῖ μέσα σέ μιά κοινωνία πού ὀρζει πῶς ὅλα τά παιδιά πρέπει νά ἔχουν γονεῖς γιά νά ἐπιζήσουν. Ὅταν ὅλοι οἱ ἐνήλικοι γίνονται μονοπόλιο τῶν φυσικῶν παιδιῶν τους, δέν μένει κανένας νά φροντίζει γιά τά ὀρφανά. Ἄν ὅμως κανένας δέν εἶχε ἀποκλειστικές σχέσεις μέ τά παιδιά, τότε ὅλοι θά ἦταν ἐλεύθεροι νά φροντίσουν γιά ὅλα τά παιδιά. Τό φυσικό ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθρώπου γιά τά παιδιά, ἀντί νά περιοριστεῖ μόνο στό δικό του παιδί, θά ἀπλωνόταν σέ ὅλα τά παιδιά.

Τά κακά αὐτοῦ τοῦ συστήματος τῶν ὀρφανοτροφείων, ἡ ἀπρόσωπη, ἀνώνυμη ζωή σ' αὐτά πού θυμίζει στρατόνα, ὀφείλονται στό γεγονός ὅτι τά ὀρφανοτροφεία εἶναι οἱ σκουπιδότοποι γιά τοῦς ἀπόδλητους ἐνός ἀποκλειστικοῦ οἰκογενειακοῦ συστήματος· ἀντίθετα ἡμεῖς θέλουμε νά ἐπεκτείνουμε τά οἰκογενειακά αἰσθήματα σ' ὅλη τήν κοινωνία. Ἔτσι τά παιδικά ἰδρύματα, μέ ὅλες τους τίς συνέπειες, εἶναι ἀπό τοῦς πιό μακρινούς ἐπαναστατικούς στόχους μας, γιατί παραβιάζουν σχεδόν ὅλα τά οὐσιώδη αἰτήματά μας : τήν ἐνσωμάτωση τῶν παιδιῶν στή συνολική κοινωνία καί τήν παραχώρηση σ' αὐτά πλήρους οἰκονομικῆς καί σεξουαλικῆς ἐλευθερίας.

ραν νά λύσουν μερικά προβλήματα, δημιούργησαν στη θέση τους δλόκληρη σειρά νέων - όχι κατανάγκη ανώτερου επιπέδου - προβλημάτων. Ἄς ρίξουμε λοιπόν μιά βιαστική ματιά σέ μερικά ἀπό τά ριζοσπαστικά αὐτά πειράματα, γιά νά προσδιορίσουμε τούς λόγους τῆς ἀποτυχίας τους - γιατί πιστεύω ὅτι σέ ὄλες τῖς περιπτώσεις ἦταν δυνατό νά προβλεφθεῖ ἡ ἀποτυχία τους, ἀφοῦ ἦταν γνωστά τά δεδομένα τοῦ πειράματος καί τό ιδιαίτερο κοινωνικό τους πλαίσιο. Θά μπορέσουμε τότε νά χρησιμοποιήσουμε τῖς πληροφορίες αὐτές σάν ἓνα καινούργιο πολύτιμο μίτο τῆς Ἀριάνης, πού θά μᾶς διδάξει τί πρέπει προπαντός ν' ἀποφύγουμε στό πρόγραμμά μας.

Τῆ σημαντικότερη ἀποτυχία ἀπ' ὄλα τά σύγχρονα κοινωνικά πειράματα σημείωσαν οἱ ρωσικές κομμουνές (ἡ ἀποτυχία τῆς Ρωσικῆς Ἐπανάστασης γενικά εἶναι ἓνα ἀγκάθι στά πλευρά τοῦ κάθε ριζοσπάστη· ὁμως ἡ ἄμεση σχέση της μέ τῖς κομμουνές καί τήν ἀποτυχία τους σπάνια ἀναφέρεται). Ἐπί κάποια εἰρωνεία τῆς τύχης ἡ ἀποτυχία αὐτή ὁδήγησε στό συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχει αἰτιακή σχέση ἀνάμεσα στήν κατάργηση τῆς οἰκογένειας καί στήν ἀνάπτυξη ἑνός δλοκληρωτικοῦ κράτους. Ἐπί τῆ σκοπιά αὐτή ἡ μεταγενέστερη ἀποκατάσταση στήν ΕΣΣΔ τοῦ οἰκογενειακοῦ πυρήνα φαίνεται σάν μιά τελευταία ἀπεγνωσμένη προσπάθεια γιά τῆ σωτηρία τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀξιών - τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, τῆς ἀτομικότητας, τοῦ ἔρωτα κ.λπ. - πού ἐξαφανίζονταν μέ γοργό ρυθμό.

Στήν πραγματικότητα ὁμως πρόκειται γιά τό ἀντίθετο : ἡ ἀποτυχία τῆς Ρωσικῆς Ἐπανάστασης ὀφείλεται ἄμεσα στήν ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν της νά καταργήσει τήν οἰκογένεια καί τῆ σεξουαλική καταπίεση. Τήν ἀποτυχία αὐτή μέ τῆ σειρά της, ὅπως εἶδαμε, τήν προκάλεσαν οἱ στενότητες μιᾶς ἐπαναστατικῆς ἀνάλυσης πού ἔφεραν τῆ σφραγίδα τῶν ἀντρικῶν προλήψεων καί πού στηριζόταν μόνο στίς οικονομικές τάξεις καί δέν ἐπαιρνε καθόλου ὑπόψη τήν οἰκογένεια, οὔτε καί τῆ λειτουργία της σάν οἰκονομικῆς μονάδας. Ἐπιπλέον, ὄλες οἱ σοσιαλιστικές ἐπαναστάσεις μέχρι σήμερα ἀπέτυχαν ἢ θ' ἀποτύχουν γιά τούς ἴδιους ἀκριβῶς λό-

γους. Ὅποιαδήποτε ἀρχική ἀπελευθέρωση πού θά πετύχει ὁ σημερινός σοσιαλισμός θά ξανακυλάει πάντα στήν καταπίεση, γιατί ἡ δομή τῆς οἰκογένειας εἶναι ἡ πηγή τῆς ψυχολογικῆς, τῆς οικονομικῆς καί τῆς πολιτικῆς καταπίεσης. Οἱ προσπάθειες τοῦ σοσιαλισμοῦ νά ἀπαλύνει τή δομή τῆς ἐξουσίας μέσα στήν οἰκογένεια ἐνσωματώνοντας τίς γυναῖκες στήν ἐργατική δύναμη εἶναι ἀπλῶς ρεφορμιστικές. Γι' αὐτό καί δέν πρέπει νά μᾶς ξαφνιάζει τό γεγονός ὅτι ὁ σοσιαλισμός, μέ τή σημερινή του συγκρότηση στά διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, ὄχι μόνο δέν ἀποτελεῖ βελτίωση σέ σύγκριση μέ τόν καπιταλισμό, ἀλλά συχνά εἶναι καί χειρότερος.

Ἔτσι ἀναπτύσσεται ἓνα ἀπό τά βασικά στοιχεῖα τῆς εἰκόνας τοῦ Ἐφιάτη : ἡ καταστροφή τῆς οἰκογένειας σάν τελευταίου καταφύγιου γιά τήν ἰδιωτική ζωή, τήν ἀνεση, τήν ἀτομικότητα κ.λπ. καί ἡ πλήρης εἰσβολή τοῦ οικονομικοῦ ἐποικοδομήματος σ' ὅλες τίς πτυχές τῆς ζωῆς, ἡ ἐνταξη τῶν γυναικῶν σ' ἓναν ἀρσενικό κόσμο ἀντί τῆς γενικῆς κατάργησης τῆς διάκρισης σέ σεξουαλικές τάξεις. Ἐπειδή δέν ἔγινε καμιά πρόβλεψη γιά τήν ἀποκατάσταση τοῦ θηλυκοῦ στοιχείου στόν ἐξωτερικό κόσμο, γιά τήν ἐνσωμάτωση τοῦ « προσωπικοῦ » μέσα στό « δημόσιο », ἐπειδή ἡ « θηλυκή ἀρχή » ἐλαχιστοποιήθηκε ἢ καί σβήστηκε ἀντί νά διαδοθεῖ καί νά ἐξανθρωπίσει ὀλόκληρη τήν κοινωνία γενικότερα, τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ φρίκη.

Ὁ Βίλχελμ Ράιχ, στή *Σεξουαλική Ἐπανάστασή του*, συνόψισε ὡς ἑξῆς, στήν καλύτερη μέχρι σήμερα σχετική ἀνάλυση, τούς εἰδικούς ἀντικειμενικούς λόγους πού ἔκαναν τίς ρωσικές κομμούνες ν' ἀποτύχουν :

1) Σύγχυση τῆς ἡγεσίας καί φυγή μπροστά στό πρόβλημα.

2) Τό ἐπίμοχθο ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησης γενικά, ἐξαιτίας τῆς ρωσικῆς καθυστέρησης τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, τοῦ πολέμου καί τῆς πείνας.

3) Ἡ ἔλλειψη μιᾶς θεωρίας. Ἡ Ρωσική Ἐπανάσταση ἦταν ἡ πρώτη στό εἶδος τῆς. Δέν ἔγινε καμιά προσπάθεια ν' ἀντιμετωπιστοῦν τά συναισθηματικά-σεξουαλικά-οικογενειακά προβλήματα κατά τή διαμόρφωση τῆς βασικῆς ἐπα-

ναστατικής θεωρίας. (Ή, κατά τη δική μας διατύπωση, δέν υπήρξε « συνειδητοποίηση » της καταπίεσης των γυναικών και των παιδιών, ούτε ριζοσπαστική φεμινιστική ανάλυση πριν από την ίδια την επανάσταση).

4) Ή σεξουαλικά άρνητική ψυχολογική δομή του ατόμου, πού δημιουργήθηκε και ένισχύθηκε στο κύλισμα της ιστορίας από την οικογένεια, έμπόδισε την άπελευθέρωση του ατόμου από την ίδια τη δομή αυτή. Όπως τό διατυπώνει ο Ράιχ :

Πρέπει νά θυμόμαστε ότι τά ανθρώπινα όντα φοβούνται τρομερά τό είδος ακριβώς της ζωής πού λαχταρούν τόσο πολύ, αλλά πού βρίσκεται σέ αντίθεση μέ τη δομή τους.

5) Ό έρηκτικός χαρακτήρας της συγκεκριμένης πολυσύνθετης ύφης της σεξουαλικότητας.

Στήν εικόνα της εποχής πού έδωσε ο Ράιχ νιώθει κανείς την άπέραντη άπογοήτευση ανθρώπων πού προσπαθούν νά άπελευθερωθούν χωρίς νά έχουν μιά καλά έπεξεργασμένη θεωρία γιά νά τούς καθοδηγεί. Κι εκείνο πού έκανε ακόμα πιό βαρεία την άποτυχία τους ήταν ότι προχώρησαν τόσο πολύ δίχως άρκετή προπαρασκευή : ή καταστροφή της ίσορροπίας της σεξουαλικής πόλωσης χωρίς την ολοκληρωτική εξάλειψή της είχε άποτελέσματα πιό όλέθρια παρά άν δέν γινόταν τίποτε.

Ένα άλλο πειραματικό κοινοτικό σύστημα, πού διασαλπίστηκε ευρύτατα, είναι τά κιμπούτζ του Ίσραήλ. Έδώ όμως ή άποτυχία δέν έφτασε ώς τά άκρα. Συχνά ύποστηρίζεται ότι τά παιδιά των κιμπούτζ δέν έχουν άτομικότητα, ότι δείχνουν ένα « άγελαίο » πνεύμα πού είναι τό τίμημα γιά την κατάργηση της οικογένειας (πράγμα πού έπισύρει όρισμένες επικρίσεις : άν έσύ είσαι διατεθειμένος νά καταβάλλεις τό τίμημα..., αυτό είναι δουλειά δική σου). Προτιμώ όμως νά μιλήσω έδώ μέ βάση τη δική μου πείρα, άν και υπάρχουν γιά τό θέμα αυτό πολλά διβλία. Νά οι έντυπώσεις μου από τά κιμπούτζ :

Ό καταμερισμός της εργασίας είναι όσο ποτέ ισχυρός (μιά γυναίκα μου εξήγησε ότι ή όδήγηση ενός τρακτέρ

καταστρέφει τό χρώμα τού προσώπου). Μόνο τά ξένα κορίτσια ρωτούν άκόμα γιατί οί γυναίκες δέν δουλεύουν στό χωράφια άλλά, αντίθετα, κλείνονται στήν κουζίνα, στό πλυντήριο, στό ραφείο, ή τό πολύ-πολύ άσχολούνται μέ τό όρνιθοτροφείο*. Τά παιδιά παρουσιάζουν έντονη ταύτιση μέ τούς γεννήτορές τους (πολύ συχνά άκούς τίς λέξεις Ema Sheli, Abba Sheli, « ή μαμά μου, ό μπαμπάς μου», στόν ίδιο τόνο πού κάθε παιδί σ' όλα τά οικοδομικά τετράγωνα τών ΗΠΑ λέει : « Άν δέν τό κάνεις, θά τό πώ στόν μπαμπά μου » ή « Ή μαμά μου θά σου τίς βρέξει »). Οί οικογενειακοί δεσμοί παραμένουν ίσχυροί, άν και άποφεύγονται οί χειρότερες συνέπειές τους.

Πάνω άπ' όλα, τά παιδιά άκόμα κρατιούνται χωριστά, έχουν μάλιστα και τίς δικές τους έγκαταστάσεις, τίς φάρμες τους μέ τά ζώα τους, τίς δικές τους ώρες φαγητού, τίς δικές τους άσχολίες. Ή έννοια τής παιδικής ηλικίας διατηρείται μαζί μέ τίς ιδιαίτερες άσχολίες τής. Ή φοίτηση στό σχολείο άκολουθεί τά ευρωπαϊκά πρότυπα, άν και μερικώς άπό τίς χειρότερες πλευρές τους, όπως ή κατάταξη τών παιδιών ανάλογα μέ τή βαθμολογία τους, έχουν έξαλειφθεί. Ή τάξη έξακολουθεί νά ύπάρχει μέ τήν ίδια άναλογία ενός δασκάλου για είκοσι παιδιά, και σάν τελικός σκοπός παραμένει πάντα ή επίδοκμασία τών μεγάλων και όχι ή γνώση καθεαυτή.

Ή συμμόρφωση πρós τούς σεξουαλικούς ρόλους τών δύο φύλων έννοείται έντονα (ύπάρχουν χωριστά μπάνια για τ' άγόρια και χωριστά για τά κορίτσια), και ή όμοφυλοφιλία ή και ή διφυλοφιλία είναι τόσο άγνωστες, ώστε, όταν μίλησα γι' αυτές, μερικώς γυναίκες δηήκαν άπό τήν αίθουσα σέ ένδειξη διαμαρτυρίας. Παρά τίς φήμες για τό αντίθετο, τό κιμπούτζ γίνεται όλο και πιό συντηρητικό άπό σεξουα-

* Στή σύντομη διαμονή μου εκεί διαπίστωσα τά εξής : Μιά ΄Αμερικανίδα φίλη μου, διπλωματούχος νοσοκόμα, παρά τίς άκούραστες προσπάθειές της, δέν μπόρεσε νά βρει δουλειά στό άναρρωτήριο, γιατί όλες οί γυναίκες χρειάζονταν στήν κουζίνα. Για μία θέση στό παιπουτσιδικο πήραν ένα νεαρό τελείως άσχετο άπό τή δουλειά παραμερίζοντας μία κοπέλα πού ώστόσο ήξερε καλά τή σχετική μέ τά δέρματα δουλειά.

λική άποψη (μιά άνύπαντρη θά ντρεπόταν νά ζητήσει άντι-συλληπτικά χάπια και ένα άφροδίσιο νόσημα είναι κάτι τό έπονειδιστο) και κάθε δεσμός, άν δέν είναι μακροπρόθεσμος και μ' έναν κοινωνικά έγκκεκριμένο σύντροφο, άποδοκιμάζεται. 'Η σεξουαλικότητα μέσα στα κιμπούτζ έξακολουθει νά είναι οργανωμένη σύμφωνα μέ τίς συνήθειες κι έλάχιστα μόνο διαφέρει από τή σεξουαλικότητα στην εύρύτερη κοινωνία. 'Η άπαγόρευση τής αίμομιξίας και οι συνέπειές της άπλώς επέκταθηκαν από τήν οίκογένεια στην ομάδα των όμοτίμων.

Στήν πραγματικότητα τό κιμπούτζ δέν είναι ένα ριζοσπαστικό πείραμα, αλλά ένα περιορισμένο κοινοδιακό σύστημα πού δημιουργήθηκε για τήν προώθηση ιδιαίτερων γεωργικών σκοπών. Τά κιμπούτζ δέν είναι τίποτε παραπάνω από μία κοινότητα πρωτοπόρων γεωργών πού αναγκάζονται νά θυσιάσουν προσωρινά παραδοσιακές κοινωνικές δομές για νά προσαρμοστούν καλύτερα σ' ένα ιδιαίζον σύνολο εθνικών συνθηκών. 'Αν και, όποτε αλλάζουν οι συνθήκες, τό κιμπούτζ επιστρέφει στην « κανονική » κατάσταση. Α.χ. στό κιμπούτζ τής άκρας άριστεράς, όπου έμενα εγώ, οι γυναίκες ζητούσαν και δικές τους κουζίνες εκτός από τήν κοινοτική στην όποία σερβίρονταν φαγητά έξι φορές τή μέρα. 'Ηταν άκόμη χυμένες στό καλούπι τής Καλής Νοικοκυράς, όμως τίς στέρησαν τόν κατάλληλο έξοπλισμό για νά παίξουν τόν ρόλο τους. Τό ενδιαφέρον τους για τό ντύσιμο, τή μόδα, τό βάψιμο, τήν όμορφιά, πού δέν ήταν εύκολο νά ίκανοποιηθεί, έμοιαζε ή μάλλον ήταν τό ίδιο μέ τή λαχτάρα τής χωριατοπούλας για τά βίτσια τής μεγάλης πόλης - πού είναι τόσο πιο έντονη όσο πιο δύσκολα μπορεί νά τήν ίκανοποιήσει στην πράξη. Καθώς διέσχιζα τό τμήμα των κιμπούτζ όπου ήταν τά σπίτια, είχα καθαρά τήν εντύπωση πως περνούσα από ένα ήσυχο προάστιο ή από μία κωμόπολη των ΗΠΑ. Τά σπίτια, μικρά σαν σπιτόκουτα, είναι περιποιημένα μέ τήν ίδια φροντίδα πού κάθε μικροαστός δείχνει για τήν άτομική του ιδιοκτησία και ή διακόσμηση των διαμερισμάτων τό ίδιο φροντισμένη. (Μου έξηγησαν ότι ή επιστροφή στην ιδιοκτησία ήταν « άπλώς

πράξη ρεαλισμού». Άλλοτε οί κάτοικοι τών κιμπούτζ μοιράζονταν άκόμα και τά προσωπικά τους ρούχα, αλλά σύντομα μπούχτισαν άπ' αυτό). 'Η ιδιοκτησία έξακολουθεί άκόμα νά είναι σημαντική προέκταση του έγώ, γιατί τά παιδιά άποτελούν άκόμα ιδιοκτησία. 'Η σειρά τών Μικρών πού βγαίνουν άπό τό Σπίτι τών Παιδιών άκολουθώντας τή Μεγάλη Μαμά μοιάζει μέ όποιοδήποτε παιδικό κήπο, όπουδήποτε. Τά παιδιά έξακολουθούν νά καταπιέζονται.

Είμαι άξιοπρόσεκτο ότι τό πείραμα τών κιμπούτζ, ένώ δέν έχει ριζοσπαστικές τάσεις, σημείωσε ώστόσο τόσο καλά άποτελέσματα. Οί συνέπειές του, έστω και σ' ό,τι άφορᾶ τήν κάποια έξασθένιση του καταμερισμού τής εργασίας, τής νοοτροπίας του ιδιοκτήτη, του οικογενειακού πυρήνα, τής σεξουαλικής καταπίεσης κ.λπ., είναι θεαματικές. Έχω τήν έντύπωση ότι τά παιδιά τών κιμπούτζ ήταν ύγιέστερα άπό φυσική, διανοητική και συναισθηματική άποψη άπό τά παιδιά τών αντίστοιχων άμερικανικών οικογενειών· ότι ήταν πιό άνοιχτόκαρδα και πιό γενναιοψυχα και έδειχναν μεγάλη περιέργεια για τόν έξω κόσμο· ότι οί γονείς τους δέν ήταν τόσο έννευρισμένοι και εδρεθίστοι κι έτσι μπορούσαν νά διατηροῦν καλύτερες σχέσεις μέ τά παιδιά και ότι ή δημιουργικότητα και ή άτομικότητά τους έβρισκαν τή μεγαλύτερη δυνατή ένθάρρυνση άπό μέρους τής κοινότητας*.

Ένα άλλο, έξίσου περιορισμένο αλλά πολυφημισμένο πείραμα, πού είχε δυσανάλογα καλά άποτελέσματα, είναι τό πείραμα Summerhill του Α. S. Neill. Στο περίφημο διβλίο του για τό μικρό πειραματικό σχολείο του στα βόρεια τής Άγγλίας, *Summerhill: Μιά ριζοσπαστική μέθοδος για τήν άνατροφή τών παιδιών* (ένα διβλίο πού θά έπρεπε νά βρισκxται στη βιβλιοθήκη όλων τών φιλελεύθερων, ριζοσπαστών, μπσέμ ή διανοούμενων γονιών πού σέβονται τόν έαυτό τους), ό Α. S. Neill περιγράφει πώς τά φυσιολογικά παιδιά μεταμορφώνονται σε « έλεύθερα » παιδιά, πού αυ-

* Σ' ένα κιμπούτζ γνώρισα ένα δεκαεπτάχρονο άγόρι πού είχε χτίσει μόνο του μία δική του μικρή καλλιτεχνική παράγκα, όπου πήγαινε τακτικά και ζωνοράφιζε μαζί μέ τούς φίλους του. Έπρόκειτο για μία τυπικά προσωπική πρωτοβουλία.

τοκαθοδηγούνται. Όμως τό Σάμιερχιλλ δέν είναι μιά ριζοσπαστική μέθοδος άνατροφής τών παιδιών, είναι απλώς φιλελεύθερη. Ο Neill, πού είναι περισσότερο ένας ευγενικός και εύπρεπής σχολάρχης παρά ένας άληθινός κοινωνικός καινοτόμος*, ίδρυσε ένα μικρό καταφύγιο γιά εκείνα τά θύματα τού σημερινού συστήματός μας πού οί γονείς τους έχουν τά λεφτά αλλά και φιλελεύθερες άντιλήψεις γιά νά τά στείλουν εκεί. Μέσα στό καταφύγιο τά παιδιά ζούν άπαλλαγμένα από τίς πιό βλαβερές επιδράσεις τής άυταρχικότητας πού βασιλεύει στήν οικογενειακή δομή, ύπάρχει μιά επίφαση ισότητας μ' εκείνους πού διοικούν τό ίδρυμα (ό Neill διαθέτει μόνο μιά ψήφο, άν και φαντάζομαι πώς σέ περίπτωση πραγματικής κρίσης ή άπόφαση πού παίρνεται δέν υποβάλλεται σέ ψηφοφορία. Όπωσδήποτε τά παιδιά ξέρουν ποιός είναι ό πραγματικός προϊστάμενος, όσο καλόβολος κι άν είναι) και ή ύποχρεωτική μόρφωση είναι χαλαρή : άν και τά παιδιά μελετούν μόνο όταν θέλουν, ή συγκρότηση τών τάξεων, έστω και χαλαρωμένη, παραμένει αναλλοίωτη· ό αυνανισμός δέν άποδοκιμάζεται, όμως οί σεξουαλικές σχέσεις άσφαλώς δέν ένθαρρύνονται (γιατί άλλιώς, παρατηρεί πολύ σωστά ό Neill, « θά μου έκλειναν τό σχολείο »). Τό χειρότερο είναι ότι οί σεξουαλικοί ρόλοι δέν άρχισαν νά έξαφανίζονται**, κάτι πού θά ξεπερνούσε τό πλαίσιο τού πειράματος αυτού, άφού τά παιδιά, όταν έρ-

* Ο Neill λέει γιά τόν εαυτό του : « Μόλο πού γράφω αυτό πού σκέφτομαι γιά τήν κοινωνία, άν δοκίμαζα νά άναμορφώσω τήν κοινωνία έμπρακτα, ή κοινωνία θά μέ σκότωνε σάν ένα δημόσιο κίνδυνο... Καταλαβαίνω ότι πρωταρχικό μου έργο είναι όχι νά άναμορφώσω τήν κοινωνία αλλά νά δώσω τήν εύτυχία σέ μερικά παιδιά ».

** Τά σχόλια τού Neill μάς τόν δείχνουν κάπως άπορρομένο γιά τήν επανέμφανιση τών διακρίσεων στους σεξουαλικούς ρόλους, αλλά γενικά τίς παραδέχεται. Πράγματι, τόσο αυτός όσο και ή γυναίκα του Επα παίζουν πρόθυμα τόν ρόλο τών ύποδειγμάτων δίπως μέσα σέ μιά οικογένεια μέ πολλά παιδιά. Νά τί γράφει σχετικά ό Neill :

« Άν μιά μέρα κάνει καλό καιρό, μπορεί νά μή δείτε τά παιδιά, αυτούς τους γκάγκωτες (!) τού Summerhill. Θά βρισκονται σέ κάποια μακρινή γωνιά κάνοντας τίς διαβολές τους. Θά δείτε όμως τά κορίτσια. Θά βρίσκονται κοντά στό σχολείο και ποτέ μακριά από τους μεγάλους. Συχνά θά βρείτε τήν Αίθουσα τής Τέχνης γεμάτη από κορίτσια πού ζωγραφίζουν ή

χονται στο Summerhill, σέ ηλικία πέντε ή και περισσότερων χρόνων, έχουν ήδη διαπλαστεί ψυχοσεξουαλικά από την οικογένειά τους. 'Απ' όλες λοιπόν τίς απόψεις – ψυχολογική, σεξουαλική, μορφωτική – έχουμε άπλως ένα μετριασμό μερικῶν ἀπό τίς πιό τραχιές πλευρές του σημερινού συστήματος.

Τό πρόβλημα δέν ἀντιμετωπίστηκε ἀκόμα στή ρίζα του. 'Από νομική άποψη τά παιδιά θρίσκονται ἀκόμα κάτω ἀπό τή δικαιοδοσία τῶν γονιῶν τους, πού μποροῦν νά τά κάνουν ὅ,τι θέλουν (καί τά παιδιά δέν μποροῦν νά ζητήσουν νά τούς στείλουν γονεῖς τέτοιους, πού θά ἦταν διατεθειμένοι νά τά στείλουν στό Summerhill). 'Ο Neill παραπονιέται συνεχῶς ὅτι ὑπάρχουν γονεῖς πού ἐξουδετερῶνουν ὅλο του τό ἔργο σέ μιά μόνη περίοδο διακοπῶν, ἢ ἀποσύρουν τά παιδιά τους τή στιγμή ἀκριβῶς πού οἱ σοβαρότερες συνέπειες τῆς θυματοποίησής τους ἔχουν ἐξαφανιστεῖ. Τρέμει τήν ἐξουσία πού ἀσκοῦν πάνω του. Στό κάτω-κάτω εἶναι στήν ὑπηρεσία τους : ἂν δέν εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπό τά ἀποτελέσματα πού πέτυχε, οἱ σκιῶδεις « αὐτοί » θά ποῦν τήν τελευταία λέξη. 'Ακόμα καί ὅταν οἱ γονεῖς εἶναι πιστοί ὀπαδοί τῆς φιλοσοφίας του Σάμμερχιλλ*, γίνονται φόρτωμα μέ τίς συχνές ἐπισκέψεις καί ἐρωτήσεις τους. 'Ανά-

φνάχνουν διάφορα πράγματα ἀπό ὕφασμα. Γενικά ὁμως πιστεύω πῶς τ' ἀγόρια εἶναι πιό δημιουργικά· τουλάχιστο ποτέ μου δέν ἀκουσα ἕνα ἀγόρι νά λέει : « Βαρέθηκα, δέν ξέρω τί νά κάνω », ἐνώ πότε-πότε ἀκούω κορίτσια νά τό λένε. 'Ενδέχεται νά θρίσκω τ' ἀγόρια περισσότερο δημιουργικά ἀπό τά κορίτσια γιατί τό σχολεῖο μπορεῖ νά εἶναι καλύτερα ἐφοδιασμένο γιά τ' ἀγόρια παρά γιά τά κορίτσια. "Ἐνα ἐργαστήριο γεμάτο μέ σιδηρικά καί ξύλα δέν λέει καί πολλά πράγματα σ' ἕνα κορίτσι πάνω ἀπό δέκα χρόνων... "Ἐχουν τά τεχνικά τους μαθήματα, σ' ὅποια περιλαμβάνεται ἡ ἀγγειοπλαστική, ἡ χαρακτική καί ἡ ζωγραφική, τό ράψιμο, ὁμως γιά μερικά κορίτσια αὐτά δέν εἶναι ἀρκετά. Τά κορίτσια μετέχουν λιγότερο ἐνεργά ἀπό τ' ἀγόρια στίς σχολικές συγκεντρώσεις καί δέν εἶμαι σέ θέση νά ἐξηγήσω τό φαινόμενο αὐτό ». (Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου – Σ.Φ.).

* 'Αν τό μεμονωμένο σχολικό πείραμα του Summerhill ἔχει κάπως ἰκανοποιητικά ἀποτελέσματα, ἡ προσαρμογή τῶν ἀρχῶν του Summerhill στήν οἰκογενειακή ζωὴ σημειώνει παταγώδη ἀποτυχία. Τίποτε δέν εἶναι πιό θλιβερό ἀπό τό θέαμα γονέων πού προσπαθοῦν νά εἰσαγάγουν τή δική τους ἐκδοχὴ του Summerhill στήν οἰκογενειακή τους ζωὴ, χωρὶς ν' ἀντι-

μεσα στις δύο αυτές κατηγορίες, τούς επισκέπτες-θαυμαστές του Summerhill και στους φιλόποπτους « ανακριτές » (στους όποιους πρέπει να περιληφθεί και ένα τσούρμο επισήμων), τά παιδιά πρέπει να συνηθίσουν να ζούν σάν μέσα σ' ένα ζωολογικό κήπο, πράγμα πού δέν αποτελεί και μεγάλη βελτίωση σέ σύγκριση μέ τή συνηθισμένη τους μοίρα ως αντικειμένων.

Και μήπως μπορούσε να γίνει κι άλλως ; Τό Σάμμερχιλλ είναι ένα απομονωμένο καταφύγιο όπου τά παιδιά ζούν περισσότερο – όχι λιγότερο – χωρισμένα από τούς μεγάλους, ακόμα και από τή ζωή τής πόλης. Και τό σχολείο εξαρτάται απόλυτα από τήν καλή θέληση τών νόμιμων γονέων και ανοιχτοχέρηδων δωρητῶν γιά νά κρατηθεῖ στή ζωή. Δέν είναι μιὰ αὐτάρκης κοινότητα μέ δική της οἰκονομία, κι ἔτσι είναι προδιατεθειμένο νά γίνει ἕνα εἶδος κατασκευασμένης ἀνοιχτῆς ὄλο τόν χρόνο γιά παιδιά μέ ψυχικές διαταραχές πού οἱ γονεῖς τους στράφηκαν στόν φιλελευθερισμό σάν πρὸς ἕνα τελευταῖο καταφύγιο. Καθὼς ἐδῶ τά παιδιά εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ τούς ἐνήλικους καὶ ἀποτελοῦν τόν βασικὸ λόγο ὑπαρξῆς τοῦ ἰδρύματος, οἱ ἐπιθυμίες καὶ οἱ γνώμες τους προσέχονται, εἶναι « σεβαστές », περισσότερο παρὰ σέ πολλὰ μέρη τοῦ κόσμου, ἀλλὰ πρόκειται γιά ἕναν τεχνητὸ σεβασμὸ πού δέν θεμελιώνεται στὴν πλήρη ἐνσωμάτωση τῶν παιδιῶν σέ μιὰ πραγματικὴ κοινότητα.

Ἄν ὥστόσο, καὶ μόνο μ' αὐτὲς τίς ἐπιφανειακὲς μεταρρυθμίσεις, τά παιδιά δείχνουν ἀξιοπαρατήρητα βελτιωμένη συμπεριφορά, ἀντικαθιστώντας τήν ἐπιθετικότητα, τήν

λαμβάνονται τή βαθειὰ ἀντίφαση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν οἰκογενειακό πυρήνα καὶ στὴν ἀληθινὴ ἐλευθερία τῶν παιδιῶν. Εἶδα μητέρες πού ἔφταναν νά παρακαλοῦν τά παιδιά τους νά μὴ δέχνουν τούς ξένους (ἐμένα) – γιατί δέν τοῖμοιαν νά κάνουν χρῆση τῆς ἐξουσίας τους πού τό παιδί τουλάχιστον ἤξερε ὅτι εἶχαν καὶ τήν ὁποία στό βάθος προκαλοῦσε· σέ ἄλλες οἰκογένειες τά παιδιά σέρνονται περιοδικὰ σέ οἰκογενειακὰ συμβούλια κ.λπ. Ὡστόσο, παρ' ὅλα τά προοδευτικὰ μέτρα, τά παιδιά ἀπὸ ἐνστικτο ξέρουν – καὶ δοῦν μέ βάση αὐτὴ τὴ γνώση – ὅτι κάθε πραγματικὴ ἀπόφαση θὰ βασίζεται στὶς πρακτικὲς πραγματικότητες, πού ἐλέγχονται ἀπὸ τούς γονεῖς.

ἀναστολή καί τήν ἐχθρότητα μέ γνήσια εὐγένεια, ψυχολογική εὐρύτητα καί ἐντιμότητα, σκεφτείτε τί θά μπορούσαμε νά περιμένουμε σ' ἓνα πραγματικά ἐπαναστατικό περιβάλλον.

Μιά λεπτομερειακή μελέτη αὐτοῦ καθὼς καί ἄλλων πειραματισμῶν, ἀπό τή ριζοσπαστική φεμινιστική σκοπιά, θά ἦταν πολύτιμη συμβολή στή φεμινιστική θεωρία. Κατανάγκη σταθήκαμε σύντομοι. Ἐξετάσαμε μερικούς ἀπό τοὺς σπουδαιότερους σύγχρονους κοινωνικούς πειραματισμούς, κυρίως γιὰ νά δείξουμε ὅτι δέν πληροῦν τίς τέσσερις ἐλάχιστες προϋποθέσεις μας γιὰ τή φεμινιστική ἐπανάσταση.

Ἄς συνοψίσουμε τίς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας :

1) Οἱ ἰδιαίτεροι δεσμοί τῆς γυναίκας μέ τή βιολογική ἀναπαραγωγή καί τήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν – πού ὀδηγοῦν στόν ἀνισο καταμερισμό τῆς ἐργασίας, σέ κοινωνικές τάξεις θεμελιωμένες στό φύλο. στήν ψυχολογία τῆς δύναμης καί σέ ἄλλα κακά – ποτέ δέν κόπηκαν. Ὁ ρόλος τῶν γυναικῶν διευρύνθηκε, ἀντί νά ἀλλάξει ἀπό τή ρίζα. Μπορεῖ οἱ γυναῖκες νά ἐντάχθῃ (ἐν μέρει) στό ἐποικοδόμημα τῆς ἀντρικῆς οἰκονομίας, συνήθως γιὰ νά ἱκανοποιήσουν μόνο μιά εἰδική ἀνάγκη γιὰ ἐργασία, συχνά παροδική, ὅμως ὁ ρόλος τους αὐτός ποτέ δέν ἀπλώθηκε σ' ὀλόκληρη τήν κοινωνία. Ἔτσι οἱ γυναῖκες κράτησαν τίς παλιές τους ἀρμοδιότητες καί, σέ μερικές περιπτώσεις, ἀπλῶς πρόσθεσαν καί μερικές καινούργιες.

2) Σέ μερικές περιπτώσεις, ὅπως στό Σάμμερχιλλ, τό πείραμα ἐξαριόταν ἀπό τήν οἰκονομία – καί τήν καλή θέληση – μιᾶς εὐρύτερης καταπιεστικῆς κοινότητας, κι ἔτσι ἦταν παρασιτικό, σαθρό στά ἴδια θεμέλιά του. Ὅσο στίς κοινότητες αὐτές, πού ἔθεταν τόν σοσιαλισμό σάν βάση τους, τό πρόβλημα δέν ἦταν τόσο μεγάλο. Τά παιδιά τῶν κοινοτήτων καί τῶν κιμπούτζ νιώθουν ὅτι ἐξαριοῦνται ἀπό τό σύνολο τῆς κοινότητας στόν ἴδιο βαθμό ὅπως καί ἀπό ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο : πολλές φορές μάλιστα παίρνουν μέρος καί στήν παραγωγική ἐργασία. Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι τό μόνο μειονέκτημα τῶν πειρα-

μάτων αυτών κι αυτός, όπως ξέρουμε, οφείλεται σέ άλλους λόγους.

3) 'Η συνεχιζόμενη απομόνωση των παιδιών και ή αποτυχία νά καταργήσουμε ή τουλάχιστο ν' αναδιαρθρώσουμε ριζικά τό σχολειό. Οί μέθοδοι τής απομόνωσης ύπῆρξαν ποικίλες : από τήν άκραιο λύση, τόν « σκουπιδότοπο », τά όρφανοτροφεία πού μοιάζουν μέ στρατώνες, ώς τήν πιό φιλελεύθερη μορφή τους, τίς απομονωμένες κατασκηνώσεις ενός Σάμμερχιλλ ή ενός Beit Yeladim, του Σπιτιού των Παιδιών του Κιμπούτζ. "Όμως, αν και οι καταστροφικές επιπτώσεις τής απομόνωσης έχουν ίσως άμβλυνθεί, σέ καμιά περίπτωση δέν άμφισβητήθηκε ή ίδια ή έννοια τής παιδικής ηλικίας, ούτε και στό σύνολό του ό μηχανισμός πού άσχολείται μέ τήν παιδική ηλικία (σύγχρονο σχολειό, ειδικές συνήθειες τής παιδικής ηλικίας κ.λπ) καταργήθηκε όλότελα.

4) 'Η σεξουαλική καταπίεση συνεχίστηκε εν μέρει εξαιτίας τής άποτυχίας ν' αποκόψουμε τούς ειδικούς δεσμούς ανάμεσα στίς γυναίκες και τά παιδιά και εν μέρει γιατί οι πρωτοπόροι στάθηκαν άνίκανοι νά ξεπεράσουν τίς δικές τους « άρνητικές » σεξουαλικές δομές*.

Θά προσθέσω κι έναν πέμπτο λόγο τής άποτυχίας :

5) Πρίν τήν έναρξη των πειραμάτων αυτών δέν ύπῆρχε καμιά φεμινιστική συνειδητοποίηση και άνάλυση του θέματος. Τό καλύτερο παράδειγμα τής άποτυχίας αυτής μάς τό δίνουν τά σημερινά πειράματα μέ τίς κοινότητες στίς ΗΠΑ, πού άπλώς έπεκτείνουν τήν οικογενειακή δομή έτσι πού νά περιλάβει περισσότερα άτομα. 'Ο καταμερισμός τής εργασίας παραμένει, γιατί ποτέ δέν άμφισβητήθηκε ό ρόλος τής γυναίκας στό κρεβάτι και τήν κουζίνα, ούτε ό ρόλος του άντρα σαν προμηθευτή. Και άφού ή σχέση « μητέρας-παιδιού » παραμένει άθικτη, δέν είναι καθόλου παράξενο ότι,

* 'Ο Ράιχ αναλύει ως εξής τήν άνικανότητα των Ρώσων ν' αντιμετώπισουν τά πρώτα σημάδια μιās ελεύθερης σεξουαλικότητας του παιδιού : Τά πουριτανικά μυαλά έρμήνευαν τή σεξουαλικότητα των παιδιών σαν ένδειξη ήθικης κατάπτωσης και όχι σαν τό πρώτο στάδιο τής επιστροφής σέ μιá φυσική σεξουαλικότητα.

όταν η κοινότητα διαλύεται, όλοι οι « νονοί » εξαφανίζονται, όπως και ο φυσικός πατέρας, αφήνοντας τη μάνα ναυαγισμένη – χωρίς την προστασία ούτε του συνηθισμένου γάμου.

Έτσι τώρα δεν έχουμε ένα πραγματικό παράδειγμα όπου οι γυναίκες και τα παιδιά να συμμετέχουν στην ευρύτερη κοινωνία σαν τακτικά μέλη. Τό σύγχρονο κοινωνικό πείραμα, όμοιο με τό μητριαρχικό στάδιο της ιστορίας του ανθρώπου, απλώς δείχνει κάποια χαλάρωση μέσα στη γενικότερη κίνηση για την κατοχύρωση της υπεροχής του άντρα στη διαδρομή της ιστορίας. Ποτέ του δεν άλλαξε τίς βασικές συνθήκες της σεξουαλικής καταπίεσης. Όλες οι δελτιώσεις της τύχης των γυναικών και των παιδιών ήταν παρεπόμενα άλλων κοινωνικών επιδιώξεων, που κι αυτές προσκρούανε στο ευρύτατο άορατο υπόστρωμα της σεξουαλικής καταπίεσης. Καθώς η ιδεολογία τους δεν στηριζόταν στις ελάχιστες φεμινιστικές προϋποθέσεις που απαριθμήσαμε πιο πάνω, τα πειράματα αυτά ποτέ δεν πέτυχαν ούτε καν τους πιο περιορισμένους δημοκρατικούς στόχους που οι (άρρενες) θεωρητικοί και ηγέτες τους είχαν προβλέψει. Όσοι ή επιτυχία τους σε περιορισμένες σφαίρες δείχνει ότι η μονάδα της βιολογικής οίκογένειας μπορεί ν' αλλάξει. Θα χρειαζόταν όμως να ελέγχουμε απόλυτα τους θεσμούς της για να εξαφανίσουμε ολότελα την καταπίεση.

Για να είμαστε όμως δίκαιοι, μόνο πρόσφατα και μόνο στις πιο προηγμένες βιομηχανικά χώρες άρχισαν να υπάρχουν οι αληθινοί προκαταρκτικοί όροι για μία φεμινιστική επανάσταση. Για πρώτη φορά έγινε δυνατό να χτυπηθεί η οίκογένεια όχι μόνο για ήθικους λόγους – γιατί ενισχύει τη βιολογικά θεμελιωμένη διάκριση σε σεξουαλικές τάξεις προς όφελος των ενηλίκων άρρένων (που με τη σειρά τους χωρίζονται παραπέρα μεταξύ τους ανάλογα με τη φυλετική και την ταξική τους προέλευση) και σε βάρος των γυναικών, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, και των άρσενικών παιδιών – αλλά και για λειτουργικούς λόγους : δεν είναι απαραίτητη ούτε η πιο άποτελεσματική βασική κοινωνική ομάδα για την αναπαραγωγή και την παραγωγή. Δεν

υφίσταται πιά ανάγκη γιά καθολική αναπαραγωγή, ακόμα κι αν ἡ ανάπτυξη τῆς τεχνητῆς αναπαραγωγῆς δέν θέσει σύντομα ὑπό ἀμφισβήτηση τὴν ἴδια τὴ βιολογικὴ αναπαραγωγή : ἡ κυβερνητικὴ, μὲ τὸ ν' ἀλλάζει ὄχι μόνο τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐργασία, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν ἀνάγκη του νὰ ἐργάζεται, τελικά θά στερήσει ἀπὸ κάθε πρακτικὴ ἀξία τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας πού βρίσκεται στὴ ρίζα τῆς οἰκογένειας.

3. Ο ΑΡΓΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ἡ ὄλο καὶ μεγαλύτερη διάβρωση τῶν λειτουργιῶν τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴ σύγχρονη τεχνολογία θά ἔπρεπε μέχρι τώρα νὰ παρουσιάσει κάποια σημάδια ἐξασθένησης. Ὅμως αὐτὸ δέν συμβαίνει ἀπόλυτα. Ἐν καὶ ὁ θεσμὸς εἶναι ἀπαρχαιωμένος, χρησιμοποιήθηκαν τεχνητὰ πολιτιστικὰ στηρίγματα γιά νὰ τὸν ἐνισχύσουν : αἰσθηματικὰ κηρύγματα, ἐγχειρίδια καὶ ὁδηγοί, τακτικὲς στήλες στὶς ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ, εἰδικὰ μαθήματα, ὑπηρεσίες καὶ ἰδρύματα γιά (ἐργαζόμενα) ζευγάρια, διαπαιδαγώγηση τῶν γονέων καὶ τῶν παιδιῶν, διατήρηση κάποιας νοσταλγίας, προειδοποίηση στὰ ἄτομα πού ἀμφισβητοῦν ἢ ἀποφεύγουν τὴν οἰκογένεια, καὶ τέλος – ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων πού δέν μποροῦν νὰ ἐπαναφερθοῦν στὸ κοπάδι γίνεαι ἀπειλητικὸς – βίαιη ἀντίδραση μὲ ἀνοιχτὸ διωγμὸ ἐκείνων πού δέν συμμορφώνονται. Ἐν τὸ τελευταῖο αὐτὸ δέν ἐγινε, εἶναι γιὰτὶ ἀκόμα δέν χρειάστηκε.

Ὁ γάμος βρίσκεται σὲ ὅμοια κατάσταση μὲ τὴν Ἐκκλησία : Καὶ οἱ δύο τους, μὴ ἔχοντας πιά λόγο ὑπαρξῆς, ἀργοπεθαίνουν, ἐνῶ οἱ κράχτες τους ἀναγγέλλουν παντοῦ τὴν ἀναδίσωσή τους, μετρώντας μὲ ζῆλο κάθε νέο προσήλυτο στὶς μέρες αὐτῆς τῆς ὁργῆς. Καὶ ὅπως ἀκριβῶς πολλὲς φορὲς ἀναγγέλθηκε ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ αὐτὸς βρίσκεται ὑποῦλα τρόπο νὰ ἀνασταίνεται πάντα, ἔτσι καὶ ὄλοι βρίσκουν τὸν γάμο, ἀλλὰ στὸ τέλος παντρεύονται*.

Τί εἶναι ἐκεῖνο πού κρατᾶ τὸν γάμο τόσο ζωντανό ;

* 95% τῶν Ἀμερικανίδων παντρεύονται ἀκόμα καὶ 90% κάνουν παιδιά,

Έδειξα ήδη μερικά από τὰ πολιτιστικά στηρίγματα του στόν εἰκοστό αἰώνα. Εἶδαμε πὼς ἡ ρομαντική παράδοση τοῦ ἐξωσυζυγικοῦ ἔρωτα, ἡ πορνεία πού ἦταν τό ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τῆς μονογαμικῆς ἔνωσης, μπερδεύτηκε σκόπιμα μέ τόν πιό πρακτικό ἀπ' ὅλους τούς θεσμούς κάνοντάς τον πιό ἐγκυσιτικό – κι ἔτσι ἐμποδίζοντας τούς ἀνθρώπους νά δοκιμάσουν ἄλλες κοινωνικές μορφές πού θά μπορούσαν νά ἱκανοποιήσουν ἐξίσου καλά, ἢ καί καλύτερα, τίς αἰσθηματικές τους ἀνάγκες.

Κάτω ἀπό μιά αὐξανόμενη πίεση κι ἐνῶ οἱ πραγματικές δάσεις τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου γίνονται θολές, οἱ διαφορές τῶν σεξουαλικῶν ρόλων χαλάρωσαν σέ βαθμό πού ἕνας Ἕλληνας τῆς δικτωριανῆς ἐποχῆς θά ἔβρισκε ντροπιαστικό. Αὐτός δέν παρέλυε ἀπό δισταγμούς σχετικά μέ τόν ρόλο του, οὔτε καί γιά τή λειτουργία καί τήν ἀξία τοῦ γάμου. Γι' αὐτόν ὁ γάμος ἦταν μιά οἰκονομική ρύθμιση πού τοῦ ἐξασφάλιζε ἰδιοτελή ὀφέλη, μιά ρύθμιση πού θά ἱκανοποιούσε ὅσο γίνεται βολικότερα τίς φυσικές του ἀνάγκες καί τή γέννηση τῶν κληρονόμων του. Ἡ σύζυγός του ἐπίσης εἶχε κι αὐτή σαφή ἀντίληψη τῶν καθηκόντων καί τῆς ἀμοιβῆς τῆς : παραχωροῦσε τήν ἰδιοκτησία τοῦ ἑαυτοῦ της καί ὅλων τῶν σεξουαλικῶν, ψυχολογικῶν καί οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν της γιά ὀλόκληρη τή ζωή της, μέ ἀντάλλαγμα τή μακροπρόθεσμη προστασία ἑνός μέλους τῆς ἀρχουσας τάξης, καί – μέ τή σειρά της – μιά περιορισμένη ἐξουσία πάνω στό νοικοκυριό καί στά παιδιά μέχρι μίαν ὀρισμένη ἡλικία τους. Σήμερα τό συμβόλαιο αὐτό, πού στηριζόταν στούς χωριστούς ρόλους τῶν συζύγων, ἔχει μεταμφιεσθεῖ τόσο πολὺ ἀπό τόν συναισθηματισμό, ὥστε περνάει τελείως ἀπαράτηρητο γιά ἑκατομμύρια νεόνυμφους, κι ἀκόμα καί γιά πολλὰ πιό παλιὰ ζευγάρια.

Ἡ συσκότιση ὁμως αὐτή τοῦ οἰκονομικοῦ συμβολαίου, πού εἶχε σάν συνέπεια τή σύγχυση τῶν σεξουαλικῶν ρόλων, δέν χαλάρωσε τήν καταπίεση τῆς γυναίκας. Σέ πολλές

συχνότερα περισσότερα ἀπό ἕνα. Οἱ οἰκογένειες μέσου μεγέθους (μέ δύο ἢ τέσσερα παιδιά) ἀποτελοῦν ὅσο ποτέ ἄλλοτε τήν πλειοψηφία, χωρίς αὐτό νά μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στή μεταπολεμική αὔξηση τῶν γεννήσεων.

περιπτώσεις μάλιστα έκανε τή θέση της πιο τρωτή. Καθώς οι γάμοι έπαψαν σχεδόν νά « κανονίζονται » από τούς γονείς, ή γυναίκα, πού έξακολουθεί νά αποτελεί μέλος μιās κατώτερης τάξης, είναι τώρα υποχρεωμένη, για νά εξασφαλίσει τήν απαραίτητη προστασία ενός άντρα, νά ριχτεί σ' ένα άπεγνωσμένο παιχνίδι, κυνηγώντας τόν άρρενα αλλά δείχνοντας συνάμα αδιάφορη. Όμως και άφου παντρευτεί, κάθε επέκταση τών ρόλων γίνεται κατά κανόνα από τήν πλευρά τής γυναίκας, όχι τού άντρα : ό όρος ότι ό άντρας όφείλει νά « αγαπά και προστατεύει » τή γυναίκα του είναι ό πρώτος πού ξεχνιέται – ενώ ή γυναίκα αποκτά τό προνόμιο νά εργάζεται κι αυτή για νά « βοηθήσει νά τά βγάλουν πέρα », ακόμα και νά σπουδάσει τόν άντρα της. Περισσότερο από κάθε άλλη φορά έπωμίζεται τά βάρη τού γάμου, όχι μόνο αισθηματικά αλλά και στίς πιο πρακτικές πλευρές του. Άπλούστατα προσθέτει στα δικά της βάρη και τή δουλειά τού συζύγου της.

Ένα άλλο πολιτιστικό στήριγμα τού ξεπερασμένου θεσμού είναι ή έξατομίκευση τής συζυγικής έμπειρίας : Καί οι δύο έταίροι μπαίνουν στόν γάμο μέ τήν πεποίθηση ότι εκείνο πού συνέδη στους γονείς τους, εκείνο πού συνέδη στους φίλους τους δέν μπορεί ποτέ νά συμβεί και σ' αυτούς. Μόλο πού οι ναυαγισμένοι γάμοι έγιναν έθνικό χόμπυ, μά καθολική έμμομη ιδέα – όπως άποδεικνύεται από τήν άνθηρή επιχείρηση τής έκδοσης οδηγών για τό γάμο και τό διαζύγιο, τή βιομηχανία τών περιοδικών για γυναίκες, τήν εήμερούσα τάξη τών συμβούλων και ψυχολόγων για θέματα γάμου, όλόκληρη φιλολογία κλασικών άστειων, σειρές από πολιτιστικά προϊόντα όπως είναι οι ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές έκπομπές τού είδους « Γάμος και Οικογένεια », λογουχάρη *Άγαπώ τή Λούσυ* ή *Ό Μπαμπάς ξέρει καλύτερα*, και, τέλος, ταινίες σαν τά *Πρόσωπα* τού Casanoves, *Ποιός φοβάται τή Βιτζίνια Γούλφ*; τού Albee – ώστόσο θά ήρτε παντού ένα είδος προκλητικής αίσιοδοξίας τού τύπου « Έμεις είμαστε διαφορετικοί », πού προβάλλουν κατά κανόνα τό μοναδικό εύτυχημένο (ή τουλάχιστον υποδειγματικό μπροστά στους άλλους) ανάμεσα

στούς γνωστούς σας ζευγάρι, γιά νά σᾶς ἀποδείξουν ὅτι ὁ εὐτυχημένος γάμος εἶναι δυνατός.

Ἡ διαδικασία αὐτή τῆς ἐξατομίκευσης τοῦ γάμου φαίνεται χαρακτηριστικά σέ σχόλια σάν τό « ξέρω καλά πῶς θά γίνω μιά τέλεια μητέρα ». Εἶναι περιττό νά τοὺς θυμίσεις ὅτι ὁλος ὁ κόσμος τό λέει αὐτό, ὅτι οἱ γονεῖς καί οἱ φίλοι, πού σήμερα θεωροῦνται σάν « κακοί » γονεῖς ἢ σάν « μέτριοι » σύζυγοι, ὅλοι τους ἄρχισαν τῆ ζωὴ τους μέ τό ἴδιο ἀκριβῶς πνεῦμα. Στό κάτω τῆς γραφῆς ὑπάρχει ἄνθρωπος πού νά διαλέγει ἕναν « κακό » γάμο; Διαλέγει ποτέ μιά γυναίκα νά γίνει « κακή » μητέρα ; Ἀλλά κι ἂν ἀκόμα δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχουν « καλοί » καί « κακοί » σύζυγοι ἢ γονεῖς, οἱ κακοί θά εἶναι τό ἴδιο πολλοί ὅσο καί οἱ καλοί. Μέ τό σημερινό σύστημα πού δίνει σ' ὅλους τῆ δυνατότητα νά παντρεύονται καί ν' ἀποκοτῶν παιδιὰ, θά ὑπάρχουν τόσες σύζυγοι καί τόσα παιδιὰ πού θά τραθήξουν ἕνα κακό λαχνό, ὅσες καί ὅσα θά τραθήξουν ἕνα καλό. Πραγματικά, οἱ τάξεις τῶν « καλῶν » καί τῶν « κακῶν » θά ἀναπαράγονται μέ τήν ἴδια ἀκριβῶς ἀναλογία*. Ἔτσι ἡ διαδικασία τῆς ἐξατομίκευσης λειτουργεῖ κατά τρόπο πού οἱ ἄνθρωποι νά ἐξακολουθοῦν νά κατηγοροῦν τόν ἑαυτό τους καί ὄχι τόν θεσμό τοῦ γάμου γιά τήν ἀποτυχία του· μ' ὅλο πού ὁ θεσμός ἀποδείχεται μὴ ἱκανοποιητικός, ἀκόμα καί σάπιος, τοὺς ἐνθαρρύνει ὥστόσο νά πιστεύουν ὅτι ἡ δική τους περίπτωση θά εἶναι κάπως διαφορετική.

Οἱ προειδοποιήσεις δέν μποροῦν νά ἔχουν κανένα ἀποτέλεσμα, γιατί ἡ λογική δέν ἔχει καμιά, καμιά σχέση μέ τοὺς λόγους πού κάνουν τοὺς ἀνθρώπους νά παντρεύονται.

* Ὅμως τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτή ἡ διχοτόμηση μεταξύ « καλοῦ » καί « κακοῦ »; Ἴσως σέ τελευταία ἀνάλυση νά εἶναι μιά εὐφημιστική ταξική διάκριση : ἀνάμεσα σέ εὐαίσθητους καί μορφωμένους ἀπό τῆ μιά μεριά, σέ ἀμόρφωτους, ὄχι προνομιούχους, βασανισμένους καί γι' αὐτό ἀδιάφορους ἀπό τήν ἄλλη. Ἔνα παιδί πού γεννιέται ἀπό γονεῖς μορφωμένους ἢ τῆς ἀνώτερης τάξης θά ἔχει περισσότερες ἐκκαιρίες σέ ὅλους τοὺς τομεῖς καί πολλά προνόμια χάρη στήν τάξη πού ἀνήκει, χάρη στό ὄνομα καί τήν παρουσία πού θά κληρονομήσει. Ὡστόσο, ἡ κατανομή τῶν παιδιῶν εἶναι ἴση σ' ὅλες τίς τάξεις - ἴσως μάλιστα τὰ παιδιά τῶν πῶ ἄτυχων νά ξεπερνοῦν τά ἄλλα σέ ἀριθμό - κι ἔτσι ἡ ἀρχική ἀνισότητα ἐπαναλαμβάνεται στήν ἴδια ἀνάλογα.

Καθένας έχει δικά του μάτια, τούς δικούς του γονεΐς. Άν προτιμά νά μήν πάρει υπόψη του καμιά μαρτυρία, είναι γιατί υποχρεώνεται νά τό κάνει. Σ' έναν κόσμο, όπου βασιλεύει ή άρρυθμία, οί μόνοι θεσμοί πού τού παρέχουν κάποια ψευδαίσθηση εύταξίας, πού φαίνονται νά τού προσφέρουν ασφάλεια, καταφύγιο ή ζεστασιά, είναι οί θεσμοί τής « ιδιωτικής » ζωής : ή θρησκεία, ό γάμος και ή οίκογένεια, και τώρα τελευταία ή ψυχαναλυτική θεραπεία. Όμως, όπως είδαμε, ή οίκογένεια ούτε προσωπική είναι ούτε καταφύγιο αποτελεί· συνδέεται άμεσα μέ – κάτι παραπάνω : είναι ή αίτια γιά – τά κακά τής εύρύτερης κοινωνίας, πού τά άτομα δέν είναι πιά σέ θέση ν' αντιμετωπίσουν.

Όστόσο τά πολιτιστικά όχυρά πού εξετάσαμε παραπάνω – ή σύγχυση αισθηματικότητας και γάμου, ή συσκοτίση τής οικονομικής λειτουργίας του και οί άκαμπτοι ρόλοι πού παίζουν σ' αυτόν τά δύο φύλα, ή εξατομικεύση του, ή ψευδαισθηση ότι εξασφαλίζει ήσυχία και καταφύγιο, καθετί πού εκμεταλλεύεται τούς φόβους τού σύγχρονου άτόμου, τό όποιο ζει σ' ένα όλο και πιά όχθρικό περιβάλλον – δέν είναι άρκετά, γιά νά εξηγήσουν γιατί ό θεσμός τού γάμου εξακολουθεί νά εύμερει. Είναι άπίθανο ότι τέτοιοι άρνητικοί παράγοντες θά μπορούσαν μόνοι τους νά στηρίξουν τήν οίκογενειακή μονάδα σαν ζωτικό θεσμό. Θά ήταν πάρα πολύ εύκολο νά αποδώσουμε τή διατήρηση τής οίκογενειακής δομής αποκλειστικά στή βίαιη αντίδραση. Φοβάμαι μήπως, εξετάζοντας τόν γάμο μέ βάση τά δικά μας μίνιμουμ φεμινιστικά αίτήματα, δρούμε ότι εκπληρώνει (έστω και μέ τό δικό του άθλιο τρόπο) τουλάχιστον ένα τμήμα τών αίτημάτων αυτών, τουλάχιστον τόσο καλά ή καλύτερα άπ' ό,τι τά περισσότερα κοινωνικά πειράματα πού εξετάσαμε.

1) Δέν άπελευθερώνει τή γυναίκα από τήν τυραννία τής άναπαραγωγής τού είδους και τής έγκυμοσύνης. Όστόσο συχνά οί γυναίκες άνακουφίζονται από τά χειρότερα βάση τής χάρη σέ μία ύπηρετική τάξη – και στόν σύγχρονο γάμο, μέ τή σύγχρονη γυναικολογία, τόν « οίκογενειακό προγραμματισμό », και τόν έπεκτεινόμενο συνεχώς ρόλο τών

σχολείων, τῶν θρεφικῶν σταθμῶν κ.λπ. στό ζήτημα τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν.

2) Ἐάν καί ἡ οἰκονομική ἀνεξαρτησία τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν εἶναι κατά κανόνα ἀνύπαρκτη, ὑπάρχει ἕνα ὑποκατάστατό της, ἡ φυσική ἀσφάλεια.

3) Γυναῖκες καί παιδιά, ἀπομονωμένα ἀπό τήν εὐρύτερη κοινωνία, εἶναι ἐνσωματωμένα μέσα στήν οἰκογενειακή μονάδα, τό μόνο πλαίσιο ὅπου αὐτό εἶναι δυνατό νά γίνει. Τό γεγονός ὅτι οἱ λίγες ἐπαφές πού ὑφίστανται ἀνάμεσα στούς ἄντρες, τίς γυναῖκες καί τά παιδιά συγκεντρώνονται σέ μιά μόνο κοινωνική μονάδα, κάνει πιά δύσκολη τήν ἐγκατάλειψη τῆς μονάδας αὐτῆς.

4) Ἐάν καί ἡ οἰκογένεια εἶναι πηγή τῶν σεξουαλικῶν ἀπωθήσεων, ὥστόσο ἐξασφαλίζει στό συζυγικό ζευγάρι μιά σταθερή, ἄν ὄχι πλήρη, ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν του ἀναγκῶν· σέ πολλές περιπτώσεις αὐτές θά εἶναι οἱ μόνες μακροπρόθεσμες σχέσεις πού θά ἔχουν τούτα τά άτομα.

Ἔτσι ὁ γάμος παρουσιάζει πρακτικά πλεονεκτήματα καί ἀπ' αὐτά γαντζώνεται ὁ κόσμος. Δέν εἶναι ἀπλῶς ζήτημα πολιτιστικῆς προπαγάνδας. Ἐάν κάνουμε συγκρίσεις σέ ἑκατοστιαία ποσοστά, ὁ γάμος – τουλάχιστον στήν ἀπεγνωσμένη φιλελεύθερη μορφή του – θά μπορούσε νά τά καταφέρει ἐξίσου καλά ὅσο καί οἱ πειραματικές ἐναλλακτικές λύσεις πού δοκιμάστηκαν ὡς τώρα, πού κι αὐτές, ὅπως εἶδαμε, ἐκπληρώνουν μερικά ἀλλά ὄχι ὅλα τά αἰτήματα, ἢ ἐκπληρώνουν ὅλα τά αἰτήματα μόνο ἐν μέρει. Ἐπιπλέον, ὁ γάμος ἔχει καί τούτο τό πλεονέκτημα, ὅτι εἶναι κάτι γνωστό.

Κι ὅμως, ὁ γάμος ἐξ ὀρισμοῦ δέν θά μπορούσε ποτέ νά ἱκανοποιήσει τίς ἀνάγκες ἐκείνων πού μετέχουν σ' αὐτόν, γιατί δημιουργήθηκε γύρω ἀπό μιά βασική καταπιεστική βιολογική κατάσταση, καί τήν ἐνισχύει, κατάσταση πού μόλις τώρα εἴμαστε σέ θέση νά διορθώσουμε. Ὅσον καιρό θά διατηροῦμε τόν θεσμό, θά ἔχουμε καί τίς καταπιεστικές συνθήκες στή βάση του. Χρειαίεται ν' ἀρχίσουμε νά μιλάμε γιά νέες ἐναλλακτικές λύσεις πού θά ἱκανοποιοῦν τίς συναισθηματικές καί ψυχολογικές ἀνάγκες, τίς ὁποῖες ὁ γάμος,

παρά την αρχαϊκή μορφή του, εξακολουθεί να ικανοποιεί ακόμη, αλλά πού αυτές θά ικανοποιούν καλύτερα. Όλες οι προτάσεις μας, στή φεμινιστική μας κλίμακα, θά πρέπει νά είναι ανώτερες από τόν γάμο, άλλιώς, στό πείσμα όλων των προειδοποιήσεων, οι άντρες και οι γυναίκες θά μένουν γατζωμένοι οι μέν στους δε – μέ την έλπίδα ότι, έστω και για μιά φορά, γι' αυτούς μόνο, ο γάμος θά είναι πετυχημένος.

4. ΑΛΛΕΣ ΛΥΣΕΙΣ

Η κλασική παγίδα πού στήνουν σέ κάθε έπαναστάτη είναι πάντα : « Έχετε καμιά άλλη λύση νά προτείνετε ; » Άλλά κι αν σās ήταν δυνατό νά δώσετε σ' εκείνον πού σās ρωτά έτοιμα τά σχέδια μιās νέας κοινωνίας, αυτό δέν σημαίνει ότι θά τά χρησιμοποιούσε. Τίς περισσότερες φορές ή επιθυμία του νά μάθει δέν είναι ειλικρινής. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μιά γνωστή επιθετική τακτική, τεχνική πού αποβλέπει στό νά εκτρέψει την έπαναστατική αγανάκτηση από την κατεύθυνσή της και νά τή στρέψει ενάντια στον έαυτό της. Έπιπλέον δέν είναι δουλεία των καταπιεζόμενων νά πείσουν όλον τόν κόσμο. Έκείνο πού χρειάζεται νά ξέρουν είναι ότι τό σημερινό σύστημα τους άφανίζει.

Όμως, μόλο πού κάθε ειδικός προσανατολισμός πρέπει νά βγαίνει οργανικά από την ίδια την έπαναστατική δράση, νιώθω τόν πειρασμό νά κάνω μερικές « επικίνδυνα ουτοπικές » συγκεκριμένες προτάσεις – τόσο από συμπάθεια για την προ-ριζοσπαστική περίοδο τής ζωής μου, τότε πού στεκόμουν άμήχανη μπροστά στή γενική άνευθυνότητα ως πρós τή μορφή τής κοινωνίας, όσο και γιατί έχω επίγνωση των πολιτικών κινδύνων πού περικλείει ή ιδιότυπη άνικανότητα τής φαντασίας νά βρει άλλες κοινωνικές δομές στή θέση τής οικογένειας. Όπως είδαμε, οι λόγοι για την άποτυχία αυτή είναι πολλοί και σοβαροί. Πρώτα-πρώτα, δέν υπάρχουν ιστορικά προηγούμενα φεμινιστικής έπανάστασης – δέβαια ύπήρξαν έπαναστάτριες γυναίκες, πού όμως

τίς έκμεταλλεύτηκαν οί άρρενες επαναστάτες, οί όποίοι σπάνια, καί μόνο μέ τήν άκρη τών χειλιών, αναγνώριζαν τήν ισότητα τών γυναικών, καί πολύ λιγότερο δέχονταν τή ριζοσπαστική φεμινιστική αναδιοργάνωση τής κοινωνίας. Έπιπλέον δέν έχουμε ούτε καί μιá λογοτεχνική εικόνα τής μελλοντικής κοινωνίας· δέν ύπάρχει καν μιá φεμινιστική, έστω καί ούτοπική, λογοτεχνία. Τρίτο, ή φύση τού οίκογενειακού πυρήνα είναι τέτοια πού εισδύει μέσα στόν άνθρωπο βαθύτερα από κάθε άλλη κοινωνική δομή : φτάνει κυριολεκτικά ώς τό μεδούλι του. "Έδειξα πώς ή οίκογένεια πλάθει τόν ψυχισμό του σύμφωνα μέ τή δομή τής - ώσότου τελικά τόν κάνει νά πιστέψει πώς ή δομή αυτή είναι άπόλυτη, έτσι πού κάθε κουθέντα για κάτι άλλο νά του φαίνεται διαστρεφθή. Τέλος, πολλές έναλλακτικές λύσεις συνεπάγονται τήν άπώλεια καί τής μικρής ακόμα συναισθηματικής ζεστασιάς πού τού παρέχει ή οίκογένεια, κι έτσι τόν πανικοβάλλουν. Τό μοντέλο πού θά προτείνω τώρα έχει όλα τά μειονεκτήματα τών σχεδίων πού γίνονται στά χαρτιά από ένα μόνο άτομο. 'Ο αναγνώστης πρέπει νά έχει πάντα στό νου πώς τό σχέδιο αυτό δέν έχει τήν άξίωση νά είναι ή τελική άπάντηση στό πρόβλημα, πώς στήν πραγματικότητα θά μπορούσε ό ίδιος νά χαράξει ένα άλλο σχέδιο πού νά ίκανοποιεί έξιςου καλά, άν όχι καί καλύτερα, τά τέσσερα δομικά αίτήματα πού εκθέσαμε παραπάνω. Οί προτάσεις πού ακολουθούν άποτελούν ένα άπλό σκιαγράφημα πού σκοπό έχει νά διεγείρει τή σκέψη πρός νέες περιοχές καί όχι νά ύπαγορεύσει κάποια γραμμή δράσης.

*

* *

Τί θά μπορούσε ν' αντικαταστήσει τό 1984, άν μπορούσαμε νά δράσουμε έγκαιρα μέ βάση τά αίτήματά μας;

Τό σπουδαιότερο χαρακτηριστικό πού πρέπει νά διατηρήσει κάθε επανάσταση είναι ή *εύκαμψία* τής. Θά προτείνω, λοιπόν, ένα περίγραμμα μέ πολλαπλές επιλογές πού μπορούν νά συνυπάρχουν ταυτόχρονα, συνδυασμένες με-

ταξύ τους, πού άλλες τους είναι προσωρινές και άλλες του άπώτερου μέλλοντος. Ένα άτομο μπορεί νά διαλέξει έναν « τρόπο ζωής » για μιά δεκαετία και νά προτιμήσει έναν άλλο σέ μιάν άλλη περίοδο.

1) Έπαγγέλματα για έργένηδες. Μιά έργένικη ζωή, όργανωμένη μέ βάση τίς άπαιτήσεις του δοσμένου επαγγέλματος και πού ικανοποιεί τίς κοινωνικές και συναισθηματικές ανάγκες του άτόμου μέσω της ιδιάζουσας δομής της ως πρός τό είδος της άπασχόλησης, μπορεί ν' άποτελέσει μιάν έλκυστική λύση για πολλά άτομα, ιδιαίτερα στή μεταβατική περίοδο.

Τά επαγγέλματα για έργένηδες ούσιαστικά έχουν εκλείψει, άν και ή ένθάρρυνση της άναπαραγωγής του είδους έπαψε ν' άπασχολεί τήν κοινωνία. Οί παλιοί έργένικοι ρόλοι, όπως ό άγαμος μοναστικός βίος, οί ρόλοι αύλικών-ταχυδακτυλοεργών, μουσικών άκολουθών ή του πιστού ίπποκόσμου –, καουμπόνδων, ναυτικών, πυροσβεστών, όδηγών ύπεραστικών μέσωσν συγκοινωνίας, ντέτεκτιθ, πιλότων, άλλοτε είχαν ξεχωριστό γόητρο. Δέν άποτελοΰσε κοινωνικό στίγμα τό νά μείνεις έργένης για λόγους επαγγελματικούς. Δυστυχώς όμως τά επαγγέλματα αυτά σπάνια ήταν προσιτά στίς γυναίκες. Οί περισσότεροι ρόλοι για άγαμες γυναίκες (γεροντοκόρη, καλογριά ή έταίρα) προσδιορίζονται άκόμα από τή σεξουαλική φύση τους.

Πολλοί κοινωνιολόγοι σήμερα προτείνουν σάν λύση του πληθυσμιακού προβλήματος τήν ένθάρρυνση τρόπων ζωής πού αποκλίνουν από τόν κανονικό, πράγμα πού συνεπάγεται έξ όρισμού τήν άτεκνία. Ό Richard Meier προτείνει μερικά από τά θαυμαστά αυτά επαγγέλματα, όπως λ.χ. του άστροναύτη, ν' άνοιχτούν και στίς γυναίκες. Σημειώνει ότι όπου ύπάρχουν τέτοια επαγγέλματα για τίς γυναίκες – λ.χ. άεροσυνδοοί –, αυτά στηρίζονται στή γοητεία της νεαρής ήλικίας τους και άποτελούν άπλώς ένα λιγόχρονο στάδιο, ένα σκαλοπάτι για καλύτερη δουλειά ή για τό γάμο. Και προσθέτει : « Τόσοι είναι οί περιορισμοί πού επιβάλλονται (στίς γυναίκες πού εργάζονται έξω από τό σπίτι τους)... ώστε θά μπορούσε κανείς νά υποψιαστεί ότι ύπάρχει γενική

συνωμοσία της κοινωνίας που κάνει τον επαγγελματικό ρόλο άρκετά δυσάρεστο, έτσι που 90% και πάνω των γυναικών να προτιμούν το νοικοκυριό σαν καλύτερη λύση». Μέ την επέκταση των εργένικων επαγγελμάτων που υφίστανται ακόμη στον πολιτισμό μας, έτσι που να περιλάβουν και τις γυναίκες, με τη δημιουργία περισσότερων τέτοιων επαγγελμάτων και την εκπόνηση ενός προγράμματος υλικών κινήτρων που θα έκαναν τά επαγγέλματα αυτά πιο ενδιαφέροντα, θα μπορούσαμε άκοπα να περιορίσουμε τον αριθμό των ατόμων που θέλουν ν' αποκτήσουν παιδιά.

2) «*Ελεύθερη συμβίωση*». Στίς αρχές συνηθίζοταν μόνο στους κύκλους των μποέμ και των διανοουμένων, τώρα όμως επεκτείνεται όλο και πιο πολύ και στον υπόλοιπο πληθυσμό – ιδιαίτερα στη νεολαία των πόλεων – έτσι που τείνει να γίνει συνηθισμένη κοινωνική πρακτική. Η «ελεύθερη συμβίωση» είναι μιά χαλαρή κοινωνική μορφή όπου δυό ή περισσότερα άτομα, οποιουδήποτε φύλου, συνδέονται σεξουαλικά και αισθηματικά, δυνάμει μιας μής μόνιμης σεξουαλικής ή συντροφικής διευθέτησης, που η διάρκειά της ποικίλλει ανάλογα με τον έσωτερικό δυναμισμό του δεσμού. Τό συμβόλαιό τους άφορά μόνον τά συμβαλλόμενα άτομα· ή κοινωνία δέν ενδιαφέρεται, αφού δέν υπάρχει έδω πρόβλημα ούτε αναπαραγωγής ούτε παραγωγής – έξαρτησης ενός μέρους από τό άλλο. Αυτή ή εύκαμπτη και άμορφη ένωση θά μπορούσε νά επεκταθεί ώστε ν' αποτελέσει την υποδειγματική μονάδα στην οποία οί περισσότεροι άνθρωποι θά περνούσαν τό μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους.

Άρχικά, στή μεταβατική περίοδο, οί σεξουαλικές σχέσεις θά είναι πιθανώς μονογαμικές, ακόμα και αν τό ζευγάρι διαλέγει νά ζει μαζί με άλλους. Μπορεί ακόμα νά βλέπουμε νά συνεχίζεται ή ομαδική συμβίωση, πάντα σέ μη σεξουαλική βάση. Όμως, ύστερα από πολλές γενιές μη οίκογενειακής ζωής, οί ψυχοσεξουαλικές δομές μας μπορεί ν' αλλάξουν τόσο ριζικά, ώστε τό μονογαμικό ζευγάρι ή οί «αποθήμενες» σχέσεις νά ξεπεραστούν. Μόνο υποθέσεις μπορούμε νά κάνουμε γιά τό τί θά τις αντικαταστήσει – ίσως

άληθινοί « ομαδικοί γάμοι », γάμοι υπερσεξουαλικών ομάδων, πού θά περιλαμβάνουν καί τά μεγαλύτερα παιδιά ; Δέν ξέρουμε.

Οί δυό ἐπιλογές πού προτείναμε μέχρι τώρα – ἐργένικα ἐπαγγέλματα καί « ἐλεύθερη συμβίωση » – ὑπάρχουν κιόλας, ἀλλά μόνο στό περιθώριο τῆς κοινωνίας μας, ἢ γιά σύντομες περιόδους τῆς ζωῆς τῶν « ομαλῶν » ἀτόμων. Ἐμεῖς θέλουμε νά διευρύνουμε τίς ἐπιλογές αὐτές ὥστε νά περιλάβουν περισσότερα ἄτομα καί γιά μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς τους, καί νά μεταφέρουμε στίς λύσεις αὐτές ὅλα τά πολιτιστικά κίνητρα πού σήμερα στηρίζουν τόν γάμο – μέ τελικό ἀποτέλεσμα οἱ ἐπιλογές αὐτές νά γίνουν τόσο συνηθισμένες καί ἀποδεκτές �σο εἶναι σήμερα ὁ γάμος.

Τί θά γίνει ὁμως μέ τά παιδιά ; Μήπως ὅλοι μας σέ κάποια στιγμή τῆς ζωῆς μας δέν θέλουμε ν' ἀποκτήσουμε παιδιά ; Δέν μπορούμε νά ἀρνηθοῦμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι νιώθουν εἰλικρινά τήν ἐπιθυμία νά ἔχουν παιδιά. Ὅμως δέν ξέρουμε κατά πόσον αὐτό ὀφείλεται σέ γνήσια ἀγάπη γιά τά παιδιά ἢ σέ μετατόπιση ἄλλων ἀναγκῶν. Εἶδαμε ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τῶν γονιῶν μόνο σέ βάρος τῶν παιδιῶν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ. Ἡ ἐπιχειρούμενη προέκταση τοῦ ἐγώ μέσω τῶν παιδιῶν – στήν περίπτωση τοῦ ἄντρα ἢ « διαιώνιση » τοῦ ὀνόματός του, τῆς παρουσίας του, τῆς κοινωνικῆς τάξης του καί τῆς ἐθνικῆς ταυτότητάς του, γιά τή γυναίκα ἢ μητρότητα σάν δικαίωση τῆς ὑπαρξῆς της καί ἡ προσπάθειά της νά ζήσει μέσω τοῦ παιδιοῦ, στό ὁποῖο φορτώνει ὅλα τά σχέδιά της – στό τέλος βλάπτει ἢ καί καταστρέφει ἢ τό παιδί ἢ τόν γονιό, ἢ καί τούς δυό, ἂν δέν ὑπάρχει κερδισμένος ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση. Μπορεῖ, ἂν ἀφαιρεθοῦν ἀπό τή γονεϊκή κατάσταση ὅλες οἱ ἄλλες λειτουργίες, νά βροῦμε ἕνα πραγματικό ἔνστικτο γιά τήν ἀπόκτηση παιδιῶν, ἀκόμα καί στούς ἄντρες, τήν ἀπλή φυσική ἐπιθυμία νά ζοῦν μαζί μέ νέους. Ὅμως στήν περίπτωση αὐτή δέν θά ἔχουμε χάσει τίποτε, γιατί ἕνα βασικό αἶτημα τοῦ ἐναλλακτικοῦ συστήματος πού προτείνουμε εἶναι κάποια μορφή στενῆς ἐπικοινωνίας μέ τά παιδιά. Ἄν πραγματικά ὑπάρχει ἕνα γονεϊκό ἔνστικτο, θά μπορέσει τότε νά δράσει μέ μεγα-

λύτερη ακόμη ελευθερία, αφού θά έχει απαλλαγεί από τὰ πρακτικά βάρη του πού σήμερα κάνουν τή ζωή τών γονιών μιά κόλαση άγχους.

Άν όμως, αντίθετα, βρούμε ότι δέν υπάρχει κανένα γονεϊκό ένστικτο ; Μπορεί μέχρι σήμερα ή κοινωνία νά έπεισε τό άτομο νά κάνει παιδιά μέ τό νά επιβάλει άπλώς στό γονεϊκό αίσθημα όρισμένες άνησυχίες του έγώ, πού δέν έδρισκαν άλλη διέξοδο. Αυτό μπορεί νά ήταν αναπόφευκτο στό παρελθόν - ίσως όμως είναι πιά καιρός ν' αρχίσουμε νά ίκανοποιούμε πιά άμεσα τίς ανάγκες αυτές του έγώ. Στόν βαθμό πού ή φυσική αναπαραγωγή παραμένει ακόμα άπαράιτητη, μπορούμε νά έπινοήσουμε λιγότερο καταστρεπτικά κοινωνικά κίνητρα. Είναι όμως πιθανό ότι, όταν τά παιδιά θά πάψουν νά είναι οί επενδύσεις του έγώ στό γονεϊκό αίσθημα, ή τεχνική αναπαραγωγή θά αναπτυχθεί και θά γίνει εύρύτατα άποδεκτή.

3) Σπιτικά. Τώρα θά σκιαγραφήσω ένα σύστημα πού νομίζω ότι θά ίκανοποιήσει τίς τυχόν άπομένουσες ανάγκες για παιδιά άφού οί επιθυμίες του έγώ θά πάψουν πιά ν' άποτελούν μέρος τών κινήτρων μας. Άς υποθέσουμε ότι ένα πρόσωπο ή ένα ζευγάρι κάποια στιγμή της ζωής του νιώθει τήν επιθυμία νά ζήσει μέ παιδιά μέσα σε μιά μονάδα μεγέθους οίκογένειας. Η αναπαραγωγή θά έχει πάψει ν' άποτελεί για τό όμαλό άτομο ζωτικό σκοπό της ζωής του - είδαμε πώς οί μορφές έργένικης ή και όμαδικής μη αναπαραγωγικής ζωής θά μπορούσαν νά πλουτιστούν, έτσι πού νά ίκανοποιούν πολλούς ανθρώπους σ' όλη τους τή ζωή και άλλους για μεγάλες περιόδους της ζωής τους - ώστόσο μερικά άτομα μπορεί νά προτιμούν ακόμα νά ζούν μόνιμα μέσα σε μιά ομάδα κοινοδιακού τύπου και άλλα πάλι νά θέλουν νά τή δοκιμάσουν σε κάποια περίοδο της ζωής τους, ειδικότερα κατά τήν πρώιμη παιδική τους ήλικία.

Έτσι πάντα ένα τμήμα του πληθυσμού θά θέλει νά ζει μέσα σε αναπαραγωγικές κοινωνικές δομές. Έξάλλου και ή κοινωνία γενικά θά έχει ανάγκη της αναπαραγωγής, έστω και περιορισμένα, για νά δημιουργήσει άπλως μιά νέα γενιά.

Τό τμήμα αυτό του πληθυσμού θ' αποτελείται αυτόματα από μία έκλεκτή ομάδα με βαθμό σταθερότητας πιθανώς υψηλότερο, γιατί θά έχει ελευθερία έκλογής πού γενικά δέν υπάρχει πρός τό παρόν. Σήμερα, εκείνοι πού δέν παντρεύονται καί δέν αποκτούν παιδιά μέχρι μία όρισμένη ηλικία, τιμωρούνται : βρίσκονται μόνοι, αποκλεισμένοι καί δυστυχισμένοι, στό περιθώριο μιάς κοινωνίας μέσα στην όποία όλοι οί άλλοι ζουν μέσα σέ ισόβιες χωριστές οικογένειες πού προσορισμό έχουν τήν αναπαραγωγή καί πού κύριο χαρακτηριστικό τους είναι ό σοβινισμός καί ή μισαλλοδοξία. (Μόνο στό Μανχάτταν είναι άπλώς άνεκτή ή εργενική ζωή, αλλά κι αυτό είναι συζητήσιμο). Πολλοί άνθρωποι, άκόμα καί τώρα, αναγκάζονται νά παντρευτούν είτε γιατί πιέζονται από τίς οικογένειές τους, είτε γιά νά νομιμοποιήσουν μιάν έξώγαμη σχέση λόγω έγκυμοσύνης, είτε γιά λόγους οικονομικούς ή καί άλλους πού δέν έχουν καμιά σχέση μέ τήν έκλογή του τρόπου ζωής τους. Αντίθετα, στή νέα μας αναπαραγωγική μονάδα μέ τό περιορισμένο χρονικά συμβόλαιο (βλ. παρακάτω), μέ τήν ευθύνη γιά τήν άνατροφή τών παιδιών τόσο διάχυτη σ' όλα τά μέλη τής ομάδας ώστε ουσιαστικά νά έχει εκλείψει, μέ άνύπαρκτους τούς οικονομικούς λόγους καί καθώς όλα τά μέλη μπήκαν σ' αυτήν άποκλειστικά μέ βάση τήν προσωπική τους προτίμηση, οί « άσταθείς » αναπαραγωγικές κοινωνικές δομές θά έχουν εκλείψει.

Τή μονάδα αυτή προτιμώ νά τήν ονομάσω *σπιτικό* καί όχι ευρεία οικογένεια. Η διάκριση αυτή έχει σημασία : ή λέξη *οικογένεια* έξυπνοσει τή βιολογική αναπαραγωγή καί κάποιο βαθμό καταμερισμού τής εργασίας μέ βάση τό φύλο καί συνεπώς καί τίς παραδοσιακές έξαρτήσεις καί τίς δυναμικές σχέσεις πού απορρέουν άπ' αυτές καί πού εκτείνονται χρονικά σέ πολλές γενιές· βέβαια τό μέγεθος τής οικογένειας - στην περίπτωση αυτή ό μεγαλύτερος αριθμός τών μελών τής ευρείας οικογένειας - μπορεί νά επηρεάσει τή δύναμη αυτής τής ιεραρχίας, όχι όμως καί νά μεταβάλλει τό δομικό της όρισμό. Ένώ ό όρος « σπιτικό » υποδηλώνει μόνο μία μεγάλη ομάδα προσώπων πού ζουν μαζί γιά άόρι-

στο χρονικό διάστημα και δίχως συγκεκριμένους κανόνες διαπροσωπικών σχέσεων. Πώς θά είναι ή ζωή μέσα σ' ένα σπιτικό ;

Περιορισμένη διάρκεια. Άν τό σπιτικό πρόκειται ν' αντικαταστήσει τόν γάμο, θά μπορούσαμε, σέ μιά πρώτη περίοδο, νά τό νομιμοποιήσουμε, άν βέβαια είναι απαραίτητο. Μιά ομάδα από δέκα πάνω-κάτω άτομα διαφόρου ηλικίας πού συμφωνούν μπορούν νά υποβάλουν αίτηση νά τους δοθεί άδεια νά ζούν σάν μιά ομάδα - όπως ακριβώς σήμερα ένα νεαρό ζευγάρι ζητάει άδεια γάμου - ίσως μάλιστα νά υποβληθούν και σέ κάποια τελετουργική διαδικασία, και ύστερα νά προχωρήσουν, κατά τόν ίδιο τρόπο, στην όργάνωση του σπιτιού τους. Η άδεια για τή συγκρότηση του « σπιτικού » ώστόσο θά ισχύει μόνο για όρισμένο χρονικό διάστημα, ίσως έφτά ως δέκα χρόνια, ή όσο άποφασίστηκε νά όριστει ως τό κατώτατο χρονικό διάστημα πού χρειάζεται για νά μεγαλώσουν τά παιδιά μέσα σ' ένα σταθερό περιβάλλον - πιθανόν όμως πολύ συντομότερο άπ' ό,τι φανταζόμαστε τώρα. Άν μετά τό τέλος τής περιόδου αυτής ή ομάδα άποφασίσει νά μείνει ένωμένη, μπορεί νά ζητήσει ανανέωση τής άδειας. Πάντως κανένα άτομο ομάδας δέν θά ήταν δυνατό νά υποχρεωθεί συμβατικά νά παραμείνει σ' αυτή μετά τό τέλος τής περιόδου πού συμφωνήθηκε, και ίσως μερικά μέλη της θά μπορούσαν νά άποχωρήσουν, ή νά μπουν σ' αυτή νέα μέλη. Η και νά διαλυθει όλότελα ή ομάδα.

Τά βραχυπρόθεσμα « σπιτικά » παρουσιάζουν πολλά πλεονεκτήματα, καθώς άποτελούν σταθερές στή σύνθεσή τους μονάδες διάρκειας δέκα μόνο έτων : τό τέλος του οικογενειακού σοβινισμού πού διαμορφώθηκε στή διάρκεια πολλών γενεών και των προλήψεων πού κληροδοτήθηκαν από μιά γενιά στην άλλη, ή συμμετοχή προσώπων όλων τών ηλικιών στή διαδικασία τής άνατροφής των παιδιών, ή συγχώνευση πολλών ομάδων διαφορετικής ηλικίας σέ μιά κοινωνική ένότητα, ή πλατειά προσωπικότητα πού δημιουργείται από τήν έπαφή μέ πολλά και όχι μέ λίγα μόνο πρόσωπα κ.λπ.

Παιδιά. Μιά καθορισμένη αναλογία ατόμων σέ κάθε σπιτικό – ἄς ποῦμε τό ἕνα τρίτο – θά εἶναι παιδιά. Δέν ἔχει σημασία ἂν θά πρόκειται γιά παιδιά πού στίς ἀρχές γεννήθηκαν ἀπό ζευγάρια τοῦ σπιτικοῦ ἢ ἀργότερα – ὕστερα ἀπό μερικές γενιές ζωῆς στό σπιτικό, ὅταν θά ἔχει σπάσει ὁ εἰδικός δεσμός τῶν ἐνηλίκων μέ τά παιδιά « τους » – γιά παιδιά γεννημένα μέ τεχνητή ἀναπαραγωγή ἢ υἱοθετημένα : ἕνα (ἐλάχιστο) ποσοστό τῆς εὐθύνης γιά τά παιδιά στά πρώτα χρόνια τῆς φυσικῆς ἐξάρτησής τους ἀπό τούς ἐνήλικους θά μοιράζεται ἐξίσου σ' ὅλα τά μέλη τοῦ σπιτικοῦ.

Ὅμως, ὅσο κι ἂν ἡ δομή αὐτή εἶναι ὑγιής, πρέπει νά ἔχουμε ἐπίγνωση ὅτι ὅσον καιρό θά χρησιμοποιεῖται ἡ μέθοδος τῆς φυσικῆς ἀναπαραγωγῆς, τό « σπιτικό » δέν θά μπορέσει ποτέ νά γίνει μιά δλότελα ἐλευθερωτικῆ κοινωνική μορφή. Ἡ γυναίκα πού θά περάσει ἐννιά μήνες ἐγκυμοσύνης εἶναι πιθανό ὅτι θά νιώθει πώς τό προϊόν ὄλων αὐτῶν τῶν βασάνων καί τῶν πόνων « ἀνήκει » σ' αὐτή. (« Ὅσο σκέφτομαι τί τράθηξα γιά νά σ' ἀποκτήσω ! »). Ἐμεῖς ὅμως θέλουμε νά ἐξαφανίσουμε αὐτό τό αἶσθημα τῆς ἰδιοκτησίας μαζί μέ ὅλα τά πολιτιστικά στηρίγματά του, ἔτσι πού κανένα παιδί νά μήν εὐνοεῖται ἀπριόρι σέ βάρος τῶν ἄλλων, ἔτσι πού τά παιδιά νά τ' ἀγαποῦν μόνο γιά τά ἴδια.

Μήπως ὑπάρχει ἕνα ἐνστικτο ἐγκυμοσύνης ; Ἀμφιβάλλω. Ὅταν ἀπομακρύνουμε τά πολιτιστικά ἐποικοδομήματα, μπορεῖ ν' ἀνακαλύψουμε ὅτι τό μόνο πού ὑπάρχει εἶναι τό σεξουαλικό ἐνστικτο, πού οἱ φυσιολογικές συνέπειές του ὀδηγοῦν στήν ἐγκυμοσύνη. Ἴσως νά ὑπάρχει καί κάποιον ἐνστικτο φροντίδας γιά τά μικρά ὅταν γεννιοῦνται. Ὅμως ἕνα ἐνστικτο γιά τήν ἐγκυμοσύνη αὐτή καθεαυτή θά ἦταν περιττό – εἶναι ἀδύνατο νά πρόβλεψε ἡ φύση ὅτι κάποτε ὁ ἄνθρωπος θά μποροῦσε νά θέσει ὑπό ἐλεγχον τήν ἀναπαραγωγική διαδικασία. Τί θά συνέβαινε ὅμως ἂν, ἀφοῦ θά ἐξαφανίζονταν τά ψεύτικα κίνητρα γιά τήν ἐγκυμοσύνη, οἱ γυναῖκες δέν θά ἤθελαν πιά « ν' ἀποκτήσουν » παιδιά ; Δέν θά ἦταν αὐτό σωστή καταστροφή, μιά καί ἡ τεχνητή ἀναπαραγωγή δέν εἶναι ἀκόμη ἀρκετά τελειοποιημένη ; Οἱ γυναῖκες

ὅμως δέν ἔχουν καμιά ἰδιαίτερη ὑποχρέωση γιά τήν ἀναπαγωγή τοῦ εἶδους. Ἄν πάψουν νά θέλουν νά παίξουν τόν ρόλο αὐτό, τότε θά χρειαστεῖ νά ἀναπτυχθοῦν βιαστικά τεχνικές μέθοδοι ἢ, τό λιγότερο, νά δοθοῦν σ' αὐτές ἱκανοποιητικά ἀναλλάγματα – διαφορετικά ἀπό τίς καταστρεπτικές ἐπενδύσεις τοῦ ἐγώ – ὥστε ν' ἀξίζει νά κάνουν τή θυσία.

Οἱ ἐνήλικοι καί τά μεγαλύτερα παιδιά θ' ἀναλάβουν τή φροντίδα τῶν ὑρεφῶν ὅσον καιρό τή χρειάζονται· ἐπειδή ὅμως θά ὑπάρχουν πολλοί ἐνήλικοι καί μεγάλα παιδιά πού θά μοιράζονται τήν εὐθύνη – ὅπως στήν εὐρεία οἰκογένεια – κανένα πρόσωπο δέν θά εἶναι ὑποχρεωμένο νά τό κάνει παρά τή θέλησή του.

Οἱ σχέσεις τῶν ἐνήλικων μέ τά παιδιά θ' ἀναπτύσσονται ὅπως ἀκριβῶς γίνεται σήμερα μέ τίς καλύτερες σχέσεις: μερικοί ἐνήλικοι μποροῦν νά προτιμοῦν ὀρισμένα παιδιά ἀπό τ' ἄλλα, ὅπως ἀκριβῶς καί μερικά παιδιά μποροῦν νά προτιμοῦν ὀρισμένους ἐνήλικους ἀπό τοὺς ἄλλους – οἱ προτιμήσεις αὐτές μποροῦν νά ἐξελιχθοῦν σέ ἰσόδιους δεσμούς καί οἱ ἐνδιαφερόμενοι μποροῦν νά συμφωνήσουν νά ζήσουν μαζί, δημιουργώντας ἴσως κάποια μορφή μὴ ἀναπαραγωγικῆς ομάδας. Ἔτσι ὅλες οἱ σχέσεις θά θεμελιώνονται μόνο στήν ἀγάπη, πού θά μένει ἀδιάφορη ἀπό ἀντικειμενικές ἐξαρτήσεις καί ἀπό συνακόλουθες ταξικές ἀνισότητες. Μακροχρόνιες σχέσεις ἀνάμεσα σέ πρόσωπα μέ μεγάλη διαφορά ἡλικίας θά γίνονταν συνηθισμένο φαινόμενο.

Νομικά δικαιώματα καί μετοικήσεις. Καθώς οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος θ' ἀδυνατίζουν καί θά κόβονται, ἡ ἱεραρχία τῆς δύναμης μέσα στήν οἰκογένεια θά καταρθεῖ. Ἡ νομική δομή – ὅσον καιρό θά χρειάζεται ἀκόμα – θά καθρεφτίζει τή δημοκρατία αὐτή στίς ἴδιες τίς ρίζες τῆς κοινωνίας μας. Οἱ γυναῖκες θά εἶναι, κατά τό νόμο, ἴσες μέ τοὺς ἄνδρες. Τά παιδιά δέν θά εἶναι πιά « ἀνήλικα » ὑπὸ τήν κηδεμονία τῶν « γονέων » – θά ἔχουν πλήρη δικαιώματα. Ὅσες φυσικές ἀνισότητες θ' ἀπομένουν, μποροῦν νά ἀντισταθμίζονται ἀπό τόν νόμο: ἂν λ.χ. κάποιος δεῖρει ἓνα παιδί, αὐτό θά μπορεῖ νά προσφύγει σ' ἓνα εἰδικό ἀπλοποιημένο δικαστή-

ριο του « σπιτικού », πού θά έπανορθώσει τήν άδικία.

Ένα άλλο, ειδικό δικαίωμα τών παιδιών, θά είναι τό δικαίωμα άμεσης μετοίκησης : άν ένα παιδί για όποιονδήποτε λόγο δέν είναι εύχαριστημένο από τό « σπιτικό » μέσα στο όποιο γεννήθηκε τόσο αυθαίρετα, θά βοηθηθεί νά μετοικήσει. Έξάλλου κι ένας ενήλικος – πού έζησε ένα χρονικό διάστημα μέσα σ' ένα « σπιτικό » (έφτά ως δέκα χρόνια) – θά μπορούσε νά προσφύγει στο σπιτικό δικαστήριο, πού θ' άποφασίσει, όπως κάνουν τά δικαστήρια σήμερα στίς δίκες διαζυγίου, άν είχε επαρκείς λόγους για νά διαλύσει τό συμβόλαιό του. Μπορεί μέσα στην περίοδο τών έφτά χρόνων νά χαρακτηστούν νά γίνουν όρισμένες μετατάξεις για τήν άπρόσκοπη λειτουργία του σπιτικού, χωρίς αυτό νά παραβλάπτει τή σταθερότητά του, έφόσον θά παραμείνει ένας πυρήνας. (Στήν πραγματικότητα ή είσοδος πότε-πότε νέων προσώπων στο σπιτικό είναι μιá εύχαιρη άλλαγή). Πάντως τό σπιτικό, για τήν καλύτερη λειτουργία του, θά μπορεί νά όρίζει ένα ανώτατο όριο εισδοχής και άποχώρησης μελών, ώστε ν' άποτρέπει τήν άπογύμνωσή του ή τήν υπερβολική μεγέθυνση και ν' άποφεύγει έτσι τίς άφορμές προστριβών.

Οί δουλειές του νοικοκυριού. Όσο για τό νοικοκυριό, οι ομάδες πού θά έχουν τίς διαστάσεις μιās μεγάλης οικογένειας (δέκα ως δεκαπέντε άτομα) θά είναι οι πιό βολικές : έτσι θ' άποφεύγονται οι σπατάλες (πήγαινε-έλα, ψώνια, μαγείρεμα για μικρή οικογένεια), χωρίς όμως νά χάνεται και ή έγκαριδιότητα, όπως στα πειράματα μέ τίς μεγαλύτερες κοινότητες. Οί δουλειές του νοικοκυριού θά γίνονται κατά τρόπο δίκαιο εκ περιτροπής, ώστόσο τελικά ή αυτοματοποίηση μιās άπαλλάξει άπ' αυτές.

Πολεοδομική. Η πολεοδομία, ή αρχιτεκτονική, ή έπίπλωση, όλα θ' αλλάξουν για νά προσαρμοστούν στή νέα κοινωνική δομή. Η τάση για τή μαζική κατασκευή σπιτιών πιθανό νά συνεχιστεί, αλλά οι κατοικίες μπορούν νά σχεδιάζονται κι ακόμα και νά κατασκευάζονται (μέ προκατασκευασμένο ύλικό) από τούς ανθρώπους πού θά ζήσουν σ' αυτές, έτσι ώστε νά ίκανοποιούν τίς ανάγκες και τά γούστα

τους. Ἄλλὰ καί ἡ ἰδιωτική ζωὴ θά μπορεῖ νά ἐξασφαλίζε-
ται μέσα σ' αὐτές, εἴτε μέ ἰδιαίτερα δωμάτια σέ κάθε σπι-
τικό, εἴτε μέ « καταφύγια » μέσα στήν πόλη πού θά τά μοι-
ράζονταν μέ μέλη ἄλλων σπιτικών, εἴτε καί μέ τά δυό. Τό
ὄλον θά μπορούσε νά ἀποτελέσει ἕνα πλέγμα μεγέθους μι-
κρῆς πόλης ἢ μεγάλης κατασκήνωσης. Ἵσως ἡ κατασκή-
νωση νά δίνει σαφέστερη εἰκόνα : Θά μπορούσαμε νά
ἔχουμε μικρές αὐτοτελεῖς μονάδες σπιτιοῦ ἀπό προκατα-
σκευασμένα κομμάτια (πού νά συναρμολογοῦνται καί νά
λύνονται εὐκόλα), πού θά τίς στήνουν οἱ ἴδιοι οἱ ἔνοικοί
τους, ἔτσι πού ν' ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες τους ἀνά-
λογα μέ τή διάρκεια τοῦ συμβολαίου – ἀλλά καί μόνιμα
κεντρικά κτίρια γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τῆς κοι-
νότητας ὡς συνόλου, ὅπως λ.χ. μιά φοιτητική λέσχη γιά τήν
κοινωνική ζωή, ἔστιατόρια, μιά μεγάλη τράπεζα καί μιά
βιβλιοθήκη καί ταινιοθήκη πού θά λειτουργοῦν μέ ἠλεκτρο-
νικό ὑπολογιστή, « κέντρα σπουδῶν » γιά διάφορους εἰδι-
κευμένους κλάδους καί ὅ,τι ἄλλο μπορεῖ νά χρειάζεται μιά
κοινότητα τῆς ἐποχῆς τῆς κυβερνητικῆς.

Ἡ *οἰκονομία*. Τό τέλος τῆς οἰκονομικῆς δομῆς θά
ἀπαιτήσῃ ταυτόχρονες ἀλλαγές στή γενικότερη οἰκονομία.
Ἦσχι μόνο ἡ ἀναπαραγωγή, ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ παραγωγή θά
εἶναι ποιοτικά διαφορετικές. Ὅπως ὑποχρεωθήκαμε ν'
ἀποκαθάρουμε τίς σχέσεις μας μέ τά παιδιά ἀπό κάθε
ἐξωτερικούς ὑπολογισμούς, θά χρειαστεῖ κι ἐδῶ πρῶτα νά
πραγματοποιήσουμε τόν σοσιαλισμό μέσα σ' ἕνα διομηχα-
νικό κράτος τῆς τεχνοκρατικῆς περιόδου, πού ἀποστολή
του θά ἔχει ὄχι ἀπλῶς νά μοιράσει ἀκριβοδίκαια τίς ἀγγα-
ρειες, ἀλλά, τελικά, νά τίς καταργήσῃ ὁλοτέλῃ· ἔτσι θά πε-
τύχουμε πλέρια τούς σκοπούς μας. Μέ τήν παραπέρα ἀνά-
πτυξη τῶν μηχανῶν οἱ ἄνθρωποι θά μποροῦν νά ἀπελευθε-
ρωθοῦν ἀπό τόν μόχθο, ἢ « ἐργασία » θά χωριστεῖ ἀπό τήν
ἀμοιβή τῆς καί θά τῆς δοθεῖ καινούργιος ὄρισμός. Τώρα
τόσο οἱ ἐνήλικοι ὅσο καί τά παιδιά θά μποροῦν νά ἐπιδο-
θοῦν σέ σοβαρά « παιχνίδια » ὅσο θέλει ἡ ψυχὴ τους.

Κατά τή μεταβατική περίοδο, ὅσον καιρό θά ἔχουμε
ἀκόμα χρηματική οἰκονομία, ὅλα τά ἄτομα θά μποροῦν νά

έχουν ένα εξασφαλισμένο ετήσιο εισόδημα από το κράτος για να καλύπτουν τις βασικές τους υλικές ανάγκες. Τά εισοδήματα αυτά, διαμοιραζόμενα ακριβοδίκαια σε άντρες, γυναίκες και παιδιά, ανεξάρτητα από ηλικία, εργασία, γόνιμο, καταγωγή, από μόνα τους θα ίσοπεδώσουν μονομιάς το σύστημα των οικονομικών τάξεων.

Ἐλεύθερη δραστηριότητα. Πώς θα περνάει ο κόσμος τήν ώρα του σ' αυτή τήν Οὐτοπία ; Νομίζω πώς αυτό δέ θ' αποτελέσει πρόβλημα. Ἄν πραγματικά καταργήσουμε κάθε δυσάρεστη εργασία, ο κόσμος θα έχει τόν χρειαζόμενο καιρό και τήν ενεργητικότητα, για ν' ἀναπτύξει δικά του υγιή ἔνδιαφέροντα. Ἐκείνο πού σήμερα μόνο λίγοι ἐκλεκτοί μποροῦν νά κάνουν, νά ἀσχολοῦνται δηλαδή μέ εἰδικά ἔνδιαφέροντα θέματα γι' αὐτά καθ'ἑαυτά, θά γίνει ὁ γενικός κανόνας.

Ὅσο γιά τά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα, ἡ ἀκαταλληλότητα τοῦ δημοσίου σχολικοῦ συστήματος ἐγγυᾶται οὐσιαστικά τήν κατάρρευσή του στό ἄμεσο μέλλον. Ἴσως θά μπορούσαμε νά τό ἀντικαταστήσουμε μέ ὄχι ὑποχρεωτικά « κέντρα μάθησης », πού θά συνδύαζαν τίς ἐντελῶς ἀπαραίτητες λειτουργίες τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης – τή διδασκαλία ὀρισμένων στοιχειωδῶν τεχνικῶν γνώσεων – μέ τίς λειτουργίες τῶν ἰδρυμάτων ἀνώτερης ἐκπαίδευσης, τή διάδοση τῶν γνώσεων, σέ ὅλους ἀνεξαρτήτως, ἄσχετα ἀπό ἡλικία ἢ βιοτικό ἐπίπεδο, παιδιά ἢ ἐνήλικους.

Καλά ὀλα τούτα, ἀλλά τί θά γίνει μέ τίς βασικές γνώσεις ; Πώς θά μπορούσε ἕνα παιδί πού δέν παρακολούθησε τόν τυπικό κύκλο τῆς συνηθισμένης παιδείας νά ἀκολουθήσει ἕνα προχωρημένο πρόγραμμα σπουδῶν ἐνός ἀνώτερου κλάδου, λ.χ. τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ; Ἡ παραδοσιακή μελέτη ἀπό τά βιβλία, ἡ ἀποστήθιση γεγονότων, πού ἀποτελεῖ τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ προγράμματος τῆς στοιχειώδους μας ἐκπαίδευσης, θ' ἀλλάξει ριζικά κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς κυβερνητικῆς – θά διαφέρει ποιοτικά καί οἱ συνέπειες θά εἶναι τόσο σημαντικές γιά τήν κουλτούρα ὅσο ἦταν κι ἐκεῖνες πού προέκυψαν ἀπό τήν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, ἢ ἀκόμα καί τοῦ ἴδιου τοῦ ἀλφάβητου. Ὁ McLuhan ἔδειξε

ὅτι ἀρχίζουμε νά ἐπιστρέφουμε ἀπό τίς φιλολογικές μέθο-
 δες ἀπόκτησης γνώσεων στίς ὀπτικές. Μποροῦμε νά περι-
 μένουμε τή γοργή κλιμάκωση τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς καθὼς καί
 ἄλλων συνεπειῶν τῆς ἀνάπτυξης τῶν σύγχρονων μέσων
 ἐπικοινωνίας γιά τή γοργή μετάδοση τῶν πληροφοριῶν.
 Ἄλλά καί ἡ ποσότητα τῶν τυπικῶν γνώσεων πού εἶναι
 ἀπαραίτητες στά παιδιά ἢ καί στούς ἐνήλικους θά περιορι-
 στεῖ πολύ, γιατί θά ἔχουμε « τράπεζες » συγκεντρωμένων
 ἀπό ἠλεκτρονικούς ὑπολογιστές στοιχείων πού ὁ καθένας
 θά μπορεῖ νά χρησιμοποιοῦ εὐκολά. Στό κάτω-κάτω, γιατί
 ν' ἀποθηκεύει κανεῖς στό μυαλό του γεγονότα ὅταν οἱ
 « τράπεζες » αὐτές μποροῦν νά μᾶς παρέχουν γρηγορότερα
 πολύ περισσότερες πληροφορίες ; (Ἄπό τώρα κιόλας τά
 παιδιά ἀρχίζουν ν' ἀπορροῦν γιατί τά ὑποχρεώνουν νά μά-
 θουν τόν πίνακα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἀντὶ νά τά διδά-
 ξοῦν πῶς νά χρησιμοποιοῦν τίς ἀριθμομηχανές). Καί ἂν
 μένει κι ἓνα ποσοστό ἀπαραιτήτων βασικῶν γεγονότων πού
 πρέπει ν' ἀποθηκευτεῖ στή μνήμη, αὐτό μπορεῖ νά γίνεται
 γρήγορα μέ νέες μηχανικές μεθόδους, διδακτικές μηχανές,
 δίσκους, μαγνητοταινίες κ.λπ, πού, ὅταν γίνουν προσιτές σ'
 ὅλον τόν κόσμο, θά κάνουν δυνατή τήν κατάργηση τῆς
 ὑποχρεωτικῆς φοίτησης στά σχολεῖα γιά τήν ἀπόκτηση βα-
 σικῶν γνώσεων. Ὅπως κάνουν οἱ ξένοι σπουδαστές πού εἰ-
 δικεύονται σέ μίαν ἐπιστήμη, ἔτσι καί τό παιδί μπορεῖ νά
 μάθει συμπληρωματικά ὁποιαδήποτε ἀναγκαῖα βασική
 « γλώσσα » χάρις στίς μέθοδες αὐτές. Ὅμως πιθανότερο εἶ-
 ναι ὅτι οἱ βασικές δεξιότητες καί γνώσεις θά εἶναι οἱ ἴδιες
 τόσο γιά τοὺς ἐνήλικους ὅσο καί γιά τά παιδιά : ἡ ἰκανό-
 τητα στόν χειρισμό νέων μηχανῶν. Ἡ ἰκανότητα γιά προ-
 γραμματισμό θά μποροῦσε νά γίνει ἀπαραίτητη γιά ὅλους,
 θά μποροῦσε ὅμως καθένας νά τήν ἀποκτήσει γρήγορα
 παράλληλα μέ τή μαθητεία σέ ἓναν ὀρισμένο κλάδο καί ὄχι
 θυσιάζοντας ὀλόκληρα χρόνια ἀπό τίς 9 τό πρῶι ὠς τίς 5 τό
 δευτέρου.

Ὅσο γιά τήν ἐκλογή τοῦ ἐπαγγέλματος, οἱ ἄνθρωποι
 στοὺς ὁποίους τά παιδικά χόμπυ ἐπέζησαν γιά νά γίνουν τό
 « ἐπάγγελμά » τους ὅταν μεγάλωσαν, θά σᾶς ποῦν τίς

περισσότερες φορές ότι τά χόμπυ αυτά τά ανέπτυξαν πριν γίνουν εννιά χρόνων*. "Αν και έφόσον θά έξακολουθούν νά υπάρχουν ακόμα ειδικευμένα επαγγέλματα, θά μπορούν νά τ' αλλάζουν τόσο συχνά όσο τ' αλλάζουν σήμερα οί ενήλικοι. "Αν όμως ή έκλογή του επαγγέλματος δέν υπαγορεύεται από έξωτερικούς λόγους, αλλά βασίζεται μόνο στό ενδιαφέρον για τό αντικείμενό του, οί αλλαγές επαγγέλματος μέσοστρατίς θά είναι πιθανό πολύ σπανιότερες. "Η σημερινή μας ικανότητα ν' αναπτύξουμε ζωηρά ενδιαφέροντα είναι αποτέλεσμα τής διαφθοράς του πολιτισμού μας και τών θεσμών του.

"Ετσι, ή αντίληψή μας για τήν εργασία και τή μόρφωση θά πλησιάζει πολύ τή μεσαιωνική άμεση μαθητεία σέ μία τέχνη, μαθητεία στην όποια θά μετέχουν άνθρωποι όλων τών ηλικιών σέ όλα τά επίπεδα. "Όπως συμβαίνει σήμερα στην πνευματική ζωή, ή έσωτερική δυναμική τών διαφόρων έπιστημών θά προσωθεί τήν ιδιαίτερή τους κοινωνική δράση, παρέχοντας τά μέσα για νά συναντηθούν διάφορα πρόσωπα μέ τά ίδια ενδιαφέροντα και νά συμμετέχουν στίς πνευματικές και αισθητικές επιδιώξεις πού σήμερα είναι προσιτές μόνο σέ λίγους κι έκλεκτούς, τούς διανοούμενους. Τό είδος του κοινωνικού περιβάλλοντος, πού σήμερα τό συναντάμε μόνο στά καλύτερα τμήματα τών καλύτερων κολλεγίων, θά μπορεί νά γίνει ό συνηθισμένος τρόπος ζωής για τίς μάζες, ελεύθερες τώρα νά αναπτύξουν έξυπαρχής τίς δυνατότητές τους. Κι' ενώ σήμερα μόνο οί τυχεροί ή οί πεισματάρηδες κατορθώνουν νά κάνουν συνήθως (ισχυρίζονται μόνο ότι κάνουν) « έκεινο πού αυτοί θέλουν », στό μέλλον όλος ό κόσμος θά έχει τή δυνατότητα νά αναπτύξει πλέρια τίς ικανότητές του. "Η και νά μήν τίς αναπτύξει, αν έτσι του άρέσει. πράγμα όμως άπίθανο, γιατί βλέπουμε ότι όλα τά παιδιά δείχνουν περιέργεια για τά πρόσωπα και τά πράγματα, για τόν κόσμο και για ό,τι γενικά του δίνει ζωή

* "Ακόμα και σήμερα, αν δίναμε στά παιδιά μία ρεαλιστική εικόνα τών επαγγελμάτων πού υπάρχουν - όχι άπλως πυροσβέστη για τ' άγόρια και νοσοκόμας για τά κορίτσια -, θά μπορούσαν νά αποκτήσουν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα κι ακόμα νορίτερα.

καί κίνηση. Καί μόνον έπειδή ή περιέργειά του ύφίσταται ψυχρολουσία από τή δυσάρεστη πραγματικότητα, τό παιδί μαθαίνει νά περιορίζει τά ενδιαφέροντά του καί νά γίνεται, όταν μεγαλώσει, άσήμαντος σάν όλους τούς άλλους. "Αν άπομακρύνουμε όμως τά εμπόδια, τότε όλοι οί άνθρωποι θά αναπτύσσονται μέ τήν ίδια πληρότητα πού σήμερα πετυχαίνουν μόνο οί ισχυρότερες καί πλουσιότερες τάξεις ή λίγες μόνο «μεγαλοφυές». Κάθε άτομο θά συνεισφέρει τότε στην κοινωνία σάν σύνολο, όχι μέ άντάλλαγμα τό μεροκάματο ή άλλα κίνητρα γοήτρου καί δύναμης, αλλά έπειδή ή έγργασία πού διάλεξε τό ενδιαφέρει αυτή καθεαυτή καί μόνο συμπτωματικά ίσως έπειδή έχει κάποια άξία για τούς άλλους (περίπτωση ενός έγγωισμού τόσο ύγιους όσο είναι σήμερα καί ό έγγωισμός τού καλλιτέχνη). Οί έγργασίες πού θά παρουσιάζουν μόνο κοινωνική, όχι όμως καί προσωπική άξία, θά γίνονταν από τίς μηχανές.

*
* *

"Ετσι μέσα στό ευρύτερο πλαίσιο ενός σοσιαλισμού βασισμένου στην κυβερνητική, ή όργάνωση τού « σπιτικού » θά επιτρέψει την αναπαραγωγή των παιδιών δίχως την προσφυγή στην οίκογένεια· επιπλέον όσοι θά προτιμούσαν νά ζούν μόνοι ή μέσα σέ μή αναπαραγωγικές μονάδες, θά έχουν τή δυνατότητα νά διαλέξουν ανάμεσα σέ όλων των ειδών τρόπους ζωής. "Εσι θά μπορούσαν νά λυθοϋν όλα τά βασικά διλήμματα πού δημιουργεί σήμερα ή οίκογένεια καί πού εμποδίζουν την ανθρώπινη ευτυχία. "Ας επανέλθουμε πάλι στα τέσσερα μίνιμουμ αίτήματά μας για νά δούμε πώς ανταποκρίνεται σ' αυτά ή φανταστική κατασκευή μας.

1) *Η άπελευθέρωση των γυναικων από την τυραννία της διολογίας τους μέ όλα τά διαθέσιμα μέσα, καί τό μοίρασμα τού ρόλου της τεκνοποιίας καί της ανατροφής των παιδιων στην κοινωνία σάν σύνολο, τόσο στους άντρες καί στα άλλα παιδιά, όσο καί στις γυναίκες.* Τό αίτημα αυτό ικανοποιείται. Την τεκνοποιία θά μπορούσε νά την αναλάβει ή τεχνολογία, καί αν αυτό προκαλούσε έξέγερση της κληρονομικής

παράδοσής μας και της ψυχικής μας δομής (πράγμα που ασφαλώς θά συμβεί στις αρχές), τότε θά πρέπει νά βρεθούν κίνητρα κι αντίσταθμίματα γιά τίς γυναίκες – διαφορετικά από τήν έγωιστική ανταμοιβή νά έχει τό παιδί δικό της – πού νά ανταμείβουν τίς γυναίκες γιά τήν ειδική κοινωνική συμβολή τους, τήν κυοφορία και τόν τοκετό τών παιδιών.

Ἡ *ἀνατροφή τών παιδιών* στό μεγαλύτερό της μέρος σχετίζεται, ὅπως εἶδαμε, μέ τή διατήρηση τών σχέσεων ἔξουσίας, τή συντήρηση οἰκογενειακῶν ἀξιών μέσα σ' ἓνα τεχνητό σοβινισμό και μέ ἄλλες ἔγνοιες τοῦ ἐγώ πού ἀντιμάχονται τήν εὐτυχία τοῦ ἴδιου τοῦ παιδιοῦ. Αὐτή ἡ καταπιεστική διαδικασία τῆς κοινωνικοποίησης δέν θά χρειάζεται πιά σέ μιά κοινωνία ὅπου τά συμφέροντα τοῦ ἀτόμου θά συμπύπτουν μέ τά συμφέροντα τῆς κοινωνίας σάν σύνολο. Κάθε ἀπομένουσα φροντίδα γιά τήν ἀνατροφή τών παιδιῶν θά πρέπει νά μοιραστεῖ ἔξισου ἀνάμεσα στούς ἄντρες, τά παιδιά και τίς γυναίκες. Ἐπιπλέον, νέες μέθοδοι στιγμιαίας ἐπικοινωνίας θά μείωναν τήν ἀνάγκη τοῦ παιδιοῦ νά στηριχτεῖ ἀκόμα και σ' αὐτή τήν πρωταρχική ἐξισωτική μονάδα.

2) Ἡ *οἰκονομική ἀνεξαρτησία και ἡ αὐτοδιάθεση ὄλων*. Μέ τόν σοσιαλισμό, ἀκόμα και ἂν ἐξακολουθήσει νά ἐπιζεῖ ἡ χρηματική οἰκονομία, ἡ ἐργασία θά χωρίζεται ἀπό τό μεροκάματο, ἡ ἰδιοκτησία ὄλων τῶν μέσων παραγωγῆς θά περνάει στά χέρια τοῦ λαοῦ, και ὁ πλοῦτος θά μοιράζεται ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τοῦ καθενός, ἄσχετα ἀπό τήν ἀτομική του συμβολή στήν κοινωνία. Σκοπός μας θά εἶναι νά καταργήσουμε τήν ἐξάρτηση τῶν γυναικῶν και τῶν παιδιῶν ἀπό τήν ἐργασία τῶν ἀντρῶν, καθὼς και ἀπό κάθε ἄλλη μορφή ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας. Κάθε ἄτομο θά μπορεῖ νά διαλέγει τόν τρόπο ζωῆς του κατά βούληση και νά τόν ἀλλάζει σύμφωνα μέ τά γούστα του δίχως νά ἐνοχλεῖ κανέναν ἄλλον. Κανένας δέν θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά γίνει μέλος ὁποιασδήποτε κοινωνικῆς δομῆς παρά τή θέλησή του, γιατί κάθε ἄτομο θά εἶναι αὐτοκυβέρνητο ἀπό τή στιγμή πού θά ἀποκτήσει τή φυσική ἰκανότητα γι' αὐτό.

3) Ἡ *πλήρης ἐνσωμάτωση τῶν γυναικῶν και τῶν παιδιῶν*

στήν εδρύτερη κοινωνία. Κι αυτό τό αίτημα Ικανοποιείται. Ἡ έννοια τῆς παιδικῆς ἡλικίας θά ἔχει εξαφανιστεῖ καί τά παιδιά θά ἔχουν πλήρη νομικά, σεξουαλικά καί οικονομικά δικαιώματα, καί ἡ μορφωτική καί ἡ ἐργασιακή δραστηριότητά τους δέν θά εἶναι διαφορετική ἀπό ἐκείνη τῶν ἐνηλίκων. Στή διάρκεια τῶν λίγων ἐτῶν τῆς νηπιακῆς τούς ἡλικίας θά ἔχουμε ἀντικαταστήσει τόν ψυχικά καταστρεπτικό αὐθαίρετο « γονεϊκό δεσμό » ἐνός ἢ δύο προσώπων μαζί τους μέ τόν καταμερισμό τῆς εὐθύνης γιά τήν ἀνετη φυσική τους ζωή σέ μεγαλύτερο ἀριθμό ἀτόμων. Τό παιδί θά ἐξακολουθεῖ νά ἀναπτύσσει στενοῦς δεσμούς ἀγάπης, ἀλλά θά τούς δημιουργήσει ὄχι μέ μιά « μητέρα » κι ἕνα « πατέρα » πού θά τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπ' ἔξω, παρά μέ πρόσωπα πού θά τά διαλέγει τό ἴδιο, ὅποιας ἡλικίας καί φύλου κι ἂν εἶναι. Ἔτσι ὄλες οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σ' ἐνήλικους καί παιδιά θά στηρίζονται στήν ἀμοιβαία ἐκλογή, θά εἶναι ἴσες, ἐγκάρδιες, ἀπαλλαγμένες ἀπό κάθε ὑλική ἐξάρτηση. Ἀντίστοιχα, τά παιδιά, μόλο πού θά εἶναι λιγότερα μ' ὀλόκληρη τήν κοινωνία, πρὸς ὄφελος ὄλων, Ικανοποιώντας ἔτσι τή νόμιμη ἐπιθυμία πού νιώθουν οἱ ἐνήλικοι νά ἔχουν γύρω τους νέους, ἐπιθυμία πού συχνά ὀνομάζεται ἀναπαραγωγικό « ἐνστικτο ».

4) Σεξουαλική ἐλευθερία, ἔρωτας κ.λπ. Ὡς τώρα δέν μιλήσαμε καί πολύ γιά τόν ἔρωτα καί τή σεξουαλική ἐλευθερία, γιατί δέν ὑπάρχει κανένας λόγος ν' ἀποτελέσουν πρόβλημα : δέν θά ὑπάρχει κανένα ἐμπόδιο γι' αὐτά. Μιά καί θά ἐπικρατεῖ πλήρης ἐλευθερία, οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις θά πρέπει νά ὀριστοῦν ξανά πρὸς τό καλύτερο. Ἄν ἕνα παιδί δέν ξέρει τή μάνα του, ἢ τουλάχιστο δέν τῆς ἀποδίδει ἰδιαίτερη ἀξία πάνω ἀπό τούς ἄλλους, εἶναι ἀπίθανο ὅτι θά διαλέξει αὐτήν γιά ἀντικείμενο τῆς πρώτης ἀγάπης του καί ν' ἀναπτύξει ἔτσι μέσα του ἀναστολές σχετικά μέ τήν ἀγάπη αὐτή. Μπορεῖ τό παιδί νά δημιουργήσει τίς πρώτες στενές φυσικές σχέσεις του μέ ἄτομα τοῦ ἴδιου μ' αὐτό ἀναστήματος, γιατί αὐτό θά τό βόλευε καλύτερα ἀπό φυσική ἀποψη, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄντρες καί οἱ γυναῖκες, τηρουμένων τῶν

ἀναλογιών, μπορούν νά προτιμοῦν ἐκείνους πού τούς βολεύουν ἀπό φυσική ἀποψη. Ἄλλά καί στήν ἀντίθετη περίπτωση, ἄν τό παιδί προτιμᾷ σεξουαλικούς δεσμούς μέ ἐνήλικους, καί ἄν ἀκόμα διάλεγε τήν ἴδια τή μητέρα πού τό γέννησε, δέν θά ὑπῆρχαν γι' αὐτήν ἀπριόρι λόγοι ν' ἀπορρίψει τίς σεξουαλικές προτάσεις του, ἀφοῦ τό ταμπού τῆς αἰμομιξίας θά ἔχει πάψει νά λειτουργεῖ. Τό « σπιτικό », μεταδατική κοινωνική μορφή, δέν θά εἶναι ἐκτεθειμένο στούς κινδύνους τῆς ἐνδογαμίας.

Ἔτσι, μέ τήν ἐξαφάνιση τοῦ ταμπού τῆς αἰμομιξίας, οἱ ἐνήλικοι μέσα σέ λίγες γενιές θά μπορέσουν νά ξαναγυρῶσουν σέ μιὰ πύο φυσική πολύμορφη σεξουαλικότητα, ὅπου ἡ συγκέντρωση στή γενετήσια πράξη καί στήν ὀργανισμική ἡδονή θά παραχωρήσει τή θέση της στίς ὀλικές φυσικές-αἰσθηματικές σχέσεις πού θά περιλαμβάνουν καί τή γενετήσια ἡδονή. Οἱ σχέσεις μέ τά παιδιά θά περιέχουν τόσο τή γενετήσια πράξη ὅσο θά ἐπέτρεπε ἡ ἰκανότητα τοῦ παιδιοῦ – πιθανότατα πολύ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πιστεύουμε σήμερα – ἐπειδή ὁμως ἡ γενετήσια πράξη θά πάψει ν' ἀποτελεῖ τό ἐπίκεντρο τῆς σχέσης, ἡ ἀπουσία τοῦ ὀργανισμοῦ δέν θά δημιουργεῖ σοβαρά προβλήματα. Τά σεξουαλικά ταμπού πού ἀναφέρονται στίς σχέσεις ἐνήλικων μέ παιδιά καί τήν ὁμοφυλοφιλία, καθώς καί ἡ μή σεξουαλική φιλία (οἱ ἀπωθημένες σχέσεις πού περιέγραψε ὁ Φρόντ) θά ἐξαφανιστοῦν. Ὅλες οἱ στενές σχέσεις θά περιλάμβαναν καί τίς φυσικές, καί οἱ ἀντιλήψεις μας γιά τήν ἀποκλειστική σεξουαλική συντροφιά (μονογαμία) θά ἐξαφανιστεῖ ἀπό τήν ψυχική μας δομή, ὅπως καί ἡ ἔννοια τοῦ « ἰδεώδους συντροφίου ». Ὅσο γιά τόν χρόνο πού θά χρειαστεῖ γιά νά πραγματοποιηθοῦν οἱ ἀλλαγές αὐτές καί γιά τίς μορφές ἐμφάνισής τους, μόνο ὑποθέσεις μποροῦμε νά κάνουμε. Δέν ὑπάρχει λόγος ν' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ λεπτομέρειες. Ἐκεῖνο πού χρειάζεται εἶναι νά ὀρίσουμε τίς προϋποθέσεις γιά μιάν ἐλεύθερη σεξουαλικότητα : ὁποιοσδήποτε μορφές κι ἄν πάρει, ἀσφαλῶς θά εἶναι καλύτερη ἀπ' τή σημερινή, θά εἶναι « φυσική », μέ τήν ἀληθινότερη ἔννοια τοῦ ὄρου.

Κατά τή μεταδατική φάση, θά χρειαστεῖ ἴσως νά διατη-

ρηθούν μέσα στο σπιτικό ή ενήλικη γενετήσια ήδονη και ή αποκλειστικότητα των ζευγαριών για να εξασφαλιστεί ή όμαλή λειτουργία τής μονάδας με όσο τό δυνατό λιγότερη ένταση από σεξουαλικές προστριβές. Θά ήταν ούτοπικό να επιβάλλει κανείς θεωρίες για τό τί θά πρέπει να γίνει σέ μιά ψυχή πού έχει ήδη βασικά οργανωθεί γύρω από ειδικές συναισθηματικές ανάγκες. Αὐτός είναι ὁ λόγος πού οἱ άτομικές προσπάθειες για τήν κατάργηση τής σεξουαλικῆς αποκλειστικότητας σήμερα δέν είναι ποτέ γνήσιες. Θά κάναμε πολύ καλύτερα να συγκεντρώσουμε τίς προσπάθειές μας στην άνατροπή των κοινωνικῶν δομῶν πού δημιούργησαν τήν ψυχική αὐτή ὀργάνωση, αφήνοντας στο μέλλον – άν ὄχι στη διάρκεια τής δικῆς μας ζωῆς – τό ἔργο μιάς ριζικῆς αναδιάρθρωσης (μήπως θά ήταν σσοστότερο να πῶ ἀποδιάρθρωσης ;) τοῦ ψυχοσεξουαλικοῦ μας εἶναι.

Μέ τά παραπάνω ἀπλῶς ἐχάραξα ἕνα πολύ πρόχειρο σχεδιάγραμμα για να κάνω πιό σαφή τή γενική κατεύθυνση πού πρέπει ν' ἀκολουθήσει μιά φεμινιστική ἐπανάσταση. Τόσο ή παραγωγή όσο και ή ἀναπαραγωγή πρέπει να ἀναδιοργανωθῶν ταυτόχρονα μέ ὄχι καταπιεστικό τρόπο. Ἡ γέννηση των παιδιῶν μέσα σέ μιά μονάδα πού θά διαλύεται ἢ θά ἀνανεώνεται μόλις τά παιδιά μεγαλώσουν ἀρκετά ὥστε να γίνουν ἀνεξάρτητα ἀπό φυσική ἀποψη, μιά μονάδα πού σκοπό θά έχει να ἐξυπηρετήσει ἄμεσες ἀνάγκες μάλλον παρά να μεταβιβάσει ἐξουσία και προνόμια (ή δάση τῆς πατριαρχίας εἶναι ή κληρονομική μεταβίβαση ἰδιοκτησίας πού ἀποκτήθηκε μέ τήν ἐργασία), θά ἐξαφάνιζε τήν ψυχολογία τῆς δύναμης, τῆ σεξουαλικῆ καταπίεση και τήν πολιτιστική ἐξιδανίκευση. Ὁ οἰκογενειακός σοβινισμός, τά ταξικά προνόμια πού βασίζονται στην καταγωγή θά ἐξαφανίζονταν. Ὁ δεσμός αἵματος τῆς μητέρας μέ τό παιδί τελικά θά καθόταν – άν πράγματι ὑφίσταται ή ἀνδρική ζηλοτυπία τῆς « δημιουργικῆς » τεκνοποιίας, σέ λίγο θά ἔχουμε τά μέσα να δημιουργοῦμε ζωή ἀνεξάρτητα ἀπό τό σέξ – ἔτσι ή ἐγκυμοσύνη, πού σήμερα ἀναγνωρίζεται σάν ἄβολη, ὄχι ἀποτελεσματική και ἐπώδυνη, θά εἶναι ἕνας ἀρχαϊσμός, άν βέβαια θά ἐξακολουθοῦσε να ὑφίσταται (ὅπως ἀκριβῶς οἱ

γυναίκες από συνήθεια δάζουν άσπρα παρθενικά νυφικά τή μέρα του γάμου τους). Στήν εποχή τής κυβερνητικής, ό σοσιαλισμός θά καταργήσει τίς οικονομικές τάξεις και όλες τίς μορφές εκμετάλλευσης τής εργασίας, παρέχοντας σ' όλους τούς ανθρώπους ένα εισόδημα μέ δάση μόνο τίς ύλικές τους ανάγκες. Τελικά, οι άνιαρές εργασίες (τά επαγγέλματα) θά καταργηθούν και θά αντικατασταθούν από τό ελεύθερο (πολύπλοκο) παιχνίδι, δραστηριότητα πού θά άσκειται τόσο από τούς ενήλικους όσο και από τά παιδιά, μόνο γιατί θά τούς άρέσει αυτή καθεαυτή. 'Ο έρωτας και ή σεξουαλικότητα πάλι θά άποκατασταθούν και θά εκδηλώνονται άνεμπόδιστα.

'Η εξέγερση ενάντια στή βιολογική οικογένεια μπορούσε νά προκαλέσει τήν πρώτη πετυχημένη επανάσταση, ή εκείνο πού οι άρχαίοι όνόμασαν ή εποχή του Μεσσία. 'Η διπλή κατάρα πού βάρυνε τόν άνθρωπο, όταν έφαγε τό μήλο τής γνώσης (ή όλοένα αύξανόμενη γνώση τών νόμων του περιβάλλοντος δημιούργησε τόν καταπιεστικό πολιτισμό), ό άντρας νά τρώει τόν άρτο του μέ τόν ιδρώτα του προσώπου του, και ή γυναίκα νά γεννά μέ πόνους τά παιδιά της, μπορεί τώρα νά λυθεί χάρη στίς ίδιες τίς κοπιώδεις προσπάθειες του ανθρώπου. Τώρα έχουμε τή γνώση πού χρειάζεται για νά δημιουργήσουμε ξανά έναν επίγειο Παράδεισο. 'Η μόνη άλλη λύση πού μένει είναι ή αυτοκτονία μας μέ τήν ίδια αυτή γνώση, ή δημιουργία μιάς κόλασης πάνω στή γή πού θά τήν ακολουθήσει ή λήθη.

... Καί σέ ὅσους ἀρέσουν οἱ πίνακες
ἰδοῦ ἡ τρισδιάστατη ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

**ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ
ΤΟΥ.....ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΚΛΑΣΙΚΗ

ΦΥΛΟ

ΤΑΞΗ
ΠΡΟΕΚΤΑΣΗ ΣΕ
ΝΑΙΚΙΑ ΚΑΙ ΦΥΛΗ

ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ
ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ
ΣΕ ΦΥΛΑ ΓΙΑ:
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ

♀ **ΜΗΤΡΙΑΡΧΙΑ**

♂ **ΠΑΤΡΙ**

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΒΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΜΟΝΑΔΑ – ΣΥΜΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΩΝ ΟΜΑΔΩΝ

ΤΑΞΗ

ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΓΙΑ:
ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΑΓΑΘΩΝ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΝΟΜΑΔΕΣ

(ΕΝΓΚΕΛΣ «ΑΓΡΙΟΤΗΤΑ»)

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ
ΣΤΗ
ΦΥΣΗ

ΚΑΛΙΕΡΓΗΤΕΣ

(ΕΝΓΚΕΛΣ «ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ»)

ΑΥΞΗΣΗ ΤΟΥ
ΕΛΕΓΧΟΥ
ΣΤΗ ΦΥΣΗ

ΠΟΛΙΤ

♀ **ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙ**

♂ **ΚΑΤΩ ΤΑΞΗ**

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ
ΕΥΘΥΝΩΝ ΓΙΑ:
ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ
ΤΟΥ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟΥ
ΣΤΟ ΕΦΙΚΤΟ

ΕΛΕΓΧΟΣ
ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ... ΦΩΤΙΑΣ... ΤΡΟΧΟΥ... ΧΑΛΚΟΥ } ΕΜΟΣ ...ΛΑΦΑΒΗΤΟ
ΑΡΩΤΡΟ

ΑΡΙΧΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΚΤΛ

♂ **ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ**
(ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ)

♀ **ΤΡΟΠΟΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ**
(ΙΔΑΝΙΚΟ)

— **ΘΡΗΣΚΕΙΑ** —

ΠΡΟΤΟΓΟΝΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΜΑΓΕΙΑ... ΠΡΟΦΗΤΕΙΕΣ... ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ,
ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ
ΕΜΠΟΡΙΟ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΙΑΤΡΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΤΕΧΝΗ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΔΙΚΑΙΩΣΕΙΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΘΝΟΤΗΤΑΣ

ΕΡΕΥΝΑ, ΔΕΙΞΕΙΣ, ΚΤΛ.)

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΘΝΟΤΗΤΑΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

(ΝΟΜΟΚΟΜΜΑ)

ΝΟΜΟΚΟΜΜΑ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΤΩΝ ΤΑΞΙΚΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

ΚΑΙ ΤΟΥ

ΚΡΑΤΟΥΣ (ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΣ)

ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΠΡΟΔΕΤΑΡΙΑΤΟΥ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ

ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ «Κ

ΣΥΓΧΡΟΝΕΥΣΗ Τ

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΟΔΕΤΑΡΙΑΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ

(ΠΕΡΙΛΑΜΒ. ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΕΝΑΝΤΙΩΝ ΤΟΥ

ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟΥ)

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡ

ΔΙΑΔΥΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

- ΖΑΚ ΜΟΝΟ** (Βραβείο Νόμπελ Ιατρικής) – *‘Η τύχη και η αναγκαιότητα (Δοκίμιο για τή φυσική φιλοσοφία της νεότερης βιολογίας). Μετάφραση Νίκος Παπαδόπουλος. ‘Επιστημονική θεώρηση Καθηγητής Γεώργιος Λογαράς.*
- ΠΙΕΡ ΠΩΛ ΓΚΡΆΣΣΕ** – *‘Εσύ ό μικρούλης Θεός ! (Δοκίμιο για τή φυσική ιστορία του ανθρώπου), Μετάφραση Νίκος Παπαδόπουλος.*
- ΖΑΝ ΜΙΛΩ, ΦΙΛΙΠ ΚΑΖΕΛ, ΠΙΕΡ ΖΑΪΝΓΚΛ, ΖΑΝ ΝΙΝΙΟ** – *‘Ο Μονό και ή διαλεκτική (‘Απάντηση του Διαλεκτικού όλιμου στην κριτική του Μονό), Μετάφραση Νίκος Παπαδόπουλος.*
- ΕΜΜΑΝΟΥΕΛ ΡΟΜΠΑΕΣ** – *‘Η Χιλή του ‘Αλλιέντε. “Ενας « νέος όρδος » προς τό σοσιαλισμό ; Μετάφραση Ειρήνη Πετρού, (έξαντλημένο).*
- ΕΣΤΕΡ ΒΙΛΑΡ** – *‘Ο ντρεσαρισμένος άντρας. Μιά νέα φεμινιστική άποψη για ένα πανάρχαιο πρόβλημα. (‘Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία), Μετάφραση ‘Αλκης Σταύρου.*
- ΖΟΡΕΣ ΜΕΝΤΒΕΝΤΕΦ** – *‘Η άνοδος και ή πτώση του Λυσένκο (μέ πρόλογο του Ζάκ Μονό), Μετάφραση Δανάη Μυλωνάκη.*
- ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΖΑΚΟΜΠ** (Βραβείο Νόμπελ φυσιολογίας) – *‘Η λογική του ζώντος (‘Ιστορία της κληρονομικότητας), Μετάφραση Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος, ‘Επιστημονική θεώρηση Καθηγητής Γεώργιος Λογαράς.*
- Β. ΓΚΟΡΝΤΟΝ ΤΣΑΪΑΝΤ** – *‘Ο άνθρωπος πλάθει τόν έναντό του, Μετάφραση Λουκάς Θεοδωρακόπουλος.*
- ΒΙΑΧΕΛΜ ΡΑΪΧ** – *‘Η σεξουαλική επανάσταση, Μετάφραση Σταύρος Καμουριδής, Θεώρηση ‘Αλκης Σταύρου.*
- ΖΑΝ ΑΜΠΥΡΖΕ** – *Δύναμη και άδυναμία (Δοκίμιο για τίς μεταμορφώσεις της ιατρικής και του ανθρώπου), Μετάφραση Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος, ‘Επιστημονική θεώρηση Καθηγητής Γεώργιος Λογαράς.*
- ΡΕΝΕ ΝΤΥΜΟΝ** – *‘Η Ουτοπία ή ό Θάνατος, Μετάφραση Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος.*
- ΚΛΩΝΤ ΛΕΒΙ-ΣΤΡΩΣ** – *‘Ο τοτεμισμός σήμερα, Μετάφραση Ν. Βουλέλης, ‘Επιστημονική θεώρηση ‘Ανδρέας Λεντάκης.*
- ΣΑΡΑ ΜΠΕΤΕΛΕΜ** – *Προβλήματα ιδιοκτησίας στό μεταβατικό στάδιο προς τό σοσιαλισμό. (Οικονομικός λογισμός και μορφές ιδιοκτησίας). Μετάφραση Μπ. Γεωργούλας, ‘Επιστημονική θεώρηση Νίκος Τσαράδόπουλος.*
- ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΚΟΥΠΕΡ** – *Ψυχιατρική και αντιψυχιατρική, Μετάφραση Καίτη Χατζηδόμου, ‘Ιουλιέτα Ράλλη.*
- Ρ. ΛΑΙΝΓΚ και Α. ΕΣΤΕΡΣΟΝ** – *‘Η ψυχική ίσορροπία, ή Τρέλα και ή Οικογένεια, Μετάφραση Δημήτρης Κιούσης.*

ΣΑΡΑ ΜΠΙΤΕΛΕΜ – Οί ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, Πρώτη περίοδος, 1917-1923, *Μετάφραση Κώστας Μαλεβός.*

ΣΑΡΑ ΜΠΙΤΕΛΕΜ – Οί ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, Δεύτερη Περίοδος, 1923-1930, *Μετάφραση Γιάννης Κρητικός.*

ΕΛΕΪΝ ΜΟΡΓΚΑΝ – 'Η καταγωγή τής γυναίκας, *Μετάφραση 'Αλέξανδρος Κοτζιάς.*

Δρ. ΖΕΡΑΡ ΜΑΝΤΕΛ – 'Η αποδυνάστευση του παιδιού, *Μετάφραση Στάμος Ι. Παπαστάμου, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΜΟΡΙΣ ΝΤΙΒΕΡΖΕ – « 'Ιανός » – Τό διπλό πρόσωπο τής Δύσης. Κοινωνικο-πολιτική άνατομία τής αστικής κοινωνίας, *Μετάφραση 'Αλκης Σταύρου.*

ΖΑΝ-ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΡΕΒΕΛ – 'Ο πειρασμός του ολοκληρωτισμού. Σταλινικός κομμουνισμός ή φιλελεύθερος σοσιαλισμός. *Μετάφραση Ν. Καρσαλιάκος.*

Ι. ΛΕΝΤΣΜΑΝ – Οί ρίζες του Χριστιανισμού, *Μετάφραση Φ. Φωτίου.*

ΠΑΟΥΛΟ ΦΡΕΪΡΕ – 'Η 'Αγωγή του καταπιεζόμενου, *Μετάφραση Γιάννης Κρητικός, Είσαγωγή Θεόδωρος Γέρου.*

ΚΛΩΝΤ ΑΛΖΟΝ – 'Η διπλή καταπίεση τής γυναίκας, *Μετάφραση Σοφία Μαρτίνο, Θεώρηση Μιλτιάδης Κρητικός.*

ΖΑΝ ΠΙΑΖΕ – 'Επιστημολογία των επιστημών του ανθρώπου, *Μετάφραση Φούλα Χατζιδάκη, 'Επιστημονική θεώρηση Καθηγήτρια Τερέζα Πετσοπούλου-Βαλαλά.*

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ – 'Η απόλαυση του κειμένου, *Μετάφραση Φούλα Χατζιδάκη, Γιάννης Κρητικός.*

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΕΦΕΛΟΥΔΗΣ – Οί ρίζες του Εθνοκομμουνισμού.

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ – Μυθολογίες – Μάθημα, *Μετάφραση Καίτη Χατζηδήμου, 'Ιουλιέτα Ράλλη – Γιάννης Κρητικός.*

ΡΑΝΤΟΒΑΝ ΡΙΧΤΑ – 'Ο πολιτισμός στο σταυροδρόμι, *Μετάφραση Νίκος Καράς.*

ΑΝΡΙ ΛΕΦΕΒΡ – 'Η καθημερινή ζωή στο σύγχρονο κόσμο. *Μετάφραση Δανάη Μυλωνάκη, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

Δρ. ΕΡΑ ΧΑΚΕΤ – Τό αίμα, *Μετάφραση Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος, 'Επιστημονική θεώρηση Καθηγητής Γεώργιος Λογαράς.*

ΖΑΚ ΛΕ ΓΚΟΦ και ΠΙΕΡ ΝΟΡΑ – Τό έργο τής ιστορίας Α'. *Μετάφραση Κλαίρη Μιτσοτάκη.*

ΑΝΡΙ ΛΕΦΕΒΡ – Χέγκελ, Μάρξ, Νίτσε. *Μετάφραση Β. Δωροβίνης.*

ΠΙΕΡΡΥ ΑΝΤΕΡΣΟΝ – Δυτικός Μαρξισμός, *Μετάφραση 'Αλέκος Π. Ζάννας, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

200
Ι. ΜΕΣΑΡΟΣ – 'Η θεωρία του Μάρξ για την άλλοτριωση, *Μετάφραση Ε. Κωνσταντέλου, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ – 'Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας, *Μετάφραση Σωτήρης Χαλκιάς, Γιούλη Σπαντιδάκη, Κώστας Σπαντιδάκης.*

ΑΝΤΑΜ ΣΑΦ – 'Ιστορία και αλήθεια. *Μετάφραση Δ. Δαούλας, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ και ΝΤΑΝΙΕΛ ΚΟΝ ΜΠΕΝΤΙΤ – 'Από την Οικολογία στην Αυτόνομία, *Μετάφραση Άλκης Σταύρου, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ και ΦΕΛΙΞ ΓΚΟΥΑΤΤΑΡΙ – 'Ο Άντι-Οιδίπους. Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια, *Μετάφραση Καίτη Χατζηδήμου, Ίουλιέτα Ράλλη, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΖΙΑ ΝΤΕΛΕΖ – 'Ο Πρσούτ και τὰ σημεία, *Μετάφραση Καίτη Χατζηδήμου, Ίουλιέτα Ράλλη, Θεώρηση Παύλος Α. Ζάννας.*

ΖΑΚ ΛΑΚΑΝ – Οί τέσσερις βασικές έννοιες της ψυχανάλυσης, *Μετάφραση Άνδρομάχη Σκαρπαλέζου.*

ΜΙΣΣΕΛ ΦΟΥΚΩ – 'Ιστορία της σεξουαλικότητας, Ι. 'Η Δίψα για γνώση, *Μετάφραση Γκλόρυ Ροζάκη, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΣΟΥΛΑΜΙΤ ΦΑΪΕΡΣΤΟΝ – 'Η διαλεκτική του σέξ, *Μετάφραση Γεώργιος Κ. Χατζόπουλος, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΜΙΣΣΕΛ ΤΟΡ – Τά τέστ νοημοσύνης, *Μετάφραση Φώτης Καλλίας, Άλεξάνδρα Βουδούρη.*

ΜΙΚΑΕΛ ΣΝΑΪΝΤΕΡ – Νεύρωση και πάλη τών τάξεων, *Μετάφραση Τζένη Μαστοράκη.*

ΜΠΟΡΙΣ ΝΙΚΟΛΑΪΒΕΣΚΙ και ΟΤΤΟ ΜΑΙΝΧΕΝ-ΧΕΛΦΕΝ – 'Η ζωή του Κάρλ Μάρξ, *Μετάφραση Φ. Φωτίου.*

ΖΑΚ ΛΕ ΓΚΟΦ και ΠΙΕΡ ΝΟΡΑ – Τό έργο της ιστορίας Β'. *Μετάφραση Κλαίρη Μισοστάκη, Νίκος Σαβδάτης.*

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ – 'Αποσπάσματα έρωτικού λόγου, *Μετάφραση Βασίλης Παπαβασιλείου.*

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ – 'Η επικράτεια τών σημείων, *Μετάφραση Κατερίνα Παπαϊακώβου, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ – 'Ο Ρ. Μπ. για τόν Ρολάν Μπάρτ, *Μετάφραση Φρ. Πουανιάν, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός.*

ΖΑΝ ΜΠΕΡΝΑΡ – 'Ο άνθρωπος αλλάζει τόν άνθρωπο, *Μετάφραση Πάνος Τζήμας, Θεώρηση Γιάννης Κρητικός, Έπιστημονική Θεώρηση Καθηγητής Γεώργιος Λογαράς.*

ΖΙΝΕΤ ΡΑΙΜΠΟ – Τό παιδί και ό θάνατος, *Μετάφραση Μίνα Μπούρα.*